Elias Canetti

Susižvalgymai

1931–1937 METŲ GYVENIMO ISTORIJA

Iš vokiečių kalbos vertė
Jurgis Kunčinas

LIETUVOS
RAŠYTOJŲ SĄJUNGOS
LEIDYKLA
VILNIUS

KNYGOS IŠLEIDIMĄ RĖMĖ
INTER NATIONES, BONA

Versta iš:
Elias Canetti. Das Augenspiel.
Lebensgeschichte 1931–1937
Carl Hanser Verlag
UDK 830(436)-4
Ca-161
ISBN 9986-39-201-2

Herai Canetti

PIRMOJI DALIS

Vestuvės

Büchneris dykroje

„KANTAS liepsnoja" – taip andai buvau pavadinęs mane siaubingai išsekinusį romaną. Knygų deginimas buvo kažkas tokio, ko neįstengiau sau atleisti. Nemanau, kad man dar buvo skaudu dėl Kanto (vėliau tapusio Kynu). Visą tą laiką, kol rašiau šią knygą, su juo buvo taip bjauriai elgiamasi, aš taip nusikamavau stengdamasis užgniaužti jam savo simpatiją, net pačią menkiausią, kad paties rašančiojo atžvilgiu buvo tikras išganymas nutraukti jo gyvybės siūlą.

Tačiau šiam išlaisvinimui prisireikė knygų ir jų žūtį liepsnose aš išgyvenau taip, tarsi viskas būtų nutikę man pačiam. Man rodėsi, tarsi būčiau paaukojęs ne tik asmenines, bet ir viso pasaulio knygas, nes sinologijos bibliotekoje buvo viskas, kas reikšminga pasauliui – visų religijų, visų mąstytojų, įskaitant Rytų literatūras, knygos, o ir Vakarų, nors šios išsaugojo tik menką savojo gyvenimo dalelę. Visa tai virto pelenais, aš leidau tam nutikti, netgi nepabandęs ko nors išgelbėti, tad atsigręžus atgal liko vien dykra, nieko daugiau, išskyrus dykrą, ir dėl visko buvau kaltas tik aš pats. Nes tai, kas įvyksta tokioje knygoje, nėra vien žaidimas, tai tikrovė, kurią tu laiduoji kur kas labiau nei bet kuri išorės kritika, laiduoji pats savimi, ir, nors nepaprastai didžiulė būtų toji baimė, verčianti tave rašyti tokius dalykus, visuomet lieka dvejonė: ar tik ne jos dėka prieini iki dalykų, kurių taip baidaisi.

Jaučiausi žlugęs ir šito jausmo neįstengiau atsikratyti. Šis pojūtis jau buvo ėmęs ryškėti prieš septynerius metus, man

parašius „Paskutiniąsias žmonijos dienas". Bet nūnai šis žlugimas įgavo labai asmenišką formą, kylančią iš mano paties gyvenimo konstantų: ugnies, kurią liepos penkioliktą dieną pažinau drauge su mase ir knygomis, kasdiene savo draugija. Tai, ką buvau suteikęs romano protagonistui, nepaisant visų kitų jo skirtybių nuo manęs, atrodė taip reikšminga, kad, jam pasiekus savo tikslą, be nuostolių ir nenubaustas ramybės jau nebūčiau įstengęs susigrąžinti.

Dykra, kurią pats ir susikūriau, ėmė gožti viską. Grasos, kurioje tūnojo pasaulis, aš niekuomet taip stipriai nejutau kaip tada, žlugus Kynui. Vėl atsiradęs nerimas panėšėjo į ankstesnį, kai sudarinėjau „*Comédie Humaine* kvailiams" planą, skirtumas buvo tik toks, kad per tą laiką įvyko kažkas lemtinga, ir aš jaučiausi esąs kaltas. Tai buvo nerimas, žinant tikrąją jo priežastį. Naktį, o ir dieną laksčiau tomis pačiomis gatvėmis. Nė kalbos negalėjo būti apie tai, kad imčiausi naujo romano ar netgi grįžčiau prie anksčiau suplanuotų darbų, nepaprastas sumanymas užtroško knygų gaisro dūmuose ir, užuot ką veikęs, kur bebūčiau, dabar tik dairiausi, kad neatsidurčiau ant kiekvieną akimirką galinčios užgriūti katastrofos slenksčio.

Kiekvienas pokalbis, kurio nuotrupas nugirsdavau gatvėje, man rodės paskutinis. Tai, kas turėjo nutikti paskutiniais momentais, nutiko su kraupia, nepermaldaujama prievarta. Tačiau tai, kas nutiko, kuo glaudžiausiai siejosi su tuo, kuriam tai grėsė. Momentai atsidūrė aklavietėje, iš kurios nebeįmanoma išsprūsti. Dėjo nepaprastas, išskirtines pastangas, kad nusipelnytų žūtį. Visi mano nugirsti pašnekovai rodės man lygiai tiek pat kalti kaip ir aš nuo to laiko, kai užkūriau tą ugnį. Bet nors ši kaltė tarsi koks eteris persmelkė viską taip, kad niekas negalėjo išsisukti, apskritai žmonės visgi paliko tokie, kokie buvo. Kaip ir savo išvaizdą, jie puikiai išsaugojo savo intonacijas, situacijos, kuriose jie atsidurdavo, buvo

unikalios ir būdingos tik jiems, nepriklausomos nuo jų stebėtojo bei reaguotojo. Visa, ką žmogus čia galėjo padaryti, buvo tik tai, kad suteikdavo joms kryptį ir tarsi degalais užpildydavo jas savo paties baime. Bet kuri scena, gniaužusi jam kvapą, kurią jis sutikdavo su stebėtojo, kuriam stebėjimas virto vienintele prasme, aistra, baigdavosi tokia žūtimi.

Jis užrašydavo jas begal skubėdamas, milžiniškomis raidėmis, tarytum keverzotų ant naujosios Pompėjos sienų. Tai buvo tarsi *pasiruošimas* vulkano išsiveržimui ar žemės drebėjimui: kažkas pastebi, kad tai artinasi, nepaprastai greitai, nesulaikomai, ir skuba užrašyti, kas vyko iki tol, ką iki tol veikė pareigų ir aplinkybių išskirti žmonės nė nenujausdami greito savojo likimo išsipildymo, kaip visuomet įkvėpdami dusinantį orą, įkvėpdami kaip visuomet, ir kaipsyk todėl, dar prieš iš tikrųjų viskam prasidedant, kvėpuodami truputėlį keistai ir karštligiškai. Taip sceną po scenos aš skubiai užrašinėjau, kiekviena atrodė katra sau, nė viena nesisiejo su kitomis, bet kiekviena baigdavosi smurtine žūtimi – tik šitai jas ir siejo. Ir kai aš šiandien pasižiūriu, kas iš jų išlikę, jos man atrodo atsiradusios dar tik iš ateisiančio karo bombardavimo naktų.

Scena po scenos, jų būta daug, parašytų tarsi lekiant pasiutusiu greičiu, ir kiekviena jų vedė į žūtį, čia pat prasidėdavo nauja, kurioje veikė jau kiti žmonės, o su ankstesniąja jos niekas nebesiejo, išskyrus *užtarnautą* galą, į kurį ji įsiliedavo. Tai buvo jokio pasirinkimo neturintis, visa aprėpiantis susidorojimas, o skaudžiausiai būdavo baudžiamas tas, kuris pūtėsi prieš kitus. Nes siekęs išvengti bausmės, tapo jos priežastimi. Jis buvo tasai, kuris matė tų žmonių žiaurumą. Jis praslinkdavo pro juos, matė juos ir vėlei pamesdavo iš akių, girdėjo jų balsą, kuris niekad nepasiekdavo jo ausų, perduodavo jį kitiems, lygiai tokiems pat beširdžiams, ir kai jau rodės, kad nuo tų balsų palūš jo savimeilė, jis puldavo ir prisiversdamas pačius neatidėliotiniausius užrašydavo.

Tomis savaitėmis mane užvis labiausiai kamavo kambarys Hagenberggasėje. Jau ilgiau nei metus aš gyvenau čia drauge su Izenheimeriu. Jie, kaip ir negailestingo nukryžiavimo detalės, augte įaugo į mano kūną ir kraują. Kol rašiau romaną, jų padėtis man atrodė teisinga, ji stūmė mane viena ir ta pačia kryptimi pirmyn tarsi koks nepermaldaujamas dyglys. Jie buvo tai, ką aš *troškau* ištverti, nepripratau prie jų, nepaleidau jų iš akių, jie pasiversdavo į kažką, atrodytų nieko bendra su jais pačiais neturintį, arogantišką ir taip niokojantį protą, kad drįstum sulyginti sinologo ir Kristaus kančias. Ir vis dėlto čia buvo kažkas panašaus į ryšį tarp ant sienų kabančių nuotraukų ir knygos skyrių. Tų nuotraukų man taip reikėjo, kad nė už ką nebūčiau sutikęs pakeisti jų kuo nors kitu. Iš vėžių manęs neišmušė ir retų svečių baisėjimasis.

Bet tuomet, kai supleškėjo biblioteka ir sinologas, nutiko kažkas keista, ko aš nesitikėjau. Grünewaldas visiškai atgavo jėgas. Vos tik nustojau rašęs romaną, mano susikurtoje dykroje tapytojas virto pačiu savimi, jis vienintelis čia išliko įtaigus. Parsiradęs namo, aš nusigandau savo kambario sienų. Visa mano juntama grasa peraugo į Grünewaldo paveikslus.

Tuo metu man negelbėjo nė skaitymas. Paaukojęs knygas romano labui, aš ne tik praradau teisę į jas. Net stengdamasis pergalėti šį kaltės jausmą ir stverdamas kokią knygą taip, tarsi ji tebeegzistuotų, nebūtų supleškėjusi drauge su kitomis, nepražuvusi, kai aš prisiversdavau ką nors paskaitinėti, netrukus mane imdavo pykinti, o užvis labiausiai pykindavo tie skaitiniai, kuriuos geriausiai išmaniau ir kuriuos nuo seno mėgau. Pamenu vakarą, kai skaitydamas Stendhalį, kuris mane ištisus metus kasdien lenkė prie darbo, įtūžęs sviedžiau jį ne ant stalo, bet ant grindų ir taip nusiminiau dėl šio nusivylimo, kurį jis man suteikė, kad knygos net nepakėliau, palikau gulėti. Kitąkart man šovė absurdiška idėja paskaitinėti Gogolį, bet šįkart netgi „Apsiaustas“ pasirodė man paikas ir bana-

lus, ir aš klausiau savęs, kas gi mane šioje istorijoje anksčiau taip jaudino. Niekas netraukė iš tų artimų dalykų, iš kurių pats buvau atsiradęs. Per tą knygų gaisrą aš, ko gero, iš tikrųjų sugrioviau savy visas senienas. Knygos tarsi tebebuvo, bet jų turinys buvo *išsvilintas*, iš jo manyje nieko nebeliko, ir kiekvienas bandymas įpūsti nuodėgulius kėlė pyktį ir pasipriešinimą. Po kelių tokių apgailėtinų bandymų, kurie baigėsi nesėkme, į rankas nieko daugiau nebeėmiau. Lentyna su rimtais, daugelsyk skaitytais tomais pasidarė nebeliečiama, atrodė, tarsi jos nė būti nebūtų, aš jos *nebemačiau*, rankos į knygas nebesitiesė, ir dykra aplink mane virto tikra dykra.

Tuomet, apimtas tokios nuotaikos, kad beviltiškesnės nė neįmanoma įsivaizduoti, vieną naktį išsigelbėjimą atradau kažkame nežinomame, tame, kuris pas mane jau kadų kadės stovėjo neliestas. Tai buvo aukštas, stambiu šriftu išspausdintas Büchnerio tomas, įrištas gelsva drobe ir padėtas taip, kad matyti jo buvo neįmanoma greta panašaus formato Kleisto keturtomio, kuriame man buvo pažįstama kiekviena raidelė. Gal nuskambės ir neįtikėtinai, jei pasakysiu, kad Büchnerio niekuomet nebuvau skaitęs, bet būtent taip ir buvo. Puikiai žinojau, koks jis reikšmingas, manding, aš žinojau net tai, kad man pačiam jis būtų buvęs dar reikšmingesnis. Buvo berods praėję jau pora metų, kai, aptikęs Büchnerį „*Viennos*“ knygyne Bognergasėje, nusipirkau jį, parsinešiau namo ir pastačiau greta Kleisto.

Padėjau šalia svarbiausių dalykų, kurie verčia žmogų rengtis neeiliniams susitikimams. Galvoje čia turiu vietoves, žmones, paveikslus, o ir knygas. Esama miestų, kurių taip ilgiuosi, tarsi man būtų skirta praleisti juose visą gyvenimą nuo pat pradžių. Susigalvojęs šimtus gudrybių, vengdavau ten važiuoti, kiekviena galimybė ten apsilankyti, nuo kurios aš išsisuku, manyje kaskart didina tų miestų reikšmingumą taip smarkiai, kad vien dėl to aš tebesu šiame pasaulyje, ir jeigu jų, manęs

tebelaukiančių, nebūtų, pats būčiau seniausiai pražuvęs. Esama ir žmonių, apie kuriuos girdžiu maloniai šnekant, tiek daug ir su tokiu goduliu, kad būtų galima pamanyti, jog aš apie juos žinau daugiau nei jie patys apie save, bet vengiu žiūrėti į jų atvaizdus ir kratausi minties įsivaizduoti juos vizualiai, tarsi galiotų ypatingas ir įteisintas interdiktas pažinti juos iš veido. Esama ir tokių žmonių, kuriuos ilgus metus sutinku tame pačiame kelyje, apie kuriuos mąstau, kurie man panašūs į mano įminimo laukiančią mįslę, bet nesikreipiu į juos nė žodeliu, tylom praeinu prošal, kaip ir jie pro mane, ir mes tik klausiamai pažvelgiame kits į kitą, žengiame tvirtai sučiaupę lūpas, mintyse išsigalvoju pirmąjį pokalbį ir jaudinuosi įsivaizduodamas, kiek daug netikėto tuomet patirčiau. Galiausiai esama ir tokių žmonių, kuriuos aš seniausiai myliu, tik jie nė iš tolo negali šito nujausti, vis labiau senstu ir tai jau turėtų atrodyti kaip kokia absurdiška iliuzija, kad jiems kada nors tai pasakysiu, nors nuolat gyvenu įsivaizduodamas tą įstabią akimirką. Be tokių nuodugnių pasirengimų ateičiai aš tiesiog neįstengčiau būti, ir jie, man save kaip reikiant papurčius, yra man svarbūs ne mažiau nei iš niekur atsirandančios ir žmogų iškart apstulbinančios ūmios staigmenos.

Nenorėčiau vardyti knygų, kurioms aš vis dar kaupiuosi, čia esama keleto pačių įžymiausių pasaulinės literatūros kūrinių, kurių reikšmingumu, atsižvelgdamas į visus praeities protus, kurių nuomonės man buvo lemtingos, neturėčiau dvejoti. Suprantama, kad išlaukus dvidešimtį metų susidūrimas su tokiu kūriniu tampa kažkuo didinga, galbūt tik šitaip ir įmanoma tikėtis dvasinių atgimimų, sergstinčių nuo rutinos ir smukimo. Šiaip ar taip, anuomet nutiko taip, kad būdamas dvidešimt šešerių, seniai buvau girdėjęs Büchnerio vardą ir jau dvejus metus laikiau įsigijęs tą iškart į akį krintantį tomą su jo kūriniais.

Vienąnakt, niūriausios nevilties akimirksnį, – buvau tik-

ras, kad niekuomet daugiau nieko neberašysiu, kad niekuomet daugiau nieko *nebeskaitysiu*, – aš stvėriau tą geltoną tomą ir atsiverčiau pirmą pasitaikiusią vietą: tai buvo Wozzecho (taip anuomet dar rašė tą vardą) scena, būtent toji, kur daktaras kalba Voičekui. Man pasirodė, kad į mane trenkė žaibas – perskaičiau tą sceną, visas kitas to fragmento scenas, vis iš naujo skaičiau visą fragmentą, nebegalėčiau pasakyt, kiek kartų, man rodos, nesuskaičiuojamą galybę, nes skaičiau ištisą naktį, nieko daugiau iš to geltonojo tomo ir neskaičiau, tik vis iš pradžių variau „Voičeką" ir taip įsiaudrinau, kad nesulaukęs šeštos valandos ryto išbėgau iš namų ir pasileidau į stotį. Sėdau į pirmą miestan vykstantį traukinį, nudūmiau į Ferdinandštrasę ir išbukštinau iš miegų Vezą.

Grandinėlė nebuvo užkabinta, jos buto raktą turėjau. Tam atvejui, jei koks nerimas atvytų mane paryčiais, taip buvome sutarę, bet per šešerius metus, kuriuos truko mudviejų meilė, taip dar niekad nebuvo nutikę, ir kai dabar pirmusyk atkūriau paveiktas Büchnerio, Veza neteko žado.

Pasibaigus asketiškiems romano rašymo metams, ji atsikvėpė – vargu ar vėliau kada su tokiu palengvėjimu atsiduso koks nors skaitytojas, liesajam sinologui pražuvus liepsnose. Ji tik būgštavo dėl naujų posūkių – nuotykių atnaujinimo ir jų tęsinio. Prieš sėsdamas rašyti paskutinįjį skyrių „Raudonas gaidys", aš padariau kelių savaičių pertrauką, o ji šį delsimą suvokė kaip *dvejonę*, kaip užbaigti kūrinį. Ji susigalvojo, kad grįžtantį Žoržą staiga apninka dvejonės, kad jis, girdi, nors ir vėlai, bet dar laiku suvokia tikrąją brolio mąstyseną: kaip jis galėjęs palikti jį vieną! Kitoje stotyje jis išlipa ir grįžta atgal. Vėl atsiduria priešais brolio duris ir neatlyžta, kol jį įleidžia. Be ilgų kalbų jis stveria Pėterį ir nusigabena jį į Paryžių. Ten šis tampa savo brolio pacientu, neįprastu, žinoma, iš visų galių tam besipriešinančiu. Tik viskas veltui, pamažu Žoržas tampa jo išganymu.

Veza nujautė, kaip smarkiai būčiau erzėjęs, tęsdamas brolių dvikovą šioje naujoje situacijoje – jau buvo užmaskuotas jų pašnekesys, užsimezgęs, bet jokiu būdu neatskleistas viename ilgame skyriuje. Žinią, kad „Raudonas gaidys" pagaliau parašytas, kad sinologui pavyko įgyvendinti savo ketinimą, ji iš pradžių sutiko nepatikliai. Manė, kad tik noriu ją nuraminti, nes visą tą laikotarpį jos dvejonės dėl mano gyvenimo būdo man buvo puikiai suprantamos. Trečiojoje romano dalyje ir jai daug kas atsirūgo, ji buvo įsitikinusi, kad šis niekaip nesibaigiantis skverbimasis į sinologą apėmusią persekiojimo beprotybę gali pavojingai atsiliepti ir mano paties dvasinei būsenai. Tad nebuvo ko stebėtis, kad, kai perskaičiau jai paskutinį skyrių, Veza lengviau atsiduso, ir kai man prasidėjo niūriausias metas, kurį aš pavadinau „dykros periodu", ji mielai būtų tikėjusi, kad tai, kas blogiausia, jau praėjo.

Bet ji gavo patirti, kad būtent dabar aš ir jai, ir daugeliui kitų žmonių iš tikrųjų pradingau iš akių ir, nors nieko konkretaus tuo metu nedirbau, neskyriau laiko nei jai, nei negausiems draugams. Kai vis dėlto pasimatydavom, būdavau nekalbus ir suirzęs, *tokio* tylėjimo tarp mudviejų niekuomet nebūdavo. Kartą ji taip smarkiai pyktelėjo, kad neištvėrusi pasakė:

– Kai tas tavo knygius gavo galą, jis persikėlė į tave, tapai toks kaip jis. Tikriausiai šitaip tu jo gedi.

Mano atžvilgiu ji buvo begal kantri, o aš jai sugadinau tą palengvėjimą dėl sinologo mirties liepsnose, ir kai kartą ji pasakė: „Gaila, kad Tereza ne indo našlė, antraip ir ji privalėtų susideginti", aš su slaptu įniršiu atrėmiau:

– Jis turėjo geresnių artimųjų nei žmona, jis turėjo savo knygas, kurios suvokė savo paskirtį ir sudegė drauge su juo.

Nuo tada ji ir ėmė laukti, kad vieną naktį ar rytą galiu staiga atsirasti su žinia, kurios ji užvis labiausiai baiminosi – aš, girdi, apsisprendęs kitaip, paskutinysis skyrius nebegalio-

jąs, jis esą ir taip parašytas kitu stiliumi nei visa knyga, ir aš jį *išbraukęs*. Kantas vėl grįžtąs į gyvenimą. Vėl viskas prasidedą iš pradžių, taip sakant, atsirandanti antroji to paties romano dalis, o čia man prireiksią mažiausiai dar vienerių metų.

Kai aš tą Büchnerio rytą pakirsdinau ją iš miegų, Veza baisiai persigando.

– Stebiesi, kad toks ankstyvas? Šitaip dar niekad nebuvo!

– Ne, – atsiliepė ji, – aš laukiau tavęs, – o pati nusiminusi, matyt, jau svarstė, kaip čia mane atkalbėjus nuo romano tęsinio.

Bet aš iškart pradėjau nuo Büchnerio. Ar ji girdėjusi „Voičeką"? Žinoma, kad girdėjusi. Kas gi jo nežinąs. Pasakė tai nekantraudama, tikėdamasi blogesnio ir natūralesnio mano pasirodymo paaiškinimo. Jos balso intonacijoje išgirdau kažką niekinamo, pasijutau įsižeidęs už Büchnerį.

– Ir tau tai atrodo niekai? – ištariau taip grasiai ir piktai, kad ji ūmai susivokė, apie ką aš kalbu.

– Kas? Aš? Man tai niekai? Aš manau, kad tai geriausia visos vokiečių literatūros drama!

Nepatikėjau savo ausimis ir tariau:

– Bet juk tai fragmentas!

– Fragmentas! Fragmentas! Tu vadini tai fragmentu? Tai, ko ten stinga, yra geriau nei kitose geriausiose dramose. Daugiau tokių fragmentų.

– Tu niekad man apie tai nesakei nė žodžio. Ar jau seniai esi susipažinusi su Büchneriu?

– Seniau nei su tavimi. Anksti jį skaičiau. Tuo pat metu, kai atradau Hebbelio dienoraščius ir Lichtenbergą.

– Ir tylėjai! O kaip dažnai pirštu rodei vietas iš Hebbelio ir Lichtenbergo. O apie „Voičeką" nė žodžio. Kodėl gi? Kodėl?

– Aš netgi slėpiau jį. Büchnerio tomo pas mane būtum neradęs.

– Skaičiau jį pernakt. „Voičeką", vis iš naujo. Nenorėjau

patikėt, kad esama tokių dalykų. Ir dabar dar netikiu. Atkakau čia išplūsti tavęs. Tik iš pradžių maniau, kad tu galbūt nesi jo skaičiusi. Bet čia pat susivokiau, kad tai neįmanoma. Ko būtų verta visa tavo meilė literatūrai, jei būtum jo neskaičiusi. Aišku, kad tu jį žinojai. Bet slėpei nuo manęs. Šešerius metus mudu kalbamės apie įstabius dalykus. Bet Büchnerio tu man nepaminėjai *nė karto*! O dabar štai dar sakai, kad jo tomą buvai nuo manęs paslėpusi. Tai neįmanoma. Tavo kambaryje aš pažįstu kiekvieną kamputį. Įrodyk! Parodyk man tą tomą! Kur tu jį paslėpei? Tai didelė, geltonai įrišta knyga. Kaipgi tokią paslėpsi?

– Ji nei didelė, nei geltona. Išleista ant plonyčio popieriaus. Gali dabar pats pasižiūrėti.

Ji atvėrė spintą su savo mėgstamiausiomis knygomis. Prisiminiau akimirką, kai ji pirmą kartą man ją parodė. Dabar tą spintą pažinojau geriau nei savo paties kišenę. Ir čia galėjo būti slepiamas Büchneris? Ji ištraukė keletą Victoro Hugo tomų. Už jų, priplotas prie spintos nugaros, stovėjo „Insel" leidykloje išleistas Büchneris. Padavė man tomelį, ir man pasirodė neteisinga, kad jis toks mažytis – mano akyse tebestovėjo didžiulės nakties raidės, tokias pat dideles troškau matyti jas visuomet.

– Ar tu nuo manęs slėpei ir kitas knygas?

– Ne, tai vienintelė. Žinojau, kad niekad nepajudinsi Hugo, juk jo tu nemėgsti, tad jo užnugaryje Büchneris buvo saugus. Beje, jis išvertė dvi Hugo dramas.

Ji man parodė jas, mane tai suerzino, grąžinau jai tomelį.

– Bet kodėl gi? Kodėl tu jį nuo manęs slėpei?

– Tik džiaukis, kad jo nepažinai. Manai, kad tuomet būtum galėjęs pats ką parašyti? Jis pats *moderniausias* iš visų poetų. Jis galėtų rašyti šiandien, tik nėra nė vieno tokio kaip jis. Jo negalima kelti sau pavyzdžiu. Galima tik kaisti iš gėdos ir sakyti: kam aš suvis rašau? Po jo gali tik laikyti liežuvį už dantų. O aš nenoriu, kad tu tylėtum. Aš tikiu tavimi.

– Nepaisant Büchnerio?

– Dabar nenoriu apie tai kalbėti. Turi būti dalykų, kurie yra nepasiekiami. Tačiau nepasiekiamybė neturi žlugdyti. Dabar tu užbaigei romaną. Turi paskaityt ką nors kita. Yra dar vienas Büchnerio fragmentas, apsakymas „Lenzas". Sėsk ir skaityk!

Prisėdau ir netaręs nė žodžio perskaičiau įstabiausią prozos tekstą. Po nakties su „Voičeku", paryčiai su „Lenzu" – nė bluosto nesudėjus. Ir mano romanas, kuriuo taip didžiavausi, subyrėjo, man jis subyrėjo į dulkes ir pelenus.

Smūgis buvo stiprus, bet gerai, kad jis buvo man smogtas. Po skyriaus „Kantas liepsnoja", kurį visi buvo girdėję, Veza buvo ėmusi laikyti mane dramaturgu. Ją jau buvo suėmusi baimė, kad iš to savo romano aš niekuomet nebeišsikapstysiu. Ji patyrė, kaip giliai buvau jame įklimpęs ir kaip stipriai jis buvo visą mane persmelkęs. Ar tai būtų buvęs šis ar pradėtas kurti kitas, ji patyrė mano fatališką polinkį į uždavinius, kurie nutįsta iš vienų metų į kitus. Iš jos atminties dar nebuvo išblėsę romanų serijos „*Comédie Humaine* kvailiams" projektai, kuriuos jai dažnai minėdavau. Reginys į akmenimis grįstą kiemą pro mano langą, iš pradžių daręs jai įspūdį, Vezai seniai nebepatiko. Ji jautė, kad susižavėjimas, kurį man žadina kuo nors apsėsti arba pašaliniai žmonės, rašant romaną dar labiau išaugo. Nerimą jai kėlė ir mano draugystė su Thomu Mareku. Gyniau jį smarkiai, netgi agresyviai, ir kai kartą įsismaginęs puoliau tvirtinti, kad šis luošys esąs reikšmingesnis už visus kitus nedėkingus ir nieko neišmanančius dvikojus, ji paprieštaravo ir niekais pavertė mano pompastiškus postringavimus.

Ji išties baiminosi dėl manęs, o mano prisipažinimas, kad myliu „visus potencialius bepročius" romano skyriuje „Kvailumas", galutinai ją įtikino peržengus pavojingą ribą. Izoliacijos troškimas, žavėjimasis tokiais, kurie buvo visai ir visiš-

kai kitokie, siekis sudeginti visus tiltus su niekinga žmonija – visa tai kėlė jai begalę rūpesčių. Apie pamėklišką kai kurių savo pažįstamų vaizduotę aš buvau jai pripasakojęs tokių dalykų, tarsi tie vaizdiniai būtų buvę tobuli meno kūriniai, o ir pats, žingsnis po žingsnio, stengiausi tuos susikurtus fantomus sekti. Kas be ko, neretai ir iš estetinių paskatų ji reikšdavo nepasitenkinimą dėl tokio *detalaus* persekiojimo manijos aprašinėjimo, tuomet imdavau aiškintis, kad kitaip aš nieku gyvu *negalįs* rašyti, kad būtent čia svarbi kiekviena smulkmena, menkiausias krustelėjimas. Kilau į mūšį prieš ankstesnius beprotybės vaizdinius literatūroje ir bandžiau įrodyti jai, kaip menkai jie atitinka tikrovę. Ji sakydavo, kad tokias būsenas įmanoma suslėgti ir šitaip išreikšti tolygų jų augimą. Čia aš kuo ryžtingiausiai protestuodavau: tokiais atvejais visuomet susiduriama su savimyla, su autoriaus poviškumu, o ne su pačiu dalyku. Reikia galop suvokti, kad beprotybės negalima niekinti, kad ji – savų reikšmių bei santykių, kaskart vis kitokių, sklidinas fenomenas. Ji ginčijo tai, o paskui – tai Vezai buvo visiškai nebūdinga ir tai ji darė vien rūpindamasi manimi – gynė vyraujančias psichiatrijos klasifikacijas, kur ypatingą silpnybę jautė „maniakiškai depresyviai beprotybės būsenai“, tuo tarpu su „šizofrenija“, kuri anuomet buvo pasidariusi kone madinga diagnoze, elgėsi kiek santūriau.

Turėdama visa tai galvoje, ji ir ketino atkalbėti mane nuo panašaus pobūdžio romano, ir aš tai puikiausiai žinojau. Tik buvau nuožmiai apsisprendęs nepasiduoti jokiai, netgi Vezos, įtakai, ir kaip kokį ginklą naudojau tam savo, kaip man rodės, vykusį romaną. Jei ir jaučiausi kaltas kaip padegėjas ir dėl to baisiai kenčiau, tai visai nebuvo prieštara romano teisei gyvuoti – tuo buvau kuo tvirčiausiai įsitikinęs. Nors jį pabaigus man knietėjo rašyti dramą, man neatrodė visiškai neįmanoma, kad po išsekimo periodo aš vėl sėsiu prie naujo, ne menkesnės apimties kūrinio, kurio objektu vėl bus beprotybė.

Bet štai atėjo lemtinga naktis, kai aš siurbte susiurbiau „Voičeką“, o po jos – rytas, kai mane, sujaudintą ir išsekintą, užgriuvo „Lenzas“. Toje keliolikoje puslapių atradau viską, kas buvo pasakytina apie Lenzo pažiūrų ypatumą, kaip išsamų romaną visa tai įsivaizduoti būtų buvę siaubinga. Mano pasipūtimas ir užsispyrimas buvo palaužti. Nepuoliau rašyti jokio naujo romano, ir turėjo praeiti ištisi mėnesiai, kol vėl atgavau pasitikėjimą skyriumi „Kantas liepsnoja“. O kai atsigavau, jau buvau apsėstas „Vestuvių“.

Jei dabar tvirtinčiau, kad už savo „Vestuves“ esu dėkingas anam naktiniam „Voičeko“ įspūdžiui, tai pirmučiausiai tai nuskambėtų pasipūtėliškai. Vien tam, kad išvengčiau tokio pasipūtimo, teisybę verčiau apeisiu. Bet vengti jos *neturiu teisės*. Katastrofos vizijos, kurias iki šiolei rikiavau vieną po kitos, atsirado dėl Karlo Krauso įtakos. Visa, kas tik nutikdavo, o visuomet nutikdavo tik tai, kas blogiausia, įvykdavo be jokios motyvacijos ir pagret. Tai būdavo nugirsta rašančiojo ir tai būdavo kalama prie gėdos stulpo. Prie šito stulpo būdavo kalama *išoriškai*, o kalė kaipsyk rašantysis – virš visų žūčių scenų jis laikė iškėlęs savo rimbą. Stulpas nedavė jam ramybės, jis vijo pro jį viską, kas tik vyksta, jis stabtelėdavo tik tuomet, kai atrasdavo ką nuplakti, ir vos tik bausmė būdavo įvykdoma, rimbas vijo jį toliau. Iš esmės viskas kartodavosi: su savo kasdieniškiausiais poreikiais, kalbėdami banaliausius žodžius, nieko nenujausdami, žmonės stovėjo ant bedugnės krašto. Tuomet švystelėdavo rimbas, ir jie nugarmėdavo, jis pats ir buvo jų praraja. Ir neatsirasdavo nieko, kas būtų įstengęs juos nuo šito apsaugoti. Nes jų žodžiai niekuomet nekito, jie būdavo pritaikyti tik tiems žmonėms, o tasai pritaikytojas irgi būdavo vienas ir tas pats – rimbu užsimojęs rašantysis.

Skaitydamas „Voičeką“, aš patyriau kažką tokio, kam tik vėliau atradau įvardijimą, pavadinau tai *savikala prie stulpo*.

Figūros (išskyrus pagrindinę), darančios didžiausią įspūdį, čia prisistato pačios. Daktaras arba traukinio kapelos dirigentas *prasimuša* patys. Jie puola, bet tokiais skirtingais būdais, kad norėdamas abiem atvejais pavartoti tą patį žodį *antpuolis*, truputėlį sutrinki. Betgi tai vis vien antpuolis, būtent taip šitai suvokia Voičekas. Su niekuo nesupainiojami žodžiai atsigręžia prieš jį ir sukelia pačias sunkiausias pasekmes. Bet tik sukelia, tuo tarpu pačios pasekmės, tos, kurias skelbia kalbėtojas, tvoja smūgį kažkam kitam, žiaurų smūgį, kuris niekad nebus užmirštas, iš kurio visur ir visada bus atpažįstamas.

Figūros, kaip sakyta, prisistato pačios. Jų niekas nenuplaka. Tarsi tai būtų pats natūraliausias dalykas pasaulyje, jos pačios prisikala prie gėdos stulpo, ir tai atrodo veikiau prabanga nei bausmė. Jie tokie kaip visuomet, jų neužgriūva moralinis nuosprendis. Žinoma, į juos čia žvelgiama su pasidygėjimu, bet jis sumišęs su pasitenkinimu, nes jie prisistato nė nenujausdami, kokį pasibjaurėjimą kelia. Tokioje savikaloje esama nekaltybės, ant jos dar neužmestas teisėtvarkos tinklas, jis, jei suvis pasirodys, galės būti užmestas vėliau, bet tai ne kaltinimas, jų nekliudys net nuožmiausias satyrikas, net jeigu tai reikštų savikalą, nes ir ji turi savo erdvę, kurioje veikia žmogus, turi savo ritmą, baimę ir alsavimą.

Veikiausiai tai priklauso nuo to, kad jiems visu rimtumu taikomas vertingas žodis „Aš“, kuriam, išskyrus patį save, tikras satyrikas niekuomet iš tikrųjų nepritars. Šitokio tiesioginio ir į jokius rėmus neįspraudžiamo „Aš“ gyvybingumas yra siaubingas. Apie save jis pareiškia daugiau nei bet kuris teisėjas. Daugelį dalykų sprendžiantysis užkrauna trečiajam asmeniui, uzurpuojamas netgi tiesioginis kreipinys, kuriame ir išsakoma tai, kas blogiausia. Tik tuomet, kai pats teisėjas įsivelia į savąjį „Aš“, jis su tikru siaubu suvokia, kas įvyko, bet čia jau jis pats virsta figūra ir jis, teisiantysis, ničnieko nenujausdamas *pats* eina kaltis prie gėdos stulpo.

Kapitonas, daktaras, būgnijantis traukinio kapelos dirigentas – visi išlenda tarsi patys savaime. Balsų jiems niekas neskolino, jie kalba patys ir kalbėdami daužo vieną ir tą patį Voičeką, o daužydami jį, formuojasi patys. Jis tarnauja jiems visiems, jis yra jų centras. Be jo nebūtų ir jų pačių, bet Voičekas šito beveik nežino, kaip ir jie, knietėtų netgi pasakyti, kad kankintojus jis užkrečia savo nekaltumu. Jie negali būti kitokie nei yra, jų keliamas įspūdis ir yra tos savikalos esmė. Šių visų veikėjų stiprybė yra jų nekaltumas. Ar galima nekęsti daktaro, ar galima nekęsti kapitono už tai, kad vien panorėję jie galėtų būti geresni? Ar verta viltis, kad jie pasitaisys? Argi drama turi tapti misijos mokykla, kurią panašūs veikėjai lanko tol, kol apie juos jau galima spręsti *kitaip*? Satyrikas *tikisi* iš žmonių, kad jie pasidarys kitokie. Jis plaka juos, tarsi šie būtų išdykę mokinukai. Jis tik rengia juos kitoms moralinėms instancijoms, prieš kurių teismą jiems kada nors teks stoti. Jis netgi žino, kokie jie būtų geresni. Iš kurgi imasi toksai nepalaužiamas tikrumas? Bet jeigu jo nebūtų, jis negalėtų net pradėti rašyti. Jis pradeda nuo to, kad yra nematomas kaip Dievas. Tiesiai to nesakydamas jis atstovauja jam ir jaučiasi puikiai. Jis nė akimirką nesusimąsto, kad galbūt jis joks Dievas. Bet kadangi ši aukščiausioji instancija egzistuoja, jai galima atstovauti, tik reikia sugebėti tą galią nutverti.

Bet esama ir visiškai kitokios laikysenos, būdingos padarams, o ne Dievui, ir kurios padarai laikosi prieš Dievo valią. Galimas daiktas, kad ji labai tvirta, visai nepaiso Dievo ir būdinga vien padarams. Toji laikysena rodo, jog padarų neįmanoma pakeisti, kad ir kaip to norėtųsi. Neapykanta, kaip ir bausme, žmogaus nepakeisi. Jie skundžiasi, parodydami, kas jie tokie yra, bet tai kaltinimas sau, o ne kitam. Prakeikdamas juos, Kūrėjas negali būti teisus. Jis tik gali išrasti tą, kuris yra jų auka ir kurį išduoda visi pėdsakai ir pirštų atspaudai. Pasaulis knibžda tikrų aukų, bet atrodo, kad sunkiausia tokią

auką sukurti kaip figūrą ir leisti jai taip kalbėti, kad pėdsakai būtų atpažįstami ir nenublanktų iki skundų. Tokia figūra yra Voičekas, vyksme patiri, kas jam nutinka ir čia nepridėsi nė vieno skundo žodelio. Kalimo prie stulpo pėdsakai ryškūs ir jame pačiame. Tie, kurie jį daužė, čia pat, ir jeigu eini su jais iki galo, *jie* lieka gyvi. Fragmentas neatskleidžia, kaip einama iki galo, jis atskleidžia, ką jis *daro*, parodo *jo* kalimąsi prie stulpo po visko.

Akys ir alsavimas

MANO santykius su Hermanu Brochu, labiau nei įprasta panašiais atvejais, lėmė pirmojo mūsų susitikimo aplinkybė. Pas Mariją Lazar, Vienos rašytoją, kurią mudu pažinojome kiekvienas savo ruožtu, aš rengiausi skaityti savo dramą „Vestuvės“. Buvo pakviestas būrelis svečių. Tarp jų – Ernstas Fischeris su žmona Ruth, nebepamenu, kas daugiau buvo kviesti. Brochas tvirtino pasirodysiąs, jis vėlavo ir jo buvo laukiama. Jau norėjau pradėti, ir čia, paskutinę akimirką, jis įžengė drauge su savo leidėju Brody. Nebeliko laiko netgi labai trumpam prisistatymui, „Vestuves“ aš pradėjau skaityti mums nė nešnektelėjus.

Marija Lazar Brochui buvo kalbėjusi, su kokiu susižavėjimu aš tų 1932 metų vasarą skaičiau jo „Lunatiką“. Kadangi dar nieko nebuvau išspausdinęs, apie mane jis nieko nežinojo; *negalėjo* žinoti. Man, jau skaičiusiam „Lunatiką“, o ypač „Huguenau“, jis buvo didis kūrėjas, aš jam – tik jaunas, juo besižavintis autorius. Buvo berods spalio vidurys, „Vestuves“ buvau baigęs prieš septynis ar aštuonis mėnesius. Pjesę buvau skaitęs keletui savo draugų atskirai, tai buvo kažko iš manęs tikėjęsi bičiuliai, tik didžiuma jų dar niekad nebuvo susirinkę draugėn.

Užtat Brochas – ir čia tai buvo itin svarbu – buvo užgriūtas visu svoriu – dar ničnieko apie mane nežinodamas, jis gavo iškart išklausyti visas „Vestuves“. Pjesę skaičiau aistringai, savo akustinėmis kaukėmis veikėjai buvo griežtai vienas nuo kito atriboti, šia prasme niekas nepakito ir per vėlesnius dešimtmečius. Skaitymas užtruko porą valandų, visą tekstą perskaičiau vienu atsikvėpimu. Atmosfera buvo tiršta, be manęs ir Vezos, susirinko gal tuzinas žmonių, bet jų buvimas buvo toks įtaigus, jog rodės, kad susirinkusiųjų keleriopai daugiau.

Iš savo vietos gerai mačiau sėdintį Brochą, jo povyza darė man įspūdį. Paukštiška jo galva atrodė truputėlį įgūžta į pečius. Skaitant namsargio sceną, paskutiniąją iš prologo, vėliau ji tapo man brangiausia visoje pjesėje, aš pastebėjau jo akis. Tariant mirštančios Kokošos frazę: „Klausyk, vyre, turiu tau kai ką pasakyti“, kurią ji kartojo niekaip neįstengdama baigti, ir buvo toji akimirka, kai sutikau Brocho akis. Jei akys alsuotų, tai jos būtų sulaikiusios kvapą. Jos laukė, kol sakinys bus ištartas iki galo, ir šis susilaikymas ir įsispitrijimas buvo sklidinas Kokošos iš Simsono žodžių. Tai buvo dvigubas skaitymas ir garsus dialogas, kurio iš tikrųjų nebuvo, nes Kokoša nesiklausė mirštančio žmogaus žodžių; Brocho akių, kurios pasidarė panašios į mirštančiosios, prie kurios prisiartino kažkas iš požemių pasaulio, ir mano nuolat prie tų žodžių grįžtančio ir tada jau pertraukiančio save biblinėmis namsargio frazėmis, dialogas.

Taip klostėsi situacija pirmąjį skaitymo pusvalandį. Tada jau prasidėjo tikrosios „Vestuvės“, ir prasidėjo didžiausia begėdystė, kurios aš taip nekenčiau, kad nė truputėlio nesigėdijau. Tų kokčių scenų tikroviškumo, ko gero, kaip reikiant nė neįsivaizdavau, *vienu* viso to šaltiniu buvo Karlas Krausas, bet įtakos buvo padaręs ir George'as Groszas, kurio aplanku *„Ecce Homo“* aš ir žavėjausi, ir bjaurėjausi. Bet užvis daugiausiai čia buvo to, ką pats nugirdau.

Skaitant padriką „Vestuvių" vidurį, į aplinką aš niekad nekreipdavau dėmesio. Tai buvo vienas tų apkvaitimo momentų, kai atrodo, kad kybai ore, įsitvėręs tik tų siaubingų, šlykščių sakinių, kurie tave išpučia taip, kad gali ant jų skristi, galbūt kaip koks šamanas, bet tuomet aš šito nesuvokiau.

Bet šįvakar nutiko kitaip. Visos viduriniosios dalies skaitymo metu jutau šalia esant Brochą. Jo tylėjimas buvo primygtinesnis nei kitų. Atrodė, kad jis nekvėpuoja; kaip ten iš tikrųjų buvo, aš nesupratau, tik jaučiau, kad visa tai kaži kaip siejasi su kvėpavimu, buvau tikras, kad jis alsuoja kitaip nei visi kiti. Klaikų mano personažų keliamą triukšmą jis pasitiko tyla. Joje buvo kažko kūniško, jis valdė ją, tai buvo *save kurianti* tyla – šiandien aš žinau, kad ji susijusi su jo maniera kvėpuoti.

Skaitydamas trečiąją dalį – tikrąją katastrofą ir mirties šokį, aš jau nieko aplink nebejutau. Mane visą apėmė didžiulė įtampa, taip įsijaučiau į pjesei labai svarbų ritmą, kad nebūčiau įstengęs pasakyti, kaip reaguoja vienas ar kitas klausytojas, o kai pabaigiau, tai net pamiršau, kad čia sėdi Brochas. Tuo tarpu kažkas nutiko su *laiku*, aš vėl atsidūriau ten, kai buvo laukiama jo atėjimo. Jis pareiškė savo nuomonę, pasakė, kad jei būtų žinojęs manąją, tai savo pjesės nebūtų rašęs. (Atrodo, kad tuo metu jis kaipsyk buvo pradėjęs rašyti pjesę, tai, ko gero, toji pati, kuri vėliau buvo vaidinama Ciuriche.)

Tuokart jis pasakė kažką tikro, kažką tokio, ko aš čia negaliu atkurti, nors jo žodžiuose būta daug įžvalgos apie pjesės genezę. Net nepažindamas jo, supratau, kad jis sukrėstas, kad jis iš tikrųjų išgyveno. Brody, jo leidėjas, visąlaik tik įtaigiai šypsojo ir tas šypsulys man labai nepatiko. *Jam* nieko nenutiko, nebent suerzino tūžmingas miesčiongalių puolimas, bet nenorėdamas išsiduoti, viską slėpė po ta meilia šypsenėle. Bet gal jis visuomet buvo toks, galbūt jis buvo nesukrečiamas, o

tai jį tikrai siejo su Brochu, nes Brody, be abejo, buvo jo draugas – šito aš negaliu pasakyti.

Jiedu ilgai neužtruko, buvo laukiami dar kažkur. Nors Brochas, kaip ir jo leidėjas, išliko santūrus, o tai teikė jam savotiškos savikliovos, „Vestuvėms" baigiantis, jis man pasirodė pažeidžiamas. Tiesa, tasai pažeidžiamumas buvo labai gražus, sukeltas būtent įvykių, santykių ir svyravimų, o jo prielaida buvo jo jautrumas. Ne vienam tai galėtų pasirodyti tik silpnumas, *aš* galiu taip teigti, nes tokios sąmonės silpnumą suvokiu kaip pranašumą, netgi dorybę. Bet jeigu apie jo „silpnumą" prasižiotų komercinės aplinkos, kurioje jis sukosi, ar panašaus kirpimo žmogėnai, tokiems aš bevelyčiau gerai užvožti per marmūzę.

Nelengva širdimi svarstau apie Brochą, nes net nežinau, kaip galėčiau prieš jį pasiteisinti. Čia slypi lūkestis, su kuriuo aš prie jo prisiartinau, aistringas piršimasis iš pat pradžių, nuo kurio jis bandė išsisukti, mano aklumas, su kuriuo troškau įžvelgti jame vien gera, gražus jo žvilgsnis, kuriame likusius dalykus galėjai įskaityti veikiau kaip išskaičiavimą: tai, kas man jame *neatrodė* puiku. Kaip naiviai ir neapgalvotai aš leidausi į beprotybę nė nesukdamas sau galvos, kad esu tiesiog be galo ignoruojamas! Nes, nors ir buvau atviras bei ištroškęs žinių, vaisių šitas smalsumas dar nebuvo sunokinęs. Kai bandau visa tai pasverti šiandien, suvokiu, kad buvau dar menkai patyręs, bent jau ten, kur jo žinojimas buvo itin svarus: moderniojoje filosofijoje. Jo biblioteka iš esmės buvo filosofinė, jis, priešingai nei aš, nesibaidė sąvokų pasaulio, jis prijunkdavo prie jų, kaip kitas įjunksta lankytis naktiniuose restoranuose.

Tai buvo pirmoji mano pažinta jo „silpnybė", jam nė trupučio nerūpėjo ką nors nurungti, pranokti, nė nekalbant apie norą pasipuikuoti. Didingų siekių skelbimas jam buvo atkarus iki pat sielos gelmių, tuo tarpu kas antras mano sakinys skambėjo: „Apie tai aš parašysiu knygą", nė vienos savo

minties, gal net pastebėjimo, negalėjau ištarti nepareiškęs: „Apie tai aš parašysiu!“ Bent jau dabar tai nebuvo visiškai tuščias gyrimasis, juk jau buvau parašęs didelį kūrinį „Kantas liepsnoja“, apie jo rankraštį žinojo tik nedaugelis, ir dar vieną, kuris man buvo daug svarbesnis – didžiausią savo gyvenimo kūrinį buvau numatęs sukurti apie masę, tai būtų buvę ne ką daugiau už potyrius, siekiančius betgi labai giliai; į visus šonus išplitę, godžiai praryti mano skaitiniai, man rodės, siejasi su „mase“, o iš tikrųjų jie, ne menkiau kaip pati masė, aprėpė „viską“. Mano gyvenimas buvo nutaikytas į didį kūrinį, ir aš apie tai svarsčiau taip rimtai, kad nieko nelaukęs buvau pasirengęs pareikšti: „Tačiau tai užtruks dešimtmečius“. Jei aš į savo ketinimus ir planus norėjau įtraukti *viską*, tai Brochas savo neaprėpiamą patirtį turėjo justi kaip jokių juokų nepripažįstančią aistrą. Mane nuo šito stūmė kraupiai fanatiškas žmogaus būdas asmenybės tobulėjimą paversti priklausomu nuo bausmės, kurios vykdomuoju organu, daug nesukęs galvos, buvau pasiskyręs pats save. Šito aš buvau išmokęs iš Karlo Krauso, kurio *sąmoningai* mėgdžioti niekuomet nebūčiau drįsęs, bet iš kurio į mane buvo pertekėję neapsakomai daug, o ypač tuomet, kai rašiau „Vestuves“, per patį jų įkarštį, 1931–1932 metų žiemą.

Per šį furorą, kuris „Vestuvių“ dėka tapo mano paties furoru, skaitydamas pjesę, aš ir prisistačiau Brochui. Pjesę jis sutiko palankiai, bet tai buvo vienintelis mano kūrinys, kuriam jis kada nors parodė prielankumo, o tai, kaip vėliau paaiškėjo, jis ėmė į širdį. Tai jis parodė tokiu būdu, kurį aš suvokiau po daugelio metų, tiesą sakant, tik po jo mirties: tai buvo prielankumas svetimos valios impulsui, nuo kurio kitaip jis neįstengė apsiginti.

Brochas nusileisdavo nuolat, bet nusileisdamas jis tik įgaudavo galios. Čia buvo sudėtingas procesas, tokia jau buvo jo prigimtis, ir manau, kad aš teisingai pastebėjau jo manierą

kvėpuoti. Bet greta nesuskaičiuojamų savybių, kurias jis įgaudavo, pasitaikydavo ir tokių dalykų, kurie atrodydavo pernelyg gaivališki, kad neprarastum savitvardos. Tie trikdantys dalykai, kuriuos jis sutikdavo kaip nemalonius smūgius ir moraliai jiems nepritarė, ilgainiui tapo jo paties iniciatyvomis. Jau emigravęs į Ameriką ir apsisprendęs tyrinėti masių psichologiją, jis tikrai nepamiršo mūsų pokalbių apie tai. Bet mano kalbėjimų turinys, tikroji substancija, jo nė kiek nejaudino. Kalbančiojo, kurio žodžiai nebuvo nuspalvinti jokia vyraujančia filosofine terminologija, *neišmanymą* jis tiesiog praleisdavo pro ausis, netgi tuomet, kai su teiginiais sutikdavo. Jam imponavo ketinimo *jėga*, pretenzija į naują, kada nors įsivyrausiantį mokymą, nors toksai – išskyrus nebent skurdžius daigus – dar nė neegzistavo, tokią viltį jis sutikdavo kaip *įsakymą*, tarsi duotą būtent jam, ir pagal jį jis veikdavo. Kai imdavau jam kalbėti, ko ketinu imtis, jis išgirsdavo tik: „Imk ir padaryk tai!“, o aš iškart nė nesusivokdavau, kiek pastangų jam reikia visa tai išklausyti, jis taip ir palikdavo mane vieną su ketinimo užuomazga, kuri vėliau jau kitoje aplinkoje suvešėdavo, bet vaisių nesunokindavo.

Aš gal per daug užbėgu už akių, supainiodamas aiškią mūsų santykių liniją, kuri jau buvo atsiradusi, bet dabar, praslinkus dešimtmečiams, būtina, kad viską, kas anuomet vyko, kas tarp mudviejų dėjosi iš tikrųjų, nė vienam, jam irgi ne, to nežinant, matyčiau lygiai taip pat.

Turėdamas miklias kojas, Brochas neretai užsukdavo pas mus į Ferdinandštrasę. Išvysdavau jį tarsi didelį gražų paukštį, tik pakirptais sparnais. Rodės, tarsi jis prisimintų laikus, kai dar galėjo skraidyti. Jis niekad neprasitarė, kas jam buvo nutikę. Mieliausiai būčiau jį visko išklausinėjęs, tik tuo metu dar nedrįsau. Trikdė užsikertanti jo kalbėsena, galbūt jis netgi mielai būtų išsipasakojęs. Prieš prabildamas jis betgi

pasverdavo žodžius – sklandžių išpažinčių, kaip iš daugelio kitų mano vieniškių pažįstamų, iš jo negalėjai tikėtis. Neatrodė, kad būtų tausojęs save, priešingai, netgi buvo linkęs save kaltinti, pasitenkinimo savimi jame nejutai nė iš tolo, jis visuomet atrodydavo dvejojantis, bet, bent jau man taip matės, tai buvo *įgytas* netikrumas. *Kategoriška* mano kalbėsena jį glumino, tik jis buvo pernelyg tolerantiškas žmonėms, kad tai parodytų. Bet aš tai pastebėjau, ir kai jis išeidavo, man darydavosi gėda. Priekaištaudavau sau, kad jis manęs nemėgsta – taip man tuomet atrodė. Jis mielai būtų pavertęs mane abejojančiu savimi, galbūt netgi atsargiai siekė taip išauklėti, tik nieko jam iš to neišdegė. Aš jį nepaprastai vertinau, jis buvo įstrigęs man nuo „Lunatiko", nes ten įstengė padaryti tai, ko nesugebėjau aš. Atmosferiniai reiškiniai literatūroje manęs niekuomet nedomino, maniau, kad tai yra tapybos užduotis. Tik štai Brochas juos perteikė taip, kad negali likti jiems abejingas. Žavėjausi, nes mane žavėdavo viskas, ko neįstengiau aš pats. Ne, tai nepaveikė manęs taip, kad būčiau linkęs keisti savo sumanymus, tačiau buvo įstabu regėti, kad esama kažko visiškai kito, kas turi teisę gyvuoti ir išvaduoja skaitytoją nuo paties savęs. Skaitančiam kūrėjui tokios metamorfozės yra neišvengiamos. Kai kiti pernelyg toli nubloškia jį nuo savęs, tik tuomet jis iš tikrųjų grįžta į save.

Kiekvieną vos pasirodžiusį naują prozos kūrinį Brochas tučtuojau nešdavo į Ferdinandštrasę. Itin jam rūpėjo tai, kas buvo spausdinama *„Frankfurter"* ir *„Neue Rundschau"*. Man net į galvą nebūtų šovę, kad svarbi ir mano nuomonė. Kad jam labai reikėjo pritarimo, supratau tik vėliau, kai praslinkus keleriems metams po mirties, buvo paskelbti jo laiškai. Kad ir kaip jį trikdydavo kategoriška mano kalbos maniera, nuomonės nepalenkiamumas, jei tik tai liesdavo jį, jis mielai ją priimdavo ir netgi cituodavo laiškuose kitiems.

Skubriai Brocho eigasčiai anuomet aš netgi buvau sugalvojęs mitinį paaiškinimą: jis, didysis paukštis, niekad neišklysta iš savo kelio, nes jam pakirpti sparnai. Pakilęs iki *savo* atmosferos laisvės, pakilęs virš visų žmonių, jis jau nebegalėjo sklęsti. Užtat būdamas tarp žmonių, jis užsiimdavo kiekvieną laisvą alsavimo ertmę. Kai kurie poetai kolekcionuodavo žmones, jis rinko aplink esančias kvėpavimo ertmes, kuriose būdavo tų žmonių plaučiuose pabuvusio oro, kurį jie iškvėpdavo. Iš šito išsaugoto oro jis ir spręsdavo apie jų savitumą, charakterizuodavo žmones pagal jiems priklausančią oro erdvę. Man tai atrodė kažkas visiškai nauja, su niekuo panašaus dar nebuvau susidūręs. Pažinojau kūrėjų, kuriems svarbiausia buvo vizualumas, o ir tokių, kurie apie viską sprendė iš akustikos. Kad atsirastų toksai, kuris viską apibūdintų pagal alsavimą, man anksčiau nė į galvą nebūtų atėję.

Brochas buvo labai santūrus ir, kaip minėjau, darė neryžtingo žmogaus įspūdį. Ką tik bepaliestų jo žvilgsnis, viską jis siurbte susiurbdavo į save, bet šis įsiurbimo ritmas buvo ne smauglio, o alsavimo ritmas. Jis į nieką *neatsitrenkdavo*, viskas likdavo po senovei, nepakitę ir išlaikydavo ypatingą oro aurą. Kad ją išsaugotų, jis, atrodo, būtų įmanęs įsiurbti pačius skirtingiausius dalykus. Nesikliovė smarkiomis, nė amžinai geriausių ketinimų sklidinomis kalbomis, čia jis užuosdavo blogį. Anapus gėrio ir blogio jam neegzistavo *niekas*, ir tai, kad nuo paties pirmojo sakinio jis prisiimdavo atsakomybę ir jos nesigėdijo, palenkė mane jo pusėn. Atsakomybė išryškėdavo ir iš jo nuomonės santūrumo, iš to, ką jau buvau pavadinęs „užsikirtimu“.

Aiškinau sau tą jo „užsikirtimą“, – įprotį ilgai nieko nesakyti, nors buvo akivaizdu, kaip įtemptai jis mąsto, – tai todėl, kad nenorėjo nieko primesti. Atrodo, jam buvo nemalonu būti įtarinėjamam dėl savo pranašumo. Žinojau, kad jis yra kilęs iš verslininkų, Teesdorfe jo tėvas turėjo verpyklą. Bro-

chas, kuris, tiesą sakant, norėjo tapti matematiku, toje verpykloje dirbo prieš savo norą. Tėvui mirus, verpyklą jam teko perimti į savo rankas visą, tik ne savo labui, o todėl, kad reikėjo aprūpinti motiną ir kitus šeimos narius. Studijavo jis iš savotiško užsispyrimo, vėliau dar studijavo filosofiją, kai mudu susipažinome, Vienos universitete jis lankė filosofijos seminarą ir kalbėdavo apie tai kaip apie kažką nepaprastai rimto. Užuodžiau jame esant panašų į mano paties požiūrį į savo socialinę kilmę – būtent gilią antipatiją, besigriebiančią bet kokių savigynos priemonių. Kadangi jis, jau suaugęs, subrendęs vyras, dar taip ilgai turėjo užsiimti tėvo fabriku, jam teko imtis itin griežtų kontrapriemonių. Buvo linkęs į tiksliuosius mokslus ir nesidrovėjo naudotis akademine jų forma. Šitą turtingos dvasios, gyvą vyrą aš įsivaizdavau kaip studentą. Jeigu jis buvo toks išmintingas, kad išliko drovus, tai kaip jis jausdavosi tuose seminaruose? Jam tekdavo diskutuoti, bet jis elgėsi taip, tarsi būtų amžinas mokinys, tačiau spėjau, kad dažniausiai negalėjo toks būti, nes krito į akis, jog jis išmano daugiau nei jo pašnekovai, aš maniau, kad tai buvo jo širdies gerumas, draudžiantis jam ką nors *sugėdinti*.

„*Museum*“ kavinėje aš susipažinau su Ea von Allesch, ji buvo Brocho draugė. Patį Brochą aš sutikau kažkur kitur. Jis, girdi, sutaręs susitikti su Ea ir prižadėjęs atsivesti mane. Pasirodė man kiek besivaržantis, kalbėjo kitaip nei paprastai ir *smarkiai* vėlavo.

– Ji jau seniai ten mūsų laukia, – pasakė jis ir paspartino koją, galop man atrodė, kad jis skriste įskrenda pro sukamąsias duris iš paskos tempdamasis ir mane. – Mes pavėlavom, – iškart ir kone nuolankiai prisipažino jis prieš pristatydamas mane, paminėjo mano vardą ir jau dalykiškai, be jokio susirūpinimo balse pridūrė, – o čia – Ea Allesch.

Šį vardą iš jo lūpų jau buvau keliskart girdėjęs, man pasirodė keisti abu dėmenys – „Allesch", o ką jau kalbėt apie „Ea". Netgi mįslingi. Neklausinėjau jo, iš kur atsiradęs tasai „Ea", o ir vėliau niekad tai nerūpėjo. Galėjo būti kokių penkių dešimčių metų, nebebuvo jauna, galvutė panėšėjo į lūšies, bet aksominė, rausvaplaukė. Ji buvo graži, ir aš kone apstulbęs pamaniau, *kokia* graži ji turėjo būti kitados. Ea šnekėjo negarsiai ir švelniai, bet taip įtaigiai, kad aš jau ėmiau jos truputėlį prisibijoti. Jauteisi, tarsi ji nepastebimai būtų suleidusi į tave savo nagus. Bet toks įspūdis kilo tik todėl, kad ji visur priešgyniavo Brochui. Jis neįtiko jai nė vienu ištartu žodeliu. Ji pasidomėjo, kodėl gi mes taip pavėlavę, ji jau maniusi, kad mudu visai nebepasirodysime, ji, girdi, jau valandą čia kiurksanti. Brochas paaiškino, kur mudu buvome. Bet nors į šį pasiaiškinimą jis įvėlė ir mane, tarsi aš čia tik tam ir sėdėčiau, kad galėčiau tai patvirtinti, ji klausėsi taip, tarsi netikėtų niekuo, ką jis sako. Ne, ji nepriekaištavo, bet jai tai nepatiko ir, mums jau gerokai įsišnekučiavus, viena fraze grįžusi atgal, apdorojo savo dvejonę, tarsi viskas jau būtų tapę istorija ir ji norinti pastebėti, kad šią dvejonę tik pridedanti prie visų likusiųjų.

Pašnekesys rutuliojosi apie literatūrą. Bandydamas nusukti šneką nuo mūsų prasižengimo, Brochas prisiminė, kad po mano „Vestuvių" skaitymo jis iškart atskubėjęs pas ją į Pereggringasę, ir kaip tik tuomet jai apie tai kalbėjęs. Rodės, tarsi jis prašytų ją elgtis su manimi rimtai, ir tikrai, ji neginčijo, kad taip ir buvo, bet tuojau pat tą priminimą nukreipė prieš jį. Tuomet jis, girdi, buvęs begal prislėgtas ir skundęsis, kad pats nesąs joks dramaturgas, jis parašęs tik vieną pjesę, ir tą pačią mieliausiai atsiimtų iš Ciuricho teatro, kuriam buvo ją įteikęs. Brochas, girdi, jau kuris laikas įsikalęs galvon, kad jam būtina rašyti. Kas gi būtų jam galėjęs tokią mintį įkalti, tikriausiai kokia moteris. Ea žodžiai skambėjo begal švelniai,

kone įtaigiai, tik čia nebuvo nė vieno, kuriam ji būtų norėjusi įtikti, tie žodžiai buvo triuškinantys. Nes dar pridūrė, kad ir pagal rašyseną ji nustačiusi, jog Brochas joks rašytojas, šiaip ar taip, ji esanti grafologė ir esą pakanka tik palyginti jo rašyseną su Musilio, kad suprastum, kas rašytojas, o kas ne.

Visa tai man buvo taip nemalonu, kad paskubėjau pasinaudoti užuomina apie Musilį ir paklausiau, ar ji pažįstantį jį. Pažįstanti jau kelias dešimtis metų, dar nuo Allescho laikų, ką ten, netgi anksčiau, pažįstanti *seniau* nei Brochą. Musilis, štai kas *esąs* rašytojas, tariant šiuos žodžius, jos balsas visiškai pasikeitė, o kai netgi pridūrė, kad tokiam Musiliui net pats Freudas ne taip baisiai ir rūpįs, kad jis nesileidžia taip lengvai vedžiojamas už nosies, aš supratau, kad ji priešgyniauja visiems, kas tik bent kiek vertina Brochą, tuo tarpu Musilis jai buvo viskas. Kol ji buvo susituokusi su Alleschu, vyresniu Musilio draugu, dažnai pastarąjį matydavusi, o ir dabar, anai santuokai seniausiai iširus, kartais dar sutinkanti. Ji teikė nemenkos svarbos savo grafologijos išmanymui, bet savo poziciją turėjo ir psichologijos srityje.

– Aš – erelis, – parodė ji į save, – o jis – Freudas, – čia ji bakstelėjo į Brochą. Šis išties buvo visas pasinėręs į Freudą, netgi pasakyčiau, tikėjo juo kaip kokiu dievu; šitaip teigdamas neturiu galvoje, kad Brochas buvo virtęs fanatiku kaip daugelis kitų mano anuomet pažinotų froidininkų, bet Freudu jis visgi buvo persisunkęs tarsi kokiu mistiniu mokymu.

Brochas nebuvo linkęs slėpti savo sunkumų. Jis nedemonstruodavo vien savo pranašumo. Net nežinau, kodėl jis taip paskubėjo supažindinti mane su Ea. Kad ji neišskyrė jo iš kitų, jis juk visuomet suprato. Galbūt šiurkščiam jos priešiškumui, jo kūrybos menkinimui jis norėjo kaip kontrastą pateikti manąjį jo garbinimą, tik tuomet aš šito dar nesuvokiau. Pamažu patyriau, kad daug kam Brochas buvo reikalingas kaip mecenatas: jis buvo verslininkas, kuriam dvasiniai dalykai reiš-

kia kur kas daugiau nei fabrikas ir kuris menui visuomet ką nors atras. Savo kilnumo jis nebuvo nustojęs, bet netrukdavai pajusti, kad Brochas nebe turtuolis. Savo vargais jis nesiskundė, veikiau laiko stygiumi. Kiekvienas jį pažinojęs mieliausiai būtų matęsis su juo kuo dažniau.

Nutikdavo taip, kad apie ką nors kalbėdamas, jis įsikarščiuodavo ir neįstengdavo nusiraminti. Tai buvo laikoma ypatingu susidomėjimu kuria nors asmenybe, kokia buvo jis pats, jos ketinimais ir planais, svarbiausiais sumanymais. Nebūtum galėjęs teigti, kad toks jo dėmesys galiojo *kiekvienai* asmenybei, šitai buvo nesunku nutuokti kad ir iš „Lunatiko". Iš tikrųjų tai buvo jo klausymosi maniera, ji pavergdavo. Jo tyloje galėjai lietis kiek tinkamas, niekur neatsidauždamas į jokias kliūtis. Galėjai sakyti jam viską, jis nieko neatstumdavo. Tik jausdavosi nejaukiai, jei kas nors būdavo nutylima ar pasakoma ne iki galo. Jei panašiuose pokalbiuose paprastai prieinama iki taško, kai staiga sušunkama „Stop!", ištariama: „Iki čia ir nė žingsnio toliau!", nes artėjantis pralaimėjimas ima darytis pavojingas, tai šnekantis su Brochu tokių taškų nebūdavo, nebuvo tokios akimirkos, kai reikėtų sušukti „Stop!", niekur neatsimušdavai į jo įspėjamuosius užrašus ar ženklus, jis kapstydavosi toliau vis greičiau ir atrodydavo tarsi įkaušęs. Stulbinantis dalykas yra patirti, *kiek* žmogus turi pasakyti apie save patį – kuo daugiau išdrįstama ir prarandama, tuo smarkiau iš po žemių ima mušti karšti šaltiniai – peizažas su geizeriais.

Tokio pobūdžio proveržiai man nebuvo nežinomi, kažką panašaus buvau patyręs ir iš kitų savo pašnekovų. Skirtumas buvo tas, kad į kitus aš *reaguodavau*: turėdavau atsikirsti, neįstengdavau nutylėti, o savo pasakymais jau užimdavau poziciją, teisdavau, patarinėdavau, leisdavau pajusti pritarimą ar nepritarimą. Tokioje pat situacijoje Brochas elgdavosi visiškai priešingai – jis *tylėdavo*. Tai nebuvo šaltas ar pasipūtėliš-

kas tylėjimas, pažįstamas iš analizės, kur teigiama, kad pasijutęs bejėgis, žmogus išsipasakoja kitam, tokiam, kuris jo atžvilgiu *negali* būti nei šališkas, nei nešališkas. Savo tylą Brochas pertraukdavo trumpais, aiškiais kvėptelėjimais, liudijančiais pašnekovui, kad jis ne tik išgirstas, bet ir *suvoktas*, tarsi sulig kiekvienu ištartu sakiniu būtų įžengiama į namus ir ten rimtai apsistojama. Tie trumpi kvėptelėjimai buvo garbė, kurią suteikęs šeimininkas svečią tarsi paragindavo: „Kas tu bebūtum, ką tu besakytum, užeik, tu esi mano svečias, svečiuokis kiek tinkamas, užeik kada tik nori, pasilik suvisai!“ Trumpieji iškvėpimai buvo reakcijos minimumas, nes iki galo ištarti sakiniai ir žodžiai būtų reiškę nuosprendį, o kartu ir užimtą poziciją dar neįžengus į svetingus namus ir drauge neįvilkus į juos visko, ką tampaisi drauge su savimi. Šeimininko žvilgsnį visuomet jusdavai nukreiptą į tave patį, o podraug į patalpos, kurion jis pakviesdavo, vidų. Nors jo galva ir panėšėjo į didelio paukščio galvą, jo akys niekad nesidairė grobio. Žvilgsnis klysdavo į tolumą, kuri dažniausiai siekdavo tik artimiausią pavidalą, į tai, kas žvelgiančiajam labiausiai rūpėjo ir slypėjo toje pačioje artumoje ar tolumoje.

Priėmimas, kurį jis kam nors skirdavo, būdavo paslaptingas, dėl šito Brochas taip ir traukdavo kitus, ir tuomet aš dar nepažinojau nė vieno žmogaus, kuris nebūtų troškęs jo aplankyti. Šiame priėmime nebuvo jokių „pranašingų ženklų“, jokio įvertinimo, o moterims jis virsdavo meile.

Priešpriešos pradžia

PER TUOS pusšeštų metų, kuriuos Brochas išbuvo mano gyvenime, man tik palengva ėmė aiškėti tai, kas šiandien, kadangi čia kalbama apie lemtingą viso gyvenimo grėsmę, atrodo savaime suprantama: *kvėpavimo grynumas*. Tikroji, pagrindi-

nė prasmė, kurios dėka Brochas aprėpdavo pasaulį, buvo kvėpavimas. Jei kiti turi nuolatos matyti ar klausytis, be jokios perstogės, pailsėdami nuo to tik panirę į nakties miegą, tai Brochas buvo nenuilstamai atsidavęs kvėpavimui, kurio sustabdyti jis negalėjo ir kurį tik bandė suskaidyti vos suvokiamais, urzgiais garsais, kuriuos aš pavadinau jo kvėpavimo skyrybos ženklais. Netrukus supratau, kad jis neįstengtų atsikratyti nė vieno žmogaus. Niekad negirdėjau jo sakant „ne". Jam buvo lengviau tąjį „ne" parašyti, jei tik tas, kuriam jis buvo skiriamas, nesėdėjo priešais jį ir nealsavo jam į veidą.

Jei gatvėje jį būtų užšnekinęs ar už alkūnės nutvėręs nepažįstamas žmogus, Brochas būtų nesipriešindamas nusekęs tokiam iš paskos. Aš to nepatyriau, bet puikiai tai įsivaizdavau ir klausiau savęs, *kur* jis būtų nusekęs paskui tokį nepažįstamąjį: iki tokios vietos, kur vyrautų to žmogaus alsavimas. Tai, kas paprastai vadinama smalsumu, jame turėjo ypatingą formą, kurią man norėtųsi pavadinti kvėpavimo goduliu. Stebėdamas jį, aš ir susivokiau, kad atmosferų atskirybė, jų išskirtinumas yra kažkas tokio, apie ką negalvojama, kad gyvenimą galima nugyventi šito visai nesuvokiant. Brochą būtų galėjęs prikaustyti kiekvienas kvėpuojantis, taigi apskritai kiekvienas. Kiekvieno jo amžiaus sulaukusio, jau išgyvenusio dievaižin kiek visokiausių dalykų, žmogaus išskyrimas, buvo kažkoks jo ribotumas. Pavojų jam kėlė kiekvienas judesys, nes jis nebegalėjo nuo jo išsivaduoti. Kad išsikapstytų, jam reikėjo žmonių, kurie lauktų jo kitur. Jis turėjo po visą miestą išsimėčiusius atramos taškus, kurie būdavo vienas nuo kito gerokai nutolę. Vos tik kur nors užsukęs, kad ir pas Vezą į Ferdinandštrasę, jis kaipmat šokdavo prie telefono ir skambindavo Ea Allesch.

– Esu pas Canetti, – sakydavo, – netrukus ateisiu.

Jis žinodavo, kad ten jau yra laukiamas ir savo vėlavimą pateisindavo svaria priežastimi. Tai būdavo ir paviršutiniškas, jos priešiškos laikysenos sužadintas pretekstas paskam-

binti Ea. Jis skambindavo ne tik Ea, net jei pats būdavo kaip tik iš jos atsiradęs ir ši puikiausiai žinojo, pas ką jis dabar, jis visuomet iškart klausdavo vos spėjusią su juo pasisveikinti Vezą: „Ar galiu paskambinti?“ ir skambindavo kam nors kitam, pranešdamas, kur jis dabar yra. Visada atsirasdavo koks nors jo laukiantis žmogus, kuriam jis skambindavo ir, kadangi atsiprašydavo už neišvengiamą vėlavimą, tai atrodė natūralu. Bet man rodės, kad iš tikrųjų taip jis siekdavo visai ko kito. Taip jis užsitikrindavo sau kelią iš vienų namų į kitus. Jis iš anksto parengdavo savo skubėjimo pateisinimą. Prireikus išeiti, nei jėga, nei areštas nebūtų įstengę jo sulaikyti.

Toji skuba, kurią išvysdavai atsitiktinai sutikęs Brochą gatvėje, buvo vienintelė jo savisauga. Pirmučiausia, ir nors tai skambėdavo vietoj „labas“, nuskambėdavo bičiuliškai, jis ištardavo: „Skubu!“, pakeldavo rankas, savo pakirptus sparnus, tarsi jau motų skrydžiui, sumojuodavo jomis keliskart ir bejėgiškai nusvarindavo. Tuomet man darydavosi gaila jo, aš pamanydavau: vargšelis, kaip apmaudu, kad jis negali skraidyti! Nuolat tenka lakstyti pėsčiam! Ta skuba buvo dviguba jo nelaimė: reikėdavo ištrūkti iš tų, su kuriais jau buvo kartu, nes būdavo jau laukiamas kitur, o pakeliui dar tekdavo sprukti nuo bandančių jį sulaikyti. Iki jis pranykdavo gatvės minioje, kartais palydėdavau jį žvilgsniu: pelerina plevendavo vėjy nelyginant sparnai. Jis tik atrodė greitas iš tikrųjų toksai nebūdamas – paukščio galva ir pelerina teikė skrydžio su kliūtimis įspūdį, bet šis neatrodė niekad nei žeminantis, nei nemalonus, jam tai buvo tapę natūraliu, į kraują įsigėrusiu judėjimo būdu.

Jau sakiau, kas Brocho asmenybėje buvo su *niekuo nesulyginama*, kas skyrė jį iš visų mano pažįstamų. Be to paslaptingo jo kvėpavimo, kurį lėmė jo išorė ir fizinės reakcijos, pašnekesiai su juo visuomet būdavo intriguojantys ir dažnai aš mieliausiai būčiau juos pratęsęs. Buvau atsigręžęs į jį su gied-

ra, neišeikvota pagarba, į jį spragsėjo ir tiško tikra mano nuomonių, įtikinėjimų, sumanymų lavina, bet ką būčiau daręs, ką būčiau pas jį veikęs, neišdildomas paliko tas pirmasis milžiniškas įspūdis man perskaičius „Vestuves“, jis truko ilgiau nei porą valandų. Šis įspūdis liko virš visko, ką jis man pasakė per visus kitus metus, tačiau pats buvo pernelyg maloningas, kad leistų tai pastebėti. Jis niekuomet nesakydavo man ko nors tokio, iš ko būčiau galėjęs spręsti, kad esu jam nemalonus.

Namas „Vestuvėse“ sugriūva ir jame žūva visi ten buvusieji. Jis, matyt, suprato, kokią neviltį sukėlė man ši pjesė. Jo neviltis buvo nė kiek ne menkesnė nei jo amžininkų. Bet negailestinga forma, kuria toji neviltis buvo išreikšta, vertė jį dvejoti, tarsi aš pats būčiau dalis to, kas grėsė mums visiems. Nemanau, kad čia jis būtų daręs kokią galutinę išvadą. Kur kas anksčiau nei aš, buvo juk devyniolika metų vyresnis, Brochas pažino Karlą Krausą, kuris buvo nepalyginamai didesnis smurtininkas nei aš ir jam šį tą reiškė. Krausas dažnai buvo minimas mūsų pašnekesiuose, bet Brochas šito vardo niekad netarė nepagarbiai. Tačiau Brocho aš nepastebėjau nė vienoje Krauso paskaitoje. Tokią galvą kaip jo aš tikrai būčiau ten įsidėmėjęs visiems laikams. Galbūt atsidėjęs savo paties kūrybai jis vengė tų paskaitų, galbūt nebeįstengė pakelti jų troškumo. Tuomet, žinoma, susidūrimas su tokiu kūriniu kaip „Vestuvės“, kurį lėmė giminingos apokalipsinės formos, turėjo jam kelti slogutį. Bet tai tik spėlionės, aš niekad nebegalėsiu pasakyti, kas Brochui čia kėlė priešpriešą, gal čia buvo kaltas tik atkaklus mano piršimasis jam į draugus, o šito, kaip ir bet kokios reklamos, jis vengė.

Pirmieji mūsų pašnekesiai *„Museum“* kavinėje paprastai vykdavo apypiete, bet nei jis, nei aš jokių valgymų neužsisakydavome. Tie pokalbiai būdavo angažuoti, juose dalyvaudavo ir jis. (Vis ilgesnį jo tylėjimą ėmiau justi tik vėliau.) Ilgai jie netrukdavo, šnekėdavomės gal valandą; visuomet, kai tik

pasidarydavo taip įdomu, kad pašnekesį mielai būtum tęsęs visą gyvenimą, jis staiga pakildavo ir tardavo: „Turi eiti pas ponią daktarę Schaxl“. Tai buvo jo analitikė, tyrusi Brochą jau ilgus metus, o kadangi jis taip pasitvarkydavo, kad mudu susitikdavome kaipsyk prieš seansą, man susidarė įspūdis, kad jis analizuoja save kone kasdien. Pasijusdavau tarsi kuolu per galvą trenktas, kuo laisviau ir atviriau būdavau išsišnekėjęs, – kiekvienas jo ištartas sakinys akino mano polėkį, – kuo išmintingesni ir skvarbesni imdavo darytis jo atsakymai, tuo skaudžiau pajusdavau tą smūgį; savaip mane užgaudavo ir ta juokinga pavardė – Schaxl.

Du žmonės susitikdavo paslaptingam pokalbiui – jis, vienas tų, kurio žodžių aš ilgėjausi, kuris buvo parašąs puikų kūrinį „Lunatikas“ skubėdavo nebaigęs sakinio pasišnekėti su moteriške, pavarde Schaxl, analitike. Pasijusdavau skaudžiai užgautas, man darydavosi gėda už jį, aš beveik neįstengiau įsivaizduoti, kaip nuėjęs jis gulasi ant kušetės ir šneka jai tokius dalykus, kurių nelemta išgirsti jokiam kitam žmogui, tokius, kurių jis galbūt niekad nė neužrašo. Reikėjo pažinti jo sėdėseną ir klausymo būdą, jo orumą ir grožį, kad suvoktum, kokiu pažeminimu kitam gali padvelkti toks jo rengimasis priėmimui, o ir tai, kad jis jau niekad nežvelgs į veidą tau *savo* akimis.

Tačiau šitaip aš manau šiandien, visai galimas daiktas, kad Brochas šitaip tik bandydavo gelbėtis nuo mano srauto, kad ilgesnio pokalbio su manimi jis paprasčiausiai nepajėgė ištverti, todėl ir mūsų susitikimų laiką paskirdavo būtent prieš savo analizes.

Jis, beje, taip smarkiai buvo persiėmęs Freudu, kad net rimtame, spontaniškame pokalbyje nesidrovėdavo naudotis pastarojo terminais, tiesiogine, jokių abejonių nekeliančia jų prasme. Turint galvoje didžiulį filosofinį jo apsiskaitymą, kad ir kaip būdavo nemalonu, man kildavo įtarimas, kad Freudą jis

prilygina netgi jo garbinamiems Kantui, Spinozai ir Platonui. Tai, kas tuometinės Vienos žodyne buvo virtę kasdiene banalybe, jis tardavo greta tokių žodžių, seniai tapusių šimtmečiais šlovinamomis, beje, ir jo paties, vertybėmis.

Praėjus kelioms savaitėms nuo mūsų pažinties pradžios, Brochas pasiteiravo manęs, ar nenorėčiau skaityti paskaitų Leopoldštato liaudies universitete. Jis pats, girdi, ten jau keletą kartų skaitęs, mielai rekomenduotų ir mane. Toks jo pasiūlymas mane labai pamalonino, ir aš mielai sutikau. Daktaras Schönwiese, rengėjas, paskaitą paskyrė 1933 metų sausio 23 dieną. Dar prieš Naujuosius metus buvau davęs Brochui savo knygos „Kantas liepsnoja" rankraštį. Po keleto savaičių, jau sausį, jis paprašė mane aplankyti jį Gonzagagasėje.

– Ką jūs norėjote tuo pasakyti? – tai buvo pirmieji jo žodžiai, neapibrėžtu gestu jis parodė į greta jo ant stalo gulintį romano rankraštį. Buvau taip apstulbintas tokio jo klausimo, kad iškart nė nesumojau ką atsakyti. Tikėjausi bet kokio kito klausimo, tik ne šitokio. Ką būtų galima pasakyti romanu, buvo įmanoma suglausti į kelių sakinių atsakymą. Aš pralemenau kažką beveik nesuvokiamo, jokios gilios išminties mano žodžiuose nebuvo, tiesiog privalėjau kažką atsakyti. Jis atsiprašė ir savo klausimą atsiėmė.

– Jei būtumėt tai žinojęs, būtumėt šito romano nerašęs. Mano klausimas netikęs, atsiprašau.

Jis suprato, kad aš neišsisukčiau jokia šaunia kalba ir pabandė neskubiai apibrėžti objektą, pašalindamas iš jo viską, kas nebuvo susijęs su mano sumanymu.

– Juk jūs nesiekėte papasakoti tik vieno kvailio istorijos? Tai negali būti tikrasis jūsų ketinimas. Bet juk negalvojot ir parodyti komiško keistuolio panašiai kaip E. T. A. Hoffmannas ar E. A. Poe?

Atsakiau, kad ne, ir jis su manimi sutiko. Pasukau kalbą

apie Gogolį ir jam jau buvo kritęs į akį romano veikėjų groteskiškumas, turėjau juk remtis kokiu pavyzdžiu, iš tikrųjų taip ir buvo.

– Įtakos, ko gero, man bus padaręs Gogolis, norėjau figūras užaštrinti iki kraštutinumo, siekiau, kad jos būtų juokingos ir podraug kraupios, tokios, kad siaubo neatskirtum nuo komizmo.

– Savo jūs pasiekėte, baimę romanas varo. Ar jūs to ir norėjote?

– Tikrai. Aplink mus tokia įtampa. Niekas nebesusikalba. Žmogus nebesupranta kito žmogaus. Man rodos, kad niekas ir *nenori* suprasti. Man giliai įstrigo mintis iš jūsų „Huguenau“, kad žmonėse esama skirtingos vertybių sistemos, kad tarpusavio supratimas neįmanomas. Huguenau – tarsi mano paties sumanytas personažas. Teisybė, iš jo kalbų šito nepajusi. Jis dar kalbasi su kitais. Bet knygos pabaigoje yra dokumentas, reiklus Huguenau laiškas našlei Eš, štai čia jis visas ir atsiskleidžia – jokių išlygų nepripažįstantis komersantas. Tai *jūs* šį žmogų iki kraštutinumo išskiriate iš viso romano. Tai kaipsyk ir atitinka manąjį sumanymą. Tik aš siekiau, kad tai išliktų *nuolat*, per visą kūrinį, visuose veikėjuose.

– Jei šitaip, tuomet žmonės čia nebetikri. Jie virsta kažkokiu abstraktu. Gyvi žmonės turi daugybę savybių. Juose pilna prieštaringų, besigrumiančių tarpusavyje impulsų. Jei šito nepastebėsim, argi pasaulėvaizdis bus tikras? Ar galima tuos sutvėrimus taip sudarkyt, kad juose nebeatpažintume žmonių?

– Tai *figūros*. Žmonės ir figūros nėra vienas ir tas pat. Kaip žanras, romanas prasidėjo nuo figūrų. Pirmasis romanas buvo apie Don Kichotą. Ką jūs manote apie pagrindinį veikėją? Ar tik jis neatrodo jums truputėlį neįtikimas, toks jau beatodairiškas?

– Čia kiti laikai. Kai siautė riterių romanų epidemija, tokia figūra buvo įtikima. Šiandien apie žmogų mes žinome dau-

giau. Egzistuoja modernioji psichologija, atskleidžianti tokias žmogaus savybes, kurių mes negalime nepastebėti. Dvasiškai literatūra privalo prilygti savo epochai. Jeigu ji atsilieka nuo laiko, tampa savotišku kiču ir tarnauja esantiems jau *anapus* literatūros, taigi – neleistiniems tikslams.

– Tai reikštų, kad Don Kichotas mums tarsi nieko nebesako. Man tai yra ne tik pirmutinis, bet vis dar didžiausias romanas. Nieko jame nepasigendu, jokio modernaus pažinimo. Netgi sakyčiau, kad jis *išvengia* kai kurių moderniosios psichologijos klaidų. Autorius čia nepuola tyrinėti žmogaus, jis nesiekia aprėpti visko, ko galbūt ir esama paskiram žmoguje, jis kuria tam tikrus vienetus, užaštrina juos ir supriešina. Iš tokio kaitaliojimosi ir randasi tai, ką jis nori pasakyti apie žmogų.

– Todėl ir dingsta daugybė šiandien mums rūpimų ir mus kankinančių dalykų.

– Žinoma, dingsta, juk neįmanoma kalbėti apie tai, ko anuomet nė būti nebuvo. Užtat šiandien tai leidžia konstruoti naujas figūras ir tas, kuris geba jomis operuoti, išspaudžia tokius dalykus, kurie mums dabar ir rūpi.

– Ir mene privalo rastis naujų metodų. Freudo ir Joyce'o laikais negali viskas likti po senovei.

– Aš irgi manau, kad nūdienos romanas turi būti *kitoks*, bet ne todėl, kad gyvename Freudo ir Joyce'o laikais. Kitokia yra pati laiko *substancija*, tai galima atskleisti tik naujomis figūromis. Kuo labiau jos skiriasi viena nuo kitos, kuo ekstremaliau yra nutolusios, tuo didesnė įtampa susidaro tarp jų. Svarbiausia čia yra tų įtampų pobūdis. Jos kelia mums baimę ir šitą baimę atpažįstame kaip savo pačių. Įtampos išmoko pratintis prie jos. Psichologiniuose tyrimuose mes irgi atrandame baimę ir apibrėžiame ją. Tuomet griebiamės naujų ar bent naujai atrodančių priemonių, turinčių padėti nuo jos išsivaduoti.

– Tai neįmanoma. Kas gi galėtų išvaduoti mus nuo baimės? Galbūt ji kiek apmąžta, štai ir viskas. Tai, ką jūs padarėte savo romane, o ir „Vestuvėse", yra baimės *eskalacija*. Jūs bloškiate žmogų į jo paties blogį tarsi ketindamas jį šitaip nubausti. Aš žinau, gilesnis jūsų ketinimas yra noras priversti elgtis jį atvirkščiai. Galvojate apie atgailos pamokslą. Betgi jūs ne bauginate pragaru, jūs parodot jį mums mūsų pačių gyvenime. Ir pateikiate visa tai neobjektyviai, kad mes dar labiau tuo patikėtume, kad iš tikrųjų jį pažintume, jūs rodot jį taip, kad išties pasijunti pragare ir imi jo baidytis. Tik argi kūrėjo užduotis skleisti pasauliui *kuo daugiau* baimės? Ar šitaip dera žmogui?

– Matot, jūsų romano metodas kitoks. „Huguenau" struktūra tai kuo nuosekliausiai atskleidžia. Jūs supriešinate skirtingas vertybių sistemas – gėrio ir blogio – taip, kad jos viena nuo kitos skiriasi. Visiškai šalia komercinio Huguenau pasaulio egzistuoja religinis Gelbėjimo armijos mergaitės pasaulis. Šitaip jūs sukuriate pusiausvyrą ir truputėlį sumažinate tą baimę, kurią kelia jūsų sukurtas Huguenau. Mane buvo tiesiog užtvindžiusi traukinyje skaityta jūsų trilogija, ji atvėrė man daugybę erdvių, kurios gyvos ir šiandien, praėjus pusmečiui po skaitymo. Jos tebėra manyje. Nedvejodamas drįstu sakyti, kad jūs praplėtėte mano akiratį, praturtinote mane. Bet jūs mane ir *nuraminote*. Užliūliavot mano įžvalgą. O argi tai leistina?

– Jūs siekiate tą nuraminimą pakylėti iki panikos. „Vestuvėse" jums tai išties pavyko. Po šito gali sekti tik viena: griovimas ir žūtis. Argi jūs *norite* žūties? Gali justi, kad jūs norite visiškai priešingo. Jūs mielai ką nors padarytumėte, kad parodytumėte išeitį. Bet abiejuose kūriniuose neparodote jokios – ir „Vestuvėse", ir romane jūs viską užbaigiate negailestingai sugriaudamas. Čia esama kažkokio bekompromisiškumo, kurį tenka gerbti. Tik ar tai nereiškia, kad jūs netekote vilties? Ar nereiškia tai, kad jūs pats nerandate išeities, ar tai reiškia, kad jūs apskritai abejojate išeitimi?

– Jei abejočiau, jeigu tikrai būčiau nustojęs vilties, aš negalėčiau gyventi. Ne, aš tiesiog manau, kad mes dar per mažai *žinome*. Jūs noriai remiatės moderniąja psichologija, manding, jūs net didžiuojatės ja, mat ji atsiradusi artimiausioje jums aplinkoje, šioje ypatingoje Vienos pasaulio srityje. Šiai psichologijai jūs jaučiat kažką itin artima, tarsi gimtinei. Veikiausiai tai kelia jums ūpą, tarsi pats visa tai būtumėt išradęs. Ką ji bepaskelbtų, jūs viską tučtuojau pajuntate esant jumyse. Jums net nereikia ten kapstytis. O man ši psichologija atrodo visiškai netobula. Ji domisi paskirais dalykais ir čia gal tikrai yra šio bei to pasiekusi, bet tai, prie ko neįmanoma net prisiliesti, yra masė, o tai yra svarbiausias dalykas, apie kurį derėtų ką nors žinoti, nes visa nauja, šiandien kylanti valdžia sąmoningai minta mase. Praktiškai kiekvienas, turintis realią politinę valdžią, žino, kaip operuoti mase. Tik tie, kurie mato, kad šios operacijos veda tiesiai į naują pasaulinį karą, nežino, kaip turėtų paveikti masę, kad ja, visų mūsų nelaimei, nebūtų piktnaudžiaujama. Masių elgsenos dėsnius įmanoma atrasti. Tai bus pasiekta, tai pats svarbiausias uždavinys, koks tik šiandien yra iškilęs, tik šiam mokslui dar nėra padėti nė pamatai.

– Jų nė negali būti. Juk viskas čia taip miglota ir netikra. Jūs einate klaidingu keliu. Jūs negalite atrasti masės dėsnių, nes jų nėra. Gaila tik laiko, kurį tam švaistote. Juk jūs jau keletą kartų tikinote mane, kad tai esanti tikroji jūsų gyvenimo užduotis, kad esate tvirtai nutaręs skirti tam metus, dešimtmečius, o jei prireiks, tai ir visą savo gyvenimą. Tai būtų veltui prašvilptas gyvenimas. Verčiau jau rašykite savo dramas. Jūs esate kūrėjas. Neturit teisės atsidėti mokslui, kurio nėra ir niekad kaipo tokio nebus.

Apie masės tyrinėjimus mudu kalbėjomės ne vieną kartą. Brochas, kaip jau esu sakęs, tarsi būtų galėjęs kaip nors pakenkti, ką nors pabrėžtai teigdamas, visuomet su savo pašne-

kovu elgdavosi atsargiai. Pirmučiausiai jam visuomet rūpėdavo kito savijauta, savybės ir sąlygos, kuriose gyvuojama. Todėl, būsiu atviras, pokalbis su juo retai kada *užaštrėdavo*, jam atrodė nevalia ką nors nuliūdinti, jis visuomet vengė dėtis pernelyg didžiu teisuoliu.

Tad juo labiau mane žeidė tie ant pirštų suskaičiuojami atvejai, kai dalgis atsimušdavo į akmenį. Brochas kategoriškai prieštaravo pagrindiniam mano romano herojaus vardui, jam duotame skaityti rankraštyje šis vis dar tebesivadino Kantu. O ir pats pavadinimas – „Kantas liepsnoja" erzino ir glumino jį, tarsi šitaip aš būčiau siekęs įteigti, kad *filosofas* Kantas buvo šalta, bejausmė būtybė, ir štai dabar, šioje kraupioje knygoje, būtų priverstas suliepsnoti. Garsiai jis šito, žinoma, nesakė, tikriausiai todėl, kad šio, jo garbinamo vardo panaudojimas jam savaime atrodė neleistinas. Užtat ištarė man kritinę pastabą: „Vardą tai privalot pakeisti", šios savo nuomonės bekompromisiškai laikėsi ir kone kiekvieną kartą mane sutikęs, teiraudavosi: „Ar vardą jau pakeitėte?"

Jam nepakako mano aiškinimų, kad ir vardas, ir romano pavadinimas esą sąlyginiai, dar tuomet, kai aš jo visiškai nepažinojau, pats buvau nutaręs juos keisti skelbdamas kūrinį. Bet jis vis vien likdavo nepatenkintas:

– O kodėl ne tuojau pat? Keiskite juos jau rankraštyje.

Čia aš jau pajusdavau prieštarą. Tai skambėdavo tarsi įsakymas žmogaus, kuriam visiškai netinka įsakinėti. Kaip tik įmanoma ilgiau bandžiau laikytis savo pirmykščio, kad ir sąlyginio pavadinimo. Rankraštyje viskas liko kaip buvę, laukiau akimirkos, kai pats panorėsiu tai pakeisti, be gailesčio, bet ne kieno nors spaudžiamas.

Apie antrą dalyką, dėl kurio spyrėsi Brochas, aš jau kalbėjau – tai masių psichologijos pažinimo neįmanomumas. Tik jo nuomonė nedarė man jokio įspūdžio, ir jeigu aš jį begal vertinau kaip kūrėją ir žmogų, kad ir kaip bergždžiai sten-

giausi pelnyti jo prielankumą, man net prisisapnavę nebūtų paisyti šios jo nuomonės. Priešingai, vyliausi dar įtikinsiąs jį, kad galima atrasti visiškai naujų dalykų, kad esama tokių sąsajų, apie kurias, kad ir kaip keista, iki šiol net nebuvo pagalvota. Tik, rodos, visa tai ne itin jį domino, dažniausiai jis tik šyptelėdavo, nors ir išklausydavo mane. Bet nesusivaldydavo, kai imdavau kritikuoti Freudo pažiūras. Kartą bandžiau jam išaiškinti, kad dera skirti paniką nuo masių bėgimo, nes panika, girdi, esanti tikra masės katastrofa, bet štai visai kitoks puikus pavyzdys, kai bėga kaimenė – tai bėganti masė, kuri jokiu būdu nesuyra, išlieka ir kaipsyk tokio bėgimo metu ir atsirandąs masės pojūtis.

– Iš kurgi jūs žinot? – tarė jis išklausęs mane, – gal buvot kada nors gazele ir skuodėt su banda?

Netrukus patyriau, kad esama kaži ko, kas jam visuomet daro įspūdį – tai buvo žodis „simbolis“. Man ištarus žodžius „masių simbolis“, jis iškart sukluso ir tuojau paprašė manęs išsamiau paaiškinti, ką aš čia turįs galvoje. Tuomet svarsčiau apie ugnies ir masės ryšį, o kai jis, kaip tikras vienietis, prisiminė 1927 metų liepos 15 dieną, ėmė galvoti apie mano žodžius ir kartkarčiais prie jų sugrįždavo. Bet iš tikrųjų jam patikdavo nebent mano šnekos apie vandenyną ir atskirus jo lašelius. Pasakojau jam, kokią užuojautą esu pajutęs atskirtiems lašams mano saujoje, nes jie buvo atimti iš didžiojo savo konteksto, kuriam priklausė. Visa, kas tik atsidurdavo religinių pojūčių paribyje, – šiuo atveju jam itin įstrigo žodis „užuojauta“, kurį skyriau lašams, – jį pamalonindavo, manajame masių tyrinėjime jis ėmė įžvelgti kažką iš religijos srities ir imdavo šia prasme apie tai kalbėti. Reagavau į tai kaip į savo siekių redukciją ir priešinausi, o galop visai lioviausi su juo apie tai diskutavęs.

Dirigentas

KAD neišsprūstų kokia pagyra, jo lūpos būdavo visuomet kietai sučiauptos, svarbiausia jam atrodė mokymosi atmintinai tikslumas. Dar visai jaunas, nelengvomis sąlygomis, jis kibo į sunkius tekstus, išmokdamas juos gabalėliais, laisvu nuo tarnybos metu – tai būdavo akimirkos. Griež0damas smuiku naktinėse kavinėse, jis, penkiolikmetis berniūkštis, ant pulto, po gaidomis, slėpė Spinozą, kurio „Etiką" per trumputes pauzes, sakinys po sakinio, išmoko nuo pradžios iki galo. Tai, ko jis mokėsi, neturėjo nieko bendro su tuo, ką jis darė, tai buvo tarsi mokymosi pakopa, buvo kažkur šalia. Jis siekė aprėpti kuo daugiau ir, išskyrus vienodas pastangas, vidujai tie dalykai niekaip nebuvo susiję. Visuomet nusverdavo valia, jis išliko nepalaužiamas, jis nuolat ieškojo naujo, iš to naujo mokėsi ir atrasdavo jį visą gyvenimą. Iki subręstant valia lėmė viską, jo apetitas nemenko, jis buvo nepasotinamas, bet nuolatos muzikuojant, jis pasidarė ritmiškas.

Uolumas, kurio dėka jaunikaitis iškilo, ir vėliau visose gyvenimo situacijose išliko toksai pat. Galima būtų teigti, kad net jam įgijus profesiją, uolumas liko jo pašaukimu. Nepaisant visų sunkumų, jis anksti tapo dirigentu, bet tuo, kas pasiekta, nesitenkino. Galbūt tai vis dėlto neaprėpė visos jo esybės ir galbūt tik todėl jis niekad netapo išties didžiu dirigentu. Jį viliojo ir traukė *įvairovė*, šito dar reikėjo išmokti. Laikotarpis, kai muzika ėmė atsinaujinti, o kad atsinaujintų ji *išsišakojo* kaip dar niekad, buvo skirtas tarsi jam vienam. Bet kuri mokykla, jei tik ji buvo naujoviška, kėlė jam užduotis, o tai, ką jis mokėjo ir ko užvis labiausiai troško, ir buvo naujų uždavinių sprendimas. Nebuvo tokios užduoties, netgi pačios sunkiausios, kad jai iškilus, jam būtų pradingusios visos kitos. Jis užsikraudavo jas, gilindavosi į jas, nė viena jų jam neatrodydavo pernelyg sudėtinga, bet jis rinkdavosi tas, ku-

rios naujovėmis rodydavosi jau kitu aspektu, kurios iki galo turėjo išryškėti tik ateityje. Jo triūsas buvo dvejopas – pirmučiausiai jis siekė išmokti naujų dalykų, kuriuos paversdavo savastimi (kiek tai įmanoma, iki galo neišsižadant kitko), bet tuomet, ir tai būdavo svarbiausia, jam rūpėdavo, kad šitos naujovės *susilauktų pripažinimo* ir stengėsi jas kaip įmanoma tobuliau pateikti publikai, kuri prie tokios muzikos dar nebuvo pratusi, kuriai tie kūriniai rodėsi svetimi, neįprasti, atstumiantys ir tiesiog šlykštūs. Tad iškildavo dviveidės galios problema – pirmiausia tekdavo išprievartauti muzikantus, verčiant juos tas naujoves atlikti, o kai jau įveikdavo atlikėjus, belikdavo išprievartauti ir žiūrovus, didžiausią palaimą patiriant tais atvejais, kai publika būdavo itin aikštinga.

Jo savitumas, galima būtų pridurti – ir jo laisvumas, buvo toks, kad jis nuolatos prievartaudavo vis ką nors kita, nauja, kad jis taip ir neišsirinko kokios nors vienos krypties – pasukdavo pirma pasitaikiusia, o ši visuomet iškeldavo kitą sunkią užduotį. Taigi jis visuomet būdavo tas pirmasis, pristatęs visuomenei vieną ar kitą visiškai nežinomą opusą, sakytum, pats buvo jų atradėjas. Jis rūpinosi, kad šie jo atradimai būtų sumuojami, kad jų rastųsi vis daugiau ir daugiau, o kadangi apetitas kiekiui bei įvairovei vis augo, muzikos jam kartais jau nebepakakdavo, jis pajusdavo nesuvaldomą troškimą praplėsti savo galių valdas ir imtis dramos; vėliau jis sumanė organizuoti muzikos festivalius, tokius, kurie naujajai dramai derėtų lygiai taip pat puikiai, kaip ir naujajai muzikai. Štai tokiu jo gyvenimo momentu aš su juo ir susipažinau.

Hermannas Scherchenas* nenuilsdamas ieškojo *naujo*. Atkakęs į miestą, kuriame jis koncertavo pirmukart, jis įsiklau-

* Hermann Scherchen (1891–1966) – vokiečių dirigentas, parašęs knygą „Dirigavimas“ (1929). *(Visos pastabos vertėjo.)*

sydavo, apie ką čia *šnekama*. Jis puikiai juto netikėtumo, šoko sutinkant naują vardą efektą ir stengdavosi susiuostyti su čionykščiais gandonešiais. Atlikėjus jis parinkdavo jau repetuodamas ir viską sutvarkydavo taip, kad pačiame darbo įkaršty sutikdavo „naujoką“, kuriam vos pakakdavo laiko pakratyti ranką, nes atgalios šaukė trumpam nutraukta repeticija. Pokalbį su jį sudominusiu žmogumi – taip jis šiam pareikšdavo – teks nukelti vėlesniam laikui, tik jis, girdi, nesąs tikras, kad kitądien atsirasią *daugiau* laiko. Bet „naujokas“ vis vien pasijusdavo pamalonintas, nes gandonešiai kaipmat pranešdavo, koks atseit šis susitikimas reikšmingas pačiam dirigentui. Tuomet būdavo šaltas pirmasis pasimatymas, bet taip galėdavo juk nutikti ir dėl laiko stokos, juk kiekvienas pats galėjo įsitikinti, kokia sunki užduotis laukė dirigento, kurią jis pats sau užsikrovė, o dar tokioje muzikos dalykuose įgimtu konservatyvumu garsėjančioje Vienoje. Naujų kelių muzikoje ieškotoją tai turėjo nepaprastai erzinti, ypač jam jau įnikus į darbą, tad žmonės, tiesą sakant, būdavo dirigentui tik dėkingi, kad jis apskritai pareikšdavo norą palankiau susiklosčius aplinkybėms susitikti antrukart. Jį suprasdavo, jis sužavėdavo. Netgi pašėlusio darbo šurmulyje būdavo suvokiama, kad iš žmogaus jis kažko *tikisi*, o kadangi jam rūpi tik nauja, tai, ko jis tikisi, ir buvo tas kažkas naujo, ir, dar nė nesusipažinęs su muzika, toks žmogus patikėdavo jau esąs toks, kuris turi teisę vadintis *novatoriumi*. Nutikdavo, kad tokį naujoką jis sutikdavo dar keletą kartų, bet svarbieji pašnekesiai nuolatos būdavo nukeliami vis vėlesniam laikui, juos vis labiau sureikšminant.

Tačiau jei tarp tų liežuvautojų pasitaikydavo jį sužavėjusi moteriška būtybė, ilgai netrukus su nedidele palyda jis pasirodydavo „*Museum*“ kavinėje ir tokį kandidatą, netardamas nė žodžio, išklausydavo. Pats gi tokį priversdavo kalbėti apie tai, kas jam būdavo svarbiausia, paprastai apie kompoziciją,

mano atveju – apie dramą, o pats sergėjosi ištarti bent žodį. Pašaliečiui tokiais atvejais į akis pirmučiausiai krisdavo jo siauros, kietai sučiauptos lūpos. Galėjai net sudvejoti, ar jis suvis klausosi, atrodė, tarsi jo šalia nė būti nebūtų, veidas rimtas, be jokios išraiškos, jokios mimikos, išduodančios pritarimą ar prieštaravimą, o galvą ant truputėlį storoko kaklo ir tvirtų pečių jis laikė nepaprastai tiesiai ir stabiliai. Kuo slogiau jis tylėdavo, tuo plepesnis darydavosi kitas ir, nespėjęs nė apsižiūrėti, kaipmat atsidurdavo kaulytojo vaidmenyje prieš tokį valdovą, kuris neištaria savo nuosprendžio ilgiau, nei leistina, ir galbūt neištars jo niekad.

O iš tikrųjų Hermannas Scherchenas visai nebuvo tylenis. Artimiau jį pažinęs, galėjai tik stebėtis, kiek daug ir kaip greitai jis mala liežuviu. Dažniausiai tai būdavo liaupsės sau pačiam, nelyginant triumfo ar pergalės giesmės, jei tik nebūtų skambėjusios taip neaiškiai ir monotoniškai. Pasitaikydavo ir tokių akimirkų, kai ūmai viską, kas jam parūpdavo visai atsitiktinai, be jokios atodairos imdavo plakti į vieną daiktą. Viską išdėstydavo tokia seka, tarsi būtų įgaliotas ir pasiryžęs suteikti tam įstatymo galią.

– Apie 1100-uosius metus prieš Kristų žmoniją ištiko sprogimas.

Galvoje jis turėjo meninių galių sprogimą, šiai sąvokai jis teikė didžiulę erdvę. Teko lankytis drauge su juo muziejuje ir, kaip jam buvo būdinga, kone lėkte lėkti pro įvairiausius eksponatus – kretiečių, hetitų, sirų, babiloniečių. Aiškinamosiose lentelėse jam keliskart į akį krito 1100 metai prieš Kristų. Greitai ir ryžtingai viską sprendžiantis jo protas kaipmat padarė išvadą: „Apie 1100-uosius metus prieš Kristų žmoniją ištiko sprogimas!“

Nebyliu, tikru nebyliu, jis tapdavo sutikęs tokį, kurį jis vildavosi perprasti ar atverti. Tuomet gyvybės ar mirties klausimu tapdavo nepakliūti ant pagyros meškerės. Jis stovėdavo

priešais sučiaupęs lūpas, buvo taip įpratęs šykštauti žodžio, o ypač pagyros, kad ir jo veide atsispindėdavo lygiai tas pat.

Tai H. pasiuntė mane pas Anną Mahler su laišku. Jis nepraleisdavo progos kuo nors pasinaudoti. Anną jis pažinojo nuo neatmenamų laikų, kai ji dar buvo ištekėjusi už Ernsto Kreneko. Tada jis dar nebuvo toks žinomas, kad galėtų tikėtis jos dėmesio. Be to, jis manė, kad Anna gerokai ribota, nes ji, girdi, *vergavo* Krenekui. Jis dirbo, o Anna jam talkino. Jis komponavo nepaprastai greitai, tiesą sakant, nesustodamas, o ji tupėjo greta ir kopijavo viską, ką jis parašęs. Tuomet dar tęsėsi išimtinai muzikinis jos gyvenimo periodas. Ji buvo išmokusi muzikuoti septyniais ar aštuoniais instrumentais ir pakaitom tobulino savo grojimą jais visais. Dar jaunystėje jai įspūdį padarė vaisingumas – per kraštus besiliejanti kūrybos gausa, rašymas be atokvėpio jai buvo genialumo įrodymas. Nepaliaujamos gausybės kultas joje nenuslūgo ir vėlesniais gyvenimo metais. Ji garbino tik kūrėjus, arba tuos, kuriuos tokiais laikė. Jei nuo muzikos kalba nukrypdavo prie literatūros, tai čia jai imponavo ilgi romanai, ir taip imponavo, kad, kurį nors pabaigusi skaityti, visuomet susirasdavo kitą. Kreneko periodu ji dar tenkinosi muzikinio vaisingumo kultu ir atrodė pasiryžusi tarnauti jaunajam kūrėjui.

H., kurio kolekcijoje Krenekas buvo vienas pirmųjų, veikiausiai bus įsižiūrėjęs ją jau tuomet, bet kaip kito vergė ji jo anaiptol nežavėjo. Kai nūnai, sklidinas svaigių planų jis atsikėlė į Vieną ir, kaip jam buvo būdinga, atnaujino buvusias pažintis, jis buvo pakviestas į rūmus Maxingštrasėje, priklausiusius leidėjui Pauliui Zsolnay'ui. Ten jis sutiko Anną – be galo įtakingų namų šeimininkę šviesiais plaukais, jau suvokusią, ko ji nori iš menų, klestinčią skulptorę; galbūt jie matėsi ir jos ateljė, nors tai tiesiog neįtikėtina. Bet neabejotina, kad jiedu susitiko pobūvyje Zsolnay'aus namuose. Annos moti-

nai, kurios įtaka muzikiniam Vienos gyvenimui jam buvo žinoma, H. buvo tuščia vieta. Juolab nebe tuščia vieta jam buvo jos dukrelė. Jis išsitraukė kotelį ir parašė Annai laišką, kurį aš turėjau įteikti jai į rankas jos atelje.

Mano atžvilgiu jis buvo savaip palankus, padėjo man apsilankyti pas Albaną Bergą. Įspūdį jam padarė ir „Vestuvių" skaitymas Bellos Band namuose, idealioje aplinkoje, kaip ir pačiose „Vestuvėse" persikeliant į „stambiaburžuazinį lygmenį". Tik ne tokį, aišku, kad apie tai būtų pratarçs bent žodį – dvi valandas ištvėręs girtus vestuvininkus ir audringą jų žūtį, jis tylėjo kaip žuvis. Bruožai, kaip visuomet, išliko šalti, negyvi, lūpos, kaip sakiau, tvirtai sučiauptos. Nepaisant to, pastebėjau, kad jame kaži kas pasikeitė. Man pasirodė, kad jis – beveik nepastebimai – susigūžė. Skaitymui pasibaigus, jis nepuolė liaupsinti savęs, nepalietė vaišių ir labai greitai išėjo.

H. turėjo įprotį imti ir ūmai pratrūkti. Jis atsistodavo ir, išsiversdamas su vos keliais negausiais žodžiais, prabildavo tik į tuos, kurie, susiklosčius aplinkybėms, pasidarydavo jam būtini ir nepakeičiami. Duodamas kam nors ranką, jos neištiesdavo, laikydavo prie savęs, šitaip vengdamas rodyti net menkiausią prielankumą. Jis ne tik neištiesdavo, jis iškeldavo tą ranką aukštyn, kad kitam norint ją paspausti, tektų pasitempti ar stiebtis. Norėjo būti tarsi kam nors teikiama malonė, o tokią malonę sekdavo įsakymas, kada ir kokiomis aplinkybėmis reikia pas jį prisistatyti. Kadangi jis nuolatos būdavo apsuptas žmonių, tai būdavo suprantama ir kaip išskyrimas iš būrio, ir kaip pažeminimas. Rodant tokį išskirtinį dėmesį, iš jo veido išnykdavo net menkiausios šypsenėlės pėdsakai. Jis atrodė bejausmis ir rimtas, rodės, tarsi prieš kokį paminklą būtų atliekamas koks valstybinis aktas, skirtumas nebent toks, kad ši statula krūpsėdama, tačiau galingai judėdavo. Vos pasigirdus įsakymui, kada vėl reikia pas jį pasirodyti, jis turėjo įprotį apsisukti ant kulno – išvysdavai tik

plačią jo nugarą, kuri imdavo tolti ryžtingai, bet niekad neskubėdama. Teisybė, savo nugara, kaipo dirigentas, jis buvo pratęs operuoti, tik nepasakytum, kad išraiškos diapazonas būtų buvęs platus. Pažiūrėti iš nugaros jis atrodė toks pat nepaslankus kaip ir iš veido, mimika buvo skurdi ir šen, ir ten. Ryžtas, pasipūtimas, sprendimų svarba, atšiaurumas, štai ir viskas, ką jis geidė pademonstruoti.

Tylėjimas buvo pati patikimiausia jo maskuotės priemonė. Greitai susivokęs, kad meninio išbaigtumo požiūriu apie muziką aš ne kaži kiek nutuokiu, nė nekalbant apie dvasinio mediumo laurus, jis neturėjo kaip dėtis meistru, galinčiu man ką nors duoti. Apie mokytojo ir mokinio santykius, kuriais jis taip mėgo puikuotis, čia negalėjo būti nė kalbos – negrojau jokiu instrumentu, nepriklausiau jokiam orkestrui, galiausiai nekūriau muzikos. Tad jam teko sukti galvą dėl kitokių mano pavergimo galimybių. Organizuodamas moderniosios muzikos festivalį, jis pagalvojo ir apie dramą. Jau sakiau – jis išklausė mano „Vestuves“ ir *suledėjo*. Bet kuriuo kitu atveju jis būtų suvis nutylėjęs. Šįkart tylos įspūdis sustiprėjo dėl to, kad H. iškart pasišalino, pastebimai greičiau nei buvo pratęs, ir jei aš būčiau jį bent kiek geriau pažinojęs, man būtų atėję galvon, kad jis truputėlį sunerimęs.

O tuomet pamaniau tik, kad jam tiesiog atkari tų namų atmosfera – juodaplaukė, rytietiškai apkūni šeimininkė, prigulusi ant striukos kušetės, kurioje ji paprasčiausiai neišsiteko, dribo per kraštus. Betgi man nė truputėlio nebuvo baisu vaidinti jai Johanną Zygenreich. Be to, Bella Band, kaipo turtinga stambiosios buržuazijos atstovė, buvo kilusi iš visai kitokios, iš deimantais nusėtos aplinkos, tad į tokią Zygenreich ji nebūtų teikusis nė žvilgtelėti, ir iš kiekvieno jos ištarto žodžio aš juste jutau, kad ji buvo to paties kirpimo moteris. Tik netikiu, kad pjesė būtų ją bent kiek sujaudinusi, ji klausėsi tiesiog kaip namų šeimininkė, juk skaitymą šiuose namuose

surengė jos sūnus, kurį aš pažinojau. Jei Vienoje apskritai buvo teikiamasi kreipti dėmesio į moderniąją muziką, tai būti čionai pakviestam H. turėjo laikyti garbe, jis buvo žinomas čia kaip avangardistas, bet ne daugiau. Būtent taip jį ir sutiko toji kušetę slegianti moteriška masė, ji net nepakilo, taip ir paliko tysoti iki galo, ji beveik nesišypsojo kaip ir H., ji nepamalonino jo nė vienu žvilgtelėjimu jo pusėn. Būtų neįmanoma įspėti, kas tame kūne dėjosi skaitant katastrofos scenas, nors esu tikras, kad jokio siaubo ji nepajuto, kaip netikiu ir tuo, kad H. kada nors būtų pabūgęs žemės drebėjimo.

Buvo čia ir keletas jaunesnių žmonių. Atrodo, kad ir šie jautėsi saugūs nuo H. skleidžiamo šalčio ir nepajudinamo Bellos Band svetingumo. Matyt, aš čia ir buvau tasai vienintelis, kuriam skaitymas kėlė *siaubą*. Niekad neįstengdavau skaityti „Vestuvių" nieko nesibijodamas. Kol siūbuoja sietynas, juntu artėjant galą, ir man darosi tiesiog nesuvokiama, kaip aš niekur neužkliuvęs, pabaigsiu visas tas mirties scenas iki galo – vis dėlto jos sudarė kone trečdalį viso veikalo.

Baigiantis 1933 metų birželiui gavau H. laišką iš Rivos. Jis mat dar kartą perskaitęs „Vestuves" ir pašiurpęs nuo bejėgiškos, ledinės abstrakcijos, kurioje viskas ir atsispindi. Jis esąs priblokštas rašytojo valioje esančios jėgos ir stebisi tos jėgos poveikiu jam. „Kad kartu šitai įveiktume, kuo greičiau atvykite į Strasburgą, geriausiai po rugpjūčio 23 dienos", – rašė jis.

Kaip kūrėjas, jo galva, rašytojas galįs pasiekti didžiausių aukštumų, bet jis, girdi, dar niekad nesutikęs tokio žmogaus, nuo kurio šitiek daug priklausytų kaip mano atveju. Taip pažinti nauja, įvaldyti tokią somnambuliškai įtaigią, į nieką nepanašią techniką, dundant skambančio ir galvoje tūnančio žodžio varomosioms jėgoms, esąs didžiulis iššūkis. Aš, jo manymu, turįs jį adekvačiai atitikti.

Jis prašė manęs perduoti Anni, kaip ją vadino, į rankas tame pačiame voke įdėtą laišką: „Ar ryšitės imtis vienalaikiško prospekto? Ryžkitės! Nuoširdžiai – H. Sch."

Iš esmės tai tik prisiverčiant tenka atpasakoti to laiško turinį. Bet nutylėti jo negaliu, jo poveikis mano gyvenimui buvo pernelyg lemtingas. Juk tai šitas laiškas atviliojo mane į Strasburgą, o be ten lankantis sutiktų žmonių paramos vargu ar kada būtų pasirodęs mano romanas. Be to, jis puikiausiai charakterizuoja ir patį H., jo metodą užvaldyti žmones, rište pririšti juos prie savęs, uzurpuoti, išnaudoti, – aiškiau viso to niekaip neparodytum.

Ne viskas čia vien iš išskaičiavimo, ne vien įsakymai čia skamba. Jo siaubas dėl bejėgiškos, ledinės abstrakcijos neišgalvotas. Apie tai jis rašė plačiau, nei aš čia citavau, jis taip *galvojo*. Bet jam niekad nebūtų buvę gana taip manyti. Mane, ką tik išliaupsintąjį, jis tuojau pat kviečiasi pas save į Strasburgą, į moderniosios muzikos konferenciją, žmogų, kuriam ten nėra ko veikti, kviečiasi ten, kur sukvies daugybę kitų, kurie betgi yra muzikai, kurių kūrinius jis atliks pirmasis ir su kuriais jis dirba. „Tuojau pat vykite pas mane!" – o ko, tiesą sakant, ko? „Kad mes kartu tai įveiktume." Čia jau slypi didžiulė pretenzija – kas gi tai yra, ką jis galėtų įveikti drauge su kitu kūrėju? Jis pageidauja, kad šis būtų šalia, kažkas, ką jis galėtų patiekti kaip daug žadantį marginalinį papuošalą savo įsitvirtinti siekiančiais muzikais knibždančiame renginyje. Kokia tai gali būti kova? Kad turėtų kito pritarimą, nors puikiai žino, kad tam neliks nė minutės netgi tuomet, jeigu jis ir įstengtų kovoti – įsakymą atvykti jis įteisina pompastišku nuosprendžiu, kurį čia pat atšaukia dėl tariamos grėsmės pasmerktajam. Šitaip į visus šonus blaškomam tokio laiško gavėjui paaiškėja bent vienas dalykas: kaip baisiai jam pačiam reikalingas yra ponas H. Drauge įdedamas slaptas, Anni skirtas laiškutis. Ir ji turi kažkokią

paskirtį kitiems tikslams pasiekti. Kaip praktiška: ir konferencijos prospektas, ir „piršlybos“.

Daug būčiau atidavęs už galimybę užmesti akį į tuos laiškus, kurie buvo išsiuntinėti kitiems konferencijos dalyviams. Kviečiami muzikai turėjo rimtą pagrindą atvykti. Išskirtinė idėja buvo penkios našlės, kurias H. troško toje konferencijoje suburti. Penkių garsių kompozitorių našlės, bet aš iš to penketo pamenu vos tris kviestąsias – buvusias Mahlerio, Busoni ir Regerio žmonas. Neatvyko nė viena. Vietoj jų ten sukiojosi našlė, anai draugijai visai nepriklausiusi, ką tik našle tapusi Gundolfo žmona; su gedulo rūbais ji atrodė nepaprastai smagi ir atlapaširdė.

Trofėjai

AŠ JAU keliskart turėjau laimės lankytis Hoenvartėje, pačios Annos iniciatyva įsileistas pro užpakalines duris, kai ji nutarė mane pristatyti savo motinai. Mums abiem buvo smalsu išvysti vienam kitą, tik dėl labai jau skirtingų priežasčių: jai knietėjo mane pamatyti, nes dar ničnieko nebuvo apie mane girdėjusi, dukters nuovoką apie žmones menkai vertino, tad norėjo įsitikinti, kad esu nepavojingas, o aš apie Almą Mahler buvau pilnas ausis prisiklausęs visoje Vienoje sklindančių ir įkyriausiais būdais peršamų gandų.

Per atvirą, plytelėmis išklotą, kur specialiai buvo leidžiama želti žolei, kiemą buvau nuvestas į pačią švenčiausiąją vietą, kur mamytė mane ir priėmė. Nepaprastai stotinga, iš visų pusių kūninga moteris su parengta meilia šypsena ir blukiomis, plačiai atmerktomis, stiklinėmis akimis. Pirmieji jos žodžiai nuskambėjo taip, tarsi jau seniausiai būtų nekantravusi su manimi susitikti, nes, girdi, ko tik ji apie mane neprisiklausiusi.

– Anerlė man viską pasakė, – prabilo ji, šitaip iškart sumenkindama dukrą – ji nė akimirką neleido suabejoti, kas šiuose namuose, o ir apskritai yra svarbiausias asmuo.

Ji atsisėdo, intymiu žvilgsniu leidusi suprasti, kad leidžiama prisėsti šalia jos. Kiek padelsęs taip ir padariau ir vos žvilgtelėjęs į ją pasibaisėjau: juk visur ir visada buvo kalbama apie nepaprastą jos grožį, ji buvo minima kaip gražiausia Vienos mergina, žmonės kalbėjo, kad ji taip pakerėjusi už ją kur kas vyresnį Mahlerį, kad šis nė nemirktelėjęs vedė ją. Ta legenda apie josios grožį užsitęsė kone trisdešimt metų, o dabartės priešais mane į krėslą sunkiai sudribo kauštelėjusi persona, atrodanti daug vyresnė, nei buvo iš tikrųjų, susirinkusi ir greta savęs susikrovusi visus savo trofėjus.

Mat toji ribota erdvė, kurioje ji priimdavo savo svečius, buvo taip padalyta, kad svarbiausieji jos šlovės įrodymai visuomet būtų ranka pasiekiami: nieko čia buvo neįmanoma pražiopsoti, ji pati buvo šito privataus muziejaus gidas. Arčiau nei per porą metrų nuo jos stovėjo vitrina, kurioje buvo padėta atversta nebaigtosios Mahlerio Dešimtosios simfonijos partitūra, į ją būdavo parodoma, reikėjo tik atsistoti, prieiti ir perskaityti mirštančiojo nevilties šauksmus – tai buvo paskutinysis Mahlerio kūrinys – savo žmonai: „Almschi, mylima Almschi!“ ir panašūs intymūs rezignacijos kupini įrašai partitūroje kaipsyk ir buvo prikišamai rodomos šios didžiausio intymumo vietos. Tai turėjo būti išbandyta priemonė priblokšti lankytojus. Permečiau akimis šiuos mirtinai sergančio žmogaus ranka užrašytus žodžius ir pažvelgiau į moterį, kuriai jie buvo skirti. Praslinkus dvidešimt trejiems metams, ji suvokė juos taip, tarsi jie būtų parašyti vakar. Iš kiekvieno šio eksponato apžiūrėtojo ji tikėjosi kupino nuostabos žvilgsnio, skirto jai už jos maloningumą mirtimi besivaduojančiam žmogui, ji buvo taip tvirtai įtikėjusi įrašų partitūroje įtaiga, kad nieko nesakanti šypsenėlė jos

veide priimant deramą pagarbą, išplisdavo į platų šypsulį. Pasibjaurėjimo ir koktulio mano akyse ji, aišku, nė iš tolo nepajuto. Aš nesišypsojau, bet mano rimtį ji sutiko kaip šventą pagarbą, kokią ji pati kitados juto mirštančiam genijui, o kadangi veiksmas klostėsi šioje memorialinėje koplyčioje, tai ir pagarba priklausė tik jai.

Dabar atėjo eilė tiesiai priešais ją ant sienos kabančiam paveikslui, jos portretui, tapytam po kelerių metų, kompozitoriui ištarus paskutiniuosius žodžius. Aš jį iškart pastebėjau, tą pačią akimirką, kai įžengiau į šventovę ir nuo tos akimirkos manęs neapleido mintis, kad čia esama kažko mirtinai pavojingo, ir kai apstulbęs mano žvilgsnis nuo partitūros nuklydo prie paveikslo, man dingtelėjo, kad čia kompozitoriaus žudikės portretas. Atsikratyti tokios minties man nebeliko laiko, nes ji pakilo, žengė tris žingsnius sienos link, parodė į paveikslą ir pranešė:

– O čia mane kaip Lucrezia Borgia nutapė Kokoschka. Dar savo didžiuoju kūrybos periodu.

Nuo jo paties, kadangi Kokoschka dar tebebuvo gyvas, ji atsiribojo iškart pridūrusi:

– Gaila, kad nieko iš jo neišėjo!

Kokoschka visiems laikams paliko Vokietiją, kur buvo apšauktas „išsigimusiu teplioriumi“ ir persikėlė į Prahą, ten tapė prezidentą Masaryką.

Nuslėpęs nuostabą dėl tokios niekinančios pastabos, paklausiau:

– Kodėl manote, kad nieko iš jo neišėjo?

– Taigi tupi dabartės Prahoje, vargšas emigrantas. Nieko reikšmingo juk jis daugiau taip ir nebenutapė, – ir atsigręžusi į Lucrezia Borgia, – tada jis dar šį tą įstengdavo. Žmonės stačiai šiurpsta išvydę šį paveikslą.

Aš tikrai buvau pašiurpęs, bet, patyręs, kad iš to tapytojo nieko neišėjo, dar labiau išsigandau. Savo tikslą jis pasiekė

nutapęs įvairiausių „Lucrezia Borgia“ portreto variantų, o dabar, gaila jo, žlugo, neįtikęs naujiesiems Vokietijos valdovams, prezidento Masaryko tapymas jau maža ką reiškė.

Pernelyg daug laiko antrajam didžiajam trofėjui našlė betgi neskyrė, nes jos galvoje jau sukosi trečiasis, kurio šventovėje nebuvo, bet kurį irgi norėjo pademonstruoti. Smagiau suplojusi putniais delnais, ji šūktelėjo:

– O kurgi mano mažutė?

Neilgai trukus į kambarį įstriksėjo gazelė – trapi, rusva būtybė, persirengusi jauna mergaite, nė iš tolo nepaliesta tos puikybės, su kuria ji buvo šūktelėta, o su savo nekaltybe atrodanti dar jaunesnė nei šešiolikos metų, kuriuos jau galėjo turėti. Labiau nei grožiu aplink padvelkė drovesiu – angeliška gazelė iš paties dangaus, o ne iš Nojaus arkos. Aš pašokau duodamas jai kelią į šį nuodėmingą kambarį ar bent jau leisdamas nukreipti žvilgsnį į nuodytoją pasienyje, bet ši, nė akimirkai nepamirštanti savo vaidmens, jau paleido savo nenuvargstančią kakarinę:

– Graži, ar ne? Žinokit, čia Manon, mano dukra. Nuo Gropijaus ji. Nė viena moteris negali ištverti jos gražumo. Ir tu, Anerle, jai pavydi, ką? Bet kodėl gi negali turėti tokios žavios sesutės? Obuolys nuo obels netoli krinta. Ar matėte kada Gropijų? Gražus, augalotas vyras. Būtent tokius vadina arijais. Vienintelis įtikęs man rasės požiūriu. Šiaip jau mane vis įsimylėdavo striuki žydukai, kaip tas Mahleris. Bet man ir tie, ir anie tiko. Dabar jau gali eiti, Muce. Pala, pažiūrėk viršuje, ar Franzulis kuria. Jei kuria, nekliudyk. Bet jeigu kartais nekuria, tegul nusileidžia čionai.

Gavusi užduotį, Manon, trečiasis trofėjus, šmurkštelėjo iš kambario, tokia pat efemeriška kaip ir čia pasirodžiusi; užduotis, rodos, neslėgė jos. Pajutau didžiulį palengvėjimą, pagalvojęs, kad ničniekas neįstengtų jos sujaudinti, kad ji visuomet paliksianti tokia, kokia yra dabar, kad ji niekaip netaps

panaši į savo motiną, niekad nevirs nei užnuodytu paveikslu ant sienos, nei sofoje išsikėtojusia sene.

(Nė nenujaučiau, kaip siaubingai pasirodžiau esąs teisus. Po metų ši stirnakojė tapo invalide, ir motinai po senovei pliaukšint delnais, ją įridendavo jau ratukuose. Dar po metų ji mirė. Albanas Bergas paskyrė jai paskutinįjį savo kūrinį – „Angelo atminimui".)

Viename palėpės kambaryje buvo įrengtas pultas, prie kurio Werfelis rašydavo stovėdamas, kai kartą Anną aplankiau viršuje, ji parodė man tą palėpę. Motina nežinojo, kad mudu su juo jau buvom susipažinę, kai aš lydėjau Anną į koncertą. Ji ten sėdėjo tarp mūsų, viduryje, ir aidint muzikai jutau į mane išsprogintą akį, jo akį. Kad geriau mane matytų, jis buvo smarkokai pasisukęs dešinėn, o kad aš geriau matyčiau tą akį, savo ruožtu kairiąją akį irgi sproginau, tik kairėn. Susidūrė dvi spoksančios viena į kitą akys, iš pradžių tarsi užkluptos jos nusigręžė, bet galop, kai abipusio susidomėjimo nuslėpti pasidarė nebeįmanoma, jodvi ėmė dalykiškai tyrinėti viena kitą.

Net nežinau, kas buvo atliekama scenoje, būdamas Werfelis, veikiausiai būčiau įsiminęs, bet aš juk niekad nebuvau tenoru, buvau tik pametęs galvą dėl Annos, ir tiek. Ji manęs nesidrovėjo, nors mūvėjau sportinio kirpimo kelnėmis, o ir šiaip buvau visai nekoncertiškai apsitaisęs – laisvas bilietas atsirado tik paskutinę akimirką, ir ji pranešė, kad galiu eiti drauge. Anna sėdėjo man iš kairės, ir ji, kaip man rodės, buvo toji, į kurią aš atkakliai slapčia dirsčiojau, bet žvelgdamas būtent šia kryptimi, susidurdavau su varliška dešiniąja Werfelio akimi. Man į akį krito, kad jo burna panaši į karpio, tad prie jos begal pritiko toji išsproginta akis. Netrukus mano kairioji akis ėmė elgtis lygiai taip pat kaip jo dešinioji. Toks buvo pirmasis mūsų susidūrimas, įvykęs aidint muzikai, susidūrimas akimis, kurios, atskirtos Annos, labiau suartėti neįstengė. Jos pačios akys – užvis gražiausia, ką Anna turėjo, buvo

jos akys, kurių nužvelgtasis nebeįstengdavo pamiršti – šiame žaidime nedalydavo; groteskiška, tarsi nieko nesakanti tikrojo pastovumo karikatūra, – toks buvo ir Werfelio žvilgsnio spindesys, o ir mano paties žvilgsnis.

Šiame susižvalgyme, kadangi užsičiaupę sėdėjome koncerte, nedalyvavo žodžiai, o juk Werfelis kaipsyk garsėjo savo sklandžia patetika (Friedlis Feuermaulis – Frydlis Ugniasnukis – štai kokią pravardę jam buvo suteikęs žymiausias jo amžininkas Musilis.) Šiaip jau ir aš – nebent tik prieš Anną – neprarydavau liežuvio, bet dabar, abu pasinėrę į muziką, tylėjome ir, ko gero, šis pirmas susitikimas ir lėmė mūsų priešystę, kuria jis taip skaudžiai įsiskverbė į mano gyvenimą susidūrus jo priešiškumui ir mano antipatijai.

Bet nūnai aš dar sėdžiu priešais Almą tarp jos trofėjų, o ji, nieko nenutuokdama apie susidūrimą koncerte, trečiąjį savo trofėjų ką tik pasiuntė pakviesti ketvirtojo, kad šis, vardu Franzlis, nusileistų žemyn, jei tik, žinoma, nekuria. Tik, atrodo, kuria, šįkart jis nepasirodo, o man taip dar geriau, nes vis dar tebesu priblokštas kūno apstumu plūstančios našlės ir jos parodytų trofėjų įspūdžio. Tą įspūdį aš tvirtai įsidėjau į galvą, stengiausi jį išsaugoti, gaila, jeigu jį būtų išblaškę spontaniški – o, žmogau! – Werfelio šūkaliojimai. Viskas baigėsi gerai, ir aš jau nebežinau, kaip iš ten išėjau, kaip atsisveikinau, savo prisiminimuose aš tebesėdžiu šalia nemirtingosios ir, regis, girdžiu vis tuos pačius jos žodžius apie „striukus žydukus, tokius kaip Mahleris“.

Strasburgas, 1933

AŠ NEŽINAU, kaip Hermanas Scherchenas įsivaizdavo mano dalyvavimą savo moderniajai muzikai skirtoje Strasburgo konferencijoje. Juk niekuo negalėjau praturtinti ir taip tur-

tingos programos. Renginiai vykdavo konservatorijoje dukart per dieną. Suvažiavo muzikai iš viso pasaulio, vieni apsistojo viešbučiuose, kitus į savo namus pagyventi pasikvietė strasburgiečiai.

Mano šeimininkas buvo profesorius Hammas, žinomas ginekologas. Jis gyveno senamiestyje, Salzmanngasėje, netoli šventojo Tomo bažnyčios. Hammas buvo be galo užsiėmęs žmogus, bet pats asmeniškai pasiėmė mane iš *Conservatoire* biuro, kurio buvau jam priskirtas ir mudu pėstute parkulniavom į Salzmanngasę, jam pakeliui pasakojant apie kai kuriuos senamiesčio ypatumus. Apstulbau, kai sustojome priešais puikų, išvaizdų namą. Juste pajutau *miunsterio* artumą – nedrįsau net svajoti, kad apsigyvensiu taip arti savo trokštamo tikslo, nes labiausiai dėl Strasburgo katedros aš ir priėmiau kvietimą atvykti į konferenciją. Įžengėme į vestibiulį, šis buvo gerokai erdvesnis, nei galėjai tikėtis tokiame ankštame skersgatvyje. Plačiais laiptais profesorius Hammas užvedė mane į pirmąjį aukštą ir atvėrė duris svetainėn: didžiulis, nepaprastai jaukus kambarys, įrengtas pagal aštuonioliktojo amžiaus skonį. Pojūtis, kad man teks čia miegoti, apėmė mane jau ant slenksčio, ir jis buvo toksai stiprus, kad aš nutirpau. Profesorius Hammas, begal gyvas, begal prancūziškos natūros, žinoma, laukė pasigirstant mano susižavėjimo šūksnio, nes kas gi būtų galėjęs trokšti dar puikesnės svetainės? Jam pasirodė būtina man paaiškinti, kur esu atsidūręs, jis parodė man vaizdą į katedros bokštą, kuris buvo taip arti, kad ištiesęs ranką, rodos, būtum galėjęs jį paliesti, o tada pasakė:

– Žinot, aštuonioliktame amžiuje čia buvo svečių namai, tuomet vadinęsi *„Auberge du Louvre“*. Kažkuriais metais čia yra žiemojęs Herderis. Jis sirguliavęs, niekur negalėdavęs išeiti, tad štai čia Goethe jį kasdien ir lankydavęs. Tvirtai nežinome, bet pagal tradiciją Herderis turėjo gyventi šioje svetainėje.

Mano vaizduotę pakerėjo mintis, kad šiame kambaryje kadaise kalbėdavosi Goethe ir Herderis.

– Ar tikrai tai vyko čia?

– Nėra abejonės, kad šiuose namuose.

Apimtas švento siaubo, pažvelgiau į lovą. Likau stovėti prie lango, pro kurį man buvo parodyta katedra ir vos drįsau žengti į kambario gilumą. Įsidėmėjau duris, pro kurias įžengėme, tarsi būčiau laukęs anų svečių. Bet, pasirodė, kad dar ne viską buvau čia patyręs. Paaiškėjo, kad profesorius Hammas pagalvojo ne tik apie legendinę šių namų tradiciją. Jis guviai priėjo prie šalia lovos stovėjusio naktinio stalelio ir paėmė ten gulėjusį tomelį, tokį kišeninio formato almanachą (išleistą, rodos, septintajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje) ir padavė jį man.

– Dovanėlė svečiui, – tarė jis, – mūsų almanachas. Čia esama ir Lenzo eilėraščių.

– Lenzo? Lenzo?!

– Taip, jie čia buvo pirmą kartą išspausdinti. Pamaniau, kad jums tai galėtų būti įdomu.

Iš kur jis tai sužinojo? Šį jauną poetą širdyje nešiojausi kaip tikrą brolį, jis buvo man artimas, kitaip nei anie, didieji, artimas kaip žmogus, patyręs neteisybę, apgautas dėl savo talento dydžio. Lenzas, avangardo poetas, kurį pažinau iš įstabiausio vokiečių prozos veikalo, vieno Büchnerio apsakymo, Lenzas, kurį parbloškė mirtis, kuriam nebuvo lemta įveikti ją. Čia, Strasburge, kur savo metu būrėsi avangardas, kad ir muzikinis, Lenzas jautėsi sėdįs savo rogėse. Čia jis susitiko savo dievaitį Goethe, per kurį ir pražuvo, čia, praslinkus šešiasdešimčiai metų lankėsi ir Büchneris, jo mokinys, vieninteliu fragmentu kilstelėjęs vokiečių dramą iki tobulybės. Tiek aš tuomet žinojau, o čia viskas susivijo į vieną kamuolį. Tik iš kur profesorius Hammas sužinojo, kad man tai tiek daug reiškia? Jeigu jis būtų skaitęs „Vestuves“, ko gero, kraujas jam būtų

stingęs gyslose iš siaubo, būtų gal netgi sudvejojęs, ar verta mane įsileisti į namus. Bet didžiavimąsi šiais namais jis siejo su tikro šeimininko instinktu ir elgėsi su manimi taip, kaip – galbūt – priderėjo elgtis vėliau. Tiesa, jis pasiūlė man miegoti kambaryje, kur Herderis priimdavo Goethe, o kas gi pasaulyje vertas didesnės garbės? Jis padovanojo man ir almanachą su Lenzo eilėmis. Tai mane sujaudino iki širdies gelmių, nes čia dar buvo šis tas taisytino – šventovėn, kuriai išties priklausė, Lenzas dar nebuvo iš tikrųjų priimtas. Atnešė mano lagaminą, ir aš čia apsigyvenau.

Tuo tarpu muzikos šventė kunkuliavo – du koncertai kasdien, ir tai anaiptol ne lengvoji muzika, o kur dar pranešimai (daugmaž tokie, kaip Alois Hába'os apie savąją ketvirčio tono muziką), pašnekesiai su naujais žmonėmis; kai kurie jų buvo nepaprastai įdomūs, o labiausiai tokiuose pokalbiuose man patiko būtent tai, kad būdavo šnekama apie muziką, bet ne apie kūrybą, nes viešų šnekų apie kūrybą aš nepakenčiau jau tuomet. Buvo kvietimų ir į miesto rengiamus pagerbimus, o vakare, po koncertų, visi vėl rinkdavosi į draugę. Jutau, kad laikas tiesiog užtvindytas įvykių, nors aš, priešingai muzikams, visiškai nieko ir nedariau. Tačiau buvau asmeninis Schercheno svečias, mano buvimo čia niekas nekvestionavo. Stebėjausi, kad niekas manęs neklausinėja: „O ką jūs esate parašęs?" Pats sau nieku gyvu neatrodžiau koks apsišaukėlis, juk buvau sukūręs „Kantas liepsnoja" ir „Vestuves", taigi tariausi, kad aš, kaip ir čionai suvažiavę kompozitoriai, buvau sukūręs kažką *naujo*. Manęs nė kiek netrikdė, kad, be H., niekas apie tuos kūrinius nebuvo girdėjęs.

O vakare parsirasdavau į kambarį, kuris tik mano giliu įsitikinimu „*Auberge du Louvre*" svečių namuose kitados priklausė Herderiui, ir manęs neapleido jausmas, kad nesu to nusipelnęs. Kasnakt mane užplūsdavo toksai pat jaudulys, kažkokia baimės atmaina, profanacijos suvokimas ir bausmė už ją –

nemiga. Bet išaušus rytui, keldavausi nė trupučio neišsekęs ir vėl veržliai puldavau į konferencijos sūkurį, per visą dieną nė neprisimindamas, kad manęs vėl laukia bemiegė naktis. Mano nerimui dėl praeities, kurion aš, taip sakant, visai netyčia pakliuvau, bet kurioje mielai būčiau pasilikęs visą gyvenimą, tebuvo vienintelė atsvara ir, beje, tokia įstabi, kad kasdien atrasdavau laiko konfrontacijai: katedra.

Iki tol Strasburge buvau lankęsis vienui vienintelį kartą, 1927 metų pavasarį, kai grįžau iš Paryžiaus į Vieną. Elzase stabtelėjau, norėdamas apžiūrėti katedrą ir Isenheimerio altorių Kolmare. Vaikštinėjau vis dairydamasis katedros, Strasburge tuomet prabuvau vos kelias valandas, tik staiga – buvo vėlyva popietė – netikėtai atsidūriau Krämergasėje, tiesiai priešais ją – tokio raudonų plytų švytėjimo milžiniškame vakariniame fasade aš nesitikėjau išvysti, visos mano iki tol matytos katedros būdavo arba juodos, arba baltos.

Dabar, po šešerių metų, aš vėl atkakau į Strasburgą, tik jau ne keletui valandų, kone ištisam mėnesiui. Viskas nutiko labai atsitiktinai ar bent tariamai atsitiktinai. Nenuilstamai ieškodamas personalo, H. pakvietė mane, kvietimą priėmiau ir šitaip, prieš savo paties valią, išdaviau savo nežabotą aistrą Annai, kuri buvo plykstelėjusi visai neseniai, o už ją, pasinaudojęs manimi kaip pasiuntinuku, savaip buvo atsakingas ir H. Nepaisydamas jokių išorinių sunkumų, aš tik dėjausi delsiąs. Buvau pradėjęs „Tuštybės komediją“ ir užstrigęs jau pirmojoje jos dalyje. Taigi, buvo du dalykai, tvirtai laikę mane Vienoje, labai svarūs dalykai: pirmoji aistra po Vezos ir – po romano ir po „Vestuvių“ – trečiasis pradėtas kūrinys, kuriam mane įkvėpė įvykiai Vokietijoje – po knygų deginimo komedija man tiesiog svilino nagus. Santykiai su Anna ėmė šlyti tik tuomet, kai jau tvirtai apsisprendžiau vykti į konferenciją, nors išvykimas ir užsitęsė dėl sunkumų su pasu. Bet sėdiniuojant ir lūkuriuojant įstaigose, komedija man rūpėjo

vis labiau. Brosamo pamokslą, laukdamas vizos, parašiau Prancūzijos konsulate.

Kai šiandien klausiu savęs, kas gi tuomet lėmė sprendimą vykti į Strasburgą, atsakau – be Schercheno valios, kuriai paklusdavo visi, lėmė patsai Strasburgo vardas, anas trumpas žvilgtelėjimas į vakarėjančią katedrą ir visa, ką aš žinojau apie Herderį, Goethe ir Lenzą tame mieste. Nemanau, kad būčiau save išties įtikinęs, kad katedros vaizdas nulėmė kelionę, užtat trauka *„Sturm und Drang"* srovei vokiečių literatūroje manyje buvo itin stipri ir siejosi su trumpu šio judėjimo periodu kaipsyk Strasburge. Dabar šiai literatūrai grėsė pavojus būtent dėl to, kuo ji tuomet labiausiai pasižymėjo: pavojus grėsė jos veržimuisi laisvėn, tai ir buvo tikrasis mano dramos, kuria dabar gyvenau, turinys. Bet Strasburgas, andainykštis audros ir veržlumo židinys, buvo dar laisvas. Argi ne stebuklas, kad vykau ten su savo komedija, kurios tebuvo parašyta kad ir nedidelė, bet stiprioji dalis? Ir argi nebuvo ten lankęsis Büchneris, kurio dėka aš pažinau Lenzą, ir argi ne Büchneris jau antri metai buvo man *visų* dramų šaltinis?

Senamiestis čia nebuvo didelis, ir aš tarsi savaime nuolat atsidurdavau priešais katedros fasadą. Nutikdavo tai lyg netyčia, o vis dėlto šito iš tikrųjų ir troškau. Mane traukė portalų figūros, pranašai, o ypač patiko naivios švenčiausiosios mergelės. Išmintingiausios panelės manęs nejaudino, atrodo, mane labiau viliojo beprotybės sklidinas šypsnys. Vieną tokią, ji man pasirodė gražiausia, aš įsimylėjau. Vėliau sutikau ją mieste ir atsivedžiau prie jos atvaizdo, buvau pirmasis jį parodęs jai. Stebėdamasi ji apžiūrėjo save akmenyje, man, svetimšaliui, nusišypsojo laimė atrasti ją savo gimtinėje ir įtikinti, kad ji jau seniausiai buvo čia, dar iki jai užgimstant – katedros portale paikai besišypsanti nekalta mergelė, kuri, kaip paaiškėjo, buvo visai nepaika, tokia buvo tik toji šypsena, sugundžiusi

menininką įterpti ją į portalą po septyniais radikalais. Ir pranašų būryje atradau vieną šio miesto pilietį, ir jį sutikau klaidžiodamas po Strasburgą. Tai buvo Elzaso istorikas, neryžtingas, skeptiškas žmogus, mažakalbis, o dar mažiau rašantis – dievaižin, kaip jis pakliuvo į pranašų draugę, ir jeigu man ir nepavyko atvesti jo prie portalo, tai ir jam, ir nuovokiai jo pačiutei pasakiau, kur jis gali atrasti patį save, ir nors jis, kaip buvo pratęs, skeptiškai sutiko šį atradimą, jo žmonelė man pritarė.

Bet užvis svarbiausias dalykas, vykęs tomis kupinomis žmonių, kvapais ir garsais kunkuliuojančiomis savaitėmis, man buvo kopimas į katedros bokštą. Kopdavau į jį kasdien, nepraleidau nė vienos dienos. Apžvalgos aikštelę aukštybėje aš pasiekdavau be atodairos skubėdamas, pačiame viršuje atsidurdavau jau visai netekęs kvapo, jei kuri diena man neprasidėdavo tokiu kopimu, ji būdavo ne diena, nes ir dienas čia skaičiavau pagal lankymusis bokšte. Šitaip Strasburge praleidau daugiau dienų, nei jų išties yra mėnesyje, nes kartais, nieko nepaisant, man ir popiet pavykdavo užsikeberioti į bokštą. Pavydėjau viršuje gyvenusiam vyrui, nes ilgai kopiant įvijais laiptais, jis turėjo pranašumą. Mano žvilgsnis klajojo ne tik mįslingais miesto stogais, jis apčiuopdavo kiekvieną kylant aukštyn paliestą akmenį. Tuo pat metu matydavau ir Vogėzus, ir Švarcvaldą ir neklydau, svarstydamas, kas juos tuo metu skyrė. Mane tebeslėgė prieš penkiolika metų pasibaigęs karas ir jaučiau, kad nuo naujo karo mane skiria vos keletas metų.

Perėjęs į užbaigtąjį bokštą, žengęs vos kelis žingsnius, atsidurdavau prie lentos, kurioje Goethe ir Lenzas su draugais buvo įrašę savo vardus. Mąsčiau apie Goethe, kaip jis čia, aukštybėse, laukė Lenzo, kuris, rengdamasis čionai ateiti, palaimingame laiške Carolinai Herder skelbė: „Daugiau rašyti nėra kada, atvažiavęs Goethe, jis jau gal pusvalandį laukia manęs aukštajame katedros bokšte“.

Šio miesto dvasiai nebuvo nieko netinkamesnio kaip toji Schercheno konferencija. Nebuvau modernizmo priešininkas, bent jau moderniojo meno, kaipgi būčiau galėjęs toks būti. Bet kai naktį po paskutiniojo koncerto sėdėjau *„Broglie"*, prašmatniausiame miesto restorane, apsuptas svetimų muzikų, kurių daugelis neįstengė užsisakyti brangių patiekalų, mačiau H. dorojant ikrus; jis visuomet prašydavo atnešti ikrų su skrebučiais, jis vienintelis, aš paklausiau savęs, ar jis bus suvis pastebėjęs, kad šiame mieste esama katedros. Išvargęs po įtemptos dienos, bet dėdamasis žvalus, jis sudorojo vieną ir užsisakė antrą ikrų porciją. Jam patiko, kad kiti žiūri, kaip jis šlamščia ikrus, jis vienintelis, ir jei stebėtojo žvilgsnis pasirodydavo jam ganėtinai godus, jis užsisakydavo ir trečiąją porciją, sau pačiam, suprantama – koncentruotas maistas sunkiai triūsiančiam vyriškiui. Gustelė, jo žmona, tokiu vėliu metu retai dalyvaudavo ikrų puotose, ji laukdavo jo viešbutyje, kur tvarkydavo visokiausius jo raštus. Scherchenas negalėjo pakęsti, kad kas nors iš jo aplinkos sėdėtų sudėjęs rankas, jis išnaudodavo visus iki vieno, tarsi kokiame orkestre.

Dėl tokios užsitęsusios įtampos jis negalėjo sau priekaištauti jau vien todėl, kad jo programa toli pranoko visas kitas. Kone iki vidurnakčio jis sėdėdavo *„Broglie"* prie ikrų ir šampano, o šeštą valandą ryto jau būdavo paskyręs repeticiją dainininkei. Joks laikas neatrodė jam pernelyg ankstyvas, viską jis susidėliodavo dar išvakarėse, o kadangi savo susikurtos tvarkos laikėsi su siaubą keliančiu skrupulingumu, niekas nė drįsęs nebūtų piktintis tokia priešaušrio repeticija. Už dalyvavimą konferencijos renginiuose jokio honoraro niekas negaudavo. Muzikai čia buvo suvažiavę iš entuziazmo, iš pagarbos naujajai muzikai. Konservatorija, koncertų salėmis buvo naudojamasi be nuomos mokesčio. Galop be jokio atlygio triūsė ir šis svarbiausiasis žmogus, kuris, jo galva, vienas padarydavo kur kas daugiau nei visi kiti drauge paėmus. Buvo

rengiami nemokami koncertai, į kuriuos būdavo įtraukti visi iki vieno, tai buvo neįprasta ir sunki muzika, kuri betgi neskambėjo savaime, o šis kapitonas čia visur tiko kaip pats šėtonas ir užkirsdavo kelią viskam, kas jam buvo nepageidautina. Tai buvo įspūdingas laimėjimas, kai dirigentas pasidaro reikšmingesnis už kompozitorius, nes juk jis buvo tasai, kuris viską, pačius įvairiausius jų kūrinius, pristatydavo pirmą kartą ir visi žinojo, kad be jo nieko panašaus niekad nebūtų nutikę. Keletas išrinktųjų, kultūrai neabejingų miesto piliečių turėjo teisę ateiti naktį į restoraną prie *Place Broglie* ir prisėsti prie Schercheno stalelio. Šito jie buvo nusipelnę priėmę į savo namus konferencijos dalyvius ar surengę didesnius priėmimus. Jie galėjo gėrėtis, kaip H. doroja ikrus. Visi sutiko, kad tai pelnytas atpildas, šampanas taip pat, o vienas tų piliečių, kurį pažinau kaip laisvamanį mediką, vieną naktį gėrėdamasis atsigręžė į mane ir pasakė:

– Jis man panašus į Kristų.

Bet ikrais diena dar nesibaigdavo. „*Maison Rouge*" viešbutyje, kur buvo apsistojęs H., bendraujama būdavo dar gerokai po vidurnakčio, tik jau daug siauresniame rate. Čia pasilikdavo tik pateptieji, nebūdavo čia nei biurgerių, nei paprastų muzikų, susiburdavo tik pati viršūnėlė, turėjusi laimės apsigyventi „*Maison Rouge*". Čia būdavo jaunesnysis Jessneris su žmona (jis buvo ir režisierius, miesto teatre ketinąs režisuoti Milhaudo „*Pauvre Matelot*"), Heidelbergą jau palikusi našlė Gundolf; Gundolfas buvo visai neseniai miręs, bet ji su malonumu dalyvaudavo nevaržomuose, kartais netgi palaiduose nakties pašnekesiuose. Kai H. atpalaiduodavo savo liežuvį arba jau nieko nebeaiškindavo ir neįsakinėdavo, jis pasidarydavo tikras cinikas, bet išrinktieji jausdavosi tik pagerbti ir uoliai jam pritardavo.

Vertėtų pasekti momentą, kurio metu vyko šis moderniosios muzikos renginys. Buvo praėjusios vos kelios savaitės po masiško knygų deginimo Vokietijoje. Jau pusmetis valdžią ten savo rankose laikė vyriškis su neištariama pavarde. Prieš dešimtį metų Vokietijoje siautė nežabota infliacija. Dar po dešimties metų kariniai jos daliniai įsiverš į Rusijos gilumą ir iškels savo vėliavą ant aukščiausios Kaukazo viršukalnės. Strasburgas, globojęs šią konferenciją, dar buvo prancūzų valda, kur buvo šnekama vienu vokiečių kalbos dialektu.

Savo skersgatviais ir namais Strasburgas buvo išsaugojęs „viduramžišką“ charakterį, kuris, užsitęsus šiukšliavežių streikui, pasidarė nebepakeliamas svečių nosims. Bet net tokioje smarvėje katedra vis vien stiebėsi į aukštybes ir buvo atvira kiekvienam, kuris ieškojo atgaivos jos apžvalgos aikštelėje. Konferencijos rengėjas, patsai save pasiskyręs diktatoriumi, naujojoje Vokietijoje rodytis vengė, nors turint galvoje jo nepriekaištingą kilmę ir teutonišką uolumą, būtų buvęs didžiai pašlovintas. Tuomet Strasburge jam pavyko suburti kitokios kategorijos Europą, Europą vienų muzikų, prisiekusių eksperimentuoti, narsią ir savimi pasitikinčią Europą, nes ko gi verti būtų buvę visi tie eksperimentai, jeigu jie nebūtų buvę nukreipti į ateitį.

Tuo metu aš gyvenau nepaprastai skirtinguose pasauliuose. Centru buvo tapusi *Conservatoire*, kur dieną aš ir praleisdavau daugiausia laiko. Vos įžengus į tą pastatą, pasitikdavo kurtinantis triukšmas. Repetuojama buvo kiekviename kambaryje, konservatorijose tai įprasta, tad ir čia buvo išnaudojamas net menkiausias užkaboris. Tiktai čia būdavo grojami daugiausia neįprasti ausiai dalykai; kitose konservatorijose muzikantai bent tariasi žiną, ko jie mokosi. Ten dažniausiai girdėdavai gerai žinomų komponentų mišrainę, kurią išgirdus, iškart apimdavo nenumaldomas noras kuo greičiau spruk-

ti laukan, vejantis artimų širdžiai melodijų trivialumui, net virtusios chaosu, jos visgi išsaugo kiekvieną atpažįstamą ir niekaip nesudarkomą smulkmeną. Čiagi viskas buvo priešingai – viskas negirdėta ir svetima, detalės skambėjo panašiai kaip ir harmonizuota visuma, galbūt kaipsyk tai ir pakerėdavo klausytoją ir traukė jį sugrįžti. Stebėjausi tų muzikantų ištverme, jie ne tik susigaudydavo naujovių sunkumuose, bet ir dirbo tikrame pragare, repetavo be perstogės ir, nepaisant triukšmo, sugebėjo spręsti, ar jie jau ima groti geriau, ar dar ne.

Taip dažnai išeidinėdavau iš konservatorijos tikriausiai vien todėl, kad kuo dažniau galėčiau čia vėl įžengti. Nes vos nutilus pragaro triukšmui, aš iškart atsidurdavau miesto smarvėje. Šiukšliavežių streikas tęsėsi jau kelinta savaitė. Priprasti prie šito dvoko buvo neįmanoma, žmogus nuolat galvojo, kad tokio smirdėjimo jis dar niekad nėra patyręs, o kadangi kiekvieną dieną dvokė vis labiau, nebebuvo nieko, su kuo jusline prasme tą smarvę būtų įmanoma sulyginti, nebent su akustiniu chaosu konservatorijoje.

Tuose skersgatviuose tuomet mane ir apniko mintis apie *marą*. Staiga be jokio perėjimo ir pasirengimų aš atsidūriau keturioliktame amžiuje: laike, kuris mane visuomet domino savo masiniais judėjimais, įkaitais, maru, žydų deginimais – apie visa tai aš ir anksčiau, ir vėliau pasiskaitinėdavau Limburgo kronikoje. O dabar pats gyvenau pačiame jo tirštume – buvau apsistojęs ištaigingai įrengtuose gydytojo namuose, o vos žengęs žingsnį iš jų, atsidurdavau skersgatviuose, kur viešpatavo atmatos ir smarvė. Užuot to vengęs, atgaivindavau visa tai savo siaubinguose vaizdiniuose. Visur man matės mirusieji ir dar leisgyviai žmonės. Man vaidenos, kad ankštose gatvelėse žmonės vengia vienas kito, tarsi bijotų užsikrėsti. Niekuomet neidavau trumpiausiu keliu, vedančiu iš senamiesčio į naujas pompastiškas aikštes, kur stūksojo ir pagrindinis konferencijos pastatas. Skersai ir išilgai žygiavau visomis įmano-

momis gatvelėmis, tiesiog stebėdamasis, kiek maršrutų gali atsirasti tokiame ribotame areale. Tuo pavojumi aš kiaurai persisunkiau ir buvau nutaręs jokiu būdu nebandyti nuo jo išsisukti. Man einant prošal, namų durys būdavo užsklęstos. Niekur nepastebėjau jų atsidarant. O vaizduotėje už jų regėjau krūvas mirštančiųjų ir negyvėlių. Tai, kas anapus Reino buvo suvokiama kaip nubudimas, čia aš jutau kaip dar neprasidėjusio karo padarinius. Nežvelgiau priekin, nespėliojau, kas nutiks po dešimties metų, – kaipgi būčiau galėjęs tai numatyti? – aš žvelgiau šešis šimtmečius atgal, o ten siautė maras, kūpsojo kalnai lavonų, kurie be paliovos stvarstė ir grabaliojo aplink ir vėl grasė iš anapus. Prašytojų procesijos plūdo į katedrą, tik jos niekad neišgelbėjo nuo jokio maro. Nes katedra iš tikrųjų stūksojo pati sau, tam, kad galėtum priešais ją stovėti, ji gelbėjo tuo, kad ir joje buvo stovima ir kad ji pati stovėjo kaip stovėjusi – joks maras neįstengė jos sunaikinti. Tai buvo tarsi sena procesija, pranešanti man: mes jau susirinkę visur ir drauge traukiame katedron. Čia mes visi sustojome, aš vienas, ir galbūt tai buvo ne prašymas, o padėka, padėka, kad galime čia visi stovėti, nes mūsų dar niekas neužgriuvo ir kad tebestovėjo įstabiausias iš pačių įstabiausiųjų bokštas. Galiausiai aš galėjau į jį įkopti ir iš aukštybės apžvelgti visą dar nesugriautą miestą, ir kai ten, viršuje, giliai iškvėpdavau, man pasirodydavo, kad vėl bandąs plisti maras nugenamas atgalios į savo senąją šimtmetį.

Anna

MOTERŲ nesugebėjimas atsispirti H. kerams buvo stulbinantis. Jos būdavo tiesiog įdiriguojamos jį pamilti, o pamilusios, vos spėjusios užimti vietą jo gyvenimą, atstumiamos. Su tuo jos susitaikydavo, nes ir toliau tarnavo jam ir jo muzikai. Kai

jos jam triūsdavo, jis būdavo išties pedantiškas ir sąžiningas. Šitaip visuomet būdavo kažkas išgelbstima iš pirmykštės atmosferos ir nė viena neprarasdavo vilties, kad jo geismas vėl sugrįš. Gali sakyt, tos moterys nepavyduliavo viena kitai, kiekviena jų kuria nors proga pasijusdavo tarsi jo apdovanota ir šios malonės paslaptį bevelijo pasilaikyti sau. Tokių progų išnaudojimas, jų slėpimas nuo bet kokios viešumos buvo svarbesnis nei pavydo ir neapykantos kupini tarpusavio santykiai. Iškėlus kokią nors pavydo inspiruotą sceną, iš jo nebebūtų likę ko tikėtis. Jis nepasidavė jokiai įtakai, jautėsi esąs autokratas, kuris daro, ką nori, taip ir buvo.

Viena išimtis, tiesa, buvo: atsirado moteris, kuri – taip norėtųsi pasakyti dėl istorinių paskatų – sukėlė jo aistrą ir kuri nesivaržydama tuo pasinaudojo. Gustelė, oficiali jo pagalbininkė Strasburgo konferencijoje, buvo ketvirtoji H. žmona, šias pareigas ėjo dar visai neilgai, visiškai jo globai buvo atsidavusi likus vos kelioms savaitėms iki Strasburgo renginio. Iki tol ji ilgai delsė tapti ketvirtąja jo žmona ir turėjo tam rimtą priežastį, mat jau buvo buvusi jo pirmąja. Ji buvo šalia jo ankstyvuoju jo Berlyno periodu, kai jis dar buvo niekas ir kuo nors galėjo tapti tik nuolat triūsdamas. Ji buvo jo indėnė, į tokią panėšėjo dėl rusvos savo odos spalvos. Joje buvo kaži kokio raugo, tokį įspūdį stiprino josios nekalbumas ir ištikimybė. Burną ji praverdavo itin retai, bet kai jau prašnekdavo, balsas skambėdavo aitriai ir, rodės, tarsi spauste išspaustas. Atrodydavo, kad ji tarsi pasmeigta ant kuolo, pasiryžusi nenusileisti iki galo ir gebanti tai padaryti. Savo uolumu ji gelbėjo jam nuo pat pradžių, nebuvo tokios rašliavos, kurios ji iš jo neperimtų – laiškai, sutartys, datos, visas organizacinis triūsas tuomet gulė ant jos pečių ir ji nenustojo siekusi prisidėti prie visko, kas tik yra pasiekiama. Netgi tada, kai tie siekiniai priartėdavo, net kai jie išsipildydavo ir ji matydavo, kad kiekviena jo sėkmė kelia jai nesuskaičiuojamas begalines kančias,

ji ir toliau pasilikdavo ant kuolo ir kurdavosi naujas kančias. Nes ir jis buvo nešnekus, ir iš jo buvo ne lengviau išlupti žodį. Ji tylėdavo apie savo nesėkmes, jis apie savo sėkmes. Abiejų lūpos buvo siauros ir tvirtai sučiauptos.

Kai jis, dar visai žalias vaikis, Furtwänglerio pasekėjas, atkako į Frankfurtą ir ėmėsi vadovauti Saalbau koncertams, tai susipažino su Gerda Müller, mano jaunystės Pentesilėja, viena žaviausių to meto aktorių. Be didelių ceremonijų metė dėl jos Gustelę, o susidėjęs su Gerda susidūrė su visiška jos priešingybe. Dabar jis susitiko su atvira galinga aistra, audringomis ir nuožmiomis scenomis ir galia, kuri tarnavo tik jai, ir niekam daugiau. Sėdėjimas ant smaigo čia nebuvo laikomas jokia dorybe, tai būtų reiškę tik neįgalumą. Galbūt tuomet ir nubudo H. domėjimasis teatru ir drama. Tas metas veikiausiai buvo audringas ir asmeniniame jo gyvenime, jei netgi ne pats audringiausias. Gustelė pasitraukė visiškai, pasirinko ramų, kančių nedraskomą gyvenimą. Ji susirado draugą, su kuriuo patenkinta gyveno septynerius metus.

Apie Gerdą Müller su manimi H. beveik nešnekėdavo, užtat mielai leisdavosi į kalbas apie kitą savo žmoną, kurį laiką buvusią jo gyvenime, vienintelę, kuri paliko jį prieš jo valią. Ir ši buvo aktorė, tik jei Gerda Müller įjunko į alkoholį, tai Carola Neher buvo sutverta avantiūroms, tik toks padūkėliškas gyvenimo būdas iš tikrųjų ją žavėjo.

Praslinkus kuriam laikui po Strasburgo konferencijos, gal po metų ar dvejų, aš lankiausi Vintertūre, kur H. vadovavo Wernerio Reinhartso orkestrui. Klausiausi ten vieno jo koncerto, o po jo, jau vėlią naktį, mudu sėdėjome jo kambaryje. Pajutau tada kitokį jo nerimą nei įprastą – engti kitus ir valdyti. Jis ir pats atrodė nuengtas, tarsi kažkas būtų jį įveikęs, o juk koncertas pavyko nė kiek ne prasčiau nei visuomet. Nors buvo jau labai vėlus metas, jis prašė manęs dar pabūti. Kaži kaip keistai, tarsi regėtų vaiduoklius, jis dairėsi po kambarį,

niekur ilgiau neapsistodamas jo žvilgsnis neramiai klaidžiojo aplink, manęs jis tarsi nė nematė, jam rūpėjo tik, kad kas nors jo klausytųsi. Truputėlį persigandau dėl tokių man visai nepažįstamų jo klejonių, bet laikiausi ramiai. Tik staiga jis neištvėrė, prapliupo su tokia aistra, kokios iš jo nesitikėjau:

– Štai čia tai ir įvyko, čia mudu paskutinį kartą kalbėjomės, šiame kambaryje, prašnekėjom kiaurą naktį, – ir trūkčiojančiu balsu, kone švokšdamas, jis apsakė man paskutinį savo ir Carolos Neher pašnekesį.

Ji norėjo jį mesti, jis maldavo liktu kartu. Ji troško veikti, šitokio gyvenimo Carolai buvo per maža. Ketino mesti viską – savo aktorystę, šlovę ir jį, H., kurį tyčiodamasi vadino dirigento šmėkla. Ji niekino jį už tai, kad nuo dirigavimo apsipylęs prakaitu, jis rodydavosi publikai, koks tai, girdi, prakaitas, jis nieko nevertas, kur kas labiau ji vertinanti kažkokį studentą iš Besarabijos, su kuriuo ji susipažinusi, jis ant kortos statęs net savo gyvybę, jis nieko nebijąs – nei kalėjimo, nei sušaudymo. H. jutęs, kad ji šneka rimtai, bet buvo įsitikinęs, kad įstengs ją sutureti. Iki šiol jis sugebėdavęs priversti paklusti visus, moteris irgi, o jei kas pasitraukdavo, tai tik jis pats. Jis pasišalindavo tik tada, kai jam to reikėdavo. Dabar jis iš paskutiniųjų stengėsi ją sulaikyti. Grasino ją uždarysiąs ir niekur neišleisiąs. Jis privaląs apsaugoti ją nuo pačios savęs. Ji, girdi, veržiasi į tikrą mirtį. Tas besarabas esąs tuščia vieta, geltonsnapis be jokios gyvenimo patirties. Plūsdamas tą studentą, jis tarsi atsilygino už viską, ką ji buvo ką tik kalbėjusi apie jį ir jo dirigavimą. Kai jis kažką pasakė prieš jį kaip prieš *asmenį*, ji tarsi sutrikusi. Tvirtino, jog tai esąs jos reikalas, gana rimtas, bet ne jo. Jei H. vietoje būtų buvęs kitas, taip artimai susijęs su ja, studentas jai vis vien ne menkiau rūpėtų. Kova tęsėsi visą naktį. Jis bandė sudoroti ją išvargindamas iki sąmonės netekimo, bet ji pasirodė besanti nepalaužiama ir psichines jo atakas atremdavo keiksmais. Galop, jau išaušus,

jis tarėsi įveikęs ją, nes ji užmigo. Prieš pats užmigdamas, jis dar patenkintas pasižiūrėjo į ją. O kai nubudo, ji buvo dingusi ir niekad daugiau nebegrįžo.

Jos grįžtant jis laukė ištisas dienas ir savaites. Laukė bent žinios, bet nesulaukė nė žodžio. Jis net nežinojo, kur ji yra. Niekas neaptiko jos pėdsakų. Jis ėmėsi tyrimo ir susekė, kad pradingęs ir tasai studentas. Kaip ir buvo žadėjusi, ji iškeliavo drauge su juo. Iš visų teatrų, kuriuose ji buvo žinoma, ateidavo vienodas atsakymas – jos nėra. Ji dingo be pėdsako, niekam neparašė nė žodžio. Daugiausia žinojo *jis pats*, po tos naktinės dvikovos, ir jautėsi, tarsi ji būtų plėšte atplėšta nuo jo kūno. To pakelti jis neįstengė ir nebegalėjo dirbti. Jis patyrė krachą ir pajuto artėjantį galą.

H. savijauta buvo tokia beviltiška, kad jis ėmė prašyti Gustelę grįžti pas jį. Ji esanti jam reikalinga, jis galįs prisiekti, kad niekad daugiau jos nepaliksiąs. Ji galinti kelti bet kokią sąlygą. Daugiau jis jos nebeapgaudinėsiąs. Tik ji turinti atsirasti pas jį tučtuojau, nes tai jam gali kainuoti gyvybę. Gustelė nutraukė septynerius metus trukusią draugystę su vyru, kuris darė jai vien gera, ir sugrįžo pas H., iš kurio buvo patyrusi tik blogiausia. Ji iškėlė sunkias sąlygas, su kuriomis jis sutiko. Prisižadėjo sakyti jai visą teisybę apie viską ir ničnieko nuo jos neslėpti.

H. stebėjimą Strasburge išbūtų savaičių metu užaštrino aplinkybės, už kurių pasekmes nė vienas negalėjome atsakyti. Vienoje jis manimi pasinaudojo kaip pasiuntinuku – paprašė nunešti jo laišką Annai, ir šitaip aš su ja susipažinau. Nežinojau, kas tame laiške rašoma, bet jis buvo prisakęs man įteikti jį į rankas jai pačiai ir niekam kitam neperduoti. Užduotis buvo aiški, jis galėjo jos taip ir nesureikšminti. Aš paskambinau jai, ir man buvo pasakyta atvykti į jos ateljė Hycingeryje.

Išvydau ją pirmukart. Pamačiau jos pirštus minkant moli-

nę didesnę nei natūralaus dydžio figūrą. Veido nebuvo matyti, Anna buvo nusigręžusi. Mano ausyse nemaloniai grikšinčio žvyro girgždesio ji, rodos, nė negirdėjo, taip buvo įnikusi į tą formos dar beveik neįgavusią figūrą. Gal paskirtasis vizitas dabar jai pasirodė esąs ne visai laiku. Rankose laikiau laišką, kurį turėjau jai įteikti. Žengiau į dirbtuve paverstą oranžeriją, kai ji ūmai atsigręžė ir pažvelgė man į veidą. Buvau atsidūręs visai netoli jos, ir tas žvilgsnis mane sujaudino. Nuo tos akimirkos jos akys manęs jau nebepaleido. Tai nebuvo antpuolis, juk aš turėjau laiko prisiartinti, bet tai buvo staigmena – jos beribiškumas, kuriam buvau nepasirengęs. Ji buvo vienos akys, visa kita joje rodėsi tik iliuzija. Šitai kiekvienas pajusdavo iškart, tik kam būtų pakakę įžvalgos ir drąsos sau tai pripažinti. Kas įtikėtų tokiu siaubu: akys erdvesnės už kūną, kuriam jos priklauso. Jų gelmėje palikta vietos tam, kas kitados buvo pagalvota, o dabar, atsiradus erdvei, visa tai nori būti ir ištarta.

Esama akių, kurių baisu, nes jos pasirengusios sudraskyti, jos skirtos apčiupinėti grobį, kurį išvydusios nebeįstengia pasikeisti, ir net jei grobiui pavyksta paspukti, jis jau lieka paženklintas aukos ženklu. Nepermaldaujamo žvilgsnio stingulys yra kraupus. Jis nekinta niekad, jo neįveiks jokia auka, jis toks išlieka – pasirengęs amžinai. Kas tik patenka į šitą regratį, tas iškart tampa auka ir jau ničnieko negali padaryti, o išsigelbėti gali nebent visiškai pasikeitęs. Kadangi tikrovėje toks akių žvilgsnis neįmanomas, jo garbei sukurti mitai ir žmonės.

Mitas ir yra akis ir, nors jis nesidrasko, ką nors išvydęs, jau niekad nepaleis iš akių. Akies mitas tapo tikrove, ir jį patyręs žmogus su siaubu ir jauduliu prisimena tą akį, privertusią joje nugrimzti. Šita erdvė ir gelmė tiesiog siūlomi: nerk į mane su viskuo, ką tik gali pagalvoti ir pasakyti – ištark tai ir nuskęsk!

Tokių akių gelmė yra bedugnė. Nė vienas ten paniręs dugno nepasiekia. Nė vienas iš ten nebeišnyra, ten ir lieka. To-

kios akies ežeras neturi atminties, jis tik reikalauja ir pasiglemžia. Viską, ką tik žmogus turi, atiduoda jam, viską, ką tik jis įmano aprėpti, viską, kas tūno sielos gelmėje, nieko nuo šios akies neįmanoma nuslėpti. Nepadės jokia galia ir valia, išeities nėra. Pasijunti laimingas, tarsi nebūtų priežasties atsikvošėti, jokios priežasties pasikeisti.

Įteikęs Annai laišką, aš jau nebebuvau pasiuntinukas. Ji nepaėmė jo, tik smakru parodė į stalą kampe, kurio buvau nepastebėjęs, žengiau šonu tris žingsnius jo linkui ir nenoriai padėjau ten laišką; gal todėl nenoriai, kad dabar atsirado viena laisva ranka, kurios aš jai nenorėjau duoti. Aš ją tik truputėlį atkišau, ji žvilgtelėjo į savo *dešiniąją*, išterliotą moliu, ir pasakė:

– Tokios aš jums negaliu paduoti.

Nebepamenu, kas buvo pasakyta po to. Kad ir kaip stengiaus atgaivinti pirmuosius jos ir savo ištartus žodžius, jie pražuvo. Liko tik jos akys, šiaip ji man pasirodė kone nebylė, jos balsas, kad ir žemas, man, beje, niekad ko nors ypatingo nereiškė. Galbūt ji nemėgo kalbėti, ir jei tik galėdavo, atsižadėdavo savojo balso, visuomet leisdavo kalbėti kitiems – ar tai būtų muzika, ar žmonės. Jai pačiai atrodė priimtiniau ne kalbėti, o *veikti*, tačiau kadangi tokiai veiklai, kuria užsiėmė jos tėvas, pašaukimo neturėjo, bandė tai *formuoti pirštais*. Pirmąjį susitikimą su ja išsaugojau išvaduodamas ją nuo bet kokių žodžių – nuo jos pačios žodžių, nes juose, ko gero, nebuvo ko saugoti, ir nuo savo, nes buvau taip apstulbintas jos, kad man užgniaužė žadą.

Ne, aš žinau, kažkas vis dėlto buvo ištarta, kol ji pakvietė mane prie to stalo ir mudu prisėdome. Ji pageidavo paskaityti mano kūrybos, o aš nė kiek nesidrovėdamas pasakiau, kad neturiu nė vienos išleistos knygos, esąs tik vieno ilgo romano rankraštis. O, ji mielai skaitanti ilgus romanus, o trumpų apsakymų nemėgstanti. Ji paminėjo savo mokytojo Fritzo Wotru-

bos vardą, pas jį ji ir mokosi skulptūros. Buvau apie jį girdėjęs, daugelis stebėjosi jo visiška nepriklausomybe ir prisibijojo ūmaus Wotrubos būdo. Tik jo, girdi, šiuo metu Vienoje nesą. Anksčiau ji mokiusis tapyti, studijavusi Romoje pas de Chirico.

Į H. laišką ji nekreipė dėmesio. Neatplėštas jis gulėjo ant stalo, ji negalėjo jo nepastebėti. Tarsi gavęs pašonėn H. niuksą, aš prisiminiau savo užduotį ir iš lėto pasakiau:

– Ar nenorėtumėt perskaityti laiško?

Ji nenorom paėmė jį, permetė akimis, tarsi ten viso labo tebūtų kokios trys eilutės, o juk laiškas buvo netrumpas ir, nors kiek aš žinojau, H. rašysena buvo nelengvai įskaitoma, atrodė, kad jai iškart viskas buvo aišku, ji atsainiai padėjo laišką taip, kad šis atsidūrė arčiau manęs ir tarstelėjo: „Tai neįdomu“, o aš nustebęs pažvelgiau į ją. Spėjau, kad tarp jų esama kažko panašaus į draugystę ir kad jis norėjęs pranešti jai kažką svarbaus, tokio svarbaus, kad laiško negalima patikėti paštui, todėl ir paprašė mane įteikti jį į rankas.

– Galit skaityt, – pasakė ji. – Nors ir neverta.

Aš jo neskaičiau.

Kaip dabar man reikėjo galvoti apie savo pasiuntinystę, kuri buvo šitaip suniekinta. Neįstengiau suvokti jos begėdiškumo, atvirai rodomos paniekos. Tačiau aš jau nebebuvau pasiuntinys. Nebesijaučiau varžomas, ji mane atleido iš šių pareigų. Atsainumas, su kuriuo ji pastūmė laišką į šalį, be menkiausio pykčio ar nepasitenkinimo, persidavė ir man. Man nė nešovė į galvą pasiteirauti, ar ji nenorinti per mane pasiųsti atsakymo arba paklausti, ar ji parašysianti jam pati ir apsieisianti be mano paslaugų.

Išėjau iš jos gavęs užduotį: netrukus vėl užsukti su savo rankraščiu. Pasirodžiau po trijų dienų, kaip man sunku buvo jas ištverti! Romaną ji perskaitė iškart, nemanau, kad kas nors kitas būtų taip greitai jį įveikęs. Nuo to laiko aš pasidariau jos

nuosavybe, ji elgėsi su manimi taip, tarsi būčiau aprūpintas viskuo, netgi akimis. Ji laukė iš manęs daugybės tokių knygų ir svarstė apie tai su kitais. Ji spyrė mane susitikti, užvertė mane laiškais bei telegramomis. Man dar niekad nebuvo taip nutikę, kad meilė įsiliepsnotų nuo telegramų, buvau sukrėstas. Iš pradžių net nesuvokiau, kad jos sakinys galėtų taip greitai pasiekti mane.

Anna reikalavo, kad aš jai rašyčiau ir davė adresą, pagal kurį mano laiškai ją pasiektų. Laiškus reikėjo įdėti į voką, stipriai užklijuoti tada įkišti į didesnį voką, adresuotą panelei Hedy Lehner, gyvenusiai Porzellangasėje. Hedy buvo jaunas modelis, kasdien pas ją užeidavo, tokia graži raudonplaukė, į laputę panaši mergina, probėgšmais matydavau ją užsukęs į Annos ateljė, ji vos pastebimai šyptelėdavo, patylėdavo ir pradingdavo. Būdavo, kad mano laišką ji atnešdavo man įeinant pas Anną, Anna jo būdavo dar neatplėšusi nė nekalbant apie skaitymą. Čia ji būdavo atsargi, nes pas ją visuomet galėjo kas nors netikėtai užeiti. Ji prisipažino, kad, neskaičius laiško, kalbėtis su manimi jai tenka prisiversti ir tokiomis akimirkomis jai atrodo, kad aš suvis geriau būčiau neatėjęs. Teisybė, aš jai daug pasakodavau, ir tuos pasakojimus ji mėgo, bet dar artimesni jai buvo mano laiškai, juose aš šlovinau ją.

„Būgnai ir trimitai“ – taip būtų buvę galima pavadinti tai, ką aš jai rašiau, o ji mano sakinius versdavosi į jai suprantamesnę kalbą. Tokių laiškų ji dar niekuomet nebuvo gavusi, jų buvo daugybė, kartais perdien ateidavo net trys, panelė Hedy Lehner ne visuomet galėdavo iškart juos atnešti. Jeigu ji būtų ėmusi vaikščioti su laiškais keliskart per dieną, tai būtų galėję kristi į akis, o kadangi Anna buvo griežtai sergstima (ji pati tam pritarė), buvo daroma nuolaida, kad ji gali turėti savo modelį, tad šios nuolaidos ji nenorėjo lengvabūdiškai prarasti. Į besaikę mano iškalbą Anna visuomet atsiliepdavo, dažnai pasiųsdavo telegramą, kurią, išeinant iš ateljė, įteikda-

vo Hedy. Žodžius ji parinkdavo nelengvai, telegramos atitiko jos būdą, bet ji buvo išdidi ir už išradingas mano liaupses stengėsi atsidėkoti ir laiškais.

Anna man rodės mįslinga, buvo sklidina paslapčių, aš nė nesvarsčiau, kiek ji nuo manęs slepia, maniau, kad jai yra tiesiog gyvybiškai svarbu be jokių išlygų išsaugoti tai, ką reikia nutylėti. Tiesa, ji lengvai pamiršdavo, tai buvo jos laimė, bet juk praeitį jai galėjo priminti ir kiti. Nešnekiausios buvo jos figūros, į kurias ji sudėdavo tiek pastangų. Sunkus triūsas jai atrodė garbingas, šitai ji buvo paveldėjusi iš tėvo, dabar gi jai tai itin primygtinai primindavo kietą akmenį tašęs jaunasis jos mokytojas Wotruba. Žinoma, ji irgi modeliavo, ypač galvas, o tai jau nebebuvo juodas darbas, o kažkas visiškai kita, tai buvo bene vienintelis jos priartėjimas prie žmonių, kurie jai buvo užginti dėl motinos valdingumo ir jos pačios meilės įpročių.

Laiškuose ji niekuo neišsidavė, tačiau bandė *reaguoti*, ir kol būdavo tokiems bandymams nusiteikusi, pati būdavo patenkinta. Kai reaguoti nebeįstengdavo – dažnų nusivylimų metu, kai žmonėms, kurių ji tuo metu nemodeliuodavo ir ypač tokiems, kuriuos būdavo nutarusi mylėti, pasidarydavo akla – tokiais nevilties momentais ji visa siela atsiduodavo muzikai. Ji grojo daugeliu instrumentų, bet prie pianino nebegrįžo. Galima sakyti, aš jos nė negirdėjau skambinant, tokių progų ir vengdavau, todėl man taip ir liko mįslė, ką jai reiškia šie vieniši pasažai. Nepasitikėjau muzika, užleidžiančia erdvę skulptūrai.

Anną gaubęs šlovės spindesys buvo toks ryškus, kad nebūčiau net drįsęs ką nors negero apie ją pagalvoti. Net jeigu kas nors būtų pas mane atėjęs ir parodęs jos ranka rašytus šlykščiausius dalykus, kuriuos ji buvo prasimaniusi, padariusi ir prisipažinusi, aš būčiau nepatikėjęs nei tokiu žmogumi, nei jos rašysena. Išsaugoti ją kaip neliečiamąją man pasidarė juo-

lab lengviau, kad netrukus išvydau tikrą Annos priešingybę, jos motiną, ant kurios galvos ir galėjau suversti visas toje aplinkoje pastebėtas bjaurastis. Čia buvo jos abi: vienoje pusėje nebyli šviesa, mintanti kalto smūgiais ir nepaliaujamu šlovinimu, o kitapus – nepasotinama, nuolat pakaušusi senė. Artimas jų ryšys manęs nesuklaidino – dukrą aš regėjau kaip auką, ir jeigu jau sakoma, kad tokia auka tampama nuo mažumės, nepaliaujamai visa tai matant, tai aš neklydau.

Kad H. pasiuntiniu pasirinko mane, turėjo būti įrodymas, kokiu nepavojingu jis mane laiko. Jis savaime tarė esant *save* tokiu svariu, kad jo ranka rašytas laiškas turėjo neabejotinai pranokti pasiuntinį. Bet galėjo būti net taip, kad mane jis laikė itin nepavojingu, juk buvo girdėjęs mano skaitomas „Vestuves“. Pjesės erdvė jam turėjo pasirodyti ledinė, tad ir patį autorių jis palaikė bet kokių džiaugsmų priešo įsikūnijimu. Jam galėjo atrodyti netgi sąmojinga tokį sutvėrimą paversti meilės laiško įteikėju. Bet atsakymo jis nesulaukė, netgi neigiamo. Kai vos atvykęs į Strasburgą sutikau jį per repeticijos pertrauką, vienas iš trijų jo papratimu pro dantis iškoštų sakinių buvo, ar aš perdavęs Anni, taip jis ją vadino, abu jo laiškus.

– Žinoma, – atsakiau ir labai nustebęs pridūriau, – argi ji jums neparašė?

Iš tokio atsakymo jis nusprendė, kad mačiausi su ja daugiau nei kartą ir kad ji man netgi artima. Kolei kas tai tebuvo įtarimas, kaip valdovas jis, šiaip ar taip, buvo linkęs įtarinėti. „Argi ji jums neparašė?“ – jam nuskambėjo, tarsi pažinčiau ją taip, kad žinočiau, jog paprastai ji atsako į laiškus. Ir jis buvo teisus taip spėdamas. Kita vertus, jo panieka bevardžiam ir besvoriam jaunikaičiui buvo tokia neišmatuojama ir tokia natūrali, kad savo įtarimus jis panūdo tuojau pat išsklaidyti. Visais įmanomais būdais jis stengėsi išsiaiškinti, kad aiškintis nesą ko.

Iš pradžių jis bandė mane provokuoti mestelėdamas apie Anną kokią ironišką frazę. Šviesūs jos plaukai esą dažyti, anksčiau jie buvę pilki kaip pelės. Jis pabrėžė „pilki", tarsi jau būdama dvidešimtmetė Ernsto Kreneko žmona, kai jiedu susipažino, Anna jau buvo pražilusi ir be laiko susenusi. Ar man į akis nekritusi jos eigastis, argi moterys šitaip vaikšto? Mane trikdė *kiekviena* tokia jo pastaba, aš gyniau Anną su tokia aistra ir įniršiu, kad jis netrukus viską suprato.

– Jūs gilokai įklimpot, – pastebėjo jis, – štai šito iš jūsų aš visiškai nesitikėjau.

Tylėjau, bet ne iš diskretiškumo, o nekęsdamas jo už panašias pastabas. Bet juk kalbėdavau apie ją taip pakylėtai, jog tik silpnaprotis būtų nesupratęs, kad aš ją myliu. Keista buvo toji akimirka, kai jis vertė mane apsimesti jo paladinu, nes atvykęs į Strasburgą, netrukus gavau jos laišką ir telegramą; Anna šaltai pranešė nutraukianti draugystę su manimi. Po dviejų mėnesių, gal kiek daugiau, jai pasibaigė tai, kas man nedavė ramybės ilgus metus. Ji man už nieką nepriekaištavo, nieko neargumentavo, lemtingasis jos laiškas prasidėjo taip: „Man rodos, M., kad aš tavęs nemyliu". Airiškas vardas, kuriuo ji buvo mane praminusi, man pasirodė toks nerealus kaip ir tie laiškai, kuriuose ji anksčiau prisiekinėjo meilę. Ir štai pasirodo H., kuris nieko nenujaučia apie mane ištikusią nelaimę – būtent per jį ji ištiko, nes spėjau, kad kaipsyk mano išvykimas į Strasburgą ją taip nuvylė, taigi, ateina H. ir be paliovos ima bjauroti jos viziją. Šitą netikusį darbą jis atlikdavo su akivaizdžiu malonumu. Kiekvienukart pranešdavo man apie ją ką nors vis šlykštesnio, ir kartais man atrodydavo, kad jis tik ir suka galvą, ką čia dar bjauraus apie ją pasakius.

Mudu trumpai matydavomės tarp repeticijų ir koncertų, kai jis „*Broglie*" šlamšdavo savo skrebučius su ikrais, o ilgiau pasišnekučiuodavome naktį jo viešbučio kambaryje, kai tik

susirinkdavo tas siaurasis ratas ir jis imdavo svaidytis kandžiomis replikomis. Bet bjaurastis apie Anną užvis labiausiai jis mėgo kalbėti mums pasilikus vieniems. Galop, ilgai laukti neteko, pasigirdo tikrasis įspėjimas:

– Nekiškit prie jos nagų, ji ne jums, esat pernelyg nepatyręs ir naivus, – kiekvienas žodis skambėjo kaip įžeidimas, taip ir jaučiausi, bet dar labiau mane skaudino jai skiriami įžeidinėjimai. Jis įsivažiuodavo kaipmat, ir kai kartą vėl įsismagino plūsti Anną, peržengęs ribą, priėjo iki tokių šlykštybių, kad aš net dabar neprisiverčiu kartoti. Pasibaisėjęs, bet lyg ir norėdamas jį kažko paklausti, spoksojau į jį, tarsi būčiau apykurtis. Jis neįstengė atsisakyti malonumo ir pakartojo tą itin koktų sakinį.

– Bet kodėl, kodėl? – klausiau taip pasibaisėjęs, kad vos tvardžiausi nešokęs prie jo su kumščiais. Tai, ką jis tvirtino, buvo taip siaubinga, kad tais žodžiais žeidė labiau save nei ją pačią. Tada jau susigriebė nuėjęs per toli, gerokai per toli.

– Tik jūs dabar taip nesijaudinkit, tarp žemės ir dangaus nutinka daugiau, nei gali jums prisisapnuoti.

Neklausinėjau, kaip jis tai patyręs. Prisiminiau tik, kad pastūmusi jo laišką Anna pasakė: „Tai neturi reikšmės“. Jis buvo jai tuščia vieta. Kaip tą laišką ji visuomet atstumdavo ir jį patį. Jis nedomino jos ir kaip muzikas nė nekalbant apie jį kaip apie vyrą. *Buvo* ją dominusių dirigentų, su kuriais ji bendravo ir, būdama tėvo dukra, turėjo teisę spręsti, kuris jų yra tikras dirigentas. H. jai atrodė nelyginant koks kariuomenės kapelmeisteris, čia jam piktą pokštą buvo iškirtusi jo išvaizda ir manieros. Jis, nuolat stengęsis atrasti naujus, sudėtingus kūrinius, buvo nustumtas užnugarin tokių, kurie nepažįstamą partitūrą sergėdavosi net į rankas paimti. Annos atstūmimas žeidė jį itin skaudžiai. Jis siekė įsitvirtinti Vienoje, bet Annos motinai, kuri čia turėjo didžiulę įtaką, jis nieko nereiškė. Juo svarbiau jam būtų buvę kažką reikšti Mahlerio duk-

rai. O kadangi ji nieko nenorėjo apie jį nė girdėti, beliko ją kuo šlykščiausiai koneveikti.

Situacija, kurioje aš staiga atsidūriau, buvo įtempta iki kraštutinumo, ir jei man taip labai nebūtų rūpėjusi literatūrinė Strasburgo istorija, jei nebūčiau spėjęs čia susipažinti su daugybe pagarsėjusių muzikos pasaulio figūrų, kurias čia iškart atradau, neaišku, ar būčiau atradęs jėgų čia likti. Tai buvo krytis iš dangaus, į kurį aš buvau pakilęs. Į jį pakėlė moteris, kuria be galo žavėjausi, kuri man buvo graži, kuri kūrybine savo fantazija prilygo didžiam vyrui, kuri priėmė mane į savo pasaulį, kuri perskaičiusi mano romaną atrado, kad jis vertas jos meilės. O romanas dar nebuvo išleistas, ir tik nedaugelis buvo apie jį girdėjęs. Nedaug kas žinojo ir apie dramą, kurią mane skaitant buvo girdėjęs dirigentas ir dėl kurios jis ir pakvietė mane į naujųjų muzikų konferenciją. Už šį kvietimą galėjau būti dėkingas savo „Vestuvėms", o už Annos meilę dėkojau romanui „Kantas liepsnoja". Vos atkakęs į Strasburgą, aš tuojau pat įsiropščiau ant apžvalgos aikštelės, kur manęs laukė Goethe ir Lenzas. Stovėjau aukštybėje priešais lentą, kurioje jiedu buvo įrašę savo vardus. Buvau apgyvendintas katedros papėdėje, viename gražiausių namų, o miegojau kambaryje, kuriame, kaip buvo spėjama, ligos patale gulėjo Goethe's čia lankomas Herderis. Galimas daiktas, kad dėl tokio keisto mano laimės sąmyšio su šventa pagarba anoms, čia buvusioms dvasioms ir kilo tasai išdidus mano pasipūtimas. Galbūt tame kambaryje, kuris buvo skirtas man miegoti, aš ir virtau šventyklos svajokliu, užsimojau neregėtiems dalykams, visai pamiršęs už lango laukiančią varginančią kasdienybę. Bet laimė panoro, kad beveik tą pačią akimirką ją užgriūtų nelaimė. Praėjus trims dienoms po išvykimo, konservatorijos raštinėje aš pasiėmiau Annos laišką ir telegramą. Pačiame repeticijų pragaro epicentre, stebint šimtams akių, aš atplėšiau ir perskaičiau šaltus kaip ledas jos žodžius. Ji ne-

priekaištavo man, tik nesijautė esanti man skirta ir nesivaržydama bei visai negailėdama manęs rašė, kad ją žavėję tik mano laiškai, bet ne aš pats. Ji su niekuo nesikalbanti, ji grįžusi prie savo pianino ir skambinanti tik sau, ir nors laiške nepajutau nė menkiausios emocinės gaidelės, visgi buvo juntamas santūrus liūdesys dėl savojo nusivylimo. Ji ir dabar pageidavo, kad rašyčiau jai, tik liepė nelaukti jokių atsakymų. Dėl manęs paties ji nebekvaršino sau galvos, aš buvau nuleistas ant žemės, užtat įgijau teisę turtinti jos erdvę savo laiškais, vien laiškais. Jos elgsenoje su manimi būta netgi kaži kokio iškilmingumo, tarsi ji būtų turėjusi prigimtinę teisę ką nors pakelti į aukštybę, o po to sviesti žemėn be jokio paaiškinimo ir gailesčio, tarsi tasai, kuriam visa tai buvo skirta, turėtų jaustis dėkingas net už skaudžiausią smūgį, nes tai ji smogė.

Sutriuškintojo savijauta, apėmusi mane, visgi pakibo ore, nes tuo pat metu privalėjau riteriškai grumtis už ją. Retkarčiais H. stengdavosi vis labiau ją pažeminti, o sunkiausia man būdavo ištverti tai, kad jo plūdimasis buvo prisisunkęs keistos gašlybės, jo manymu, turinčios žadinti mano pavydą. Tik jis pats veikė skatinamas pavydo ir kamuojamas nevilties dėl tariamos mano laimės, kurios jau buvau netekęs, juk buvau nublokštas šalin. Viską, ką jis besakytų, aš atmušdavau, sviesdavau jam atgal į žabtus kiekvieną ištartą šlykštybę, buvau čia toks pat atkaklus kaip ir jis, nors mano nuodai nė iš tolo neprilygo jo nuodams. Jos ir savo paties labui iš pradžių aš dar būdavau santūrus, tarsi dar kažkas egzistuotų, stengiausi jam nenusileisti. Bet vėliau, kai jis ėmė vis labiau įžūlėti, kai galop jo įžeidinėjimai peržengė visas ribas, aš netekau atodairos ir apie Anną ėmiau kalbėti taip, kaip dar neseniai rašydavau jai laiškuose, kurių dabar nebeįstengiau rašyti. Kovoje su H. niekšybe kuo puikiausiai tiko viskas, kas tariamai galėjo būti tarp Annos ir manęs. Skųstis neturėjau teisės, tikrosios tiesos jam sakyti negalėjau, o senąją skelbiau su tokia jėga ir tikėjimu,

kad jis galiausiai prarado kalbos dovaną ir nepaprastai suirzęs dėl nepalaužiamo mano tikėjimo, nutilo.

Kadangi viskas, ką H. sakydavo, vyko viešai ar bent jau būdavo skiriama viešumai, daugelis žmonių, visi tie jo dvariškiai, turėdavo būti nemaloniai nustebinti, kai kartais jis imdavo ir panordavo pabūti tik su manimi, neilgam, tiesa, tačiau *expressis verbis* ir vienumoje. „Turiu pašnekėt su K.", – taip tardavo tuomet. Nuskambėdavo, tarsi galvoje jis turėtų kažką rimto. Tačiau tos kelios iš nepaprastai įtempto darbo išplėštos minutės būdavo skiriamos tik Annai. Jis tiesiog mėgaudavosi aršiomis mano atakomis, nes jos niekuomet neprimindavo antpuolio prieš jį patį, veikiau jos būdavo panašios į išteisinamąją kalbą ginant užpultosios garbę, kuri taip skyrėsi nuo nepadorių jo šmeižtų, kad jam tų mano kalbų tiesiog *reikėjo*. Nebegalėjo be jų tverti, jam reikėjo ir šmeižtų, ir liaupsių, bent šiandien aš taip manau, tik šiandien, nes tada galbūt ir man pačiam reikėjo ir vieno, ir kito, kad įstengčiau atsikratyti pažeminimo slogučio.

Bet kitiems, kurie apie šių pokalbių turinį ničnieko nenutuokė, rodės, tarsi H. šitų muzikos savaičių metu *tartųsi* su manimi dėl tam tikrų dalykų, tarsi tarp mudviejų vyrautų abipusis pasitikėjimas, būtinas energingai jo veiklai.

Tokios nuomonės buvo net Gustelė, savais metodais akylai sekusi jį. Jis parsikvietė ją atgalios kaip nepamainomą ir, siekdamas ją įtikinti, kaip jam knieti ją pradžiuginti naująja josios funkcija, garantavo jai absoliutų atvirumą. Jos pareiga esanti sergėti jį, kad H. nepakliūtų į jokius naujus žabangus. Daf visai nedaug laiko buvo praėję nuo jo žlugimo, ištikusio jį po Carolos Neher pabėgimo, kuri paliko jį didžiausiai jo paties gėdai ir be jokių „švelninančių aplinkybių". Tai buvo pirmas kartas, kai istorija su moterimi, tiksliau tariant, pralaimėjimas moteriai, palaužė jo sugebėjimą dirbti. Jis, toks bebaimis, mirtinai persigando ir tikrai puolė ieškoti prieglobs-

čio pas savo pirmąją ankstyvąją žmoną, pas Gustelę. Jis neapgaudinėjo jos, liepdamas jį taip saugoti, kad nė viena moteris negalėtų jo valdyti.

Taigi, Gustelė ir pabandė sužinoti apie ką tomis atvirumo minutėlėmis jis su manimi kalbasi, tad siekdama susidraugauti, ji ėmė gretintis prie manęs, galbūt tikėdamasi ir mano pagalbos; Gustelė šiaip juk buvo atšiaurus ir begal uždaras žmogus. Ji neapsakomai kentė nuo visko, ką tik jis bedarytų, ypač kai į veiklą būdavo įtraukiama kokia nors moteris, o konferencijoje, be abejo, buvo nemažai muzikių – keletas dainininkių, viena jų net itin gundanti palaidabūdė ir viskam pasirengusi persona, o dar ir įstabi smuikininkė, ją H. pažinojo dar iš Vienos, ji galėjo iki galo pakerėti savo frazių originalumu bei savo natūralumu, kuris, beje, buvo reiklus ir dvasingas. Ji buvo kilusi iš nepaprastai muzikalios šeimos, o vienas iš keleto jos vardų buvo skirtas Mozarto garbei. Jis jai, beje, pritiko, ji pati kiekviena savo skaidula buvo muzika, kiekvienu savo atokvėpiu – tai, ką toks vyras kaip H. pasiekdavo tik nežmonišku atkaklumu, jai pavykdavo savaime. Jos griežimo ritmai buvo tiesiog gamtos dovana. Partitūra, tikrąja žodžio prasme, jai tebuvo instrukcija. Dirigentas ir partitūra reiškė jai vieną ir tą patį, o ką tik dirigentas belieptų, jai buvo partitūros tęsinys, plėtotė. Amadėja – vadinu ją antruoju, mocartišku, jos vardu, nors šiaip buvo vartojama tik jo santrumpa, su visais praktikuojančiais muzikos valdovais elgdavosi vienodai. Ji pati puikiausiai skyrė kūrinius ir turėdavo čia savo tvirtą nuomonę bei įsitikinimą. Jos talentai buvo ne vien techninio pobūdžio, ji nutuokė ne tik apie Bachą, berods vyriausiąjį savo dievą, ar apie Mozartą, ji nusimanė apie visiškai naujus dalykus, nuo kurių baisiai išprususi Vienos publika gūždavosi iš siaubo it melsdama: Dieve, sergėk! Ji buvo viena pirmųjų atlikusi Albano Bergo ir Antono von Weberno kūrinius, o jų griežti buvo pakviesta net į Londoną. Tų dirigentų, kurie su-

prasdavo tuos kūrinius, nurodymams ji paklusdavo, tik ne kaip asmenybėms, nes apie juos nieko nežinojo, veikiau jų valdingumui. Kadangi H. su ja bendradarbiavo dar Vienoje, Strasburge repeticijas jai skirdavo jau šeštą valandą ryto, kadangi ji buvo perdėm smalsaus ir atviro būdo būtybė, tai nė nesistengė slėpti juos siejusios priklausomybės, todėl netruko tapti tikru pavyduoliško Gustelės sekimo objektu.

Apie muziką aš ne kaži kiek nutuokiau. Niekuomet nesidomėjau jos teorija. Muzikos klausydavausi mielai, bet nuomonės išsakyti nesugebėdavau. Įspūdį man darydavo patys skirtingiausi kūriniai – ir Satie, ir Strawinsky'o, Bartóko ir Albano Bergo, jie įstrigdavo man nepaaiškinamu būdu, kurį mielu noru būčiau perkėlęs į literatūrą.

Juolab man rūpėjo atidžiai įsižiūrėti į žmones ir suprantama – į tą įvairovę, kaip jie tokiais atvejais reaguoja vienas į kitą. Mano įspūdžiai pasirodė esą neišdildomi, daugelio jų niekuomet daugiau nebesutikau, bet net po pusšimčio metų jie kuo aiškiausiai stovi man prieš akis, ir man būtų malonu kiekvienam jų pasakyti, kokie jie man anuomet atrodė. Šios konferencijos metu svarbiausiu mano patyrimo objektu tapo dirbanti jo širdis. Jį aš studijavau taip kruopščiai ir negailestingai, koks jis ir buvo – pro mano ausis ir akis neprasprūdo nė vienas jo žodis, krustelėjimas, jo tylėjimas, galiausiai kultūros aplinkoje aš akis į akį susidūriau su tuo, ką norėjau suvokti ir pavaizduoti: valdovą.

Po konferencijos sėkmės, kaip jos užbaiga ir paskutinysis jos dalyvių pobūvis, buvo surengta šventė, turėjusi vykti Širmekė, Vogėzuose. Ne vienas mieliausiai būtų išvažiavęs jau anksčiau, bet visiems norėjosi kaži kaip atsidėkoti H. už jo antžmogišką triūsą, šventėje jis turėjo būti pagerbtas, todėl beveik visi pasiliko.

Susėdome užeigoje prie ilgų stalų po atviru dangumi. Buvo išrėžtos kelios kalbos. H. primygtinai prašė manęs tarti keletą

žodžių apie savuosius konferencijos įspūdžius, būtent ne kaip muziko, kaip rašytojo, tai, girdi, svarbu, ką aš pareikšiu. Pasijutau nelengvoje padėtyje norėdamas pasakyti kažką, kas neprasilenktų su tiesa, ir nesileisdamas į gilesnius dalykus, kuriuos aš atradau H. veikloje ir kurie manyje toli gražu dar nebuvo taip subrendę, kad galėčiau apie tai kalbėti. Todėl aš aptariau būdą, kurio dėka jis subūrė žmones draugėn ir tą nesuvokiamą galią, kuria jis privertė juos pasiekti kažką bendra visiems. Mano žodžiai jam galėjo pasirodyti pernelyg sausi, santūrūs, jis tikriausiai tetroško pigių liaupsių, kurių jam nešykštėjo didžiuma to vakaro oratorių. Šventei baigiantis, kai po visų oficialumų ir jis galėjo atsipalaiduoti, H. man atkeršijo.

Jis buvo pagerbtas kaip dirigavimo meistras, ir tikrai, ko tik jis nenuveikė per tas kelias savaites su savo mokiniais. Tačiau dabar, jau gerokai kauštelėjęs, ir jis panūdo atsipūsti. Dabar jis prisiskyrė sau dar vieną meistrystę, apie kurią nenutuokė nė vienas čia esančiųjų. Netikėtai jis atskleidė paslaptį, kad galįs skaityti visų delnus – ne vieno, ne keleto, visų. Esą jam gana tik žvilgtelėti į žmogaus delną ir jis pamatąs jo likimą. Tik prašom nesistumdyti, ateis metas kiekvienam, o geriausia būtų, kad visi imtų ir išsirikiuotų eilutėn. Taip ir nutiko, iš pradžių truputėlį vangokai, bet jeigu jis jau ko imdavosi, tai nebesustodavo, tad netrukus nuo ilgųjų stalų sukilo ir į pageidaujamą eilę sustojo bene pusė visų šventės dalyvių. Jis susikaupdavo prie kiekvieno, pirmučiausiai ėmėsi tirti sėdėjusius greta jo. Jis buvo miklus, kaip ir visur, atkišto delno ilgai nelaikė, jam pakakdavo trumpai žvilgtelėti ir ryžtingai, kaip ir buvo jam būdinga, ištardavo nuosprendį. Tenkinosi paskelbdamas, kiek metų kuriam likę gyventi, kiti dalykai, savybės ir perspektyvos jo nedomino, kiekvienam jis pasakydavo tik amžiaus trukmę, net nepaaiškindamas, iš kur tokius duomenis traukia. Kalbėjo ne garsiau kaip visuomet, ką jis sako, išgirsdavo tik arčiausiai stovėjusieji.

Tarp jau išklausiusių jo pranašystę matei ir patenkintų, ir sutrikusių veidų. Po ištarmės visi tylūs grįždavo savo vieton užstalėje. Diskusijų nekilo, niekas neklausinėjo grįžusio kaimyno: „Na, ką jis pasakė?“ Bet visi pajuto, kaip pasikeitė nuotaika. Nutyko visi juokai ir pokštai. Laimingieji, kurių laukė ilgas gyvenimas, jei ir džiūgavo, tai tik vidujai. Kiti, kuriems gyventi buvo likę ne kaži kiek, irgi nepuolė protestuoti ar skųstis. H., tariamai gilindamasis į plaštakų linijas, atidžiai stebėjo, kas ateina ir kas vengia to. Didžiuma delnų priklausė tiems, kurie dirigentui buvo abejingi, su tokiais jis elgdavosi formaliai. Bet kitų jis tiesiog laukė prieinant, ir kai aš delsiau, pajutau jo pasalą. Sėdėjau visai netoli – kiek įstrižai priešais, ir nė nesirengiau keltis ir stotis į išsirangiusią eilę. Keliskart, atradęs mirksnį tarp dviejų delnų, jis greit žvilgtelėjo į mane. O tada netikėtai aštriai ir taip, kad išgirstų visa užstalė, paklausė:

– Kas gi jums pasidarė, pone K., jūs bijot?

Pats sau nenorėjau pasirodyti jo bijąs, tad atsistojau ir žengiau kelis žingsnius eilės galo link.

– Eikšekit verčiau iškart! – šūktelėjo jis. – Antraip dar dingsit man iš akių.

Nenorom prisiartinau, o jis, šį vienintelį kartą pažeidęs eilės tvarką, godžiai stvėrė mano delną ir beveik nė nepažvelgęs į jį paskelbė:

– Trisdešimties jūs jau nebesulauksite! – ir, to nedarė nė su vienu, paaiškino: – Gyvenimo linija nutrūksta štai čia! – Jis paleido mano ranką kaip kokį niekam nereikalingą daiktą, švytėdamas pasižiūrėjo į mane ir sušnypštė: – O aš sulauksiu aštuoniasdešimt ketverių! Nugyvenau vos pusę savo gyvenimo. Dabar man keturiasdešimt dveji.

– O man dvidešimt aštuoneri.

– Trisdešimties jūs nesulauksite! Nesulauksit! – pakartojo ir gūžtelėjo: – Ką padarysi. Kam gi tai patiktų?

Su tokiu gyvenimu man nebeliko ką veikti. Net tie dveji metai, kuriuos jis man dar skyrė, buvo nieko verti, ką gi būčiau spėjęs per juos nuveikti?

Žengiau šalin, jis tarėsi jau susidorojęs su manimi, bet žaidimas dar nesibaigė. Prieiti prie jo teko visiems lig vieno, jis turėjo nuspręsti visų likimus. Daugeliui jis pranašavo mechaniškai, paprasčiausiai jie čia buvo, ir tiek. Tai galėjo būti ir musės. Sėdėjau juk priešais, visai netoli, ir klausiaus. Vieni vengė eiti prie jo, dėjosi jau esą girti. Pastarieji nereagavo į jokius jo raginimus. Kiti ėjo ir išgirsdavo įvairiausius likimus. Tiems, kurie niekad neprieštaravo ir neerzino jo, jis atseikėdavo daugmaž vidutinį amžių. Aštuoniasdešimt ketverių jis neišpranašavo niekam. Visas būrys nepavojingų ir klusnių žmogystų gavo po šešiasdešimt ar panašiai metų. Tai nebuvo jo numylėtiniai, pastaruosius jis tyrė kur kas atidžiau. Jam atrodė, kad gali spręsti apie visus. Kelioms čia buvusioms moterims sekėsi ne ką geriau nei vyrams. Visos jos turėjo mirti anksčiau už savo sutuoktinius. Prastos nuomonės jis buvo ir apie našles, jo godulį kaitino tos, kurių nepavyko iš ko nors pavilioti. Bet, išskyrus mane, sulaukęs vos trisdešimties metų, neturėjo mirti nė vienas.

ANTROJI DALIS

Dr. Sonne

Dvynio dovana

1933 metais, sukrėstas įvykių Vokietijoje, parašiau „Tuštybės komediją". Baigiantis sausiui į valdžią atėjo Hitleris. Nuo tos akimirkos kiekvienas įvykis po pastarojo atrodė kraupus ir niūrus. Viską ėmiau į širdį, jaučiausi viso to siaubo dalyvis, tarsi pats būčiau dalyvavęs visur, apie ką išgirsdavau. Nebuvo matyti jokių prošvaisčių. Palyginti su tikrove, visi komentarai, svarstymai, o ir narsios pranašystės rodėsi blėnys. Tai, kas dėjosi, buvo nauja ir netikėta iki menkiausios smulkmenos. Mąstymo turinio menkumas, tarnavęs varomąja jėga, atrodė nesuvokiama jos poveikio priešingybe. Tik vienas dalykas šioje maišatyje buvo aiškus: visa tai baigsis tik karu ir ne kokiu nedrąsiu, pačiu savimi netikinčiu karu, o pasipūtėliškomis ir plėšriomis pretenzijomis grįstu karu, panašiu į biblinius asirų karus.

Tai buvo aišku, bet žmonės vis dėlto puoselėjo apgaulingą viltį, kad visam tam dar įmanoma užkirsti kelią. Tik kaip tas kelias turėjo būti užkirstas karui dar neprasidėjus?..

Nuo 1925 metų aš buvau atsidėjęs užduočiai išsiaiškinti, kas yra masė, o nuo 1931 metų ėmiau domėtis ir tuo, kaip iš masės kyla valdžia. Per visus tuos metus nebuvo tokios dienos, kad mano mintys nebūtų krypę į masės fenomeną. Neketinu tų užduočių sau lengvinti ar supaprastinti, man rodės beprasmiška atskirai nagrinėti vieną ar porą aspektų, o visa kita atidėti šalin. Tad nėra ko stebėtis, kad buvau dar visai netoli tenusikapstęs. Tiesa, kai kurioms sąsajoms aš jau my-

niau ant kulnų, pavyzdžiui, man aiškėjo ryšys tarp masės ir ugnies arba masės tendencija plėstis – savybė, būdinga ir ugniai, tik juo labiau aš į tai gilinausi, juo aiškiau darėsi, ši užduotis pareikalaus iš manęs geriausių mano gyvenimo metų. Buvau pasirengęs kantriai tai ištverti, bet įvykiai skubėjo užbėgti man už akių. Kai 1933 metais pasaulis įgavo pagreitį, galintį su savimi nusinešti viską, teoriškai aš dar neturėjau jokio priešnuodžio, tik jutau didžiulį vidinį poreikį perteikti tai, ko dar nesupratau.

Prieš metus ar porą metų, iš pradžių šito visiškai nesiedamas su tuo, kas dedasi aplink, aš pradėjau rutulioti veidrodžio draudimo idėją. Atsidūrus kirpykloje, kur paprastai kerpami plaukai, man darydavosi tiesiog nepakeliama nuolat žvelgti į save veidrodyje, šitą nesikeičiantį atvaizdą priešais aš jusdavau tarsi prievartą ir engimą. Mano akys imdavo lakstyti kairėn ir dešinėn, kur išvysdavo savimi susižavėjusius kitus kirpyklos klientus. Jie kuo įdėmiausiai stebėjo save, jie studijavo save, trokšdami kuo nuodugniau ištyrinėti savo bruožus, jie išdarinėjo grimasas ir niekad nenuvargdavo, rodės, kad jiems niekuomet nebus gana savęs, bet labiausiai mane stebino, kad jie visiškai nekreipia dėmesio į tai, kad juos be perstogės stebiu, taip smarkiai jie būdavo įnikę į save ir tik į save. Tai buvo vien vyrai – jauni ir nejauni, orūs ir nelabai orūs ir taip besiskiriantys vienas nuo kito, kad sunku būtų net patikėti, o visgi tokie panašūs savo elgsena: kiekvienas jų meldėsi tik pačiam sau, buvo pasinėręs tik į savo atvaizdą.

Tokioje savimyloje itin mane stulbino besotystė; kartą, stebėdamas porelę groteskiškų egzempliorių, paklausiau savęs – o kas gi nutiktų, jei šios brangiausios akimirkos staiga būtų uždraustos? Tik ar apskritai galimas toksai draudimas, toks griežtas, kad priverstų žmogų atsitraukti nuo savojo gyvavaizdžio? Ir dar: kokiais gi šunkeliais patrauks tuštybė, jei stipriai kaukštelėsi jai per galvą? Smagus tai buvo žaidimėlis

įsivaizduoti tokias pasekmes, kai realios grėsmės dar nebuvo. Bet kai Vokietija priėjo iki knygų deginimo, kai paaiškėjo, kokie draudimai skelbiami ir vykdomi tenai, su kokiu nepalaužiamu užsispyrimu jie buvo brukami susižavėjusioms masėms, aš pasijutau it žaibo nutvilkytas, ir veidrodžių draudimo žvakė virto rimtu mano užsiėmimu.

Pamiršau viską, ką buvau skaitęs apie masę, pamiršau tuos trupinius, kuriuos pats buvau apie ją patyręs, viską palikau kažkur užnugaryje ir visiškai naujai, tarsi pirmukart būčiau susidūręs su šiuo bendro pobūdžio vyksmu, sumaniau ir pradėjau rašyti pirmąją „Tuštybės komedijos“ dalį apie Didįjį suvedžiojimą. Arealą, kuris dažnam galėjo pasirodyti toks pat pažįstamas kaip Viurstelprateris*, apgyvendinau gal trisdešimčia veikėjų, Vienos gyventojų, kurie skiriasi net menkiausia savo kalbos gaidele ir maniera. Tik šitas Viurstelprateris buvo dar niekad neregėtas, su kiekviena scena siaubiamas vis labiau besiplečiančios ugnies, kurią žiūrovų akyse kursto gestikuliuojančios figūros. Visa tai lydi dūžtančių veidrodžių garsai – specialiai pastatytose kabinose jie daužomi kumščiais. Patys žmonės čia tempia savo veidrodžius ir atvaizdus – vienus daužyti, kitus deginti. Į tokį masinį pasilinksminimą savo šaukinius rėkia kvieslys, o dažniausiai vartojamas ir garsiausiai rėkiamas jo žodis yra „Mes!“. Scenos juda tarsi spiralė – iš pradžių jos ilgesnės, mat veikėjai aiškinasi savo santykius su įvykiais, po jų seka trumpesnės scenos. Tik ugnis plečiasi kaskart vis labiau – iš pradžių ji kažkur toli, vėliau vis artėja ir artėja, kol galop į ją įkrinta ir užsiliepsnoja vienas veikėjas.

Anų savaičių kvaitulį mano kaulai tebejaučia iki šiol. Manyje virė toks karštis, tarsi aš pats būčiau užsiliepsnojęs. Bet nepaisant pašėlusio vis pirmyn mane varančio vyksmo, privalėjau vengti kiekvieno netikusio žodžio, skausmingai jutau

* Vienos rajonas.

dantimis sukąstus žąslus. Mano akyse ir ausyse sujudo atsiradusi masė – mintyse aš dar ilgai neįstengiau jos įveikti. Sulinkau po veidrodžių našta kaip senasis mano nešikas Franclis Nada. Tarsi Francė, jo sesuo, dėl pražuvusio brolio buvau suimtas ir patupdytas už grotų. Kaitinau masę nelyginant šauklys Vondrakas, tarsi Emilija Fant beširdiškai ir veidmainingai šaukiasi savo bejausmių vaikų. Pats nuolat virsdavau atgrasiausiais personažais, pasiteisinimo ieškodamas sutryptuosiuose, kuriuos mylėjau.

Nė viena tų figūrų manyje nenugrimzdo užmarštin. Kiekviena jų liko gyvesnė už tuos žmones, kuriuos anuomet išties pažinojau. Visos mane nuo pat vaikystės žavėjusios ugnys suplūdo į vieną, atvaizdus deginančią liepsnų jūrą.

Rašymo karštinė neapleido manęs ir susiruošus į Strasburgą. Kai atėjo metas išvykti, tebegyvenau pirmąja dalimi ir tik stebėjausi, kad nuo tame mieste praleistų karštligiškų savaičių, komedija nė kiek nenukentėjo. Aš taip aiškiai ją įsivaizdavau, kaip dar nieko, kuo tik buvau iki tol užsiėmęs. Rugsėjį po konferencijos praleidau Paryžiuje, tęsiau ten darbą nuo tos vietos, kur buvau jį nutraukęs Vienoje. Baigęs pirmąją dalį, jaučiausi kaip apkvaitęs. Maniau man pavyko kažkas visiškai naujo, o būtent – dramatiškai pavaizduoti masę, jos radimąsi, vis didėjantį jos tankį, jos iškrovą. Didžiumą antrosios dalies scenų parašiau irgi Paryžiuje. Puikiausiai žinojau, kaip viskas klostysis toliau, net trečioji dalis man visuomet buvo visiškai aiški.

Į Vieną grįžau nė iš tolo nepanašus į sutriuškintąjį. Šaltas Annos atstūmimas mane įskaudino, bet neišmušė iš vėžių, kaip galbūt būtų nutikę kitu metu. Po komedijos skydu jaučiausi toksai saugus, kad Annai paskambinau tarsi ničnieko nebūtų įvykę ir pasiprašiau į jos ateljė. Telefonu šnekėjau santūriai ir abejingai, tai jai patiko, ji kaipsyk tokia iš tikrųjų ir buvo. Jai

palengvėjo, kai aš nė žodžiu neužsiminiau apie tai, kas tarp mudviejų buvo, ji stačiai nekentė kankinančių scenų, priekaištų, apmaudo ir skundų. Ją tenkino, kad ji veikia, skatinama savo stipriausiojo laisvėn vedančio impulso, bet kai aš paminėjau savo komediją, apie kurią buvau jai kalbėjęs dar prieš išvykdamas, ji visgi parodė jai kiek dėmesio, tikro susidomėjimo nebuvo ko laukti, dramos Annai buvo tuščia vieta. Nuo pat mūsų pažinties pradžios ji norėjo supažindinti mane su Fritzu Wotruba, jaunuoju savo mokytoju – iki man išvykstant į Strasburgą, Vienoje jo nebuvo, dabar jis, girdi, jau sugrįžęs. Mano atsilankymo dieną ji paprašysianti, kad ateitų ir jis, mudu galėsime pas ją papietauti.

Tai buvo protinga mintis, nutraukus santykius, vėl atsirado proga ją pamatyti. Takas per sodą, kur kas švogždesnis pasirodęs žvyro girgždesys, jos ateljė buvusioje oranžerijoje, Anna su tuo pačiu mėlynu kiteliu, tik truputėlį nuošaliau viduryje patalpos buvusios figūros. Šįkart jos pirštai neminko molio, rankos nuleistos, o žvilgsnis įsmeigtas į priešais figūrą klūpantį ir apie jos kojas besiknebinėjantį jauną vyrą. Kai įžengiau į ateljė ir Anna mane jam pristatė, jis neatsigręžė ir neatsistojo. Neatitraukė pirštų nuo molio, tebeminkė jį, klūpėdamas grįžtelėjo į mane ir žemu gomuriniu balsu ištarė:

– Ar ir jūs klūpot prieš savo darbus?

Tai buvo atsiprašymą atstojęs sąmojis už tai, kad jis iškart nepašoko ir negalėjo paduoti man rankos. Bet jo lūpose sąmojis skambėjo svariai ir reikšmingai. Tasai „irgi“ buvo tarsi „sveikas gyvas!“ Šitaip jis sulygino savo ir mano kūrybą, o „ar klūpote?“ skambėjo tarsi lūkestis, kad savo darbą aš lygiai taip pat rimtai vertinu, kaip jis savąjį.

Pradžia buvo gera, iš pirmojo mūsų pokalbio ir išliko tik ši frazė, kuria jis pradėjo. Užtat aiškiai matau, kaip netrukus jis jau sėdėjo priešais mane prie stalo, užsiėmęs savo šniceliu – Anna, liepusi atnešti mums valgyti, pati nepietavo, ji stovėjo

netoliese, kartkartėm apsukdama ratą po dirbtuvę ar, norėdama pasiklausyti mūsų šnekos, vėl artėdama. Valgių ji beveik nepalietė, valgymas jai niekad nieko nereiškė, galėdavo perdien triūsti nė nepagalvodama apie jį. Bet šįkart tai buvo ir jos atodaira, ji norėjo man kažką pasiūlyti, bet drauge galvojo ir apie Wotrubą, kurį garbino už jo kovą su kiečiausiu akmeniu, ryžtingumą ir nepalaužiamą atkaklumą, štai kodėl ji juo taip rūpinosi ir buvo tapusi pirmąja jo mokine. Šio susitikimo metu Anna buvo sumaniusi kažką įsteigti ir neatkreipdama dėmesio į save, leido mums laisvai šnekučiuotis. Čia ji pasirodė itin taktiška, nes jeigu būtų visai pasišalinusi, mudu būtume pasijutę lyg tarnai, kuriems valgis patiektas nuošaliame kamputyje. Ji kažką vis pasitvarkydavo dirbtuvėje, bet ir vėl grįždavo prie mūsų ir stovėdama sekė pokalbį, tarsi šitaip stovėtų lūkuriuodama mūsų, bet ir nenorėdama savo buvimu mūsų trikdyti. Vos prieš kelis mėnesius ji nebūtų praleidusi pro ausis pirmojo ar netgi nebe pirmojo pašnekesio žodžio. Tuomet ji buvo įsitikinusi, kad nesu jai abejingas, lygiai taip elgėsi ir ji pati. Dabar, nutarusi visai priešingai, ji galėjo rodyti taktą ir suteikti mums pokalbio laisvę.

Vos pradėjus valgyti, kalba nesirišo. Man į akis dūrė Wotrubos rankos – nervingai pailgos, stiprios, bet neregėtai jautrios, tarsi būtybės, kurios gyvena nepriklausomai nuo jo, turi savo kalbą, į kurią žiūrėjau, veik nesiklausydamas, ką sako jis – tai buvo pačios gražiausios rankos, kokias kada nors buvau matęs. Jo balsas, taip patikęs man nuo pirmojo ištarto sakinio, dabar tarsi pradingo, vos pažvelgiau į jo rankas, jis man jau nieko nebesakė. Gal todėl aš ir pamiršau, apie ką mudu šnekėjomės. Žiūrėjau, kaip jis atsipjauna taisyklingus, vis tokius pat kone kvadratinius mėsos gabalėlius ir kaipmat apsisprendęs įsimeta juos burnon. Tai atrodė veikiau tikslinga nei godu, pjaustymas atrodė svarbesnis nei ryjimas, bet būtų neįsivaizduojama, jei jo šakutė būtų susto-

jusi pusiaukelėje, jeigu jis būtų ko nors paklausęs ar nepravėręs burnos prašnekus kitam. Kąsnis pranykdavo iškart, po jo greit ir ritmiškai sekė kiti.

Šniceliai pasitaikė labai gysloti, aš bandžiau prieš valgydamas tas gyslas išpjaustyti, tik atrasdavau jų vis daugiau, tad nepaliaujamai vis pjaustinėjau mėsą, gyslotus gabalėlius palikdamas lėkštėje. Šitoks patiekalo sukaliojimas, vartaliojimas, dvejojimas, šitoks baksnojimas ir kapojimas, šitoks atvirai rodomas nenoras valgyti to, kas padėta, buvo tokia priešingybė jo valgymo manierai, kad, nepaisant susikaupimo prie šio proceso, jis visgi atkreipė į tai dėmesį. Jo judesiai pasidarė lėtesni, jis nužvelgė tą jovalą mano lėkštėje. Iš šalies galėjo atrodyti, tarsi mudu pirmenybę teiktume visiškai skirtingiems dalykams ar netgi priklausytume skirtingoms gyvūnų rūšims. Pokalbis, kuris ir šiaip buvo nutrūkęs dėl sudėtingos jo valgymo procedūros, dabar įgavo kitą pobūdį: jis stebėjosi.

Stebėjosi priešais jį sėdinčia būtybe, kuri taip nepagarbiai elgėsi su mėsa. Galop jis net pasiteiravo manęs, ar aš visa tai *paliksiąs*. Sumurmėjau kažką apie gyslas, bet jam tai nepadarė jokio įspūdžio, jis valgė gyslas ir viską, kas tilpo į beveik taisyklingą jo kąsnio kvadratą. Prie tokios aiškios formos niekaip neprikibsi. O mėsos baksnojimas šakute jam atrodė tiesiog atkarus. Pirmasis mudviejų susitikimas paliko jam gluminantį įspūdį, ir, kaip patyriau jau vėliau, tą įspūdį jis tuomet iškart išklojo savo žmonai.

Tuomet, kai Fritzas Wotruba tapo artimu mano draugu, – mudu netrukome pasijusti broliais dvyniais, – kūrėjiška mano savigarba pasiekė kulminaciją. Prie mano iš Karlo Krauso įgyto ir mane stebinusio karingumo, prisidėjo agresyvumas tokio skulptoriaus, kurio kasdienis darbas buvo daužyte daužyti kiečiausią akmenį. Wotruba buvo pats laukiniškiausias iš visų mano per gyvenimą sutiktų žmonių – apie ką tik būtume šne-

kėję, ką beveikę, viskas kaipmat įgaudavo dramatišką pobūdį. Begalinė buvo mudviejų panieka ieškantiems lengvo kelio, nevengiantiems kompromisų, o gal net nežinantiems, į kokį vežimą įsėdo. Tarsi du Vieninteliai mudu veržėmės per Vienos skersgatvius, Wotruba išties ne ėjo, bet veržėsi – jis buvo smarkus ir greitas, jis reikalaudavo ir pasiimdavo ką panorėjęs, ir dar nesusivokęs, patenkintas tuo ar ne, būdavo jau nukulniavęs kaži kur. Man patiko toks jo judėjimo būdas, kai kuriuos gąsdinantis ir visiems pažįstamas.

Arčiausiai Wotrubą aš pajusdavau jo dirbtuvėje. Užuot davusi jam ateljė, Vienos bendruomenė skyrė jam dvi arkas po miesto geležinkelio viaduku. Vienoje jų, o esant gražiam orui ir lauke, priešais, jis ir daužė savo akmenis. Kai atsilankiau ten pirmukart, jis buvo įnikęs į gulinčiosios figūrą. Kalė akmenį iš visos jėgos, nė neslėpdamas, kiek pastangų jam tai kainuoja, tik ūmai nuo vienos figūros vietos kad šoks prie kitos, ir jau su nauju įniršiu ėmė ją daužyti. Buvo aišku, kokios šiame darbe svarbios yra rankos, kiek daug nuo jų priklauso, bet, nepaisant šito, kilo įspūdis, kad jis *graužiasi* į akmenį. Juodoji pantera, štai koks jis man pasirodė, akmenimi mintanti juodoji pantera. Jis mušė akmenį ir graužte graužėsi į jį. Niekad nežinojai, prie kurios vietos jis puls kitąkart. Tie jo šuoliai labiausiai ir priminė plėšriąją katę, tik jis šuoliuodavo ne tolyn, o nuo vienos akmens vietos prie kitos. Ir prie kiekvienos jų puldavo su koncentruota energija, jėga, su kuria jis užgriūdavo akmenį, atsirasdavo tarsi šuolio iš tam tikro nuotolio užbaigai.

Vos atsiradus progai – jis tuomet kūrė antkapinį paminklą dainininkei Selmai Kurz – ant akmens jis šokdavo iš viršaus, gal todėl aš ir pagalvojau apie iš medžio ant aukos šokančią panterą. Šovė mintis, kad savo auką sudrasko ir jis, tik argi tai draskymas, jeigu jis puola granitą? Nepaisant niūraus jo susikaupimo, nė akimirką nepamiršdavai, kuo jis puola. Ilgai

į jį žiūrėjau. Jis *nė karto* nešyptelėjo. Žinojo, kad į jį žiūrima, bet nesistengė atrodyti malonus. Skverbimasis į akmenį buvo kruvinai rimtas. Supratau, kad jis ir iš tikrųjų yra toks, koks atrodo. Jo prigimtis buvo tokia stipri, kad jis išsirinko tai, kas sunkiausia. Kietumo ir sunkumo sąvokos jame sutapo. Kai jis staiga atšokdavo šalin, iš šalies rodės, kad akmuo gali smogti jam atgal ir šitaip jis išvengia smūgio. Juk jo darbas buvo akmens žudymas. Turėjo praeiti nemažai laiko, kol supratau, kad jis privalo žudyti. Tai nebuvo kokios slaptos žudynės, paliekančios pėdsakus, jis žudydavo ilgai, tol, kol žudymas virsdavo monumentu. Paprastai jis tai darydavo vienumoje, bet kitą kartą pajusdavo poreikį pamojuoti kūju ir matant kitiems, tačiau nė truputėlio nepasikeisdamas, likdamas pačiu savimi – ne aktoriumi, o veiklos žmogumi. Jam patiko tie, kurie suprasdavo, kaip jam visa tai yra rimta. Meną mėgstama lyginti su žaidimu, o čia nieko panašaus nebuvo. Savo darbais jis apgyvendino miestą ir pasaulį. Ir aš jau spėjau susidurti su paplitusia nuomone, kad savo triūsą jis sieja su akmens ilgaamžiškumu. Kad viskas, ką jis iš akmens iškala, niekad nepranyks ir nesibaigs. Bet kai savo akimis išvydau *procesą*, šitą nepaaiškinamą akciją, supratau, kad viską lemia akmens kietumas, ir tik jis vienas. Jis turėjo jį įveikti. Akmuo jam buvo būtinas taip, kaip kitam duonos kąsnis. Bet jam reikėdavo kiečiausio gabalo, ir jis tą kietumą įrodydavo.

Wotrubą aš iškart ėmiau vertinti rimtai, jis pats dažniausiai būdavo rimtas. Žodžiai jam visuomet būdavo reikšmingi, jis prabildavo ko nors *norėdamas, reikalaudamas*, jis kalbėdavo man ir apie tai, kas jam neduoda ramybės, tuomet nelikdavo jokių dviprasmybių – kiek nedaug žmonių, kuriems žodžiai *dera*! Tikriausiai mano neapykanta sandėriams mane irgi vertė ieškoti tokių žodžių. Žodžių blaškymasis, greitas jų sakymas vien tam, kad tuojau pat būtų atsiimami, jų slidumas, susiliejimas, ištirpimas jiems dar aidint, prizminis jų lūžimas,

spalvų mirguliavimas, įžūlumas prieš jų pačių valią, jų bailumas, vergiškumas – ne, man jau buvo gana šitokio žodžių žeminimo, nes elgiausi su jais taip rimtai, kad net vengdavau juos vartoti norėdamas atskleisti žodžių žaismę, jie man buvo reikalingi *gryni* ir nepraradę galios. Pripažinau, tiesa, kad kiekvienas turi teisę naudoti žodžius savaip – nuostata, neprieštaraujanti gilesniam žinojimui, atmetanti paviršutiniškumą, suteikiant žodžiui būtent netikrą pavidalą, atitinkanti kalbėtoją, atverianti jį ir virstanti juo – štai kokią nuostatą aš gerbiau ir nedrįsau joje nieko keisti, o jos *aiškinimui* dažniausiai netgi priešindavausi. Buvau tiesiog prasmegęs siaubingame žodžių rimtume, rimtis galiojo kiekvienai kalbai ir jos dėka kiekviena kalba darydavosi neliečiama.

Tokį siaubingą rimtumą jutau Wotrubos žodžiuose. Sutikau jį, kone pusantrų metų artimai bendravęs su tikra priešingybe – F., kitu savo draugu. Jam kalbant, žodžiai neįgaudavo neliečiamybės, jis nuolat vartojo juos perkeltine prasme, tai buvo tarsi žodžiai suvedžiotojai. Juos galėjai suprasti ir vienaip, ir kitaip, tie patys žodžiai galėdavo pasikeisti per valandą, o juk kalbėdavomės apie tokius tarsi nepajudinamus dalykus kaip įsitikinimai. Patyriau ir tai, kad F. persiimdavo mano išsakytais dalykais, kaip manieji žodžiai virsdavo jo žodžiais, ir dar su tokia įtaiga, jog aš pats nepastebėdavau, iš kur jie atsiradę. Nutikdavo, kad jis su manimi polemizuodavo mano paties mintimis, ir – o tai dar labiau šokiravo – pats su savimi. Jis sužavėtas šyptelėdavo, apstulbinęs mane kokiu nors prieš dieną iš manęs nugirstu sakiniu ir reikalaudavo aplodismentų, jam, ko gero, tai išties atrodė stulbinantys atradimai. Bet kadangi jis būdavo netikslus, jo žodžiuose visuomet atsirasdavo kaži kas kito, pridurto, todėl nenuostabu, kad jo suformuluota mano mintis erzindavo mane. Aš puldavau polemizuoti, ir jis, rodos, įtikėdavo, kad mudu giname kiekvienas savo nuomonę, kad jos piestu stojasi viena prieš kitą, tuo tarpu

viena nuomonė tik prieštaraudavo nevykusiai traktuotei, ir jam nebūdavo nieko lengvesnio kaip tą traktuotę supaprastinti.

Pats Wotruba puikiai žinojo, ką yra pasakęs ir šito nepamiršdavo. Nepamiršdavo ir to, ką būdavo pasakęs kitas. Tai panėšėjo į imtynes. Du kūnai nuolat grumdavosi, jie nepranykdavo, bet išlikdavo neįžvelgiami. Gal nuskambės nesuprantamai, jei pasakysiu, kad tik aistringai su juo ginčydamasis, aš suprantu, kas yra *akmuo*. Kalbėdamasis su juo, pasigailėjimo galėjai nesitikėti, gerumas kitam jam būtų atrodęs tik juokingas. Jam rūpėjo du dalykai, o iš tų dviejų vienas – akmens galia ir žodžio galia, taigi, abiem atvejais *galia*, bet kokioje neįprastoje elementų jungtyje, kad tai būdavo sutinkama kaip stichinė nelaimė ir tam beveik nepriekaištaujama kaip audrai.

„Juodasis stovintysis“

PIRMAISIAIS mūsų draugystės mėnesiais Fritzo Wotrubos niekad nesutikdavau be Marianos. Jie visuomet užgriūdavo kartu, kone susiglaudę sėdėdavo ir prieš pašnekovą. Paprastai tokiais atvejais dėmesio centre atsidurdavo koks nors sumanymas, kas nors tokio, ką reikia būtinai nuveikti ir čia pat būdavo šnekama apie kokį nesutaikomą priešą, stojantį tam sumanymui skersai kelio, kokią nors oficialiosios Vienos pabaisą, kurią reikia keisti kita, palankiau nusiteikusia, o čia Mariana buvo tarsi užsispyręs ožys, ryžtingai smogiantis ragais į bet kokią sieną, o kadangi tik ji iki menkiausios smulkmenėlės sugebėdavo atpasakoti savo kovas, žodį Wotruba atiduodavo jai, pats tik retsykiais ką nors pritariamai murmtelėdamas. Bet netgi tie kartkartėm pasigirstą murmesiai skambėdavo grynai vieniškai, tuo tarpu Marianos greitakalbė, kurios niekas nebūtų įstengęs pertraukti, buvo beriam li-

teratūrine vokiečių kalba, nebent būtum galėjęs nugirsti vos juntamą Reino dialektą – ji buvo kilusi iš Diuseldorfo, nors jos kalbėseną būtum galėjęs priskirti bet kuriai Vokietijos vietai, išskyrus Pietų Vokietiją. Ji šnekėdavo monotoniškai pildama žodžius, nekeldama ir nenuleisdama balso, tarsi nepripažintų nei skyrybos ženklų, nei sintaksės, tai buvo negailestingas tarškėjimas be jokių pauzių; jeigu ji jau kartą pristodavo ir imdavo pliurpti, paspruktі būdavo neįmanoma tol, kol neišsakydavo *visko*, o jos pranešimai visuomet būdavo labai išsamūs, keliais žodžiais su ja nebuvo persimetęs niekas. Išsigelbėjimo čia nebuvo, Mariana užhipnotizuodavo visus, atrodė, kad žmogų ji prislegia akmeniu ar kad jis pats gali tokiu pavirsti. Net į galvą nebūtų šovę, kad išdrįstum jos *nesiklausyti*. Jos papliūpos būdavo tokios smarkios, kad tekdavo sugerti kiekvieną sakinį ir – tai man paaiškėjo tik dabar – buvo monotoniškas kalimas, kurį patirdavai visu kūnu. O juk aš nebuvau iš tų, kurį ji būtų ketinusi iškvosti prievarta, priešingai, buvau jų draugas, kuriam ji pranešdavo naujienas. Kas dėdavosi su tikraisiais jos atakų taikiniais, nedrįstu nė spėlioti. Tiesa, pastarieji turėjo vienintelę galimybę ja atsikratyti – tereikėjo duoti tai, ko ji reikalauja Fritzo labui. Jeigu ją vis dėlto kas nors pertraukdavo, tarkim, baigdavosi kokios įstaigos darbo laikas, jos auką kas išsikviesdavo ar telefonu paskambindavo koks aukštas valdininkas, ji atsirasdavo ten pat dar ir dar kartą, tad nenuostabu, kad galiausiai laimėdavo.

Į Vieną ji atvyko dar visai jaunutė, tapo Antono Hanako mokine, čia ir susitiko tokį pat jauną bendramokslį Fritzą Wotrubą. Iš Vienos, kurioje pasiliko, šnektos ji neperėmė nė menkiausios gaidelės. Reikia nepamiršti, kad ištisus dešimtmečius, diena iš dienos ji girdėjo gryniausią Wotrubos vienišką dialektą. Štai kas liko fanatiškai ištikimas dar vaikystėje ant miesto grindinio išmoktai kalbai, tokios ištikimybės aš dar niekad nebuvau sutikęs. Kitaip kalbėti jis jau niekuomet neiš-

moko. Juokas imdavo, kai jau vėliau, jis bandydavo ką pasakyti angliškai ar prancūziškai, atrodydavo, kad šneka kažką lemenantis prašytojas ar luošys elgeta. Prisireikus, kaip ir kiekvienas vienietis, jis rašė oficialiąja vokiečių kalba, čia jis buvo tikras šaunuolis, *rašė* gera vokiečių kalba ir jokie juokai neėmė. Tik darė tai nenoriai, taip prisiversdamas, kad kentėdavai drauge su juo ir net lengviau atsidusdavai, jam grįžus prie įprastų intonacijų. Visąlaik buvusi šalia ir jo reikalais gyvenusi Mariana tų garsų taip ir neišmoko tarti, savo pačios skulptorystę jo labui ji metė labai anksti, ji niekad neturėjo vaikų, nepaliaujamai šnekėjo *jo mintimis*, bet iš kalbos nepasisavino nė menkiausios dalelės. Vos ką iš jo nugirdusi, ji kaipmat imdavo veikti. O kuo užsiėmusi, ji jau nieko nebegirdėdavo, nieko kito nebeturėdavo galvoje, išskyrus tai, ką šįkart buvo sumaniusi padaryti dėl Fritzo. Ji kalbėjo ir kalbėjo, visa kita nuo jos nutekėdavo kaip nuo žąsies vanduo, ir jei jis būdavo šalia, visa tai, bent anuomet, jo nė kiek netrikdydavo. Tik kai mudu likdavome vieni, jis, manau, galiausiai pasisakydavo man viską, kas tik ateidavo į galvą ar nedavė ramybės. Tik ne kartą ir ne du guosdavosi man dėl Marianos kalbėsenos. Neištvėręs jis kartais imdavo ir kelioms dienoms kažkur prašapdavo. Mariana dėl jo neapsakomai baimindavosi ir, pasivadinusi mane, traukdavo per visą Vieną jo ieškoti. Tik nemanau, kad Fritzas būtų bėgęs nuo žmonos greitakalbės, veikiau jį slėgė ankstyva šlovė, meno darymas, kai jis pasijusdavo sukaustytas, galbūt netgi kaži kas gilesnio, *akmuo*, kurį jis daužė ir kuris buvo jam tapęs savotišku kalėjimu, o jis nieko daugiau taip nesibaidė kaip nelaisvės ir pačią giliausią užuojautą juto narvuose uždarytiems plėšrūnams.

Jie pasikvietė mane pietų į Florianigasę 31, ten Fritzas visuomet ir gyveno, pats jauniausias iš aštuonių brolių bei seserų. Dabar ten gyveno tik jis su Mariana, motina ir jauniausia sesuo. Pietus turėjo paruošti motina, o mums trims beliko tik

ramiai sėsti ir valgyti. Jie jau pasakoję jai apie mane. Ji, girdi, nepaprastai smalsi ir ūmaus būdo. Jei tik jai kas nors nepatikdavo, ji galėjo šveisti lėkštę į galvą, todėl einant pro ją, reikia žaibiškai pasilenkti, kad nekliūtų. Kad patektum į jos kambarį, tenka pereiti virtuvę. Bet jos kambarys esąs labai gražus, Mariana ten viską įrengusi pagal jos skonį, ten esą jauku pasėdėti ir pasišnekučiuoti. Kai teksią eiti per virtuvę, jis mane lydėsiąs, antraip dar gausiu lėkšte per galvą. Argi motinai nepatiksią, kad aš ateinu, nusistebėjau. „O, tuo ji jau dabar džiaugiasi, – atsakė jis, – ji pati ir šnicelius gamins, motina puiki šeimininkė.“ – „Tai kodėl gi ji svaidosi lėkštėmis?“ – „Štai šito niekad negali iš anksto įspėti, – paaiškino jis, tai, girdi, nutinką be jokios dingsties, motinai mat tiesiog patinka siusti.“ Pakanka, pavyzdžiui, to, kad jis vėluoja sėstis prie stalo. Kai jis dirbąs ten, po viaduku, viską pamirštąs ir grįžtąs pietauti porą valandų vėliau, nei ji buvo liepusi. Štai tuomet, girdi, ir pradeda skraidyti lėkštės, laimė tik, kad lig šiolei dar nė viena į jį nepataikiusi. Jis jau pripratęs, juk motina – temperamentinga vengrė, kaimietė, į Vieną kadaise atkakusi pėsčiomis, būdama jauna mergaitė, tarnavusi padoriuose namuose. Kadangi prieš ponus savo karštą būdą turėjusi tramdyti, pataupiusi jį savo aštuoniems vaikams. Su jais jai visuomet pakakę vargo, su jais ji ir išsikraudavusi.

– Jei pavėluosim, ji mus tik aprėks, lėkštėmis ji ne kasdien svaidosi.

Taigi sutarėme dėl pietų, bet jis spyrėsi mane lydėti, kalbėjo apie tai daugiau nei paprastai. Jis, nieko nebojantis, būdamas toks galingas, niekam nesislapstąs už nugaros, dabar dėjosi susirūpinęs ir daug plepėjo. Motiną jis gerbė ir kaipsyk dėl tų dalykų, dėl kurių mane įspėjo. Jutau, kad jis nori, kad ji man padarytų įspūdį. Pažiūrėti tai menka, bet čia gali apsirikti, ji vienų gyslų, tvirta ir prireikus susigrumtų su bet kuo. Jos skelto antausio jau niekad nepamirši. Kaip tikros Vengri-

jos kaimietės, ji niekuomet nenusirišanti skarelės. Per visus Vienoje išgyventus metus ji nė truputėlio nepasikeitusi, išlikusi, kokia buvo. Argi ji nesididžiuojanti juo? Tuo niekad negali būti tikras, ji niekuo neišsiduodanti, o ypač kam nors svečiuojantis. Taip, rašytojai jai imponuoja. Knygas ji skaitanti mielai, bet vis vien verčiau pasisaugoti.

Atėjęs manęs pasiimti, jis pasiguodė, kad kone valandą pavėlavęs. Kai pasisakė, ko jis baiminasi, neramu pasidarė ir man. Mat jam atrodė, kad susidūrimas su motina neišvengiamas.

– Šiandien kažkas nutiks, – pasakė jis pagaliau pasirodęs, – reikia paskubėti!

Jis niekad neatsiprašinėdavo pavėlavęs, bet šįkart bent būtų ką nors paaiškinęs. Irzau, ir dar toli iki jo namų jau jutau į galvą skriejančią lėkštę. Mums įžengus virtuvėn, jis dar kartą įspėdamas kilstelėjo pirštą. Motina stovėjo prie viryklės – iš pradžių pamačiau tik skarelę, tada jau mažytę, sukumpusią figūrėlę. Ji tylėjo, ji netgi negrįžtelėjo mūsų pusėn. Sūnus susirūpinęs perkreipė burną ir pakuždėjo man:

– Ei! Atsargiai!

Norint pasiekti kambario duris, būtinai teko pereiti virtuvę. Jis pasilenkė ir stipriai trūktelėjo mane žemyn. Mums atsidūrus kambario angoje, taikyta tiesiai į galvą, atskriejo lėkštė, tik kiek per aukštai. Tada ji brūkštelėjo rankas į prijuostę ir priėjo prie mūsų.

– Su šituo aš nesikalbu, – pareiškė ji aukštu balsu su vengriška gaidele ir kuo širdingiausiai pasveikino mane savo namuose. – Jis gi tyčia taip daro, – pasakė ji man, – jam mat vienas malonumas siutinti savo motiną.

Ji juk žinojusi, kad jis vėluosiąs kiek tik įmanoma, kad tik ji pademonstruotų savo numerį. Todėl ji taip vėlai ir pradėjusi čirškinti šnicelius, jie dar neperdžiūvę ir turėtų mums patikti.

Jos kambaryje švytėjo stalo plokštė ir plieniniai krėslų vamzdžiai, kiek programuotas modernas, labiau deràs prie Maria-

nos ketinimų nei prie motinos asmenybės. Ant baltų sienų kabėjo Merkelio ir Dobrowsky'o paveikslai – jaunų tapytojų dovanos jaunam skulptoriui, secesijos avangardo įsikūnijimai savo jauniausiajam ir daugiausiai ginčų keliančiam bendraminčiui. Šiame kambaryje nebuvo nė vieno nereikalingo daikto, todėl paveikslai atrodė dar ryškesni: traukte traukė jau anksčiau man į akį kritę arkadiniai Merkelio landšaftai. Durų virtuvėn nebuvo, tik stakta ir rėmai. Motina kambarin nėjo, bet būdama virtuvėje, girdėjo kiekvieną žodį ir bent ausimis aktyviai dalyvavo mūsų pokalbyje. Lėkštes mums padavinėjo pro specialų langelį. Jas paimdavo ir ant stalo dėliojo Mariana. Lėkštėse tysojo milžiniški šniceliai, jos patiekalas. Wotruba patikino, kad jie visai be gyslų, kad baksnoti jų šakute kaip pas Anną neverta, antraip mama įsižeisianti. Taip taręs, jis palinko virš savo mėsos gabalo ir pjaustydamas jį taisyklingais kvadratais, ėmė valgyti. Nepaleido savo šnicelio iš akių ir, kol lėkštėje ničnieko nebeliko, pokalbin nesikišo nė menkiausiu žodeliu.

Bet šnekoms pakako vienos Marianos. Ji pradėjo nuo mano nuodėmės Annos dirbtuvėje, kur aš, girdi, gyslotą mėsą supjaustęs į smulkiausius gabalėlius ir netgi ketinęs juos ten palikti, pilna lėkštė buvusi tokių išniekintos mėsos gabalėlių, to Fritzas dar gyvenime nematęs. Sutikau pas Mahlerius tokį nervingą šunį, pasakęs tada parėjęs namo ir parodęs jai, ką aš ten išdarinėjęs su mėsa, po to kasdien perpiet užeidavusi kalba apie tai, jis sužadinęs baisiausią jos smalsumą, galop jiedu nutarę, kad aš esu ne tik gyslų priešas, bet ir vegetaras, na, dabar ji pasižiūrėsianti, tiesa tai ar pramanas. Bet ji greitai gavo įsitikinti, kad šiuose namuose tai nė truputėlio neatitinka tikrovės, ir kai aš baigiau valgyti, niekam manęs nė neklausus, į mano lėkštę atsigulė antras toks pat milžiniškas šnicelis. Mariana, tiesa, atsiprašė, atseit kitokių patiekalų pas juos nelabai ir būna, itin striuka esą su desertu, prie sūrio

Fritzas net neprisiliečiąs, neimąs jo burnon nuo pat vaikystės, nemėgstąs ir kompoto – negalįs pakęsti, kad vaisiai pjaustomi į gabalus. Kai išgirdęs tokius žodžius aš dvejodamas pažvelgiau į jį, Wotruba patvirtindamas juos tik sukriuksėjo – kol jo lėkštėje dar buvo mėsos, į jokias kalbas jis nė nesirengė leistis. Viskas jame man buvo įdomu, žinoma, ir visa jo fiziologija, antraip nuo tokių jo pačiutės šnekų būčiau sprukęs kur akys mato, o čia klausiaus išpūtęs ausis, tarsi būtų kalbama apie jo plastiką.

Iš virtuvės šūktelėjo motina:

– Na kaip, ar jis valgo, ar ir čia viską pavertė jovalu? – ir ji buvo informuota apie pirmąjį mūsų susitikimą. Mariana nunešė tuščią mano lėkštę, kad senoji savo akimis įsitikintų, jog aš viską sukirtau, tad susilaukiau pasiūlymo sudoroti ir trečią šnicelį, kurio pavyko išsisukti išgyrus abu pirmuosius.

Baigęs valgyti, Fritzas atgavo žadą ir dabar aš išgirdau pačių įdomiausių dalykų. Pasiteiravau, ar jis jau iš pat pradžių ėmęsis akmens, juk jo rankos nė iš tolo nepanašios į akmenskaldžio. Jau esu minėjęs, kokiu jautrumu pasižymėjo jo rankos, sveikinantis negalėdavai likti abejingas jų prisilietimui, per visą mūsų dešimtmečius trukusią draugystę pajusdavau jas vis kitaip, o iš pradžių jos žadino mano prisiminimą apie paveikslą su dviem skirtingomis rankomis – abi jos buvo tokios tvirtos ir valdingos, kad nė viena neįstengė paimti viršaus. Galvojau apie Dievo pirštus, kuriant Adomą ant Siksto koplyčios lubų, ir negaliu šito paaiškinti, nes ten tėra vienui vienintelis pirštas, iš kurio į Adomo plaštaką plūsteli gyvybė, o čia tau paduodamas visas delnas, bet veikiausiai aš pajusdavau atgaivos galią, nuo ano piršto einančią į būsimąjį žmogų. Pagalvodavau ir apie patį Adomą, visą jo ranką.

Akmenys, atsakė jis, pasirodė anksti, bet viskas prasidėjo ne nuo jų. Jis buvęs visai dar vaikas, nė šešerių neturėjęs, kai įsigeidęs lipdyti, ėmęs ir iškrapštęs langų glaistą. Stiklai ėmę

klibėti, vienas langas iškritęs ir sudužęs. Viskas paaiškėję, ir jis gavęs lupti. O jis vis vien krapštęs tą glaistą toliau, nes daugiau namuose nebuvę ko minkyti. Duonos prasimanyti buvę sunkiau, jų buvę aštuonetas vaikų, o ir glaistas prie pirštų kibęs geriau nei duona. Jis vėl buvęs priluptas, bet šįkart mušusi motina, o jos mušimo nesą ko net lyginti su tuo, kaip kuldavęs tėvas.

Nutvėręs vyresniuosius brolius, tėvas daužydavęs juos taip žiauriai, kad šie vėliau tapę nusikaltėliais. Bet apie tai aš sužinojau vėliau, apie tėvą, kurio nekentė visi broliai ir seserys, jis prašnekdavo retai, o šįkart, virtuvėje budriai klausantis motinai, tėvas suvis nebuvo minimas. Jis buvo jau seniai miręs, čekas, siuvėjo parankinis. Vyriausiasis brolis už nužudymą plėšiant buvo nuteistas kalėti sunkiųjų darbų kalėjime ir gavo galą kasyklose prie Dunojaus. Tai jis man patikėjo tik mums jau tapus dvyniais. Šitą smurto stigmą jis sunkiai išgyveno ir baisų jo elgesį su akmeniu ėmiau suprasti tik išgirdęs jo brolio likimą. Wotrubos sūnų policija niekad neišleisdavusi iš akių. Fritzas, jauniausias, kur kas mažesnis nei neklaužados broliai, niekad negalėjęs ramiai praeiti Florianigase neužkliuvęs kokiam policininkui. Dar visai mažas jis jau patyręs, kaip tėvas kankina brolius. Tai būdavusios egzekucijos su odiniu diržu ir siaubingais klyksmais. Tėvo žiaurumas šiurpinęs jį labiau nei visi brolių prasižengimai. Jis buvo įsitikinęs, kad nusikalsti brolius ir pastūmėjęs tėvo elgesys. Tokį šiurkštumą ir negailestingumą, sakęs jis sau, vaikai ir galėję paveldėti.

Šitokio paveldo baimė jo niekad neapleido, ji tapo panišku siaubu kada nors atsidurti už grotų ir kasdienio jo triūso su akmenimis aplinkos dalimi. Akmuo jį laikė prikaustęs – kiečiausias ir tankiausias, jis graužėsi į jį skverbdamasis vis giliau. Kaldavo jį kasdien, ilgas valandas, akmuo tapo jam toks būtinas, kad nebegalėjo be jo gyventi, buvo jam svarbus – ne kaip duona, kaip kūnas. Sunku patikėti, bet už savo kūri-

nius jis turėjo dėkoti tėvo kovai su sūnumis ir savo brolių likimams. Ir nieko čia nepagražinsi, ryšys buvo toks gilus, kad įsiskverbė į jo medžiagą. Reikėjo žinoti jo gyvenimo istoriją, jo proveržius, kurių irgi nestigo, kad suvoktum sudvasintą jo meilę už grotų patupdytiems plėšrūnams, – jokio žmogaus jam nebūdavo taip gaila kaip į narvą uždaryto tigro, – o kur dar jo baimė dėl paveldimumo, kad kraujo troškimą paveldės jo vaikai – užuot pradėjęs sūnų, Wotruba laikė katiną. Visa tai derėjo žinoti (pasiknisęs panašių dalykų būtum patyręs dar daugiau), kad suprastum, iš kur ta jo priklausomybė nuo akmens kūniškumo – jo būta jau garsiausiuose, pačiuose ankstyvuosiuose jo torsuose, pačioje pradžioje.

Dabar išvydęs jį šiame, Bauhauzo maniera įrengtame kambaryje, bet su arkadiniais Georgo Merkelio ir elegantiškais Dobrowsky'o paveikslais ant sienų – visa kita, ypač virtuvė, atrodė kaip ir smurtaujančio tėvo laikais, tik dabar ten šeimininkavo motina, tik ką sviesta ir į šukes ištiškusi lėkštė, palyginti su nesibaigiančiais žiauriais tėvo smūgiais – dabar, kai man buvo pademonstruota įnirtinga jos kova su vėlavimu ir jo lankstymasis į šalis nuo paleistų lėkščių, aš nė nenujaučiau, kad visa tai jau civilizacijos, tam tikros pažangos pradai; tėvo nebėr, brolis galbūt jau miręs katorgoje, o vietoj to – žaidimai su motina, pabrėžiant, ką ji ištvėrusi, ir šit tik su jaunėliu susilaukė kitokio, jos verto gyvenimo, nors niekas aplink nepasikeitė – nei butas su virtuve, nei Florianigasės grindinys.

Pirmojo apsilankymo dirbtuvėje po traukinių viaduku metu išvydau milžinišką stovinčio vyro figūrą, iškaltą iš juodo bazalto. Dar nė vieno gyvo skulptoriaus darbas nebuvo manęs taip smarkiai paveikęs kaip šis. Stovėjau priešais tą figūrą, girdėjau, kaip virš viaduko dunda traukiniai. Pravažiavo bent keli, taip ilgai aš stovėjau. Mano atmintyje toji figūra neatskiriama nuo traukinių dundesio. Triukšme, pareikala-

vusi ilgo, alinančio darbo, ji ir buvo atsiradusi. Pastebėjau čia ir daugiau figūrų, nors jų būta ne itin gausu. Dirbtuvė nebuvo prigrūsta, juk ji užėmė dvi didžiules viaduko arkas – vienoje stovėjo darbai, kurie būtų kliudę jam dirbti. Bet jei tik orai būdavo bent pusėtini, jis su didžiausiu malonumu triūsdavo lauke. Iš pradžių mane glumino aplinkos nejaukumas ir traukinių keliamas triukšmas, bet kadangi čia nebuvo nieko nereikalingo, kadangi visa, kas čia tik buvo, tave traukė ir su tavimi skaitėsi, aš netrukau čia apsiprasti ir jaučiau, kad Wotruba teisus – niekur kitur jis geriau nepritaptų kaip čia.

Bet pirmukart aš ten tik mandagiai pasidairiau, nors ir būtų derėję parodyti pagarbą menininkui, nes „Juodasis stovintysis", kaip mudu nuo tol vadindavome tą figūrą, neleido atplėšti nuo savęs akių. Rodės, kad tik dėl jo ir būčiau čionai atvykęs. Pabandžiau išsivaduoti, bet statula smogė man savo nebylumu, ir aš buvau priverstas kažką vis dėlto pasakyti. Bet kur tik beatsistodavau, kur tik bebandžiau dairytis „Juodasis stovintysis" mano žvilgsnius vėl prisitraukdavo prie savęs, tad išžvalgiau jį iš visų įmanomų taškų ir tylėjimu, kuriuo jis mane užkrėtė, išreiškiau jam kuo didžiausią pagarbą.

Toji figūra yra pradingusi. Kaip man sakė Wotruba, karo metu ji buvusi užkasta, o vėliau taip ir neatrasta. Ji buvo smarkiai kritikuota, tad, galimas daiktas, jis nebenorėjo apie ją kalbėti. Galbūt vėliau, kai mudu išskyrė emigracija, – jis gyveno Šveicarijoje, aš Anglijoje, – jį slėgė prisiminimas apie aistrą, su kuria aš suvokiau tą figūrą, o kadangi emigracijoje Wotruba nuėjo visai kitais keliais, parkakęs Vienon, jis nepanoro grįžti prie darbo, kurį sukūrė būdamas dvidešimt penkerių. Tikra tiesa, taip, kaip aš jam apie ją kalbėdavau, buvo užkirtusi jam kelią į naujus dalykus. Buvau juk užsispyręs kaip ir jis ir ėmiau jį slėgti. Kai po karo jis pirmą kartą atsilankė pas mane Londone, tai viską, ką jis pastaruoju metu kūrė, aš matavau pagal „Juodąjį stovintįjį" ir savo nusivylimo nė ne-

maniau slėpti. Iš tikrųjų tas naujasis jo periodas, tik iš man vienam atpažįstamų bruožų sietinas su ankstyvąja jo kūryba, kurią jis buvo toli pranokęs, prasidėjo ne prieš 1950-uosius. Buvo pražuvęs kūrinys, siejęs mane su juo, tai buvo nulemta dar aną 1933 metų rudenį, kai pirmukart jį išvydau, ir truko iki tos akimirkos praslinkus dvidešimčiai metų, kai 1954 metų pabaigoje rašiau apie jį esė, kur niekad ničnieko nenorėjau keisti.

Ką šiandien būtų galima prikišti „Juodajam stovinčiajam", aš puikiausiai suprantu. Todėl ir galiu kalbėti tik apie aną pirmąjį įspūdį.

Juoda, didesnė nei natūralaus dydžio žmogaus figūra, kairiąją ranką laikė paslėpusi už nugaros. Žastas buvo aiškiai nutolęs nuo kūno ir kairiajame kamputyje rėmėsi į dilbį. Šitaip alkūnė smarkiai atsiplėšia nuo korpuso, tarsi figūra būtų pasirengusi blokšti šalin kiekvieną pernelyg prie jos prisiartinusį. Tuščias trikampis tarp krūtinės ir abiejų rankos dalių, vienintelė akivaizdi tuštuma visame kūrinyje, kurioje būta kaži ko grasaus – iškart pasigesdavai tos nematomos rankos, kilo noras pasekti, kurgi ji slepiasi. Tikrai, atrodė, kad ji paslėpta, gal net nukirsta. Pakerėtas nedrįsdavai jos ieškoti, kerai buvo tokie, kad neleido nė krustelėti. Prieš pradedant privalomą paiešką, įsitikindavai antrosios rankos regimybe. Dešinėje viešpatavo ramuma. Dešinioji ranka ilsėjosi šalia kūno, atviras delnas siekė kone kelį, ji atrodė taiki, neturinti jokių priešiškų kėslų. Tokia rami, kad apie ją nė negalvojai, nes žvilgsnis iškart kliūdavo už kitos – nematomos – rankos.

Į kiaušinį panaši galva buvo užsodinta ant stipraus, į viršų truputėlį plonėjančio kaklo, antraip kaklas būtų atrodęs stambesnis už pačią galvą. Siauras, priekin truputėlį palinkęs veidas, nepaisant viso paprastumo, vis tiek labiau veidas nei kaukė, skaudus nebylio burnos plyšys, stipriai ir skausmingai sučiauptas prisipažinimui. Krūtinė ir pilvas išskirti į aiškiai

apibrėžtas sritis, plokšti kaip veidas, nustelbti cilindriškų pečių, keliai suapvalinti kone iki pusrutulių, aiškiai atkištos priekin didelės pėdos išdidintos, galvoje turint neišvengiamą bazalto naštą; lytis nepaslėpta, bet ir neišryškinta, mažiausiai primenanti tikrąjį pavidalą.

Bet visgi turi ateiti akimirka, kai, atsiplėšęs nuo viso to, imi ieškoti paslėptosios rankos. Ir randi – netikėtai! – įstrižai, net kraupiai užlenktą ant nugaros, atverstu delnu, nenatūraliai didelę netgi lyginant su šia neeiline figūra – tikra tiesa, aš persigandau tos rankos galios. Nebūtum įstengęs apie ją pasakyti ko nors pikto, bet iš tokios galėjai tikėtis visko. Iki pat šios dienos esu įsitikinęs, kad visa figūra buvo sukurta vien dėl šitos rankos ir kad tasai, iškalęs ją iš bazalto, privalėjo ją paslėpti – buvo pernelyg galinga, ją nutylėjo ir nė žodžio nepajėgianti ištarti burna, ir grėsmingai atkišta alkūnė, tarsi sergstinti prieigas prie jos.

Wotrubos viaduke lankiausi galybę kartų. Mano pasija tai figūrai tapo mūsų bičiulystės branduoliu. Matydavau darbuojantis meistro ranką ir valandų valandas nenuvargdavau kaip ir jis. Kad ir kaip mane būtų jaudinę nauji jo kūriniai, niekad į juos nepažvelgdavau pirmučiausia nepadaręs reveranso „Juodajam stovinčiajam“. Kartais statulą atrasdavau jau lauke – žinodamas, kad pasirodysiu, Wotruba išstumdavo ją į orą. Kartais jis pastatydavo figūrą už atvirų vienos arkos durų, tada matydavai tik ją vieną, nebekliudė kitų kaimynystė. Apie *ranką* niekuomet nešnekėdavau, mudu juk daugel ką nutylėdavome, tik jis buvo pernelyg numanus, kad nepastebėtų, jog aš nutuokiu, ką jis norėjo išreikšti bazalte ir vien išdidumas vertė tylėti ir jį. Vienas jo brolių buvo Kainas, taigi, žudikas, o jis visą savo gyvenimą baiminosi, kad ir jis galįs ką nors nužudyti. Kad niekad to nepadarė, turėjo dėkoti akmeniui, šįkart „Juodajam stovinčiajam“, bent jau man jis leido suprasti, kas jam gresia.

Šios figūros išraiškoje toji baimė, ko gero, buvo pats pastoviausias dalykas. Šiam nekintamumui priklausė ir kalba. Jo žodžiuose glūdėjo jėga, kuri juos ir tramdė. Wotruba nebuvo tylenis ir apie daug ką nevengė pareikšti savo nuomonės. Bet jis žinojo, ką sako, tuščio jo bambėjimo aš niekuomet negirdėjau. Net jeigu būdavo kalbama apie tikriausius jo siekius, jo kalboje visuomet jusdavai *kryptį*. Jeigu jis už ką nors agituodavo, tai galėdavo prišnekėti tokių dalykų, kurie galėjo pasirodyti grynu išskaičiavimu. Tokiais atvejais sergėdavosi pernelyg aiškių perdėjimų, stengėsi, kad viskas atrodytų tarsi grynas malonumas, nors su tuo būtų siejęs pačius rimčiausius savo ketinimus. Bet sugebėdavo ir atsiribodavo nuo visų siekių ir kalbų taip aiškiai ir tuo pat metu taip tūžmingai, kad nejučia pasiduodavai tokiai kalbai ir tapdavai jo sąjungininku – irgi įtūžusiu, nepripažįstančiu jokių kompromisų. Kalbos tokiais atvejais jam niekad nepristigdavo ir niekad neprisireikdavo ko nors kito, išskyrus savąjį Vienos dialektą, miesto, ant kurio grindinio jis žaidė dar vaikas, ir tuomet apstulbdavai, suvokęs, kad tokia kalbėsena įmanoma išsakyti absoliučiai viską. Tai nebuvo Nestroy'aus kalba, jos dėka aš jau seniausiai įsitikinau, kokių stulbinančių idiomų joje esama, kad tai greičiausias ir patraukliausias idėjas keliančios idiomos – juokingos ir gilios, neišsenkančios, permainingos, turinčios neprilygstamo aštrumo, tokios, kokių šio sužaloto, sutriuškinto amžiaus žmogus niekuomet iki galo nesuvirškins – su Nestroy'umi Wotrubos kalbą siejo nebent viena – atvirumas, tikra priešingybė visame pasaulyje garsėjantiems ir mėgstamiems Vienos saldumynams.

Kalbu apie jį, koks jis buvo *tuomet*, būdamas dvidešimt šešerių, apie tokį, su kokiu aš susipažinau – sutvertą iš akmens ir plaukų, o šie buvo neatskiriami nuo akmens. Jį buvo apsėdusi tokia garbėtroška, kurios prasmingumu nedvejojo nė akimirką – jis taip tikėjo savo darbu kaip ir aš savuoju,

todėl mudu taip iškart, nebūgštaudami, nedelsdami, nesidrovėdami, nesibrangindami pasijutome broliais. Mudu galėjome vienas kitam sakyti tokius dalykus, kurių niekas daugiau nebūtų supratęs, nes tai, ką dar vertėjo slėpti nuo pasaulio, mudu aptardavome kaip savaime suprantamus klausimus. Mane nuo jo stūmė jo nuožmumas, jį nuo manęs – manoji „moralė“. Bet ir čia mudu didžiadvasiškai vienas kitam atleisdavom ir pateisindavom. Jo nartumą aš aiškindavau sau jo darbo proceso sunkumu. Mano „moralumą“ jis priimdavo kaip išgrynintus meninius sumanymus, prie kurių aš budėjau ir buvau tikras, kad juose, kaip ir garbės suvokime nieko negali būti „per aukšto“. Kai jis skelbdavo savo neapykantą kičui, mudu tapdavome tarsi viena siela. Klausydavaus jo, tarsi jis kalbėtų man pataikaudamas. Kičas man reiškė viską, kas buvo daroma vien dėl pinigų, jam – visa, kas yra minkšta ir lengvai nulipdoma. Aš augau grasomas pinigų, jis – savo brolio katorgos.

Daviau jam paskaityti „Kantas liepsnoja“ rankraštį. Jis susijaudino ne menkiau, kaip aš išvydęs „Juodąjį stovintįjį“. Širdį jam uždavė mano Fišerlė. Jis mat puikiai pažinojo aplinką, kurioje tokie fišerlės gyvena, o dar geriau pažino nieko nesivaržančią, nežabotą garbėtrošką. Šachmatų liliputo nuožmybei jis negalėjo prikišti ničnieko, juk ir jo niekas nebūtų sulaikęs iškilus klausimui, kur gauti akmenį. Teresė jam irgi neatrodė „perdėta“, Wotruba buvo sutikęs ir kietesnių. Aišku, ryškiai apibrėžta figūra jam pasirodė pensijon išėjęs policininkas Benediktas Pfafas, tik mane labai nustebino, kad visai tokiu pat jis palaikė ir belytį sinologą, Wotruba negalėjo pakęsti tik pastarojo brolio psichiatro. Jis netgi pasiteiravo manęs, ar tik aš nebūsiu čia *suklydęs* iš meilės savo paties jauniausiam broliui, apie kurį buvau jam pasakojęs. Tiek kailių, sakė jis, negali pakeisti joks žmogus, aš čia, girdi, sukūręs idealą, tai, ką poetas darąs savo rinkiniuose, Žoržas Kynas –

gyvenime. Jam patiko „gorila", mat šis, panašiai kaip Wotruba, bjaurėjosi psichiatru. Iš esmės „gorilą" jis suvokė lygiai taip pat kaip ir Žoržas Kynas, bet šis jam įsipyko taip, kad jis nutarė atsiversti, bet atsivertimu netikėjo ir aiškino, kad jam esąs mielesnis netgi Žanas Šmydas, tas ribotas seneliukas, nei sėkmės lydimas psichiatras. Wotrubai nepaprastai patiko, kad knygos gale šis žlunga ir nevykusia savo kalba prišaukia sinologo žūtį liepsnose. Kadangi jis taip apgailėtinai išleidžia dvasią, galop su šiuo herojumi aš susitaikiau, kartą pareiškė jis man.

Tylėjimas „*Museum*" kavinėje

KAVINĖJE „*Museum*", kur, vėl apsigyvenęs mieste, aš lankydavausi kasdien, vis matydavau vyrą, kuris į akį man krito todėl, kad amžinai sėdėdavo vienas ir su niekuo nesišnekėdavo. Čia dar būtų buvusi ne tokia didelė retenybė, ar maža tokių, kurie eina į kavines, kad pabūtų vieni tarp žmonių, bet jį įsidėmėjau todėl, kad jis atkakliai slėpdavosi už laikraščių. Tik labai retai blėstelėdavo akimis per jų viršų, o tuomet aš apstulbęs išvysdavau gerai pažįstamą Karlo Krauso fizionomiją. Betgi žinojau, kad čia ne Krausas – šioje dailininkų, muzikų, poetų gausiai lankomoje kavinėje jis būtų neturėjęs nė akimirkos ramybės, jautęsis svetimas. Nepaisant to, kad tai buvo ne Karlas Krausas, atrodė, kad jam rūpi tik pasislėpti. Jo veidas buvo nepaprastai rimtas ir visiškai be jokios išraiškos, kaži kas tokio, ko niekad neįžvelgdavau Karlo Krauso bruožuose. Vieną, kone nepastebimą, skausmingą bruožą, kurį kartais tardavaus pastebėjęs, aš siejau su jo skaitomais laikraščiais. Pagavau save lūkuriuojant tų retų akimirkų, kai išnyra jo veidas. Dažnai kilstelėdavau akis nuo savojo skaitymo vien tam, kad įsitikinčiau, jog ir jis paniręs į lektūrą. Vos įžengęs į „*Museum*" kavinę, pirmučiausiai imdavau dairytis jo, o

kadangi veido nebūdavo matyti, atpažindavau jį iš laikraštį laikančios rankos stingulio, rodės, tarsi ji būtų įkibusi į kažką pavojingo, kažką tokio, ką jis mieliausiai stumtų šalin, bet vis dėlto kuo įdėmiausiai skaitė. Stengdavausi atsisėsti taip, kad jis visąlaik būtų mano akiratyje, geriausiai būdavo įsitaisyti kiek įstrižai priešais jį. Mane netrukus ėmęs dominti jo tylėjimas man pasirodė baugus, už laisvo stalo greta jo niekuomet nebūčiau drįsęs prisėsti. Dažniausiai ir ateidavau vienas, nuolatinių šios užeigos lankytojų dar nepažinojau, man, kaip ir jam, norėjosi tik ramybės. Įstrižai ir priešais jį prasėdėdavau kokią valandą ar ilgiau vis laukdamas akimirkų, kai gausiu žvilgtelėti į jo veidą. Tarp mudviejų atsirado distancija, jutau tam žmogui gilią pagarbą nė nežinodamas, kas jis toks, jutau jo rimtį, tarsi čia vis dėlto būtų Karlas Krausas, tiktai toks, kokio aš dar niekad nemačiau: tylintis.

Jis būdavo čia kasdien, atėjęs jį dažniausiai jau rasdavau, nedrįsau net pagalvoti, kad jis lūkuriuoja manęs. Ko gero, būta kažko panašaus, nes kartą jo neaptikęs, pajutau nekantravimą, tarsi *aš pats* būčiau jo laukęs. Tik dėl akių pasinėriau į laikraštį, nebūčiau galėjęs net pasakyti, ką skaitau, ir vis dairiausi į duris. Jis visuomet įžengdavo – aukštas, liesas, ėjo labai tiesus ir išdidus, kone pasipūtęs, tarsi nepageidautų, kad kas nors prie jo artintųsi ir apskritai nuo visos šios publikos laikėsi per atstumą. Prisimenu savo nuostabą, kai pirmukart pamačiau jį įeinant, man pasirodė, tarsi jis jotų, nes net balne nebūtų atrodęs tiesesnis. Tikėjausi išvysiąs kur kas žemesnį vyrą, gal kumptelėjusį, bet tai buvo ta pati, stulbinamai pažįstama galva – vos jis susirado vietą ir prisėdo, tuojau pat virto už laikraščių pasislėpusiu ir į juos įknibusiu Karlu Krausu.

Nieko apie jį nežinojau ir ničnieko negalėjau apie jį pasakyti.

Pusantrų metų kone kasdien jį čia sutikdavau, jis tapo nebylia mano gyvenimo dalimi. Niekam jo neminėdavau ir nie-

ko apie jį nesiteiravau. Jeigu jis būtų suvisam pradingęs, būčiau, ko gero, galiausiai paklausęs kelnerį.

Tuo metu aš jutau dar ne iki galo manyje įvykusį posūkį Karlo Krauso atžvilgiu. Ne itin norėdavau jį matyti, jau nebevaikščiojau į kiekvieną jo paskaitą. Bet nepešiojau jo netgi mintyse ir į akis tikriausiai nebūčiau drįsęs jam prieštarauti. Nebegalėjau pakęsti bet kokio Krauso nenuoseklumo, ir nors, teisybę sakant, tie nenuoseklumai buvo dar veik neapčiuopiami, man buvo reikalingas jo tylėjimas, o ne šnekos. Kasdien matomas jo gyvavaizdis „*Museum*" kavinėje, man tapo būtinybe, kurios nė neketinau išsižadėti. Tai buvo jo gyvavaizdis, o ne antrininkas, nes kai jis atsistodavo arba imdavo žingsniuoti, iš Karlo Krauso nieko nebelikdavo, tačiau jam sėdint ir skaitant juodu būtum lengvai supainiojęs. Jis niekad nieko nerašė, niekad nieko nepasižymėdavo. Tik skaitė ir slapstėsi. Niekad nepastebėjau jo su knyga, ir nors jutau, kad jis turėtų būti labai apsiskaitęs, jis atsiskleisdavo tik laikraštį.

Kavinėse aš mėgdavau šį tą užsirašinėti, ir mintis, kad jis gali tai pastebėti, man nebuvo maloni. Jo akivaizdoje kažką rašinėti man atrodė begėdiška. Vos tik jis blėstelėdavo per laikraščio viršų, aš kaipmat paleisdavau pieštuką. Nuolatos sergėjaus, kad jis nepamanytų, jog mano tikrasis, didžiausiasis dėmesys sutelktas jo veidui, kuris vos pasirodęs tučtuojau vėl pradingdavo. Nekalta veido išraiška, kurią tuomet nutaisydavau, turėdavo jį apgauti, nemanau, kad jis bent kartą būtų užmatęs mane rašant. Bet aš galvojau, kad jis viską mato, ne vien mane, ir kad visai nepritaria tam, ką mato, todėl taip greit ir slepiasi. Galbūt todėl, kad žinojau tokiu esant Karlą Krausą, ir jį laikiau įžvalgos meistru. Daug laiko nereikėjo, jis ilgai ir nesižvalgydavo, ir aš turbūt jau maniau, kad visa, kas dedasi aplink, jam visai nesvarbu, jis užsiėmęs svarbesniais dalykais, galėjai tik nujausti, kaip jį pykina visi tie laikraščiai. Jis buvo pasidaręs abejingas korektūros klaidoms. Jis niekad

nedainavo ko nors iš Offenbacho, jis apskritai nedainavo, jis juk suvokė, kad jo balsas dainuoti netinka. Skaitydavo ir svetimus laikraščius, ne tik vokiškus. Pluošto, kurį jam atnešdavo kelneris, viršuje visuomet būdavo koks angliškas.

Man patiko, kad aš nežinau jo vardo. Vos būčiau tai patyręs, jis kaipmat būtų nustojęs panėšėti į Karlą Krausą, ir didžiojo žmogaus metamorfozė tuo ir būtų pasibaigusi. Tik vėliau supratau, kad to nebylaus santykio metu manyje kažkas pasidalijo. Garbinimo galios pamažu nusisuko nuo Karlo Krauso ir palengva atsigręžė į nebylųjį jo gyvavaizdį. Tai buvo didelis mano sielos ūkio pokytis, kuriame garbinimas visuomet atlikdavo pagrindinį vaidmenį, o tai, kad šis pyktis vyko nebyliai, tik didino jo reikšmę.

Komedija Hycinge

PRASLINKUS trims mėnesiams po viešnagių Strasburge ir Paryžiuje, ėmiausi užbaiginėti savo „Tuštybės komediją". Pasitikėjimas, užvaldęs mane rašant antrąją ir trečiąją dalis, teikė man kažkokios palaimos. Nieko nereikėjo spausti per jėgą, darbas ėjosi tarsi savaime. Nieko nerašiau prieš savo valią, tai man nebuvo nei teismo procesas, nei tyčiojimasis iš savęs. Tuštybė, tapusi čia svarbiausia, man pačiam menkai terūpėjo, tai buvo tiesiog nevaržomas žvilgsnis į pasaulį, kuriam nejaučiau jokių skrupulų. Varijuodamas pagrindinę veidrodžių bei atvaizdų draudimo idėją, aš patekau įtakon tokio vyro, kurį vertinau kaip brandžiausią ir labiausiai jaudinantį iš visų komedijų rašytojų, kokiu jis, be abejo, ir buvo – tai Aristofanas, o tai, kad aš apie tai kalbu atvirai, kad neslepiu šito, nepaisant milžiniško nuotolio, mane, kaip ir bet kurį kitą, skyrusio nuo jo, ko gero, ir buvo tikroji šio rašymo laisvė ir išsivadavimas.

Juk stebintis žengiančiu priekyje tavęs, suvokiant, kad jo nepranoksi, nieko nenuveiksi. Reikia išdrįsti ryžtis šuoliui jo kryptimi, nebojant pavojaus, kad šuolis gali nepavykti ir tu liksi mirtinai užjuoktas. Tad reikia sergėtis *išnaudoti* tokio nepasiekiamumą, dėtis, kad stinga savų ketinimų, bet jau visai neblogai ir tai, jeigu jis tave sužadina ir uždega.

Su šiuo pavyzdžiu gali būti siejama mintis, kad iš savo komedijos aš tikiuosi tiesioginio poveikio. Delsti nebuvo kada, įvykiai Vokietijoje klostėsi vis sparčiau, nors man vis dar atrodė, kad situacija nėra beviltiška. Tą, kas paleista žodžiais, žodžiais įmanoma ir sustabdyti. Vos tik komedija buvo užbaigta, ėmiau ją laikyti teisėtu pasipriešinimu knygų deginimui. Dabar ji turėjo būti vaidinama – visur, nedelsiant, bet aš neturėjau jokių ryšių su teatro pasauliu, vis dar buvau palaužtas Karlo Krauso prakeiksmo, šiuolaikinio teatro nevertinau ir buvau jį apleidęs. Teisybė, 1932 metų rudenį S. Fischerio leidyklai Berlyne buvau pasiuntęs savo „Vestuves“, pjesė pateko į pastatymų skyrių, bet ji ten atėjo pavėlavusi ir į repertuarą nepateko. Leidyklai tuomet atstovavęs redaktorius, į kurio rankas pateko „Vestuvės“, dabar Berlyną buvo jau palikęs ir dirbo Zsolnay'aus leidyklos Vienoje teatro skyriuje.

Norint šią komediją suprasti, ją reikėjo girdėti, mat ji buvo sudaryta iš to, ką aš vadinau akustinėmis kaukėmis – kiekviena figūra nuo kitos skyrėsi griežta leksine atranka, intonacijomis, čia nebuvo dramai būdingų privalomų nuorodų. Intonacijas būčiau galėjęs paaiškinti tik skaitydamas pjesę nuo pradžios iki galo. Tik šit Anna ėmė ir pasiūlė man komediją pirmučiausiai perskaityti Zsolnay'aus namuose, nedidelei, savo nuomonę turinčiai, o ir praktiniuose teatro reikaluose patirties nestokojančiai draugijai. Ten būtų ir anas redaktorius, jau skaitęs „Vestuves“, kuris tuomet Berlyne spontaniškai, ničnieko apie mane nežinodamas pasisakė už maniškę drama-

turgijos formą. Pasiūlymas pasirodė įtikinamas, vienintelė mano dvejonė tebuvo veikalo *ilgumas*.

– Tai truktų keturias valandas, – pasakiau, – negaliu išmesti nė vienos scenos. Nebrauksiu nė sakinio. Kas tai ištvers?

– Tuomet skaityk dukart po dvi valandas, – siūlė Anna, – geriausiai būtų su poros dienų pertrauka. Jei nepavyktų taip, antrukart skaitytum po savaitės.

Komedijos ji nebuvo skaičiusi, bet po mano romano, kurį visur karštai gynė, buvo įsitikinusi, kad pjesė, kurios turinį buvau jai ne kartą pasakojęs, gali būti skaitoma viešai. Dramomis, tiesa, ji nė truputėlio nesidomėjo, antipatija šiai kūrybos formai jai, man rodos, buvo įgimta. Bet juk šią dramą aš jai buvau atpasakojęs, o tik už pasakojimus ji mane ir mėgo.

Paulio Zsolnay'aus motina, vadinama „tetule Andy", buvo svarbiausioji tų namų persona, ji turėjo milžinišką įtaką savo sūnui. Daugiausia dėl jos norų ši leidykla ir atsirado, ir egzistavo tarsi įkurta specialiai Werfeliui. Nors savo kūrinius jai buvo patikėjęs ir nemažas būrys garbstomų to metų rašytojų, čia buvo spausdinami ir keletas tikrai gerų autorių, kad ir Heinrichas Mannas. „Kantas liepsnoja" rankraštį Anna buvo davusi paskaityti ir savo uošvei, o ši, užuodusi, kad romano moteryje esama kažko negero, ėmėsi manojo kūrinio. Ji visur buvo tikroji šeimininkė, rūmai Maxingštrasėje buvo jos namai, nors kvietimus į skaitymą oficialiai platino Anna. Aš tvirtai pareiškiau pageidavimą, kad Alma, jos motina, ten *neitų*. Anna patikino mane, kad toks pavojus negresia, aš juk esąs visiškai nežinomas, o tokiais atvejais jos motina visai nesirengianti kur nors eiti. Vietoj jos veikiausiai pasirodysiąs Werfelis. Jis, atrodo, smalsaująs, mat dar anksčiau, bendradarbiaudamas su Kurtu Wolffu, daug triūsęs ieškodamas jaunų talentų.

– Nemanau, kad jis turėtų ūpo ką atradinėti, – pasakiau, nenujausdamas, jog ištariau vieną ir nežymią tiesos dalį. Jo

pasirodymo laukiau nekantraudamas, nors Werfelio nesibijojau, nepaisant, kad jo knygos man buvo atkarios, o nemėgti jo ėmiau jau pirmojo mūsų susidūrimo koncerte metu.

Kaip svarbus svečias, buvo pakviestas ir Hermanas Brochas. Jau daugiau nei metai laikiau jį savo draugu. Jutau, kad iš manęs kaip iš dramaturgo jis daugiausia ir tikisi. Vėlų rudenį grįžęs iš Paryžiaus, nusivedžiau jį pas Anną į ateljė. Drauge lankėmės ir pas jos motiną Hoenvartėje.

– Klausyk, Anerle, tasai Brochas turi *mystines* akis, – pasakė ji girdint pačiam Brochui, galvoje ji turėjo „mistines", ir mes visi trys, Anna, Brochas ir aš, gerokai sutrikome dėl formos, kuria ji išreiškė didžiausią savo prielankumą. Kad Brochas tikrai nori išgirsti kūrinį, apie kurį buvau jam prišnekėjęs pilnas ausis, man buvo suprantama. Po įspūdžio, kurį jam buvo padariusios „Vestuvės", buvau įsitikinęs, kad jam kažką „pasakys" ir mano komedija. Dėjau į tai nemažas viltis. Šiame rate, kur aš ničnieko nereiškiau, kuris mane galbūt sutiko netgi kaip įžūlų išsišokėlį, be Annos, jis buvo vienintelis rimtas mano sąjungininkas. Apskritai ten susirinko žmonės, kurie atstovavo leidyklą – pats Paulis Zsolnay'us, kurį laikiau kiek trenktu, jo direktorius, amžinai šypsantis Bonvivant'as Costa ir tasai teatro skyriaus vedėjas.

Skaitymas įvyko vieną popietę siaurame klausytojų ratelyje, nemanau, kad būtų buvę daugiau nei tuzinas žmonių. Šiuose namuose keliskart jau buvau svečiavęsis ir kuo prielankiausiai priimtas senosios ponios Zsolnay, kuri kažkodėl jautėsi skolinga rašytojams, tik, deja, dar gerokai užtruko, kol ji, sūnaus vardu įkūrusi leidyklą, jau pajėgė šį tą jų labui nuveikti. Šįkart skaitydamas komediją, pajutau elegantiško salono nepritarimą: juk pirmoji mano pjesės dalis vyksta tariamame Viurstelprateryje, o joje veikia visai netašyti žmonės, kurie kalba ne iš lapo ir viską drebia nesidrovėdami. Jau ėmiau baimintis, kad veikiamas tokio salono, nejučia imsiu skaityti at-

sargiau ir tyliau, nei to reikalauja mano kūrinys. O šito nieku gyvu neturėjo nutikti, todėl prieš pradėdamas, atsisukau į namų šeimininkę:

– Žinot, tam tikra prasme, pjesė skirta prastuomenei, joje visko esama.

Pastaba buvo sutikta palankiai, kad ir truputėlį dvejojant. Beje, apie „vaidinimus prastuomenei" čia nutuokė kitas namų numylėtinis, Zuckmayeris, kurio šįkart betgi nebuvo, o kadangi, paminėjus „prastuomenę", visi iškart neišvengiamai pamanė apie jį, nieko geresnio aš ir nebūčiau sugalvojęs pasakyti.

Čia aš jaučiausi esąs svetimas. Tik buvau pernelyg nepatyręs, kad suvokčiau, kodėl jie suvis klausosi manęs. Būčiau žinojęs, niekad nebūčiau kėlęs čionai kojos. Klioviausi tais dviem, kuriuos laikiau savo draugais, iš kurių paramos tikėjausi visko – Brochu ir Anna. Jį aš garbinau, ją – mylėjau, ir netgi jei jie būtų su manimi čia pat susidoroję ar išgujię, mano jausmai būtų nė kiek nepasikeitę. Abu susėdo kiek atokiau vienas nuo kito, be taip, kad abu juos gerai matyčiau. Tikėdamasis jų pritarimo, abiejų neišleidau iš akių. Tiesiai priešais mane išsidrėbė Werfelis, taip plačiai, kad pro mano akis negalėjo praslysti nė menkiausias jo išraiškos pokytis, salono durys, pro kurias jis įžengė, nuo jo buvo ne ką toliau nei nuo manęs, jis, kaip ir dera svarbiausiajam tokio rato asmeniui, pasirodė paskutinis. Krito į akis, su kokiu domesiu visi kiti, ypač leidyklos žmonės, stebėjo jo reakcijas. Įeidamas į saloną jis mėgo lipšniai ištarti „Garbė Viešpačiui", lyg būtų angelas – atviras, patiklus, be jokios suktos mintelės, savas ir Dievui, ir žmonėms, tarsi šventas maldininkas, kurio širdyje pakaks vietos kiekvienam gyvam daiktui, ir nors jo knygos man visiškai nepatiko, o ir jis pats ne ką daugiau, aš buvau dar ganėtinai vaikiškas – ėmiau ir patikėjau meiliu pasisveikinimu ir kaipsyk dabar, išėjęs su pjese į viešumą, priešiškumo iš jo nelaukiau.

Pradėjau nuo šauklio. „Ir mes, ir mes, ir mes, mano ponai!“ – nuskambėjo galingai, ir mano Viurstelprateryje viskas ėmė taip audringai kunkuliuoti, kad aš visai pamiršau ir tetulės Andy saloną, ir visą Paulio Zsolnay'aus leidyklą, kurios, tiesą sakant, negalėjau pakęsti. Aš skaičiau Annai ir Brochui. Įsivaizdavau skaitąs čia nesančiam Fritzui Wotrubai, jam mano veikėjai būtų patikę. Jį prisiminęs, šauklio balsui suteikiau Wotrubai būdingų intonacijų, ir nors tai buvo gal ir ne visiškai teisinga, galbūt kaipsyk jos mane apsaugojo, o apsaugos man čia reikėjo kaip niekur kitur.

Iš pradžių į Werfelį aš nekreipiau jokio dėmesio, paskui jis jau pats ėmė darytis pastebimas, – jo mostagavimo nebegalėjau nepastebėti, – buvau jau įsivažiavęs į pirmąją dalį, iki pamokslininko Brozamo. To pamokslo smarkumas, barokinis jo tonas, kaip ir panašūs grumenimai vokiečių literatūroje nuo pat Abrahamo Santa Claros, Werfelį turėjo ypatingai piktinti ir erzinti: plaštaka jis plekšnojo sau per driblų žandą ir, tarsi ieškodamas ten paramos, dairėsi. Tuos plekšnojimus nugirdęs, aš ir atkreipiau į jį dėmesį. Jis sėdėjo priešais – nutaisęs nelaimingojo išraišką, įrėmęs ranką į persimainiusį veidą ir tvirtai nutaręs tokios nemalonios pozos nekeisti. Nesileidau išmušamas iš vėžių ir skaičiau toliau, kad ir kaip mane trikdė prieš pat akis esantis, kupinas kančios, riebus jo veidas.

Tada žvilgsniu susiieškojau Anną, vildamasis pritarimą ir viltį atrasti joje. Bet Anna į mane nežiūrėjo, ji nematė manęs, jos akys buvo nugrimzdusios Brocho, o jo akys – Annos akyse. Atpažinau šitą žvilgsnį – kartą jos akys lygiai taip pat žvelgė į mane ir, kaip man atrodė, sukūrė mane. Bet aš neturėjau žvilgsnio, kuriuo būčiau galėjęs jai atsakyti, o tai, ką mačiau dabar, buvo nauja – Brochas tokį žvilgsnį turėjo. Ir iš to abipusio nugrimzdimo supratau, kad manęs jiedu nesiklauso, kad be jų pačių dabar jiems neegzistuoja niekas, kad jiems tuščia vieta ir tas dykas pasaulio vyksmas, kurį jiems skelbė nuogos

mano figūros, supratau, kad jiems netgi nėra kokios nors būtinybės šito slėpti, tasai vyksmas jų nekankino, jiedu tik per klaidą buvo atsidūrę čia, kaip ir aš su savo pjese, jie netgi atsikvošėję nesusigaudytų, kas čia dedasi, jiedu buvo pasinėrę vienas į kitą ir nuo visko atsiriboję.

Annos žvilgsnis buvo toks iškalbingas, kad aš net nustojau kreipęs dėmesį į Werfelį. Skaitydamas toliau, aš jį tiesiog pamiršau. Skaitydamas siaubingiausius dalykus – į ugnį pati puolusi moteris išgelbstima paskutinę akimirką – aš vėl sugavau Annos žvilgsnį, dar nebuvau iš jo išsivadavęs. Suteikiau jai progą nukreipti tą žvilgsnį į kitą, o tasai kitas buvo mano gerbiamas rašytojas, kuriam kone aistringai piršausi į draugus ir, kaip man neretai rodės, bergždžiai. Jai netgi nereikėjo dėti jokių pastangų – aš pats atvedžiau jį pas ją ir tapau liudininku to, kas turėjo įvykti. Mano pjesė buvo tarsi akompanimentai šitam neabejotinam netolimos ateities įvykiui, o į pjesę buvau sudėjęs tiek vilčių!

Baigęs pirmąją dalį, paskelbiau pertrauką. Werfelis atsistojo ir santūriai, bet visgi taip, tarsi būtų pamiršęs savo kankinio reakciją, maloniu „Garbė Viešpačiui!“ tonu tarė man:

– O skaitote puikiai!

Negalėjau nepajusti, kad jis pabrėžė būtent *skaitote*, apie patį kūrinį jis neištarė nė žodžio. Galbūt pajuto, kad klausytojus, kurie man menkai terūpėjo, paveikė kylanti nuolat trumpėjančių scenų iki pat ugnies pliūpsnio įtampa, tad tikrosios savo nuomonės nenorėjo pareikšti. Anna tylėjo, juk ji negirdėjo nė žodžio, ji buvo užsiėmusi, prasčiokiškos intonacijos ją, šiaip ar taip, būtų atbaidžiusios, bet situacijai susiklosčius kitaip, turint prieš akis Brochą, ji negalėjo išspausti nieko. Brochas irgi tylėjo, jutau, kad tai nebuvo kupina domesio gero linkinti tyla. Persigandau, ir nors po to, ką buvau stebėjęs anksčiau, iš jo nieko, nė nekalbant apie pagalbą, nesitikėjau, akivaizdus jo susikaustymas buvo man nelengvas smūgis ir

per tą pertrauką jau būčiau visai sutrikęs, jei kiti, visai ne mano bičiuliai, nebūtų ėmę karštai raginti skaityti toliau. Kažkuris pasakė:

– Klausykit, leiskit žmogui atsipūsti. Jis, rodos, jau visai nusivarė nuo koto. Tai ne juokai – šitaip skaityti!

Taip pasakė tetulė Andy, nesidrovėjusi pareikšti užuojautą skaitovui. O juk būtent iš jos aš tikėjausi didžiausios priešystės, netgi ryžtingo protesto prieš tuos „prastuomenės tipus", kaip buvau ją įspėjęs. Bet kai kūdikis sukliko priešais liepsnas, ji garsiai nusijuokė, o jos sūnus, tarsi bambavirkšte surištas su jos juoku, kuris apskritai tą truputėlį rodomos gyvasties gaudavo tik iš jos, irgi sukrizeno, tad, galimas daiktas, čia ir buvo išankstinio Werfelio santūrumo priežastis, nes savo gestais jis aiškiai stengėsi mane suniekinti.

Pradėjau skaityti antrąją dalį ir pajutau – salone įsiviešpatavo visai kita nuotaika. Vos tik su trimis geriausiomis draugužėmis – našle Vainrach, sesute Luize ir panele Maj, atsidūrėme pakuotojo Barlocho bute, kontrastas tarp šio būsto ir salono Maxingštrasės rūmuose, kuriuose mes visi, klausytojai ir skaitytojai, sėdėjome, pasidarė pernelyg akivaizdus. Toje scenoje viešpatavo ne tik skurdas, ji pati buvo šlykšti ir amorali, Vienai visiškai neįprasta ir nepriimtina. Laimė tik, kad scenoje nepasirodė tos viename bute, jei tai suvis buvo įmanoma pavadinti žmonių būstu, kartu gyvenančios ponia ir jos pastumdėlė, ir dar dvi ten besiglaustančios merginos. O pas našlę į svečius ten dar užgriūva draugužės, joje aptarinėjami stulbinantys šio ankšto pasaulėlio santykiai ir netgi garsiai, kaip pratusi toji našlė, išrėkiama apie viską, be to, čia dar pasirodo ir prekijas su savo veidrodėlių šukėmis ir tokiu gatvės žargonu, kuris savo tikslumu ir atpažįstamumu šitą publiką ir turėjo labiausiai erzinti.

Werfelis kaipmat pradėjo kampaniją prieš mane – antausių sau, tiesa, nebeskaldė, tik čia viena, čia kita ranka pliauškino

sau per žandus arba įbesdavo žvilgsnį į delnus, tarsi žiūrėti į skaitovą jam būtų nepakeliama, bet paskui vis dėlto vėl pakeldavo akis ir ieškodavo kitų žvilgsnių, ypač savo pavaldinių iš leidyklos, šitaip siekdamas perteikti jiems savo nepasitenkinimą, po kiekvieno nuskambėjusio keiksmo susirūpinęs kraipė galvą, į abi puses muistė masyvų kūną, tik ūmai kad suriks perrėkdamas prekiją:

– Gyvulių medžiotojas, štai kas jūs esate! – galvoje jis, žinoma, turėjo mane. Viskas jam atrodė grynas plūdimasis – blogiau, įžūliau, šiurkščiau nutikti nė negalėjo, jis troško, kad skaityti man pasidarytų nebeįmanoma, bet pasiekė kitko nei tikėjosi, ir tai buvo būtent tai, ko norėjau aš – kiekvienas personažas turėjo ryškiai skirtis, kaip kuris nors gyvulys skiriasi iš kitų, o juos reikėjo sukurti pagal balsus, jų skirtingumą, kurį ir stengiausi perkelti į garsų pasaulį, tad išgirdus jo prakeiksmą, mane tarsi žaibas būtų trenkęs, suvokus, kad jis kažką teisingai *atpažino*, suprantama, nė iš tolo nenutuokdamas, kam tarnauja tie balsų mėgdžiojimai.

Vėl neišsimušiau iš vėžių, skaičiau toliau, dabar jau atviros priešystės, kuria jis bandė užkrėsti ir kitus, akivaizdoje. Scena, kurioje pakuotojas Barlochas riaumoja vydamas prekiją lauk, artinosi į pabaigą.

– Darosi panašu į Breitnerį su jo idiotiškais mokesčiais už prabangą! – šūktelėjo Werfelis. Bet kadangi jau buvo sumanęs kažką dar efektingesnio, iš savo vietos dar nesikėlė.

Kitoje scenoje prabilo senas nešikas Franclis Nada, kuris, stovėdamas ant kampo, duonos kąsnį pelnydavo padlaižiavimu. Klausytojų nuotaika pasikeitė, tarsi pajutau į mane plūstelėjusią šilumą, bet ūmai, scenai dar nepasibaigus, pašokęs Werfelis užriko:

– Šito aš jau nebeištversiu! – jis nusigręžė ir pasuko durų linkui. Lioviausi skaitęs, o jis tarpdury dar atsigręžė ir šūktelėjo:

– Nekiškit nagų ten, kur jums nedera!

Pastarasis įžeidimas, turėjęs sutriuškinti ir mane, ir pjesę, sukėlė užuojautą senai poniai Zsolnay, ir ji riktelėjo jam pavymui:

– Tu verčiau jo romaną paskaityk, Franzli!

Jis tik gūžtelėjo, sumurmėjo „na, na“ ir išėjo.

Šitaip komedijos likimas buvo nulemtas. Galbūt Werfelis ir atėjo tik norėdamas susidoroti su manimi. Bet, galimas daiktas, kad man skaitant, jis manyje atpažino ir Karlo Krauso, didžiausio savo priešo, mokinį. Puikiausiai supratau, kas nutiko, bet nenorėjau taip atvirai prisipažinti nugalėtas ir skaičiau toliau. Nebekreipiau dėmesio į nieką, pasinėriau į pjesę, net nerūpėjo, ar papiktino Anną Werfelio elgesys ir ar ji savo susižvalgymą su Brochu atidėjo kitam kartui. Labiau linkęs tikėti, kad į kilusį skandalą ji nekreipė dėmesio ir darė tai, kas tą akimirką jai buvo svarbiausia. Kaip ir buvau planavęs, skaityti pabaigiau priėjęs iki pjesės vidurio, kur Teresė Kreis kaip apsėsta surinka: „Velnias! Velnias!“

Man nutilus, pirmusyk prabilo Brochas. Ir jis, kaip ponia Zsolnay, pajuto man užuojautą, pasakė kažką tokio, kas atgaivino mano pretenziją.

– Dar klausimas, ar tai ateities drama.

Taip tardamas, jis dar neužėmė jokios aiškios pozicijos, jis tik pateikė klausimą, bet vis dėlto pripažino, kad aš pabandžiau sukurti kažką visai naujo. Senei Zsolnay tai pasirodė pernelyg didelis reikalavimas, ir ji pareiškė:

– Ne iškart juk turi atsirasti ateities teatras. Tik sakykit, nejau jūs tai vadinate vaidinimu prastuomenei?

Niekas, kas dabar man buvo sakoma, nebegalėjo ko nors pakeisti. Šiuose namuose viską lėmė Werfelis, o dar aiškiau savo nuomonės jis nebegalėjo pareikšti. Bet taktas buvo išlaikytas net po jo išpuolio. Po savaitės, vėl popiet, pjesės skaitymą turėjau tęsti iki galo.

Išskyrus pagrindinį veikėją, vėl susirinko tie patys. Skaičiau vien dėl savo veikėjų, taip retai juos dar begirdėdavau prabylant tikruoju balsu. Vilčių nebeturėjau, su šia pjese man nebeliko ką veikti. Bet mano tikėjimas šita komedija – net nežinau, kaip galėčiau tai paaiškinti – šio beviltiško ir beveik betikslio skaitymo dėka neišmatuojamai sustiprėjo. Esame juk katastrofiško masto pralaimėjimų, kurie kūrėjui suteikia jėgų gyventi.

Gėrio atradimas

ANUOMET Vienoje būta žmonių, su kuriais aš bendravau, dažnai juos sutikdavau, nevengiau jų, o jie buvo susiskirstę į dvi priešiškas stovyklas. Vieni, tokių būta šešeto ar septyneto, stulbino mane savo darbu ir begal rimtu požiūriu į tą darbą. Tai buvo žmonės, ėję savo pačių pramintu keliu, niekam neleidę iš jo išmušti, neapkentę pataikavimų, žmonės, kurie purtėsi sėkmės nepadoriąja šio žodžio prasme, kurių šaknys, kad ir ne visuomet, buvo Vienoje, kuriuos sunku buvo įsivaizduoti kur nors kitur, bet kurie ir nesileido tos Vienos korumpuojami. Tokiais aš žavėjausi, iš jų mokiausi, kaip reikia ką nors padaryti iki galo, niekam už tai nemokant muitų, nors pasaulis ir nenorėtų nieko apie tai girdėti. Teisybė, visi jie vylėsi sulaukti pripažinimo būdami dar gyvi, bet buvo ir pakankamai įžvalgūs, kad suvoktų, kaip tai yra netvaru, tad buvo pasiryžę daryti ką mano esant privalu daryti, nors jiems skiriamos patyčios lydėtų juos iki jų dienų galo. Gal šitoks jų pozicijos apibūdinimas skamba pernelyg herojiškai, bet jie visi buvo per daug rimti ir protingi, kad tapatintų save su didvyriais, nors narsos jiems išties nestigo, o ir kantrybės, ji kartais atrodydavo beveik antžmogiška.

Būta ir kitokių, atstovaujančių priešingai stovyklai – tokių, kurie dėl pinigų, šlovės ar valdžios buvo pasiryžę viskam. To-

kie mane irgi stulbino, tik, žinoma, kitaip. Siekiau juos pažinti iki galo, norėjau sužinoti, kaip visa tai žmoguje atrodo, ištirti juos iki atokiausios kertelės, tarsi nuo šito suvokimo ir jų, kaip visuotinio reiškinio, perpratimo, priklausytų mano išganymas. Šitokius sutikdavau nė kiek ne rečiau nei anuos, tiesą sakant, pažinimo godulys parsidavėliams galėjo būti netgi didesnis, nes aš niekuomet neįstengdavau iki galo patikėti tuo, ką juose išvysdavau, kaskart tekdavo save įtikinėti, kad tai tiesa. Tik tai visiškai nereiškia, kad jų draugijoje aš žemindavausi, ne, ne, aš prie jų visai nesiteikiau ir nė nesistengiau būti malonus, tik jie ne visuomet iškart patirdavo, ką apie juos iš tikrųjų galvoju. Šioje grupėje irgi buvo šešetas ar septynetas pagrindinių veikėjų, spalvingiausia persona čia buvo Alma Mahler.

Sunkiausia man buvo ištverti tų abiejų stovyklų tarpusavio santykius. Albanas Bergas, kurį aš pamilau, artimai draugavo su Anna Mahler, vos ne kasdien ją lankė, dalyvaudavo kiekviename didesniame jos rengiamame pobūvyje Hoenvartėje, visuomet ten jį aptikdavau kur nors kamputyje su savo žmona Helena ir su palengvėjimu atsidusęs prisidėdavau prie jų. Jis, atrodo, buvo kaži kaip išskiriamas iš kitų ir nedemonstruojamas kaip kiti nauji ir „ypatingi“ nenustygstančios Almos svečiai. Atrodo, kad ir jo replikos apie tam tikrus tų susiėjimų dalyvius buvo tokios aštrios, kaip esu minėjęs „Fakele“*, ir nuo jų mano širdis atlėgdavo ne menkiau kaip jo paties, bet jis ten eidavo, jis ten būdavo visuomet ir niekad iš jo neišgirdau blogo žodžio apie tų namų šeimininkę.

Brochas irgi lankydavosi pas pačius įvairiausius žmones, ir, nors mums likus vieniems, jis atvirai pasakydavo, ką apie juos mano, jam nė į galvą nebūtų atėję jų vengti. Taip būdavo ir su tais, kuriuos jis rimtai vertino ir gerbė. Visi jie turėjo

* „Fakelas ausyje“ – antroji Elias Canetti memuarų trilogijos dalis.

savo antrąjį pasaulį, kuriame sukosi, patys nesusipurvindami, išties dažnai netgi atrodydavo, kad tas antrasis pasaulis *būtinas* tam, kad švarus išliktų tikrasis. Labiausiai iš kitų šia prasme čia, ko gero, išsiskyrė Musilis. Žmones, su kuriais susitikdavo, jis atsirinkdavo kuo rūpestingiausiai, ir kai kavinėje ar šiaip kur atsidurdavo tarp jam nemalonių asmenų, jis nutildavo, ir tada jau niekas nebūtų privertęs jo pratarti bent žodį.

Šnekučiuojantis su Brochu, nuolat iškildavo vienas klausimas, kuris gali pasirodyti stebinantis: ar žmogus gali būti *geras*? Ir koks jis turėtų būti, jeigu jau atsirastų? Ar jis privalėtų *neturėti* tam tikrų savybių, kuriomis pasižymi kiti? Ar tai būtų toks, kuris laikosi nuo visų atokiai, ar galėtų sukinėtis minioje, reaguoti į jos reikalavimus ir, nepaisant to, vis tiek būtų „geras"? Šitas klausimas vienodai rūpėjo mums abiem. Mes nuo jo nebėgome ir ieškojome definicijų. Abu dvejojome, ar gyvenime, kokį mes jį – kiekvienas savaip – šalia matėme, žmogus apskritai galėtų būti geras. Nedvejojome tik, koks jis būtų, *jei* toksai atsirastų. Sutikę mudu jį būtume atpažinę iškart. Mums abiems, pokalbio, kuriame būta kažkokio keisto primygtinumo, dalyviams, buvo būdingas bendras įsitikinimas, kad puikiai žinome, ko norime. Tai nebuvo sterili diskusija apie gėrį kaipo tokį. Mudu stebino jau vien tai, kad apie daugybę dalykų mūsų nuomonės skyrėsi ir mes to neslėpėme. Bet ir jame, ir manyje, geras žmogus egzistavo kaip neliečiamybės simbolis. Ar tai buvo tik vizija? Ar toks žmogus suvis buvo? Kur tada buvo?

Pokalbiai klostydavosi taip, kad mintimis mes perbėgdavome visus savo pažįstamus žmones. Iš pradžių kalbėdavomės apie tuos, kuriuos pažinojome, bet *nepažinome*. Paaiškėdavo, kad žinome apie juos pernelyg mažai. Kokią tad galėjo turėti prasmę mūsų palankūs ar nepalankūs sprendimai apie žmones, kurių mudu negalėjome kontroliuoti pagal jų pačių pažiūrą į save? Taigi nutarėme svarstyti tik apie tokius, ku-

riuos pažinome *gerai*. Vienas po kito čia prieš Brochą, čia prieš mane iškildavo tokie, kurie būdavo egzaminuojami.

Tai gal dvelkia mokytojišku pamokslavimu, bet praktiškai tai reiškė vien tai, kad būdavo aptariamos kokio nors asmens kai kurios gyvenimo aplinkybės, kurių liudininkais mums teko būti, kurias, kaip mums atrodė, gerai suvokėme. Buvo aišku, kad mes neieškome kokio *primityvo*, mūsų įsivaizduojamas geras žmogus privalėjo *žinoti*, ką jis daro. Tarp to, iš ko galėjo rinktis, turėjo būti didžiulė gyvų dalykų atsarga. Tai nebuvo prastas ar supaprastintas asmuo, jis neturėjo atsidurti tokioje būsenoje, kad nesuvoktų ničnieko, kas dedasi pasaulyje, jis privalėjo turėti gebėjimą perprasti kitus. Neturėjo leistis jų apgaudinėjamas ar užliūliuojamas, turėjo būti budrus, jautrus, gyvas, judrus, ir tik tuomet, jeigu jis turėjo visas šias savybes, jau buvo galima klausti: ar jis vis dėlto tikrai yra geras? Tokių žmonių, kuriuos pasirinkome svarstymams, nes gerai juos pažinome, ar pažinojome anksčiau, nestigo nei Brochui, nei man. Bet kai ėmėme juo naršyti tarsi kokią mantą, mūsų užsiėmimas netruko įgauti netikrą skonį, nelyginant žaistume budelį ir auką, nes kas gi buvome mes patys, užsimoję apie tai spręsti? Man buvo gėda prieš Brochą, kad neatradau nė vieno tinkamo, matyt, kažką panašaus juto ir jis, nors iš prigimties ir nebuvo toks kategoriškas, tik staiga jis ėmė ir pasakė:

– O, jau žinau tokį! Mano draugas Sonne! Štai kur geras žmogus! Jis – geras!

Tokios pavardės niekuomet nebuvau girdėjęs, todėl pasiteiravau:

– Ką, jis tikrai taip ir vadinasi? Sonne?*

– Taip, galite vadinti ir daktaru Sonne. Skambės ne taip mistiškai. Štai žmogus, kurio mudu ieškome! Jis toks geras, kad gal kaipsyk todėl iškart ir neatėjo į galvą.

* Saulė *(vok.)*.

Patyriau, kad dr. Sonne gyvena užsisklendęs, susitikinėja vos su keletu bičiulių, o retsykiais juos netgi aplanko.

– Jūs kaip tik paminėjot tapytoją Georgą Merkelį, – šis buvo vienas mūsų „kandidatų".

– Taip, Sonne kartais aplanko ir jį. Pencinge, užmiestyje. Ten ir jūs galėsite su juo susipažinti. Taip bus paprasčiausia. Viskas tarsi savaime.

Georgą Merkelį, tapytoją, kurio paveikslai parodose jau seniai traukė mano akį, daugmaž Brocho bendraamžį, buvau įsidėmėjęs iš „*Museum*" kavinės, kurioje jis lankydavosi, tiesa, rečiau nei jo kolegos tapytojai, gal ir dėl gilaus duburio kaktoje virš kairiosios akies. Jo paveikslais gėrėjausi ir Wotrubos valgomajame bei svetainėje, jie atrodė labai prancūziški, jį jau seniai buvo paveikę neoklasicistai, spalvinė tų paveikslų gama atrodė unikali ir neįprasta Vienai. Pasiteiravau Wotrubą, kas jis toks ir paprašiau apie jį papasakoti. Kaip ir su daugeliu žymių to meto tapytojų, Wotruba vėliau mane su juo supažindino toje pačioje „*Museum*" kavinėje. Mane iškart užbūrė jo begal rafinuota vokiečių kalba. Joje buvo girdėti lenkiškos gaidelės, ji buvo neskubri ir pakylėta, kiekviename sakinyje jutai gilų įsitikinimą bei reikšmę. Jis, tarsi pirštųsi Rachelei, kalbėjo taip, kaip kalbama Biblijoje. Aišku, jis šnekėjo apie visai kitus, su Biblija nieko bendra neturinčius dalykus, bet visuomet pabrėždavo pasisveikinimą, pagarbumą ir užkalbintajam suteiktą garbę – pastarasis turėdavo pasijusti pamalonintas ir pagerbtas, bet tuo pat metu kuo aiškiausiai jautei, kaip pats kalbėtojas stengiasi, kad visa tai neatrodytų perdėta. Vieną jo tariamą vardą kiti bandydavo ištarti jo maniera, kartais tiesiog paniždavo tą vardą tarti taip, kaip taria jis, tik tai būtų atrodę juokingai, nes tai, kas kitų lūpose nuskambėdavo su patosu, jam išeidavo natūraliai ir oriai. Jo įsitikinimai iki pat kraštų buvo pripildyti jausmo, niekam net galvon nebūtų šovę su juo apie ką nors diskutuoti. Bent *vie-*

nas jo ištartas teiginys, kuriuo būtų išdrįsta suabejoti, abejone būtų pavertęs jį visą. Jis būtų niekad neįstengęs nei ką bjauraus padaryti, nei ištarti šlykštaus žodžio. Tokiam raiškiam, tokiam aistringam žmogui tai atrodo neįtikėtina. Bet reikėjo tik pamatyti, kaip jis atremia įžeidimą, su kokiu ryžtu ir galia, nė menkiausiu judesiu neišsiduodamas, kaip jis apsidairo, ar visi kiti girdi, jis taip atsikirsdavo, kad gilus randas kaktoje atrodydavo tarsi trečioji ciklopo akis. Tiesiog kildavo pagunda jį kaip nors įsiutinti, nes rūstybėje jo žodžiai skambėdavo įstabiai, tik Merkelis buvo pernelyg gerbiamas ir mylimas, kad tokiai pagundai pasiduotum.

Slaviška savimonė, kurios tokia turtinga buvo Viena, man iškalbingiausiai buvo įsikūnijusi Georgo Merkelio asmenyje. Jis studijavo Krokuvoje, pas Wyspianskį, štai kuo būtų galima paaiškinti jo taip ilgai išsaugotas lenkiškas gaideles; lenkiško skambesio jo šneka neprarado niekad, net ilgus dešimtmečius išgyvenus Vienoje ir Prancūzijoje – Merkelis sulaukė gilios senatvės, bet ir prancūzų, ir vokiečių kalbos jo lūpose tebeskambėjo lenkiškai. Kai kurių balsių jis taip ir neišmoko tarti, umlauto „ö" jis neįveikė niekados. Dviejų, pačių svarbiausiųjų jo gyvenime žodžių – *„schön"* ir *„Österreich"** jis niekad neišmoko tarti teisingai. Jis tarė *„Ėsterreich"*, ir apžavėtas kokios moters grožio pareikšdavo: „Argi ji ne „šėn"? Ji labai „šėn"! – o tai skambėdavo dar žavingiau. Tokius jo žodžius tekdavo girdėti ir Vezai, ir taip emfatiškai, kad ir mes tuo užsikrėsdavome. Niekad, ar mes būtume užsukę pas jį, ar jis pas mus, ar būtume visi susitikę *„Museum"* kavinėje, pamatęs Vezą, jis neištverdavo nesušukęs: „Kokia ji šėn!", ir tai nuskambėdavo dar įtaigiau, nes šiaip viskas, ką besakytų, buvo tariama itin subtilia ir taisyklinga vokiečių kalba.

* „Gražu" ir „Austrija" *(vok.)*.

Su Georgu Merkeliu buvau susipažinęs visai neseniai prieš diskusijas su Brochu ir nedaug tetrūko, kad ėmus dairytis „gero“ žmogaus, būčiau prašnekęs apie jį. Daugel kas sutapo, bet už jį mudu visgi nebalsavom: mat užvis svarbiausia jam buvo jo tapytojiška saviraiška. Tuo jis tarsi buvo nusiteikęs prieš likusią žmonijos dalį, kuri nieko nenorėjo žinoti apie meną ir gyveno savais rūpesčiais bei pretenzijomis. „Gėris“, kaip mes jį *supratome*, likdavo kažkur užnugaryje.

Likus keleriems metams iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios, Merkelis išvyko į Paryžių ir praleido ten ganėtinai daug jaunystės, kad jau niekuomet nebeprarastų andainykščio paryžietiško to meto antspaudo. Įvairesnės ir gausesnės tapytojų draugijos ten, ko gero, niekad nebuvo. Jie suplūdo iš visų šalių ir gyveno sklidini lūkesčių. Jie net nebandė ieškoti lengvo gyvenimo ar kokiais nors triukais skintis kelią į pripažinimą bei šlovę. Tapymas jiems buvo toks svarbus, kad nieko kito jie ir nedarė. Paskatų tam nestigo, miestas priplūdo tapytojų, pasijuto rytietiškos ir afrikietiškos įtakos, bet tebegyvavo ir tenykštės viduramžiškos ar klasikinės tradicijos, jos liko reikšmingos jau vien kaip priešingas, atsveriantis polius. Labiau nei bet kada buvo matyti, kad šitiek daug jaunų tapytojų bandė kurti naujai ir savitai. Tam reikėjo jėgų, kad ištvertum skurdą, bet, ko gero, dar būtinesnė buvo kita jėga: lengvai nesusižavėti ir atsispirti įvairiausioms pagundoms, imti iš jų tik tai, kas būdinga tau pačiam, o visa kita palikti pakely kitiems. Tuo metu Paryžiuje susiformavo nauja nacija – tapytojų. Kai šiandien mintyse permeti tuos vardus, kurių dėka pranyksta ir veikiausiai visuomet pranyks laiko sąvoka, apstulbsti suvokęs jų kilmės įvairovę – kiekviena šalis Paryžiuje turėjo savo jaunuomenės, tarsi patsai miestas, kaip aukščiausioji instancija, būtų mobilizavęs ją tapybos tarnybai. Tik niekas jų ten nemobilizavo, jie veržte veržėsi savanoriais, nes už nepriteklių, kurių jie nė truputėlio nesibaidė, vėrėsi perspek-

tyva būti čia su tokiais pat kaip jie, kuriems buvo nė kiek ne lengviau, kurie tačiau, kaip ir jie patys, buvo kupini tikėjimo susilaukti šlovės čia, pasaulio sostinėje.

Pirmojo pasaulinio karo pradžia Merkelį užklupo Paryžiuje, kur jis su savo žmona Luise, irgi tapytoja, gyveno pašėlusiai aistringai. Vargu ar kur kitur būtų atsivėrusi jam dar tinkamesnė atmosfera, jis visuomet parsirasdavo į Paryžių ir iš viso praleido jame gerą trečdalį savo gyvenimo. Bet tuomet, 1914 metų liepos pabaigoje, jo galvoje sukosi vienui vienintelė mintis drauge su žmona kaip nors parsigauti į Austriją ir stoti ten kariuomenėn. Tai virto ne vieną dieną užtrukusia, nuotykių pilna kelione. Galop jis parsirado namo, prisistatė ir išėjo į frontą. Tarp apsišvietusių Galicijos žydų tuomet gyvavo kažkas panašaus į austrišką patriotizmą. Akyse jiems dar tebestovėjo rusų pogromai. Imperatorių Praną Juozapą žydai laikė savo užtarėju. Tokie kaip Merkelis anuomet buvo kupini austriškos savimonės. Jis nė neketino saugiai įsitaisyti kokiame nors karinės spaudos padalinyje ir ten kurstyti kitų kovingumą. Tapti paprastu kareiviu jam buvo savaime suprantamas dalykas. Kad ir ne be klastų ir pavojų iš Paryžiaus paspruktі jam pavyko, Merkelis tapo kareiviu.

Už savo meilę Austrijai jis sumokėjo sunkiu galvos sužeidimu. Granatos skeveldra pataikė jam į kaktą viršum akies, ir jis apako. Keletą mėnesių, aš net nežinau, kiek laiko, jis praleido tamsoje. Jam, tapytojui, tai buvo pats baisiausias dalykas, koks tik galėjo nutikti. Apie tai jis su manimi nešnekėdavo, manau, kad ir su kitais ne. Liko gilus randas, jį išvydęs, visuomet pagalvodavai apie jo neregystės metą. Bet jis atgavo regėjimą ir visa, ką jis po to nutapė, buvo nulemta šito stebuklo. Tai, kad jis vėl matė, buvo jo grįžimas į prarastąjį rojų, į kurį kitaip nei į atgautą, jis nebesugebėjo žvelgti. Negalima užtat ant jo širsti, kad tapė „grožybes“, jo paveikslai virto nepaliaujama padėka už atgautą akių šviesą.

Taip jau nutiko, kad netrukus po mūsų žaismingo ir viltingo pašnekesio su Brochu pirmukart ir buvau pakviestas į Pencingą pas Georgą Merkelį. Čia jis turėjo butą su ateljė ir kokią sekmadienio popietę mėgdavo pasikviesti draugų, kuriems rodydavo paveikslus. Aš dar menkai jį pažinojau, bet jo istorija, ypač apie sužeidimą ir siaubingą įdubą kaktoje, man buvo jau žinoma. Jaučiausi pakerėtas dainingos jo kalbos ir nors man žinomi jo paveikslai, nepaisant paletės žavesio, buvo visai kas kita, kas mane šiaip jau žavėjo moderniojoje tapyboje, troškau kuo plačiau pasidairyti po jo ateljė. Mane visuomet domino maniera, su kuria dailininkai demonstruoja paveikslus savo namuose. Čia susipina išdidumas, didžiadvasiškas dosnumas ir jautrumas, o šių trijų savybių santykis kiekvienu atveju vis kitoks.

Pasirodžiau kiek pavėlavęs, dar buvo geriama arbata; kai kuriuos iš čia esančių jau buvau asmeniškai sutikęs kitur, kitų žinojau tik vardus ar kūrinius. Visų nuošalėje droviai, kone slėpdamasis sėdėjo vyriškis, kurio veidas iš matymo man buvo pažįstamas jau pusantrų metų. Jis atrodė visai kaip Karlas Krausas (aš jau pasakojau), ir nors žinojau, kad šito negali būti, man taip knietėjo išvysti *tylintį*, nieko nesmerkiantį ir į miltus nemalantį Karlą Krausą, jog bandžiau įsivaizduoti, kad čia jis. Tuos kasdienius susitikimus su jo veidu, kuris nebylus praslinkdavo prošal, aš išnaudojau kaip galimybę išsivaduoti nuo milžiniškos tos galvos galios vos jai prabilus.

Dabar toji galva sėdėjo čia, aš persigandau ir nuščiuvau. Merkelis, pajutęs, kad čia kaži kas ne taip, atsargiai paėmė mano ranką, nuvedė prie to veido ir pasakė:

– O čia mielas mano bičiulis daktaras Sonne.

Jo maniera pristatyti žmones turėjo kažko didžiai jausmingo, sausos, dalykiškos pažintys buvo jam ne prie širdies, o jeigu jis suvesdavo du žmones, tai jau likdavo visam gyvenimui.

Iš kur jis galėjo žinoti, kad aš jau pusantrų metų kuo ati-

džiausiai stebiu kiekvieną šio žmogaus judesėlį. Jis juk nežinojo ir to, kad vos prieš savaitę Brochas man pirmukart buvo ištaręs šią pavardę. Užsispyrėliškas žaidimas ieškant „gero“ žmogaus, į kurį mudu visai rimtai įnikome, virto tikrove ir įgavo prasmę, nes vardas ir veidas, kurie manyje iki šiol gyvavo atskirti, šio progiesmiais šnekančio tapytojo namuose tapo vienu žmogumi.

Saulė

KAS GI nutiko, kuo gi Sonne mane taip papirko, kad dabar geidžiau matyti jį kasdien ir kasdien taip ilgėdavaus, kad jis pasidarė didžiausiu mano ilgesiu, kokį tik kada nors man buvo sukėlęs dvasingas žmogus.

Pirmučiausiai čia kaltas buvo jo beasmeniškumas. Jis niekad nekalbėdavo apie save. Niekad apie ką nors nieko nepareikšdavo pirmuoju asmeniu. Tiesiogiai nesikreipdavo beveik į nieką. Išlaikant distanciją, viskas būdavo pasakoma trečiuoju asmeniu. Reikia įsivaizduoti šitą miestą su nuo šnekų gaudžiančiomis kavinėmis, kalbų apie save, iškilmingų pažadų, išpažinčių ir savigyros srautą. Visi čia tik aimanavo, bliovė ir trimitavo. Bet visi ir atvirai gyveno drauge, susiskirstę į nedideles grupeles, visiems reikėjo vienas kito kalbų ir visi ištverdavo jas. Diskutuojama būdavo apie viską, visą peną pašnekesiams teikė laikraščiai.

Įvykių tuomet pakako, bet dar labiau tai buvo toksai metas, kai jautei, kiek visko dar *gali* įvykti. Buvo kremtamasi dėl įvykių pačioje Austrijoje, bet puikiausiai suvokiama, kiek daug gali lemti įvykiai kaimyninėje, ta pačia kalba kalbančioje šalyje. Katastrofa tvyrojo ore. Priešingai prognozėms, jos proveržis buvo atidėliojamas metai iš metų. Prasti reikalai buvo ir Austrijoje, tai buvo nesunku spręsti pagal bedarbių skaičių.

Kai imdavo snigti, žmonės kalbėjo: „Tai džiaugsmo bedarbiams!“ Mat sniegui nukasti Vienos municipalitetas samdydavo bedarbius, ir šie susilaukdavo pramogos kiek užsidirbti. Kai matydavai juos kasant sniegą, norėdavosi, kad tik kuo daugiau snigtų, jų labui.

Man šis metas buvo pakenčiamas tik tada, kai matydavausi su dr. Sonne. Jis buvo instancija, kurioje galėdavau lankytis kasdien. Būnant su juo, užeidavo kalbos apie begalę dalykų, kurie dėjosi aplinkui, o dar labiau apie tai, kas *grėsė* įvykti. Nesmagu būtų buvę paversti visa tai asmeniškais plepalais. Grėsmės akivaizdoje nė vienas žmogus neturėjo teisės laikyti save kuo nors išskirtiniu, tai nebuvo *jo vieno* pavojus, jis buvo visų. Joks nuopelnas nebuvo tą pavojų pripažinti ir apie jį kalbėti svarbiau užvis buvo jo *suvokimas* ir niekas daugiau, bet suvokti kaipsyk ir buvo sunkiausia. Iš anksto niekad negalėdavai sugalvoti, ko čia dar dr. Sonne's paklausus. Nieko nebuvo įmanoma numatyti. Temos atsirasdavo lygiai taip pat spontaniškai kaip ir jo komentarai. Ką jis bepasakydavo, niekad nenutoldavo nuo mąstymo šaltinio. Jo žodžiuose aš neišgirsdavau emocijų, bet jie visgi nebuvo ir šalti ar bejausmiai. Niekad jie nebuvo ir šališki. Nekildavo įspūdis, kad štai dabar jis palaiko vienus arba kitus. O reikia dar pridurti, kad jau tuomet įsigalėjo lozungais užteršti laikai ir nelengva buvo atrasti *laisvą* vietelę, kur nesijaustum jų užspeistas. Didžiausia jo kalbos dorybė buvo ta, kad Sonne kalbėjo precizižkai, bet ne striukai. Pasakydavo tai, ką reikėjo pasakyti – aiškiai ir labai ryškiai apibrėždamas, bet nieko neperšokdamas.

Jis nieko nepraleisdavo, jis būdavo išsamus, ir jei visa tai nebūtų buvę taip žavu, būtum sakęs, kad *nuomonę* jis pareikšdavo apie viską. Bet tai buvo nepalyginamai daugiau nei nuomonė, nes, nors ir nieko neįvardijant, pajusdavai galimos prošvaistės šviesą.

Vargu ar bebuvo kokia tema, kurios nebūtume aptarę. Aš

tik paminėdavau ką nors man svarbaus, jis galbūt norėdavo patirti apie tą pat daugiau, bet jo teiravimaisi niekad nepriminė klausinėjimų. Šitaip jis priartėdavo prie medžiagos, bet paklaustasis išlikdavo nepaliestas. Iš šalies, ko gero, atrodydavo, kad jo šneka visiškai neliečia greta sėdinčio asmens, kad jam tėra svarbūs tik jo paties dvasią dominantys dalykai, bet tai buvo netiesa, nes jei šalia būdavo trečias, į pastarąjį jis kreipdavosi jau visai kitaip. Atrodytų, kad jis skyrė pašnekovus, bet tasai, kuriam kas nors buvo taikoma, nieko nepastebėdavo, buvo neįmanoma net įsivaizduoti, kad kas nors jo akyse pasijustų nuskriaustas. Jį vertė kentėti kvailumas, kvailų žmonių jis vengė, bet jeigu į jo aplinką pakliūdavo kvailys, – susiklosčius aplinkybėms, kurioms jis neturėdavo jokios įtakos, – toks nebūtų net pastebėjęs, koks jis kvailas.

Po pirmųjų lengvų užuominų visuomet ateidavo akimirka, kai apčiuopęs medžiagą, jis imdavo pagrįstai ir išsamiai apie ją kalbėti. Tuomet man net į galvą nebūtų šovę ji pertraukinėti netgi ko nors paklausiant, o diskutuodamas su kitais tai darydavau noriai. Visas išorines reakcijas blokšdavau nuo savęs tarsi netikusį karnavalo kostiumą ir išpūtęs ausis atidžiai klausydavausi. Šiaip jau aš niekuomet šitaip nesiklausydavau. Pamiršęs, kad čia kalba žmogus, jau nebetykodavau jo kalbėsenos įmantrybių, jis man niekad netapo personažu, Sonne buvo personažo priešingybė. Jei kas nors būtų paprašęs manęs jį pamėgdžioti, nebūčiau to daręs ne tik iš pagarbos jam, aš tiesiog nebūčiau sugebėjęs jo suvaidinti, dievaži, netgi šiandien, vos pagalvojęs apie tai, pamanau, jog tai būtų buvusi ne tik bjauri patyčia, tai būtų buvęs visiškas mano *fiasco*.

Tai, ką jis pareikšdavo apie kokį nors dalyką, būdavo ne tik nuoseklu ir aišku iki galo, žinodavai ir tai, kad iki šiol šitaip jis dar niekam nebuvo kalbėjęs. Tai būdavo visuomet naujos, ką tik užgimusios mintys. Ir tai nebūdavo kokie nuosprendžiai, jis tik atskleisdavo dėsningumus. Bet užvis

nuostabiausia atrodė tai, kad jis niekad nekalbėdavo apie kokią nors konkrečią medžiagą, kurioje jis būtų puikiai pasikaustęs. Jis nebuvo koks specialistas, geriau pasakius, jis nebuvo kurios nors vienos srities specialistas, jis tiesiog buvo visų galų, apie ką tik jis būtų šnekėjęs, meistras. Tik jo dėka aš patyriau, kad yra įmanoma aprėpti pačias skirtingiausias sritis nepavirstant niektauza ar pliurpa. Žinau, tai labai skambūs žodžiai, ir jie nepasidarys įtikinamesni, jei pridėsiu, kad aš neįstengčiau atkartoti to, apie ką jis kalbėdavo, nes kiekviena jo kalba būdavo rimtas ir begal gyvas traktatas, ir toks visapusiškas, kad nė vieno jų iki galo neatmenu. Pateikti kokius nors fragmentus, būtų bjauri klastotė. Jis nebuvo aforizmų mėgėjas, bendraujant su juo, žodis, kurį aš taip gerbiau, tapdavo kone nešvankus. Sonne buvo pernelyg išsamus, kad būtų aforistas, jame nebuvo vienašališkumo, o ir noro stulbinti kitus. Kai jau jis ką nors išsakydavo iki galo, pasijusdavai ir apšviestas, ir pasotintas, tai virsdavo kaži kuo baigtu, apie tai daugiau nebebūdavo kalbama, nes nelikdavo ką pridėti.

Tik jeigu aš ir neišdrįsčiau atkartoti to, apie ką jis kalbėdavo, tai vis dėlto esama tokio literatūrinio fenomeno, su kuriuo jis, ko gero, yra lygintinas. Tais metais aš skaičiau Musilį, ir niekaip neįstengiau pasisotinti jo „Žmogumi be savybių", kurio jau buvo pasirodžiusios dvi pirmosios knygos, daugmaž tūkstantis puslapių teksto. Tada maniau, kad jokioje literatūroje neatrastum nieko, su kuo tai būtų galima lyginti. Mane stulbino ir tai, kad kur tik beatsiversčiau vieną iš tų dviejų tomų, iškart pajusdavau teksto artumą. Tai buvo kalba, kurią aš pažinau, buvo mąstymo ritmas, kurį ir pats buvau patyręs, o visgi – tuo tvirtai tikėjau – nebuvo kitos tokios knygos kaip ši. Turėjo praeiti kiek laiko, kol suvokiau sąsają: Sonne *kalbėjo* taip, kaip Musilis *rašė*. Žinoma, Sonne namie neužrašinėdavo nieko, ko dėl kokios nors priežasties būtų nenorėjęs skelbti ar kad savo kalbų išminties semtųsi iš jau

suformuoto ir apgalvoto rašto. Jis *nerašė* namuose sau, ką jis sakydavo, rasdavosi čia pat, jam šnekant. Tačiau tai rasdavosi taip tobulai ir skaidriai, kaip Musilis to pasiekė tik rašydamas. Tai ką aš, privilegijuotasis, kasdien išgirsdavau, būdavo nelyginant skyriai iš kito „Žmogaus be savybių“, apie kurį niekas daugiau ir nežinojo. Nes jeigu ką ir kalbėdavo kitiems – ne kasdien, bet retkarčiais visgi kalbėdavo – tai ten jau būdavo kitas ir *kitoks* skyrius.

Amorfinei visažinystės manijai, aklam graibymuisi ir šakojimuisi į visas puses, bloškimui šalin kažko vos teprisiliesto, vos tik imto suvokti, smalsumui, kuris, aišku, yra kur kas daugiau nei grynas smalsumas, nes jis neturi jokių kėslų ir baigiasi nieke, šitam trūkčiojimui ir tampymuisi į visus šonus yra vienintelis vaistas: bendravimas su žmogumi, turinčiu dovaną judėti po visa, kas yra žinoma, nieko nepaliekant neišmatuoto ir nieko nesiimant spręsti. Niekas, apie ką kalbėjo Sonne, nebuvo jo dėka išspręsta, panaikinta ar sutvarkyta. Tai buvo įdomiau nei anksčiau, tai buvo suskirstyta ir apšviesta. Ten, kur žmoguje tamsuodavo tik juodi, klausimų pritvinkę taškai, jam tilpdavo ištisi kontinentai. Visuomenei svarbų žmogų jis sugebėdavo atvaizduoti lygiai taip pat tiksliai kaip ir bet kokią mokslo žinių sritį. Jis vengdavo kalbėti apie tuos žmones, kuriuos mudu abu asmeniškai pažinojome, tai galėjo paversti mūsų pokalbius apkalbomis, o jam tai atrodė neįmanomas dalykas. Bet šiaip jau ir daiktams, ir žmonėms jis taikydavo tuos pačius kriterijus. Galbūt čia ir glūdėjo tai, kas man jame labiausiai priminė Musilį: žmonių, kaip atitinkamai savitų žinių sričių, suvokimas. Vienintelės, įmanomos visai žmonijai pritaikyti teorijos nykumas jam buvo toksai atkarus, kad jis tos teorijos taip nė karto ir nepaminėjo. Kiekvienas žmogus, pasak jo, buvo kuo nors ypatingas, ne tik išskirtas. Jis neapkentė to, kas žmoguje buvo nukreipta prieš žmogų, sutikti tokios nebarbariškos sielos man daugiau nie-

kad nebepasitaikė. Net jeigu jam tekdavo prašnekti apie tai, ko jis nekentė, tai niekuomet nenuskambėdavo it neapykanta, tai būdavo tik jo atrastas absurdas, ir tiek.

Neapsakomai sunku suprantamai paaiškinti tai, kaip atkakliai jis vengė bet kokio asmeniškumo. Galėjai su juo išbūti porą valandų, per kurias išmokdavai be galo daug ir, beje, tokių dalykų, kuriuos išgirdęs, visuomet apstulbdavai. Kaipgi tokio nepasiekiamo pranašumo akivaizdoje būtum drįsęs kelti save aukščiau kitų? Nusižeminimas, aišku, nebuvo toji sąvoka, kurią jis būtų vartojęs, tačiau jo būsena pasidarydavo tokia, kurios niekaip kitaip kaip *budrumu* nebūtum pavadinęs, avies nuolankumas jam buvo svetimas.

Aš jau buvau pratęs atidžiai klausytis man visiškai svetimų žmonių, tokių, su kuriais anksčiau nė žodžiu nebūdavau persimetęs. Su tikru įniršiu klausydavausi tokių, kurie man būdavo tuščia vieta, geriausiai įsimindavau tokio žmogaus balso intonacijas, ypač tuomet, kai atrodydavo, jog daugiau jo niekada nebesutiksiu. Tuomet nesidrovėdamas skatindavau jį kalbėti, klausinėdamas ar netgi kuo nors apsimesdamas. Niekuomet neužduodavau sau klausimo, ar turiu tokią teisę, viską, kas tik įmanoma, iškvosti iš žmogaus paties. Naivumas, su kuriuo aš pretendavau į tokią tiesą, šiandien man atrodo nesuvokiamas. Be abejo, esama kraštutinių savybių, kurios yra neapibūdinamos, ir bet koks bandymas jas aiškinti privalo likti *bergždžias*. Viena tokia kraštutinė savybė ir yra mano aistra žmonėms. Ją įmanoma pavaizduoti, ją galima pademonstruoti, bet jos ištakos visuomet privalo likti dunksoti patamsiuose. Galiu kalbėti apie palaimą ir tik džiaugtis, kad per tuos ketverius savo mokslų pas Sonne metus aš bent suvokiau džiaugsmo abejotinumą.

Paaiškėjo, kad jis iššvaistęs viską, kas artima, pats to nepastebėdamas. Jei apie greta mūsų nuolat buvusius žmones jis niekad nepratardavo nė žodžio, tai buvo taktas: jis neužsiminda-

vo apie nė vieną, tai galiojo netgi tokiems, kurie niekad šito nebūtų sužinoję. Jo pagarba bet kurio žmogaus autonomijai buvo nepajudinama. Vadinau tai jo *ahimza* – indiškas žodis, reiškiantis bet kokios gyvasties tausojimą. Bet šiandien turėčiau pripažinti, kad tame žodyje slypėjo veikiau kažkas *angliška*. Reikšmingus jam gyvenimo metus jis buvo praleidęs Anglijoje, šis faktas buvo viena iš dviejų ar trijų jo gyvenimo aplinkybių, kurias patyriau iš jo paties žodžių. Juk, tiesą kalbant, apie jį aš nežinojau nieko, ir net kalbėdamas apie jį su kitais, pažįstančiais jį, beveik nieko konkretaus iš jų neišgirdau. Galbūt tie žmonės drovėjosi kalbėti apie jį kaip apie bet kurį kitą, nes tikrieji dalykai, atveriantys jį, buvo labai sunkiai nusakomi, tad netgi tokie, kurie patys buvo praradę saiką ir tik stebėjosi jo nuosaikumu, užėjus kalbai apie Sonne, susiturėdavo tarsi stengdamiesi neiškraipyti jo proporcijų.

Niekas jam neužduodavo klausimų, kaip ir jis pats beveik nieko neklausinėdavo. Žmonės pateikdavo jam savo pasiūlymus, tai yra kokį nors dalyką paminėdavo taip, tarsi jis jau seniausiai nebūtų davęs ramybės, veikiau droviai nei primygtinai. Priimti jų jis irgi neskubėdavo. Tęsdamas pašnekesį apie ką nors kita, tokį pasiūlymą jis dar kiek pasverdavo. O tada tarsi vienu aštraus peilio mostu iškart perrėždavo tą objektą ir išnarstydavo visą iki galo su nepaprastu, permatomu it stiklas aiškumu ir stulbinamai nuosekliai. Nesuklysiu pavadinęs šitokį aiškumą lediniu. Jis priminė šlifuojamą skaidrų stiklą, kai šlifuotojas nenurimsta tol, kol nebelieka jokių drumzlių. Bet kokį dalyką tyrinėdamas, jis išnarstydavo jį, bet visumos nepažeisdavo. Jis neskrosdavo, tik peršviesdavo. Tačiau pasirinkęs atskiras dalis peršvietimui, atsargiai jas išimdavo ir sėkmingai nustatęs jų funkciją, vėl taip pat atsargiai grąžindavo visumai. Nauja, negirdėta man buvo tai, kad tokia skvarbi ir įžvalgi dvasia nesibodėjo menkiausios detalės. Kiekvienas mažmožis jam buvo svarbus vien todėl, kad jį reikėjo *išsaugoti*.

Jis nebuvo kolekcininkas – viską pažindamas nekaupė to sau kaip turto. Jo, skaičiusio, ko gero, viską, niekuomet nesu matęs su knyga. Jis pats buvo biblioteka, kurios namuose neturėjo. Rodės, kad viskas, apie ką tik būtų kalbama, jo jau seniausiai perskaityta. Jis niekad nebandė slėpti, kad yra ką nors įsidėmėjęs. Jis tuo nesipuikavo ir niekad neišsisukinėdavo, kad tam ar kitkam dabar ne metas. Bet atėjus „metui", pasirodydavo, kad jis neklydęs, galėjai tik stebėtis, kad jo žodžiams nieko nestigdavo. Buvo žmonių, kuriuos tokia jo precizija glumindavo. Savo kalbėsenos jis nekeisdavo ir su moterimis, jis niekad nebūdavo *lengvas*, jo dvasingumas buvo taip pat nepaneigiamas kaip ir jo rimtis, jis niekad nepokštaudavo, o grožį, kurio niekad nepražiopsodavo, garbino atvirai, bet galvos dėl jo niekad nebūtų pametęs. Išvydęs grožį, jis palikdavo toks pat, nepasikeitęs. Būdavo, kad gražuolės, verčiančios kitus gražbyliauti, akivaizdoje jis nuščiūdavo ir žadą atgaudavo tik tokiai pasišalinus. Tai būdavo didžiausias maloningumas, kokį jis įstengdavo parodyti, bet tik reta moteris šitai suvokdavo. Susitikimui su Sonne moterys veikiausiai būdavo netinkamai paruošiamos. Jį iškeldavo į neišmatuojamas aukštybes, ir tokia pradžia iškart sutrikdydavo moterį, kuriai pati meilė atrodė tarsi garbinimo elementas ir kuri nuo liaupsių tarsi pati pakildavo į orą. Kaipgi ji tuomet galėjo susitikti tokią meilę, girdėdama apie kitokį garbinimą, kuris esąs tikrasis ir vienintelis teisingas, kaipgi kokiai gražuolei būtų galėjusi patikti tokia jos tikėjimo meile dezorientacija?

Taip nutiko Vezai, ji atkakliai vengė pripažinti Sonne. Ji, nuoširdžiai palanki Brochui, apie Sonne nieko nenorėjo nė girdėti. Išvydusi jį pirmukart, svečiuojantis pas tapytoją Georgą Merkelį, ji man pareiškė:

– Jis *nepanašus* į Karlą Krausą, kaip tu drįsai šitaip teigti? Į Karlo Krauso mumiją, štai į ką jis panašus!

Galvoje ji turėjo įdubusius Sonne's skruostus, o ir tylėji-

mą. Toje gausioje draugijoje ji tąkart nepratarė nė žodžio. Jutau, kokį įspūdį jam padarė Vezos grožis, tik kaip iš jo sustingusio veido bruožų ji šitai būtų galėjusi pajusti? Savo nuomonės ji nepakeitė, iš kitų ir, aišku, iš manęs, patyrusi, kokiais netikėtais žodžiais jis ją įvertinęs.

Kartą, puikiai su juo pasišnekėjęs, iš „*Museum*“ kavinės parėjau namo, o čia Veza kad šoks ant manęs:

– Vėl buvai pas tą nelaikšį?! Iš tolo matyti, gali man nieko net nesakyt! Jis neša man vienas nelaimes, o tu švaistai save tai mumijai!

Sakydama „nelaikšis“, galvoje ji turėjo, kad Sonne esą ne visiškai išsivystęs, kad iki gero, normalaus žmogaus jam kažko stinga. Aš jau buvau pratęs prie kraštutinių Vezos reakcijų, ginčydamiesi dėl žmonių, mudu neretai įsikarščiuodavome, ji visuomet pasakydavo kažką teisingo, bet paskui jau perlenkdavo – aistringai ir nė per nago juodymą nenusileisdama, tokia jau buvo jos prigimtis. Kadangi ir aš panašiai reaguodavau ir darydavau tą pat, prieidavome iki aršiausių susirėmimų, kuriuos betgi abu mėgome, nes tai buvo nuolatinis atviros ir nuogos tiesos, kurią rėždavome vienas kitam į akis, įrodinėjimas, mūsų santykių šerdis. Tik pradėjus rietis dėl dr. Sonne's pajusdavau gilią jos neapykantą, neapykantą man, niekad niekam nevergavusiam ir niekam nepriklausiusiam, netgi Karlui Krausui, tą pripažino ir ji, aš buvau apsigynęs ištisas savo prigimties teritorijas, bet šįkart pasidaviau be kovos, besąlygiškai ir visiems laikams, dėl Sonne's ji iš manęs niekad neišgirdo nė menkiausios dvejonės.

O juk apie Sonne aš ničnieko nežinojau, man jis atrodė sudarytas vien iš savo sakinių, kurių buvo toks kupinas, kad išgirdęs be tų sakinių dar ką nors, būtum, ko gero, net pritūpęs. Kitaip nei visų kitų, jo niekas nelydėjo – nei kokia liga, nei neganda. Jis buvo mintis, ir tokia mintis, kad, be jos, jame nieko daugiau neįmanei įžvelgti. Eidamas su juo susitikti, aš

niekuomet nesitardavau, ir jei kada visgi nutikdavo, kad kavinėje nepasirodydavo, jis niekad nepasijusdavo įpareigotas kaip nors pasiaiškinti. Tuomet, žinoma, pagalvodavau apie kokią ligą – jo blyškus veidas atrodė nesveikai, bet daugiau nei metus aš netgi nežinojau, kur jis gyvena. Aišku, adresą būčiau galėjęs sužinoti iš Brocho ar Merkelio. Nedariau to, man rodės deramiau buvo manyti, kad adreso Sonne neturi.

Aš net nenustebau, kai vienas plepys, kurio aš nuolat vengdavau, kartą pritūpęs prie mano stalo, lyg niekur nieko pasiteiravo, ar aš pažįstąs dr. Sonne? Paskubėjau atšauti, kad ne, bet jis jau nebeužsičiaupė, nes kaži kas nedavė jam ramybės – jis niekaip neįstengė suprasti, kaip galima dovanoti tokį turtą. „Šitas dr. Sonne, – kalbėjo jis, – esąs be galo turtingo žmogaus iš Pšemyslio anūkas, kuris visą paveldėtą senelio turtą paaukojęs labdarai. Bet ne jis vienas, girdi, toks pamišėlis. Yra dar toks Ludwigas Wittgensteinas, filosofas, vienarankio pianisto Paulio Wittgensteino brolis, šis irgi tą patį padaręs, tik buvo paveldėjęs ne senelio, bet tėvo pinigus. Jis žinąs ir daugiau panašių atvejų." Jis suminėjo tokių palikimų švaistytojų pavardes ir kitus tikslius duomenis, buvo mat tikras iššvaistytų ar dovanotų palikimų kolekcininkas, tuos nieko man nesakančius vardus aš pamiršau, ko gero, ir šiaip nebūčiau panorėjęs nieko apie juos girdėti, taip mane tada sujaudino toji žinia apie Sonne. Patikėjau ja iškart, be jokių klausinėjimų, ji man taip patiko, kad būčiau neįstengęs nepatikėti, juolab kad Wittgensteino istorija irgi buvo tikra. Iš daugybės mudviejų pašnekesių, buvau įsitikinęs, kad, nors Sonne ir netarnavo kariuomenėje, su *karu* buvo susidūręs kaktomuša ir žinojo, kas tai yra. Žinojo, ką reiškia būti *karo pabėgėliu*, taip gerai žinojo, tarsi pats toks būtų buvęs, negana to – jis jautėsi tarsi būtų atsakingas už pabėgėlius, tarsi būtų surankiojęs jų pilną ešeloną, palydėjęs jį ir pervežęs ten, kur gyvybei nebegrėsė joks pavojus. Iš viso to,

ką išgirdau iš ano plepio, nusprendžiau, kad paveldą Sonne bus paaukojęs pabėgėliams šelpti.

Sonne buvo žydas, tai buvo vienintelė man iš pat pradžių žinoma išorinė aplinkybė, nors, tiesą sakant, sunku ją būtų pavadinti *išorine*. Susitikę mudu dažnai kalbėdavomės apie religijas – indų, kinų, apie tas, kurių ramstis Biblija. Ir apie kiekvieną mūsų aptariamą tikėjimą jis glausta savo maniera demonstravo nuo nieko nepriklausomą išmanymą, o užvis didžiausią įspūdį man padarė Sonne's meistrystė narpliojant hebrajų Bibliją. Nė nemirktelėjęs jis galėjo pacituoti bet kurią vietą iš bet kurios jos knygos ir čia pat išversti ją į nepaprasto grožio vokiečių kalbą, ji buvo tokia, kad man rodės, jog vokiškai prabilo poetas. Tokie pašnekesiai kildavo aptariant neseniai pasirodžiusį Buberscheno Biblijos vertimą, jis turėjo jam priekaištų. Aš mielu noru užvesdavau tokią kalbą, atsirasdavo proga išgirsti Biblijos tekstą originalo kalba. Iki tol šito vengdavau, tai būtų vertę mane kur kas labiau domėtis dalykais, tokiais artimais mano kilmei, o aš tuo tarpu su neblėstančiu įkarščiu buvau atsigręžęs į visas kitas religijas.

Sonne's dikcijos aiškumas ir jo ryžtas kaipsyk ir buvo tai, kas labiausiai priminė Musilio rašymo manierą. Iš kartą praskinto kelio, jis jau niekuomet neišsimušdavo, nesiblaškydavo į šalis, kol nepasiekdavo tokio taško, iš kurio natūraliausiai įsukdavo į kitus kelius. *Savavališkų* šuolių čia buvo vengiama. Per tas daugmaž dvi valandas, kurias kasdien praleisdavome kartu, būdavo kalbama apie pačius įvairiausius dalykus ir aptarimui pribrendusių objektų sąrašas, prieštaraujant ką tik pasakytam teiginiui, būtų atrodęs itin margas bei avantiūristiškas. Betgi čia būtų buvusi tik optinė apgaulė, nes jei būtų egzistavęs temų sąvadas, jei būtų buvęs bent vienintelis tokių pokalbių protokolas, būtų aišku, kad prieš griebiantis kito, kiekvienas mūsų paliestas dalykas būdavo išnarstomas iki

siūlelio. Deja, neįmanoma atkurti, kaip visa tai vykdavo, net jeigu būtų pabandyta – ak, beprotiškas sumanymas! – atkurti Sonne's „Žmogų be savybių". Jei kas iš to išeitų, būtų lygiai taip pat tikra ir skaidru kaip Musilio tekste, tai pagautų nuo pat pirmojo iki paskutinio žodžio, snūda ir prieblandos nuo šito būtų irgi toli, ne menkiau prikaustytų bet kuri atsiversta vieta. Kūrinio pabaigos Musilis nebūtų įstengęs parašyti niekuomet, sykį pasidavęs tokiam precizi̇̀škam tobulinimui, žmogus visiems laikams lieka prie jo prikaustytas – jei tokiam būtų lemta gyventi amžinai, jis turėtų amžinai tą kūrinį ir rašyti. Čia ir yra autentiška, tikroji tokio kūrinio amžinybė, kuri pačia savo prigimtimi užkrečia skaitytoją, kuris nesitenkina jokia pabaiga ir vis tebeskaito tai, kas jau seniai turėjo baigtis.

Šitai aš patyriau dvigubai – iš tūkstančio Musilio puslapių ir iš šimtų pokalbių su Sonne. Kad viena derėjo su kitu, buvo laimė, kokios gal dar niekam nebuvo lemta patirti. Nes dvasiniu turiniu, kaip ir kalbos lygiu, Musilio kūrinys buvo neprilygstamas, o giliausiu ketinimu tai visgi buvo prieštaringa. Savo baruose Musilis varėsi vis toliau, jo mąstymo, rodos, nevaržė niekas, bet jis jautėsi priverstas paklusti tikslui, kas benutiktų, jis niekad nieko *neatsakydavo*, jis turėjo kūną, kurį pripažino, ir šio kūno dėka išliko prielankus pasauliui. Jis, beje, stebėjo ir kitų, besisavinančių teisę rašyti žaidimus, nors pats rašydamas, kiaurai permatė tų žaidimų niekingumą, kurį prakeikė. Jis pripažino drausmę, ypač mokslo disciplinuotumą, bet neatsisakė ir kitų drausmės formų, jo rašomas kūrinys neprieštaravo net *užkariavimams* – savo tekstais Musilis atkovojo žlugusią imperiją, žinoma, ne jos šlovę, galybę ar senovę, ne, tai, ką jis atkariavo, dvasine prasme buvo visi jo didžiųjų ir mažųjų kelių atsišakojimai, iš žmonių sudarytas tos imperijos *žemėlapis*. Jo kūrinio žavingumas išties gali būti lyginamas su žemėlapiu.

O Sonne nesiekė nieko. Kad jis atrodė toks aukštas ir tiesus, buvo tik regimybė. Laikai, kai jis būtų svajojęs apie savo krašto atkariavimą, buvo praėję. Kad vietoje to jis buvo sumanęs atkariauti kalbą, aš ilgai nežinojau. Man rodos, jis nebuvo prisirišęs nė prie vieno tikėjimo, nors juos visus puikiausiai išmanė. Bet į kitų nuostatas visuomet atsižvelgdavo, svarstė ir kritikavo jas, bet nors viską matuodavo aukščiausiu matu, nors didžiajai daliai tų nuostatų negalėjo pritarti, jo nuosprendis niekad nebūdavo taikomas sumanymui, vien tik rezultatui.

Jis kėlė dalykiškiausio žmogaus įspūdį, bet ne todėl, kad jam būtų buvę svarbūs patys dalykai, o todėl, kad jis nieko netroško pats sau. Daugelis juk žino, kas yra savanaudiškumas, ne vieną pykina šalia esantis savanaudis, taip pykina, kad bandoma nuo tokio pabėgti. Anuometinėje Vienoje aš sutikau vieną vienintelį žmogų, kuriam savanaudiškumas buvo absoliučiai svetimas – būtent jį. Ir vėliau nebesutikau tokio kaip Sonne. Tuomet, kai Rytų išmintis susilaukė nesuskaičiuojamos galybės adeptų, kai pasaulio gėrybių atsižadėjimas virto kone masiniu reiškiniu, aplink visur tvyrojo priešystė *dvasiai*, tokiai dvasiai, kokia ji buvo kuriama europietiškose kultūrose. Jose visko buvo atsižadama, o labiausiai nukentėjo proto aštrumas, dabar jis buvo peikiamas, teigiant, kad žmogui pasaulio gyvenime pakanka tik dalyvauti, išsižadant už jį bet kokios atsakomybės. Už tai, su kuo buvo vengiama turėti ką nors bendra, buvo nenorima ir prisiimti kaltės. „Taip jums ir reikia!“ – štai itin paplitusi ano meto nuostata. Pasaulietiškosios veiklos Sonne buvo išsižadėjęs, kodėl jis nepanoro grumtis dėl jos, aš nežinojau. Bet pasaulyje jis liko mintimis prikaustytas prie kiekvieno jo reiškinio. Rankas jis nuleido, bet nugaros neatsuko, netgi išbalansuotoje ir motyvuotoje jo kalboje jautei jo aistrą šiam pasauliui, o man kilo įspūdis, kad jis nieko nedaro nenorėdamas niekam padaryti žalos.

Susidūręs su Sonne, aš pirmą kartą sąmoningai patyriau, kas lemia asmenybės dorovę: ji privalo išlikti niekieno netrikdoma, neapsunkinta klausinėjimų, ji pati privalo spręsti apie save, neišduodama motyvų ir neatskleisdama savo istorijos. Aš pats ne kartą klausinėjau savęs apie Sonne's asmenybę, bet netgi mintyse jis man liko neprieinamas. Jis kalbėdavo apie daugel ką, ir jei kas nepatikdavo, nesivaržydavo pareikšti savo nuomonės. Bet motyvų jo žodžiams aš niekad ir neieškojau, jie būdavo patys sau, aiškiai atsiriboję nuo savo kilmės. Netgi nepaisant jų kokybės, tie žodžiai jau buvo virtę tikra retenybe. Psichoanalitinis užkratas tuomet buvo jau gana išplitęs, jo pavojų kaipsyk buvau patyręs iš Brocho. Bet Brocho atvejis trikdė mane mažiau nei susidūrus su kitais, eiliniais žmonėmis, nes Brocho pojūčiai, kaip minėjau, buvo tokios ypatingos kokybės, kad net banaliausi aiškinimai, pastarieji, beje, kaipsyk labiausiai ir paplitę, jo savitumui neįstengė padaryti jokios žalos. Besišnekučiuojant anuomet apskritai būdavo neįmanoma ką nors pasakyti, čia pat nenusitvėrus tų teiginių, viskas būtų paneigta. Maža ką trikdė, kad tie teiginiai amžinai būdavo vis tie patys, kad nuo jų dvelkė neapsakomu nuobodžiu, o jų rezultatas buvo tik neapčiuopiamas sterilumas. Pasaulyje dėjosi stulbinantys dalykai, tik viskas atsidurdavo tame pačiame nykiame fone, pagal kurį jie ir buvo matuojami, apie tą foną ir tebuvo šnekama, jis buvo visa ko matas, kur nebeliko vietos jokiai nuostabai. Ten, kur turėjo prasidėti *mąstymas*, kurkė arogantiškas varlių choras.

Šita infekcija nė truputėlio negrėsė į savo veikalą pasinėrusiam Musiliui, savo pokalbiuose jos nepaliestas išliko ir dr. Sonne. Manęs jis nieko neklausinėdavo, jis juto privatumo ribą. Apie save nieko nesipasakojau ir sergėjausi konfesijų. Prieš akis turėjau jo gyvą orumo pavyzdį ir elgiausi kaip jis. Kad ir kaip aistringai aptarinėjome aibę dalykų, viskas, kas lietė tik jį, iškart atsidurdavo už bet kokio nagrinėjimo ribų.

Nesibaigiantys skundai neteikė jam jokio džiaugsmo. Blogiausia jis numatydavo iš anksto, kuo aiškiausiai apie tai kalbėdavo, bet kai nutikdavo, ką jis būdavo pranašavęs, nesidžiaugdavo. Blogis jam ir likdavo blogiu, kad ir teisingiausiai įspėtas. Įvykių eigą jis numatydavo taip aiškiai kaip niekas kitas. Man būtų buvę baugu garsiai išsakyti visus baisumus, kuriuos jis žinojo ištiksiant. Jis stengėsi neišsiduoti, kaip baisiai jį kamuoja tie dalykai, kuriuos jis pranašauja. Savo žinojimu jis vengė kam nors grasinti ar ką bausti. Jo atsargumas klausytojo atžvilgiu priklausė nuo pastarojo jautrumo, šitai jis pajusdavo iškart. Nors žinojo daugybę, jis niekam nepiršo jokių receptų. Buvo ryžtingas, tarsi vykdytų nuosprendį, bet vos pastebimu rankos mostelėjimu sugebėdavo tokį nuosprendį neutralizuoti. Čia veikiau derėtų kalbėti apie jo atsargumą, minėtinas ir jo švelnumas, štai šitokiu švelnumo ir nepaperkamo griežtumo jungtimi aš neatsistebiu po šiai dienai.

Tik šiandien suprantu ir tai, kad be kasdienio mano bendravimo su Sonne, atsiriboti nuo Karlo Krauso man niekad nebūtų pavykę. O juk veidai jų buvo tokie patys: su kokiu malonumu, paėmęs jų atvaizdus (jų, deja, nėra), aš vizualiai įrodyčiau jų tapatumą! Bet tai buvo – net nežinau, kaip galėčiau tuo įtikinti – ir visiškai kitas veidas, tasai, kuris po trejų metų mano akyse šmėstelėjo kaip Karlas Krausas, buvo pomirtinė kaukė, Pascalio veidas. Pyktis jame buvo virtęs skausmu, o sau pačiam keliamas skausmas visuomet paženklina. Štai dviejų veidų amalgama: pranašaujančio fanatiko ir kentėtojo, turinčio galios pakilti virš visko, kiek leidžia dvasia, tuo pat metu nepretenduojant į antžmogystę – ši amalgama išvadavo mane iš fanatiko valdžios, neatimdama iš manęs nieko, ką buvau iš Krauso gavęs ir užtvindė mane pagarba tam, kas man liko nepasiekiama: Pascalyje aš tai tik nujaučiau, atsiradus Sonne, išvydau tai priešais akis.

Sonne daugel ką buvo tvirtai įsidėjęs į galvą – kaip jau sakiau, jis iškart, nesukęs galvos, tiesiog iškart galėjo atmintinai pacituoti bet kurią Biblijos vietą hebrajiškai. Tik šitų savo mnemotechnikos stebuklų demonstruoti nenorėjo, ji niekad nepaversdavo jų įvykiu. Pažinojau jį jau ilgiau nei metus, kai išdrįsau padaryti priekaištėlį Buberscho Biblijos vertimui į vokiečių kalbą. Jis ne tik pritarė šiam pastebėjimui, bet čia pat pateikė daugybę kitų nuorodų į pirmykštį hebrajišką tekstą. Jam šitaip cituojant ir aiškinant kai kurias trumpas pastraipėles, man staiga tarsi migla nuo akių būtų nukritusi: supratau, kad jis poetas ir turėtų kurti tik šita, jo dabar cituojama hebrajų kalba.

Nedrįsau jį klausinėti, nes jeigu jis pats vengė ką pasisakyti, aš irgi nenorėdavau to liesti. Bet mano taktas nebuvo toks beribis, kad neišdrįsčiau pasiklausinėti tų, kuriuos pažinojau daug metų. Ir patyriau – tai nuskambėjo taip, tarsi jau kuris laikas tai būtų buvę paslaptis – buvus jį vienu naujosios hebrajų lyrikos pradininkų.

Vos penkiolikmetis, jis, pasirašęs Abrahamo ben Yitzchako vardu, buvo paskelbęs pluoštą hebrajiškų eilėraščių, kuriuos abiejų kalbų žinovai lygino su Hölderlinu. Tų eilėraščių gal nebuvo nė tuzino, užtat jie buvo tokie tobuli, himnus primenantys kūriniai, kad jis iškart buvo pavadintas atgimstančios kalbos meistru. Bet jis tuojau pat liovėsi rašęs ir jau niekad nė viena jo eilutė nebeatsidūrė viešumoje. Buvo laikomasi nuomonės, kad nuo to laiko jis *uždraudęs* sau rašyti eiles. Apie tai, kaip ir apie daugelį kitų dalykų, jis niekad nekalbąs, apie kūrybą jis niekuomet nepraveriąs burnos.

Jaučiausi kaltas prieš jo valią įsiveržęs į jo praeitį ir ištisą savaitę nėjau į *„Museum"* kavinę. Jis buvo tapęs man tokiu išminčiumi, kokio aš dar niekad nebuvau sutikęs, o tai, ką patyriau apie jo jaunystės polėkį, kad ir kaip prakilniai tai skambėjo, man pasirodė tarsi koksai jo ribotumas. Juk jeigu jis būtų ką nors nuveikęs, nebūtų toks didis. Pasirodė, kad jis buvo nu-

veikęs dar daugiau, bet ir apie tai aš patyriau atsitiktinai ir pamažiukais. Jis nusigręžė nuo visko ir, nors niekas jo nejaudino, viską darė meistriškai, svarstymais nesitenkino ir viską metė tik dėl griežtų savo sąžinės nuostatų. Kalbant apie pirmąjį Sonne's pašaukimą, jis, be abejo, buvo ir liko poetas. Iš kurgi tuomet būtų ėmęsis tas jo kalbos žavesys, jos tikslumas ir grakštumas, kurių dėka jis išrutuliodavo painiausius dalykus, nepraleisdamas nieko, kas tik buvo verta jo traktavimo (išskyrus patį save), iš kur tas gebėjimas viską taip preciziškai aprėpti žvilgsniu, niekam nesukeliant nemalonių pojūčių, iš kur tasai jo juntamo siaubo tramdymas, slapta jo įžvalga į kiekvieną pašnekovo virptelėjimą, mokėjimas švelniai jį patausoti?

Dabar jau bent žinojau, kad jis buvo pripažintas ir kaip poetas, kad ir pats išsižadėjęs šlovės, tuo tarpu aš dar nebuvau susilaukęs jokio pripažinimo, dar tik siekiau jo. Man buvo gėda, kad neįstengiau šito siekio atsižadėti, man buvo gėda ir dėl to, kad surinkau šias žinias apie Sonne – kažkada jis buvo kone didis ir tai jam ničnieko nereiškė. Kaipgi dabar galėjau pasirodyti jam į akis, nepasiteiravęs apie šio nusivertinimo priežastį? Argi jis nepritarė man, kad rašymas man šitiek daug reiškia? Jis nebuvo skaitęs nė vieno mano kūrinio, nebuvau išleidęs nė vienos knygos, jis galėjo pažinti mane tik iš mūsų pokalbių, o šnekėdavo beveik jis vienas, aš dažniausiai klausydavausi.

Buvo beveik nepakeliama nesimatyti su juo, juk žinojau, kad štai dabar jis ten sėdi ir, ko gero, žvilgčioja į sukamąsias duris – bene aš pasirodysiu? Sulig kiekviena diena jutau, kad be jo neištversiu. Teko sukaupti visą narsą, kad pasirodyčiau jam ir nė žodeliu neprasitarčiau, ką dabar apie jį žinau. Nusprendžiau pratęsti pokalbį ten, kur paskutinįkart jį užbaigėme ir stengtis patirti jo nuomonę apie naujojo gyvenimo turinį tol, kol pasirodys mano knyga, kurią troškau atiduoti jo, ir tik jo vieno, teismui.

Aš žinojau, ką reiškia intensyvios manijos, nuolat kartojamo teiginio radikalumas, tūkstantį kartų išmokti, bet įtaigos vis dėlto neprarandantys dalykai: štai kokią didžiulę įtaką man buvo padaręs Karlas Krausas. O dabar aš bendravau su žmogumi, kuris turėjo savo veidą, ir nors šis buvo ne ką menkiau griežtas, bet ramus, nes jame nebuvo fanatizmo ir jis nesiekė nieko užvaldyti. Tai buvo jokio siekinio neturinti dvasia, nieko neniekinanti, ji tik tomis pačiomis bendromis bet kokio pobūdžio pastangomis gręžėsi į patirtį. Pasaulio skirstymas į blogį ir gėrį egzistavo ir jam, jam niekad nekildavo dvejonių, kas priklauso vienai, ir kas kitai stovyklai, o itin savaip į tai reaguoti irgi tekdavo jam pačiam. Čia niekas nebuvo švelninama, nieko nebuvo gailimasi, viskas būdavo pateikiama taip aiškiai, kad tai apstulbęs ir truputėlį susidrovėjęs priimdavai kaip dovaną, už kurią, išskyrus išpūstas ausis, nieko nebūdavo reikalaujama.

Su juo jauteisi apsaugotas nuo skundų. Reikia tik įsivaizduot, kokia nesibaigianti skundų lavina užgriūdavo klausantis Karlo Krauso, kaip tos dejonės skverbdavosi į tave, apsigyvendavo tavo mintyse ir jau niekados nebeapleisdavo (net šiandien tebejaučiu jų padarytas žaizdas, ne visos jos surandėjo), jos virsdavo besąlygiškai vykdytinais *įsakymais*, o kadangi iš anksto viskam turėdavai pritarti nė nebandydamas išsisukinėti, tai gal būtų buvę geriau, jei ir pačius skundus, ir griežtus įsakymus būtum suvokęs kaip savastį, tuomet vykdyti būtų tapę lengviau, nebūtum jutęs to jų dygumo, bet ir taip būtų buvę nelengva.

Tvirtai kaip tvirtovės akmenys sumūryti Karlo Krauso, jie nuolat ir nesmagiai slėgė, jų visur su savimi tąsoma našta buvo luošinanti, ir nors per tų metų lažą prie romano, o vėliau ir prasiveržus dramai, šito jungo aš gerokai atsikračiau, mano išsivaduojamajai kovai vis dar grėsė žlugimas, pavojus, kad ir toliau liksiu dvasiškai vergauti Krausui.

Išsivadavimas atėjo drauge su šiuo į mano engėją nepaprastai panašiu veidu, tik jame viskas buvo išreikšta *kitaip* – kompleksiškiau, turtingiau, visapusiškiau. Vietoje Shakespeare'o ir Nestroy'aus aš gavau Bibliją, bet ji nebuvo brukama per prievartą, tai tik vienas iš begalės kitų dalykų, o ir Biblija buvo pateikiama neiškraipyta ir nesugadinta. Jeigu kuriame nors kontekste užeidavo kalba apie ją, aš gaudavau išklausyti ilgėlesnes citatas, jų nesuprasdamas, o tuomet iškart, sakinys po sakinio, pasigirsdavo žėrintis, bet iki smulkmenų pagrįstas poetinis vertimas, jo man būtų galėjęs pavydėti visas pasaulis. Bet patirdavau jį vienas, be prašymo išgirsdavau jį, tarsi savaime suprantamą dalyką; aišku, prisiklausydavau ir kitų citatų, bet čia man jau daug kas buvo žinoma, o ir jas girdėdamas nejutau, kad jos būtų buvusios tikroji cituojančiojo vaikystės ir išminties esencija. Štai kada man iš tikrųjų artimi pasidarė bibliniai pranašai, kuriuos prieš penkiolika metų išvydau Michelangelo paveiksluose, figūrų įspūdis buvo toks milžiniškas, kad pranašai man pasirodė be galo tolimi savo mokymui. Dabar išmokau juos suprasti iš *vienui vienintelio* žmogaus lūpų, tarsi jis vienas būtų juos visus iki vieno atstojęs. Jis prilygo jiems, bet prilygo ne kaip fanatikas, o kaip dėl ateities besikankinąs žmogus, dėl ateities, apie kurią jis man kalbėdavo tarsi be emocijų, bent jam jau stigo pačios kraupiausios visų pranašų emocijos – jie stengiasi išlikti teisūs, net pranašaudami pačius baisiausius įvykius. Sonne būtų įmanęs nekvėpuoti, kad tik *nebūtų* teisus. Jis regėjo karą, kurio neapkentė, jis matė jo eigą. Jis žinojo, kaip tam karui dar būtų galima užkirsti kelią ir ko jis nedarytų, jei galėtų paneigti kraupią savo pranašystę. Kai po ketverius metus trukusios mūsų draugystės mudu išsiskyrėme – aš išvykau į Angliją, jis į Jeruzalę ir vienas kitam nerašėm laiškų, pamažu viskas iki menkiausių smulkmenų ėmė klostytis taip, kaip jis man jau buvo sakęs. Įvykiai mane palietė dukart, nes patyriau tai, ką jau

žinojau iš jo lūpų. Jau ilgai nešiojausi visa tai savy, o paskui, be jokio gailesčio viskas ėmė ir išsipildė.

Kodėl Sonne vaikščiodavo tarsi kiek atsilošęs, kodėl jo eisena rodėsi truputėlį sukaustyta, aš sužinojau tik praslinkus daugeliui metų po jo mirties. Jodinėdamas, buvo tuomet dar beveik paauglys, man rodos, tai nutiko Jeruzalėje, jis nukrito nuo žirgo ir susižeidė stuburą. Kaip jis tuomet pasveiko ir ar vėliau turėjo dėvėti kokį specialų drabužį, šito negaliu pasakyti. Bet tokia buvo jo laikysenos, kurią kai kas poetiškai pavadindavo „karališka“, priežastis.

Kai jis versdavo man psalmes ar patarles, atrodydavo man kaip koks karališkasis poetas. Kad šitas pats žmogus, pranašas ir poetas drauge, sugebėdavo taip tobulai pasislėpti, kad vos prisidengęs laikraščiu jis pasidarydavo tarytum nematomas, o pats viską aplink save įsidėmėdavo, šitas spalvos stygius, gal taip būtų galima pasakyti, o ir tai, kad jis gyveno be menkiausios pretenzijos, štai kas buvo jame įstabiausia.

Vienintelį tų pašnekesių *„Museum“* kavinėje momentą aš išskyriau iš kitų, biblinį. Kadangi nevardiju čia kitų, galėtų kilti įspūdis, kad Sonne buvo iš tų, kurie demonstruoja savąjį žydiškumą. O juk buvo visiškai priešingai. Žodžio „žydas“ jis nevartodavo nei kalbėdamas apie save, nei apie mane. Tasai žodis buvo tiesiog paliktas ramybėje. Kaip pretenzingas, o ir kaip taikinys įnirtusiai rujai, jis jam buvo nepriimtinas. Jis gyveno legendomis, nelaikydamas jų kaži kuo ypatinga. Jų puikumo, kurį jis išmanė kaip niekas kitas, jis visai nelaikė nuopelnu. Man rodės, tarsi jis būtų netikintis. Pagarba, kurios jam pakako visiems, neleido jam išskirti nė vienos religijos viršenybės.

Daugel kur jis buvo gyvas pavyzdys, jį pažinus, man jau niekas nebegalėjo tapti pavyzdžiu. Jis buvo toks, kokie ir turi būti paveikūs pavyzdžiai. Tuomet, prieš penkiasdešimt metų, jis atrodė man nepasiekiamas, nepasiekiamas jis manyje ir išliko.

Operngasė

PIRMAJAME savo ateljė, esančios Operngasės 4, aukšte, Anna susilaukdavo gausių svečių. Ateljė buvo Vienos centre, juk tikrasis Vienos centras ir buvo jos Opera, tad atrodė visai teisinga, kad Mahlerio dukra, galutinai nutraukusi savo santuokinius ryšius, įsikūrė kaip tik ten, kur kitados viešpatavo jos tėvas, už žmogų didesnė būtybė, Vienos muzikos imperatorius. Kas pažinojo Annos motiną ir buvo lankęsis jos viloje Hoenvartėje, tas, nieko netrokšdamas iš jos gauti, tas, kuris buvo ganėtinai žinomas, kad leistų sau atsipūsti nuo karjeros rūpesčių, tas, atitrūkęs nuo kokios veikos, mieliausiai užsukdavo pas Anną.

Buvo ir dar vienas dalykas traukte traukęs žmones čionai – tai buvo jos kuriamos įžymybių galvos, jų skulptūriniai portretai. Apsišvietę žmonės, kuriuos Anna noriai telkė aplink save, virto jos kolekcija, iš kurios ji kartkartėmis ką nors išsirinkdavo – ar tuoktuvėms, ar tiesiog savo malonumui, buvo išgryninta ar, pakylėtai pasakius, tapo portretų galerija. Ganėtinai geri jos pažįstami būdavo tiesiog paprašomi papozuoti, ir tik retas atsisakydavo. Ten dažnai aptikdavai gyvai besišnekučiuojančius lankytojus, tuo tarpu Anna modeliuodavo jų galvas. Štai tokiu metu mano vizitai kaipsyk ir būdavo pageidaujami, jos modelius aš kaipmat įtraukdavau į pašnekesį. O dirbdama ji tikriausiai pasiklausydavo, apie ką mes šnekame. Kai kas tvirtino, kad būtent portretuose ir atsiskleidžiąs tikrasis Annos talentas.

Kai kuriuos jos lankovus, tarsi būsimosios jos galerijos narius, norėčiau paminėti. Vienus jų aš jau anksčiau buvau kur nors sutikęs – ar Maxingštrasėje, ar Hoenvartėje. Pastariesiems priklausė Zuckmayeris, jo galvą Anna irgi nulipdė. Jis kaip tik buvo grįžęs iš Prancūzijos ir pasakojo savo tenykščius įspūdžius. Pasakojo gyvai, kalba pulsavo dramatizmu. Tuo-

met būdavo mėgstama sakyti, kad kur tik Prancūzijoje beatsidurtum, visur sutiksi mesjė Lavalį. Tai buvo dažniausia pavardė, šalies bendratis. Eini, tarkim, į restoraną, vos praveri duris ir kas tave pasitinka? Mesjė Lavalis! Sausakimšoje kavinėje dairaisi laisvos vietelės – kas pakyla išeiti, kad tu gautum atsisėsti? Mesjė Lavalis! Viešbutyje keičiasi portjė – vėl mesjė Lavalis! Lydi žmoną apsipirkti *Rue de la Paix* krautuvėse, kas ją aptarnauja? Mesjė Lavalis! Nugirsdavome vis daugiau istorijų bei nutikimų, kur pagrindinis veikėjas būdavo mesjė Lavalis. Jis buvo pati viešiausia figūra, tikras prancūzo gyvavaizdis. Įvykiams susiklosčius taip, kaip jie susiklostė, šiandien tai skamba kur kas liūdniau, o tuomet ta pavardė buvo kažkaip kvailai komiška. Teatrališkumas, tiesa, čia nebuvo privalomas, tai labiau priklausė nuo pasakotojo smagumo ir įžūlumo. Visa smagumo viršūnė ir buvo nuolatinis tos pavardės kartojimas, daugybe pavidalų susidurdavai su vis *tuo pačiu* žmogumi, kiekvienas buvo juo, o jis buvo visi, bet niekad nebūdavo tikrojo mesjė Lavalio, buvo tik Lavaliu būti pasmerktas Zuckmayeris. Jis kalbėjo vienas nė nekvaršindamas sau galvos, ar kas klausosi. Be Annos ir manęs, tuo metu ateljė nieko daugiau nebuvo, tad man rodės, kad aš vienas atstoju klausytojų masę, kaip vienas Zuckmayeris vaidina galybę Lavalių, taip aš vaidinu pilną salę klausytojų. Taip ir buvo, visi jie buvo mano asmenyje, visi stebėjosi beveik neįtikima, iš pasakotojo sklindančia nekaltybe, karnavalo atmosfera, kurioje, tiesą sakant, nieko baisaus neįvyksta, kur visas blogis yra transformuojamas komizmo, ir kai aš šiandien vėl imu įsivaizduoti aną smagią Lavalio istoriją, dažniausiai į akis krinta tai, kaip vykusiai to veikėjo kraupumą* Zuckmayeris buvo pavertęs situaciniu komizmu.

* Pjeras Lavalis (1883–1945) – prancūzų politikas, Vichy vyriausybės premjeras, kolaboravęs su naciais ir vėliau pasmerktas myriop.

Sutikdavau čia ir savo grožiu žvilgsnį prikaustančių tipų, netgi itin grynu grožiu, įsikūnijusiu tarsi pomirtinėse kaukėse. Buvau tiesiog sukrėstas, išvydęs dirigentą de Sabatą. Jis dirigavo Valstybės operoje ir užbėgdavo pas Anną per repeticijų pertraukas. Buvo juk vos keli žingsniai per gatvę – Operngasė, Annos ateljė atrodė tarsi scenos tęsinys, jos fligelis. Bent jau jis, atėjęs čionai nuo Mahlerio pulto, turėjo panašiai pasijusti. Žengęs tuos kelis žingsnius, jis atsidurdavo pas Mahlerio dukrą, o ši, perkelianti jo bruožus amžinybėn, buvo kaip sykis toji dukra, jam atrodė ne tik prasminga, tai buvo jo gyvenimo viršūnė. Jam pasirodžius, kartais ten būdavau ir aš. Nepaprastai guvus ir pasitikįs savimi de Sabatas buvo aukštas vyriškis, kuriame, nepaisant viso guvumo, būta kaži ko lunatiško – labai blyškus, numirėliško grožio veidas, kad ir taisyklingų bruožų, nepanašus į jokį kitą, rodės, kad jis vaikšto užmerktomis akimis, betgi ne, tos akys žvilgčiojo, dairėsi ir kai jos apsistodavo ties Anna, jos nušvisdavo. Man visai neatrodė, kad de Sabatas tik atsitiktinai virto viena geriausiųjų jos galvų.

Operngasėje buvo modeliuojama ir Werfelio galva. Jam, aišku, buvo malonu būti portretuojamam tokios arijų šventovės kaimynystėje. Jis čia mielai pasėdiniuodavo: toli nuo prašmatniosios vilos Hoenvartėje, nearti ir nuo jo leidėjo rūmų Maxingštrasėje, Annos ateljė buvo itin kukli. Žinodamas esant ten Werfelį, į ateljė eiti vengdavau. Bet kartais užsukdavau (iš anksto nepranešęs) ir netikėtai. Taip elgdavausi su ypatingu malonumu, ir tuomet mažyčiame kiemelyje su stikliniu stogu susidurdavau su žolėje išsidrėbusiu Werfeliu. Tarsi nieko nebūtų nutikę, jis atsiliepdavo sveikinamas, o dėl to, ką buvo man priviręs, apsimesdavo visai neširstąs. Buvo netgi toks malonus, kad teikdavosi paklausti, kaip man sekasi, o tuomet iškart prašnekdavo apie Vezą, kurios grožis jį pakerėjęs. Kažkurio pobūvio Hoenvartėje metu jis prieš ją atsiklaupė ir klūpodamas iki galo sudainavo meilės ariją, o atsistojo tik taręs

sau, kad sudainavo puikiai, kaip profesionalas tenoras, balsą Werfelis išties turėjo gerą. Vezą jis palygino su Rowena, garsiąja Habimaho artiste, kuri ir Vienoje atliko pagrindinį apsėstosios vaidmenį „Dybuke“, visi buvo sužavėti. Ko nors geresnio apie save Veza jau nebegalėjo norėti išgirsti, ji jau buvo tiesiog nuvargusi nuo andalūziškų palyginimų. Šitaip sakydamas, jis pabrėžė, jog tai nesąs komplimentas, jis tikriausiai visuomet galvodavo tai, ką sakydavo, galbūt čia ir būta kažkokio dvilypumo, kurį jis juto kritiško proto žmonėms, priežastis. Kas, nepaisant jo keliamos antipatijos, puldavo jį ginti, vadindavo Werfelį „įstabiu instrumentu“.

Keista būdavo matyti Werfelį tik *sėdint* ir nieko ypatingo neveikiant. Mat buvo įprasta girdėti jį arba pranašaujant, arba dainuojant, viena, beje, lengvai pereidavo į kita. Pokalbiuose, kur jo žodis visuomet būdavo lemiamas, jis dalyvaudavo stovėdamas. Jam neretai šaudavo į galvą visai neblogos idėjos, tik jas jis, deja, kaipmat užliedavo žodžių srautu ir viską sugadindavo. O juk būtų buvę galima atsipūsti, pertraukėlės prašėsi pati idėja, bent akimirkos tylos, tai ne, atplūdęs srautas viską plaute nuplaudavo. Jam rodės, svarbu yra viskas, kas tik išsprūsta jam nuo liežuvio – didžiausia nesąmonė skambėdavo taip įsakmiai kaip ir neįprasti, nuostabą keliantys dalykai. Jis nieko neįstengdavo pasakyti neįdėjęs jausmo, tokia jau buvo Werfelio prigimtis, bet jausmai kilo ir iš giliausio jo įsitikinimo. Nuo pamokslininko jį skyrė kalbos dainingumas, bet nuolat stovėdamas į pamokslininką jis labiausiai ir panėšėjo. Savo knygas jis irgi rašė stovėdamas prie pulto. Jis šlovino meilę žmogui. Mokslą, kaip ir minties triūsą, niekino. Kad nereikėtų sukti galvos, jis išliedavo viską nieko nelaukdamas. Kadangi iš kitų buvo perėmęs daug reikšmingų dalykų, dažnai juos skelbdavo taip, tarsi jis pats būtų didžiųjų idėjų bei sumanymų pradininkas. Jausmai jame liejosi per kraštus, dribliame kūne meilė ir emocijos kliuksėjo taip, kad im-

davai dairytis po jo kojomis pritiškusių balučių ir beveik nusivildavai išvydęs, kad aplink jį sausa kaip ir kitur. Sėsdavosi jis nenorom, dažniausiai klausydamasis muzikos – čia jis buvo nepaprastai godus, ir aš dažnokai klausdavau savęs, kas nutiktų, jei bent trejus metus visoje Žemėje nebūtų kur pasiklausyti operos? Man regis, jis būtų sukritęs ir sulysęs nuo tokio siaubingo bado, kol būtų prieita iki blogiausio – jis būtų prapliupęs raudoti. Esma žmonių, kurie minta žiniomis, o Werfelis maitinosi garsais, jie jam ėjo į kūną.

Jo galva buvo Annos galerijos puošmena. Ji, užvis labiau baidžiusis grotesko, nebent tai būtų nuspalvinta pasaka, išdidino jo daugiausia iš riebalų sudarytą galvą ir suteikė jai – galva gerokai pranoko natūralų dydį – svarumo, kurio visai neturėjo galvos savininkas. Greta ateljė pasieniais stovėjusių kitų didžiavyrių galvų, kurių vis daugėjo, Werfelis atrodė visai neprastai. Žinoma, nė iš tolo neprilygo de Sabatui, šis buvo gražus, nelyginant pomirtinė Baudelaire'o kaukė. Bet šalia Zuckmayerio Werfelį galėjai drąsiai statyti.

Tarp Annos lankytojų, bent man, būta ir didelių staigmenų: nieko nuostabaus, kad čia lankydavosi su opera susiję žmonės, tai atrodė suprantama ir legitimu, bet buvo ir tokių, kurie pas ją užsukdavo apėję Kärtnerštrasės parduotuves. Vienąkart man prisėdus ir jau ėmus Annai kažką pasakoti, į ateljė įplaukė Frankas Thiessas su žmona – elegantiška porelė su šviesaus pūko apsiaustais, ant kiekvieno piršto po ryšuliuką – nieko sunkaus, nieko gremėzdiško, viskas tarsi įvairiausių dydžių bei formų brangių prekių pavyzdžiai. Kai jie bandė paduoti ranką, rodės, tarsi stengtųsi įteikti kurią nors iš daugybės dovanėlių, jie taip atsiprašinėjo turį skubėti, kad pirkinių netgi nepasidėjo. Thiessas žodžius bėrė greitakalbe, su šiaurietiško dialekto priegaide, gan aukštu balsu – kad ir baisiai skubam, sakė jis, būtų buvę, girdi, nepatogu neužsukti ir nepasveikinti menininkės. Po ateljė jie pasidairysią kitąkart, o

tuomet, nepaisant baisios skubos, iš jų plūstelėjo įspūdžių iš Kärtnerštrasės srautas, nebuvau niekad lankęsis nė vienoje tos gatvės parduotuvių, man tie įspūdžiai skambėjo kaip kokios egzotiškos ekspedicijos ataskaita, ne, veikiau tai buvo ne ataskaita, o upės sraunuma – siūbuodami ir vartaliodamiesi, paketai liudijo apie jų įsigijimo vietą, nes nusivilkti apsiaustus ir pasidėti pirkinius porelė neturėjo laiko. Jie tarsi marionetės sūpavosi ant Thiesso pirštų, viskas buvo taip iškvepinta, kad nedidelis kabinetas gretai kiemelio, kur Anna paprastai priimdavo svečius, per keletą minučių persisunkė subtiliausiais kvapais, kuriuos skleidė netgi ne tie paketėliai, o patsai apsipirkimo džiaugsmas. Apie nieką daugiau, išskyrus pirkinius, ir nebuvo kalbama, tik su truputėlį atlaidžia pagarba buvo pasiteirauta apie Annos motiną, o kai jie išėjo – atsisveikinant atsargumo dėlei paketais jau nebemojuodami – taip ir liko neaišku: – buvo čia kas užėjęs ar nebuvo. Anna, niekad nemėgusi niekinamų žodžių, priėjo prie Thiesso žmonos figūros ir smogė jai. Ką tik plūstelėjęs pro duris vidun ir vėl išskubėjęs lauk pirkinių pasaulis jai buvo toks pat svetimas kaip ir man. Bet ne, jis jai buvo pažįstamas iš motinos, kurią kartkarčiais jai tekdavo lydėti į Kärtnerštrasę ir *Auf de Graben*, bet šito pasaulio ji nekentė ir paliko jį drauge su vyru, už kurio motina ją buvo išleidusi vadovaudamasi politiniais šeimos sumetimais.

Taip ji atsikratė ir prievolės dalyvauti priėmimuose Maxingštrasės rūmuose. Galėjo nebepaisyti jokių draudimų. Ji nebešvaistė laiko, niekas jos nebekontroliavo. Jeigu ją kas suerzindavo, Anna kaipmat griebdavosi skapto. Imdavosi kiek įmanoma sunkesnio darbo. Šito ji jau buvo išmokusi iš Wotrubos, nors, išskyrus godulį monumentalumui, nes tai reikalavo didžiausio triūso, niekas gilesnio jų nesiejo. Apatinė veido dalis, liudijanti valios įtampą, labai priminė jos tėvą.

Kad ją aplankė Thiessas su žmona, reiškė tam tikrą pado-

rumą. Jis, ko gero, nė nenutuokė, kad neturi jai ką pasakyti. Traškią, nors į aukštuomenę pretenduojančią savo greitakalbę, jis galėjo demonstruoti bet kam. Bet Paulis Zsolnay'us, paskutinysis Annos paliktas vyras, buvo jo leidėjas. Tai, kad Thiessas, pamiršęs Kärtnerštrasės blizgesį, rado valandėlę laiko ją aplankyti, buvo prieraišumo aktas ir neutralumo paskelbimas. Savo pasirodymu jis buvo patenkintas ir galbūt netgi nutuokė, kad ant jo pirštų kybo viskas, ką ji prarado pabėgdama nuo Zsolnay'aus.

Tik iš tikrųjų „laisvi", tai yra ganėtinai populiarūs ir „plačiai skaitomi", taigi tokie, kurie nebepriklausė nuo leidyklos, nes juos mielu noru būtų parėmusi bet kuri kita, tik tokie, kurie tuometiniame skaitytojų pasaulyje buvo laikomi įžymiais, galėjo leisti sau pagerbti Anną savo atsilankymu. Lankytojai čia nuolat varstė duris, ir kalbos, kas čia užeina, netrukdavo pasklisti. Leidyklos liokajai čia rodytis vengė. Kai kurie jų, dar neseniai gretinęsi prie Annos, tokie, kurie už pakvietimą į jos draugiją nieko nebūtų pagailėję, dabar vengė jos ir sergėjosi peržengti šį Operngasės slenkstį. Atsirado ir tokių, kurie staiga ėmė apie ją skleisti negeras kalbas. Didžiulę įtaką miesto muzikiniams įvykiams turėjusi motina buvo palikta ramybėje, nors jos išskaičiavimai ir privati namų politika lindo pro kiekvieną plyšį.

Anna priėmė pasaulio iššūkį, ji buvo narsi, tokia visuomet ir liko, ir kuklioje savo ateljė Operngasėje toliau sau kūrė įžymiųjų galvų muziejų. Jei galva pavykdavo, tai buvo teisėta, o taip nutikdavo ne taip jau retai. Ji net nenujautė, koks tai buvo stulbinantis jos motinos gyvenimo atspindys.

Pastaroji viską būtų paaukojusi dėl savo valdžios, dėl bet kurios jos formos, dėl pinigų ir dėl linksmybę teikiančios jų galios. Annos gyvenimo centre būta kažko svarbesnio, ji buvo paveldėjusi nepaprastą savo tėvo garbėtrošką. Ji veržėsi dirbti ir nesibaidė jokių to darbo sunkumų. Pažinusi Wotrubą,

ji kaipsyk ir susidūrė su kietu ir sunkiu triūsu, tokio ji ir siekė. Kaip *moteris*, ji neieškojo sau jokių lengvatų, ji buvo pasiryžusi dirbti taip pat sunkiai kaip tas stiprus jaunas vyras, jos mokytojas. Kad jo darbo principus buvo lėmęs ir kitoks likimas, jai niekad nė į galvą nebūtų šovę. Kilmė jai nebuvo svarbi, ir jeigu jos motina žodį „proletaras" tardavo su panieka, jeigu jai tai atrodė tolygu vergui, tarsi tai būtų jau už žmogiškųjų kategorijų ribų, kažkas perkamo ir neišvengiamo, daugių daugiausia ji būtų įstengusi pripažinti, kaip išimtį, fizinį, tinkamą ir meilei, tokio žmogaus grožį, jei motina su pasigardžiavimu kėlė tai, kas jau buvo iškelta kitų, tai Anna apskritai neskirstė žmonių, kilmė ir socialinė padėtis nereiškė jai nieko, jai rūpėjo tik pats žmogus, bet pasirodė, kad vien tokio gražaus ir kilnaus nusiteikimo nepakanka; norint sužinoti, ar žmonės ko nors verti, reikia tuo ne tik įsitikinti, bet ir *įsidėmėti.*

Nepaprastai svarbus jai buvo laisvės pojūtis, tai ir buvo svarbiausioji jos greito bet kokių santykių nutraukimo priežastis. Laisvės troškimas buvo toks stiprus, jog galėjai pamanyti, kad bet kokie jos naujai užmegzti ryšiai yra nerimti, jai nuo pat pradžių žinant, kad jie tebus trumpalaikiai. Tokiam spėjimui prieštaravo nebent tai, kad ji rašė „absoliučius" laiškus ir be galo atkakliai reikalaudavo „absoliučių" paaiškinimų. Galimas daiktas, kad jai skirti laiškai būdavo svarbesni už patį jausmą, o užvis labiau ją kerėdavo tiesioginiai pasakojimai.

Aš ją dažnai lankydavau, ypač nuo to laiko, kai ji įsikūrė ateljė Operngasėje ir pranešdavau jai viską, kas man tada rūpėjo. Prieš jos akis paskleisdavau viską, kas tik dedasi pasaulyje, ir tai, ką apie visa tai manau aš. Kai dar būdavau sklidinas Sonne's, galėjo nutikti ir taip, kad perteikdavau jai labai rimtus dalykus – ji visuomet išklausydavo ir atrodydavo suintriguota. Net kai aš padariau kažką tokio, ką paprastai darydavau tik ilgai svarstęs, net kai aš į jos ateljė atsivedžiau Sonne, – Gustavo Mahlerio dukra jį domino, – kai aš pateikiau

jai geriausia, ką tik žinojau esant šiame pasaulyje, šį tyliausiąjį iš visų žmonių, su visa mano jam rodoma pagarba, kurios nė nemaniau slėpti ir nuo jos, Anna reagavo kilniai, kilnumas ir buvo gražiausioji Annos savybė: ji priėmė jį tokį, koksai Sonne ir buvo, nepaisant asketiškos jo išvaizdos, žavėjosi juo, klausėsi jo taip, kaip mėgdavo klausytis manęs, tik kaži kaip iškilmingiau, ko aš iš jos ir tikėjausi ir prašė jį vėl užeiti. Kai kitąkart užėjau vienas, Anna gyrė jį, sakė, kad Sonne įdomesnis už daugelį garsių žmonių, o vėliau vis klausinėdavo, kada jis vėl užsuksiąs.

Tiesa, apie jos galvas Sonne man pasakė įdomių dalykų, juos aš vėliau Annai perdaviau, netgi didžiosiose jos figūrose jis atpažinęs nė truputėlio nesugadintą romantizmo ilgesį. Jai dar nelemta panirti į tragiką, sakė man Sonne, o su Wotruba ji neturinti nieko bendra, juk ji esanti paliesta muzikos, nuo kurios Wotruba yra visiškai nepriklausomas. Tiesą sakant, tos figūros yra kilusios iš jos tėvo muzikos, netgi iš atskirų jos dalių, jose labiau juntama jo valia, o ne jos pačios įtaiga. Dar sunkiau esą pasakyti, kas iš viso to išeisią, galimas daiktas, kad įvykus jos gyvenime kokiam *lūžiui*, netgi labai daug kas. Jis kalbėjo palankiai, jis nutuokė, kiek daug ji man reiškia ir nieku gyvu nebūtų manęs užgavęs, bet iš to, kad iš būsimų jos darbų jis tikėjosi daugiau, jutau, kiek nedaug originalumo jis aptiko jos darbuose. Ir priešingai, apie galvas Sonne atsiliepė itin palankiai. Ypač jam patiko Albanas Bergas, Werfelio galva jam, aišku, pasirodė išpūsta, kaip ir jo sentimentalūs romanai, visą tos galvos tuštybę Anna, girdi, dar labiau išryškinusi, ir taip smarkiai, kad kai kurie žmonės, patys pažinoję Werfelį, jo portretą galėjo palaikyti reikšmingu kūriniu.

Anna klausydavosi Sonne's taip, kaip klausydavausi jo aš pats. Niekad nepertraukdavo, niekad nieko neklausinėdavo, o jo šneka jai niekad nenubosdavo. Užsukęs pasisvečiuoti, jis čia užtrukdavo kiek ilgėliau nei valandą. Jis išlikdavo manda-

gus ir akmens, dulkių bei skaptų apsuptyje, spėjo, kaip ji trokšta dirbti. Jos ryžtą dirbti jis pastebėjo iš jos įnagių, jis nebūtų jų naudojęs nė vienai jos sukurtai figūrai, ir dar jį nepaprastai sujaudino jos veido apačios, tos valingosios jo dalies, panašumas į jos tėvo veidą. Jau vien dėl to, manė jis, ji buvo tėvo dukra, nes visa kita – akys, kakta, nosis, jam rodės visiškai nepanašūs į Mahlerį. Gražiausia ji būdavo sustingusi ir besiklausanti – akys išsiplėtusios, nieko daugiau nebematančios ir nejuntančios, išskyrus tai, ką suvokia dabar, tarsi vaikas, kuriam rimti, kartais sausoki, bet visgi platūs svarstymai virto pasaka. Tokia ji būdavo ir tuomet, kai jai ką nors pasakodavau aš, o dabar buvo jis, tasai, kurio žodžiai man reiškė tą patį kaip Biblija, kai jis ją priešais mane atskleisdavo, išgirsdavau visai kitokius dalykus, nei jis sakė jai, tad galėjai nesivaržydamas stebėti, kaip ji klausosi. Čia, aš tai jaučiau, ji jau nebebuvo savo motinos pasaulyje, kur viską lemdavo tik sėkmė ir nauda, žinojau, kad širdyje ji buvo daug subtilesnė ir kilnesnė nei anoji, nei godi, nei veidmaininga, bet per dažnas senosios intrigas dėl valdžios nuolat patenkanti į tokias situacijas, kurios su ja pačia neturėdavo nieko bendra, ji būdavo niekuo dėta, ji tik turėjo elgtis kaip liepiama – piktų pirštų tąsoma lėlė.

Nuo viso šito ji išsivadavo tik persikėlusi į savo ateljė, galbūt todėl ji taip ir kibo į darbą, tai buvo paskutinis dalykas, kuriam būtų kliudžiusi motina, nes, turint galvoje išeikvotas jėgas, tai buvo neracionalu. Bet kai aš pas ją užeidavau, ji neatrodė man pati laisviausia, nes nors ji ir pageidavo, kad ateičiau, viskas priklausė nuo nepaliaujamos įtampos, nuo mano išradingumo, nors ir suvokiau, kad negaliu tikėtis čia užsibūti, jei tik kas nors nešaus man į galvą. Laisviausia ji man atrodydavo tuomet, kai atsivesdavau čionai Sonne. Tuomet iš karto, be jokio perdėto jaudulio ji pasinerdavo į jo išmintį, kurios gelmę ir tyrumą ji suvokė, kuri

jai pačiai buvo visiškai nenaudinga, ji negalėjo ja pasinaudoti, Sonne's išmintis jos motinos dvare niekam nebūtų padariusi įspūdžio, nes jo vardas ten visiškai nieko nereiškė, nes jis ir pats netroško ką nors reikšti, tad jam buvo visiškai tas pat, kad jo ten niekas ir nekvietė.

Kai valandą pasėdėjęs jis pakildavo eiti, aš dar likdavau. Jis, aišku, manė, kad noriu pasilikti ilgėliau. Bet mane čia užlaikydavo vien gėda. Man atrodė, kad būtų tiesiog netinkama išeiti drauge su juo. Juk aš jį čia atvedžiau tik kaip retenybę, aš buvau tik kelią jam parodęs vedlys. Dabar tą kelią jis jau žinojo ir galėjo kada tik panorėjęs išeiti. Čia jam niekas negalėjo sukliudyti. Mintyse jis pasilikdavo netgi išėjęs, ten toliau tęsė pradėtą pašnekesį. Jei tik būtų pareiškęs norą, būčiau ėjęs drauge su juo. Jis savo ruožtu buvo pernelyg delikatus, kad tokį norą pareikštų. Jis tarė mane čia esant privilegijuotą asmenį, nes čia dažnai lankydavausi. Bet tai buvo ir viskas, ką jis žinojo. Man niekad nebūtų šovusi mintis pasakotis jam savo asmeniškus rūpesčius. Galbūt jis nujautė, koks esu sugniuždytas. Bet ne, nemanau, nes jis niekad nebandė manęs paguosti savo paslaptingu būdu, o būtent, piešdamas tariamai visiškai kitą situaciją, kuri būtų buvusi ne kas kita, o tik transponuota manoji. Taigi aš likdavau, ir kai kitądien mudu vėl susitikdavome *„Museum"* kavinėje, jis apie svečiavimąsi pas Anną nebeužsimindavo nė žodeliu. Jam išėjus, aš irgi neužsisėdėdavau. Luktelėdavau tik, kol jis pranyks iš regračio, o tuomet jau sugalvodavau dingstį atsisveikinti su Anna. Apie jį mudu su ja nediskutuodavome. Sonne išliko neliečiamasis.

TREČIOJI DALIS

Atsitiktinumas

Musilis

MUSILIS, nors tai ir nekrito į akis, visuomet būdavo pasirengęs ir gintis, ir pulti. Jo laikysena buvo jo tvirtovė. Būtų galima pamanyti apie šarvą, bet tai buvo tik kevalas. Tai, ką jis aiškiai buvo įterpęs tarp savęs ir pasaulio, nebuvo apsiautalas, tai jam buvo įgimta. Jaustukų jis nepripažino. Jausmingų žodžių vengė, bet koks meilumas jam atrodė įtartinas. Ir pačiam sau, ir visiems kitiems dalykams jis buvo užbrėžęs aiškias skiriamąsias ribas. Į bet kokį šėlsmą, broliavimąsi, jausmų perteklių ar egzaltaciją žvelgė įtariai. Jis buvo kietasis kūnas ir skysčių bei dujų vengė. Buvo gerai susipažinęs su fizika, buvo ne tik perpratęs ją, fizika buvo tiesiog įsigėrusi į jo kūną ir kraują. Tikriausiai iki jo dar niekad nebuvo kito tokio rašytojo, kuris būtų taip vertinęs fiziką ir šitai būtų išlikę visame jo svarbiausiame veikale. Neapibrėžtuose pokalbiuose jis nedalyvaudavo, atsidūręs tarp paprasčiausių plepių, nuo kurių Vienoje niekur negalėdavai pasislėpti, jis tuojau užsidarydavo savo kiaute ir užsičiaupdavo. Savam kailyje jausdavosi tik tarp mokslo žmonių, tuomet jau elgdavosi natūraliai. Jis darė prielaidą, kad viskas atsiranda iš kažko tikslaus ir į kažką tikslaus gravituoja. Miglotus kelius niekino ir nekentė jų. Bet jokiu būdu nestojo už *primityvumą*, pastarojo pavojui jis turėjo tiesiog neklystamą instinktą ir, sukurdamas išsamų portretą, sugebėdavo jį sunaikinti. Jo dvasia buvo pernelyg turtinga, pernelyg aktyvi ir opi, kad tenkintųsi primityvu.

Jis niekuomet nesijausdavo esąs kam nors pavaldus, jokio-

je aplinkoje, ir nors esant didesnei auditorijai retai nusiteikdavo stoti į atvirą kovą, kiekvieną tokią galimybę suvokdavo kaip iššūkį. Į kovą jis pakildavo vėliau, pasilikęs vienas, kartais praslinkus net keleriems metams. Nepamiršdavo nieko. Iki menkiausių smulkmenų išsaugodavo savyje kiekvieną susidūrimą, o kadangi prigimtis spyrė jį visuomet tik laimėti, jau vien todėl buvo neįmanoma visko užbaigti vienu kūriniu, visi incidentai jame niekaip nebūtų tilpę.

Nepageidaujamų prisilietimų jis irgi sugebėdavo išvengti. Siekė būti savo kūno šeimininku. Jam būtų patikęs anglų paprotys sveikinantis neduoti rankos. Stengėsi, kad jo kūnas būtų paslankus ir stiprus, paisė čia kiekvienos smulkmenos. Kūną puoselėjo netgi labiau nei buvo įprasta tarp ano metų dvasingųjų. Sportas ir higiena jam reiškė tą patį jie lėmė jo dienotvarkę, jis gyveno pagal jų instrukcijas. Kiekvieno savo veikėjo konspekte jis įterpdavo sveiką žmogų – patį save. Jis išsiskyrė tuo, kad išlikti sveikas ir gyvybingas jis siekė sąmoningai. Musilis, suvokęs nepaprastai daug, į viską žvelgęs precizìškai ir dar preciziškiau sugebėjęs mąstyti, niekad neprasmegdavo viename žmoguje. Jis žinojo, kur yra išėjimas, bet išeiti neskubėjo, vis atidėliojo, nes tai žinodamas jautėsi saugus.

Jeigu kas nors pabrėžia žūtbūtinį jo kovingumą, tai Musilio reikšmė nuo to nė kiek nemažėja. Jo laikysena vyriškos lyties atžvilgiu buvo kovotojo laikysena. Kariauti jis veržėsi ne dėl pačios kovos, šitaip jis siekė išmėginti pats save. Jis buvo karininkas, kuris, rūpindamasis savo kareiviais, bandė atitaisyti tai, kas jį patį brutaliai slėgė – gyvenimo žiaurumą. Jis turėjo natūralų, ar, tarkime, tradicinį, požiūrį į išlikimą. Ir šito nesidrovėjo. Kai po karo dėl šito paties buvo imta lenktyniauti, jis galėjo jaustis kaip koks senovės graikas.

Vyras, apglėbęs jį, kaip ir visus kitus, kuriuos nūnai siekė nuraminti ar prijaukinti, tapo ilgamečiu, pačiu ištvermingiausiu jo tipu. Nieko nepakeitė tai, kad tas vyras buvo nužudy-

tas. Nepageidaujamas jo rankos prisilietimas dar dvidešimt metų palaikė jo gyvybę.

Klausytis kalbančio Musilio buvo ypatingos rūšies potyris. Jis neturėjo manierų. Pernelyg jau buvo pačiu savimi, kad kuo nors panėšėtų į artistą. Nesu sutikęs nė vieno, kuris būtų užklupęs Musilį ką nors vaidinant. Žodžius jis berdavo gana greitai, bet skubėdamas niekad nepersistengdavo. Iš jo kalbos nebūtum suvokęs, kad ramybės jam neduoda daugybė minčių iškart: prieš ištardamas turėjo sudėlioti jas skyrium. Visame kame, ką tik jis sakė, viešpataudavo paperkanti tvarka. Įkvėpimo kvaitulį, kuriuo mėgo dangstytis impresionistai, jis niekino. Įkvėpimą jis pernelyg brangino, kad švaistytų jį ekshibicionizmui. Nieko jam nebuvo koktesnio, kaip išvysti apsiputojusį Werfelį. Musilis buvo drovus ir viešai savo įkvėpimo nedemonstravo. Erdvės jam nelauktai suteikdavo netikėti, stulbinantys vaizdiniai, bet čia pat jis vėl grįždavo prie aiškios savo sakinių tėkmės. Jis buvo kalbos poplūdžių priešininkas, bet jeigu jau pats paplūsdavo, tai būdavo pasiryžęs plaukti ir įrodyti sau, kad net patys blankiausi dalykai visuomet gali išsikapstyti į kitą krantą. Kai atsirasdavo ką įveikti, jis pasijusdavo pakiliai, bet ryžtą stoti kovon slėpdavo taip, kad niekas niekuomet to nepastebėdavo. Į materiją jis panirdavo ūmai, kova būdavo nepastebima, viskas būdavo skiriama vienam objektui, ir nors prieš akis matydavai lankstų iš vietos nepajudinamą nugalėtoją, jau nebegalvodavai, kiek čia esama Musilio – pernelyg svarbus pasidarydavo patsai objektas.

Bet čia buvo tik vienas Musilio elgsenos viešumoje aspektas. Nes greta šitokio pasitikėjimo savimi koja kojon žengė toks jautrumas, kad didesnio aš niekad nemačiau. Kad trūktų kantrybė, Musiliui reikėdavo atsidurti tokioje draugijoje, kur būdavo pripažįstamas jo rangas. Jis galiojo ne visur, reikėjo tam tikrų ritualinių sąlygų. Buvo žmonių, nuo kurių apsiginti jis įstengdavo tik tylėdamas. Krito į akis, kad jame esama kažko

panašaus į vėžlį, daugelis jį atpažindavo tik iš kiauto. Jei aplinka jam nepatikdavo, jis nepratardavo nė žodžio. Jis galėdavo užsukti į restoraną, sėdėti jame ir išeiti nepravėręs burnos. Nemanau, kad taip elgtis jam būtų buvę lengva, ir nors iš jo išraiškos nieko nebūtum supratęs, visos tos savo nebylystės metu jis jausdavosi įskaudintas. Jis turėjo teisę nepripažinti kieno nors pranašumo – tokio rango rašytojų nebuvo ne tik Vienoje, nebuvo galbūt net visoje vokiškai kalbančių šalių erdvėje.

Jis žinojo savo vertę, šitame lemtingame taške jis buvo ir paliko nedraskomas jokių dvejonių. Nedaugelis tų, kurie tai žinojo, jo galva, žinojo nepakankamai, nes norėdami kilstelėti jo vertę, greta jo suminėdavo dar vieną ar kelis vardus. Per pastaruosius ketverius ar penkerius Austrijos nepriklausomybės metus, kai Musilis iš Berlyno sugrįžo į Vieną, ant avangardistų skydo dažnai galėjai pamatyti trejetą vardų. Musilis, Joyce'as ir Brochas arba – Joyce'as, Musilis ir Brochas, ir kai šiandien, po pusšimčio metų, bent kiek susimąstai, kas ten buvo suplakta į daiktą, darosi labai aišku, kad Musilis nė kiek nesidžiaugė šios trejybės išskyrimu iš kitų. Tuomet vokiškai pasirodžiusį „Ulisą" jis kategoriškai atmetė. Jis iš visų galių priešinosi kalbos sunaikinimui, jeigu apskritai apie tai ką nors pareikšdavo, o darė tai nenoriai, Joyce'o kūrinį apibūdindavo kaip senamadišką, mat jis kyląs iš asociatyvinės psichologijos, tai esąs seniai nueitas etapas. Gyvendamas Berlyne, Musilis turėjo progų bendrauti su asmenybės psichologijos pradininkais, tai jam daug reiškė, šiam bendravimui, ko gero, turėtų būti dėkingas ir už svarbiausiąjį savo kūrinį. Joyce'o vardas jam buvo nemalonus, tai, ką veikė šis, su juo neturėjo nieko bendra. Kai aš kartą pasipasakojau jam apie savo 1935 metų pradžioje įvykusį „susitikimą" su Joyce'u, jis suirzo.

– Nejau jums atrodo verta dėmesio? – tarė jis, o aš galėjau tik džiaugtis, kad, pamiršęs Joyce'ą, jis prašneko apie kitką, ir mūsų pašnekesys nenutrūko visiškai.

O jau visiškai literatūroje nepakenčiamas jam buvo Brocho vardas. Šį Musilis jau seniausiai pažinojo: kaip verslininką, kaip mecenatą, kaip susivėlinusį matematikos studentą. Kaip rašytojo, Brocho jis apskritai rimtai nevertino. Jo trilogija buvo jam pasirodžiusi tarsi kažkokia kopija jo paties raštų, kuriems jis buvo skyręs dešimtmečius, o kad Brochas, vos pradėjęs panašų darbą, jau spėjo jį baigti iki galo, kėlė didžiausią jo nepasitikėjimą. Čia jis rėžė tiesiai į akis viską, ką iš tikrųjų apie tai galvoja, ir iš Musilio lūpų apie Brochą aš niekad taip ir neišgirdau nė vieno gero žodžio. Bet neprisimenu nė vieno atskiro Musilio atsiliepimo apie Brochą, galbūt todėl, kad, juos abu labai aukštai vertindamas, buvau atsidūręs keblioje padėtyje. Įtampa, ar netgi jų tarpusavio kova, man būtų buvusi nepakeliama. Abu jie, tuo aš nė truputėlio neabejoju, priklausė vienai itin negausiai žmonių grupei, kuriai literatūra buvo gyvenimo kupra, kuri nesivaikė nei populiarumo, nei pigios šlovės. Anuo metu tai man galėjo atrodyti netgi svarbiau už pačius jų kūrinius.

Girdėdamas apie tą trijulę, Musilis turėjo jaustis labai keistai. Kaip jis galėjo patikėti, kad kas nors ims ir pripažins jo reikšmę, jei tas pats žmogus tą pačią akimirką jau mini Joyce'ą, kuris Musiliui buvo visų jo siekių priešingybės įsikūnijimas. Toks buvo jis, neegzistavęs skaitytojams, mintantiems kasdiene literatūra nuo Zweigo iki Werfelio, netgi tiems, kurie jo vardą iškalė ant skydo su tokia kompanija, kuri jam atrodė niekam tikusi. Kai kuris nors iš bičiulių pranešdavo jam, kaip aukštai kas nors vertinąs jo „Žmogų be savybių", koks tas asmuo būtų laimingas su juo susipažinęs, pirmasis Musilio klausimas būdavo:

– O ką jis dar vertina?

Jo jautrumas neretai atsigręždavo prieš jį patį. Aš, nors pats tapęs jo auka, iš giliausio įsitikinimo norėčiau jį apginti. Musilis buvo įsivažiavęs į didįjį savo sumanymą, kurį norėjo įgy-

vendinti iki galo. Jis negalėjo nujausti, kad ši begalybė pasirodys dvejopa, kad ji remiasi ne vien nemirtingumu, bet ir neužbaigiamumu. Vokiečių literatūroje nebuvo nieko, su kuo jo sumanymą būtų galima lyginti. Austrijos imperijos atkūrimas romane – kas dar būtų drįsęs šito imtis? Nenorėčiau nė pradėti kalbėti apie tai, kiek šiame kūrinyje esama dar visokiausių kitokių dalykų. Tačiau suvokimas, kad *jis* buvo toji žlugusi Austrija, jis kaip niekas kitas, jis vienintelis toks, jo jautrumui suteikė itin savitą teisę, apie kurią, matyt, dar niekas nepagalvojo. Ši su niekuo nesulyginama medžiaga, kuria jis ir buvo – nejau turėjo būti numesta pašalin ar prapulti? Nejau reikėjo prie jos ką nors būtinai prikergti ir leisti, kad ji būtų nusiaubta ir suteršta? Vieno asmens jautrumas, kuris atrodo juokingas kalbant apie kokį Malvolio, darosi visiškai nebejuokingas, kai kalbama apie ypatingą, be galo kompleksišką, visapusiškai išsilavinusį pasaulį, kurį savyje sukaupęs turi vienas žmogus ir kurį tik tuo savo jautrumu ir tegali apsaugoti tol, kol jam pavyks ką nors išsiaiškinti.

Jo jautrumas buvo ne kas kita, kaip savigyna nuo drumzlių ir sumaišties. Rašymo aiškumas ir skaidrumas nėra kokia autonominė savybė, kuri, kartą įgyta, nuolat išlieka pastovi, ją tenka be perstogės ugdytis iš naujo. Žmogus privalo įstengti tarti sau: „Noriu šitai daryti *tik taip*!“ O jeigu jau taip, tai pats ir privalai spręsti, ką reikia daryti, kad niekas, kas galėtų tam darbui pakenkti, į jį nesikištų. Įtampa tarp begalinio jau įsisąmoninto pasaulio turtų ir viso to, kas dar galėtų prie jų prisidėti, bet turi būti atmesta, yra milžiniška. Nuspręsti, ko dera atsižadėti, gali tiktai tas, kuris tą pasaulį nešiojasi savyje, o vėlesni kitų, ypač tokių, kurie jokio vidinio pasaulio neturi, sprendimai apie tai tėra apgailėtinos pretenzijos.

Kai kalbama apie jautrumą netinkamam maistui, tenka priminti, kad kažkuo nuolatos turi misti ir vardas, kad to, kuris tą vardą nešioja, darbas nenueitų vėjais. Kylantis vardas turi

savo specialų maistą, kurį jis tik vienas pažįsta ir kurį pats pasirenka. Kol kuriamas toks turtingas veikalas, jautruolio vardas yra pats geriausias.

Tik vėliau, kai jis, nepraradęs savojo jautrumo, kūrinį užbaigia, miršta ir jo vardas mėtosi visose turgavietėse tarsi šlykšti, išpurtusi ir dvokianti žuvis, gali ateiti ir uostytojai, kurie viską išmano geriau ir kurie po laiko ima išradinėti gero elgesio taisykles, o jautrumą, kaip kokią beribę puikybę, kala prie gėdos stulpo – kūrinys užbaigtas, jo žlugdyti jie daugiau nebegali, o juk ilgainiui su visa savo begėdyste jie patys jame ištirps ir be pėdsako į jį susigers.

Buvo ir tokių, kurie mielai pasišaipydavo iš Musilio bejėgiškumo materialiuose dalykuose. Brochas, puikiausiai suvokęs jo reikšmę, niekad nelinkęs piktžodžiauti ir neabejotinai sklidinas pagailos žmonėms, man pirmukart prašnekus apie Musilį, pasakė:

– Jis popierių karalystės karalius.

Jis norėjo pasakyti, kad tik prie savo rašomojo stalo, palinkęs virš popierių, Musilis esąs žmonių bei reiškinių valdovas, o šiaip jau gyvenime jis visiškai priklausąs nuo aplinkybių, bejėgis ir sutrikęs, neišsiverčiąs be pašalinės pagalbos. Visiems buvo žinoma, kad Musilis nemoka elgtis su pinigais, ir ne tik nemoka – jis net vengia imti pinigus į rankas. Jis niekur nemėgo vaikščioti vienas, beveik visuomet greta būdavo jo žmona, tramvajuje pirkdavusi jam bilietą, o kavinėje apmokėdavusi sąskaitą. Pinigų su savimi jis nesinešiodavo, jo rankose aš niekad nemačiau nei monetų, nei banknotų. Būtų buvę galima pamanyti, kad pinigai nesuderinami su jo higiena. Apie pinigus galvoti jis vengė, tai varė jam nuobodį ir slėgė. Jis nė kiek neprieštaravo, kad pinigus nuo jo žmona vaikė kaip muses. Viską, ką turėjo, jis prarado per infliaciją ir dabar buvo atsidūręs itin sunkioje padėtyje. Sumanymo, kuriam jis buvo

užsimojęs, apimtis ir trukmė ryškiai prieštaravo lėšoms, kurios galėjo būti tam skiriamos.

Jam sugrįžus į Vieną, jo bičiuliai susibūrė į Musilio draugiją, kurios nariai įsipareigojo mokėti mėnesinį mokestį, kad tik jis galėtų tęsti „Žmogų be savybių". Tokių žmonių sąrašas jam buvo žinomas, ir jis reikalaudavo ataskaitos, ar tokie mokesčiai sumokami laiku. Nemanau, jog jis būtų drovėjęsis, kad egzistuoja tokia draugija. Jis visiškai teisingai manė, kad tie žmonės žino, ką daro. Jiems turėjo būti tik garbė, kad gali paremti kūrinį. Kuo daugiau žmonių veržtųsi į tokią draugiją, tuo būtų geriau, svarstė jis. Visuomet įtariau, kad šią Musilio draugiją jis traktuoja kaip tam tikrą ordiną. Būti į jį priimtam buvo laikoma didžiule garbe, ir aš klausiau savęs, ar jis šalintų iš jos menkystas? Pinigus, kuriuos jis gaudavo, kad tokiomis sąlygomis galėtų tęsti veikalą „Žmogus be savybių", lydėjo išdidi jo panieka. Kai Austriją užgrobė Hitleris, draugija buvo uždaryta, – didžiuma jos narių buvo žydai.

Paskutiniaisiais savo gyvenimo metais, kai visiškai be jokių lėšų gyveno Šveicarijoje, Musilis siaubingai graužėsi taip niekinęs pinigus. Bet kad ir kaip nemalonu galvoti apie apgailėtiną jo būvį, aš vis vien nenorėčiau įsivaizduoti jo kitokio. Nepriklausoma jo panieka pinigams nė iš tolo nesietina su polinkiu į askezę – visiškas nesugebėjimas užsidirbti, toks paplitęs ir įprastas dalykas, kad net nejauku vartoti žodį „gebėjimas", man rodos, ir buvo giliausieji jo dvasios tirščiai. Jis dėl to netriukšmavo, nepozavo ir neprotestavo, net nešnekėdavo apie tai, tik su savo išdidžiu santūrumu nekreipė į tai jokio dėmesio, užtat atidžiai stebėjo ir neišleido iš akių, kaip į tai reaguoja kiti.

Brochas irgi buvo Musilio draugijos narys ir reguliariai mokėjo mėnesinį mokestį. Pats jis apie tai niekad nekalbėjo, patyriau apie tai iš kitų. Šiurkštus pažeminimas, kurį jis, kaip rašytojas, patyrė iš Musilio, viename pastarojo laiške išsaky-

tas kaltinimas, esą Brochas savo trilogijoje „Lunatikas“ nukopijavęs jo „Žmogaus be savybių“ planą, rodos, būtų turėję jį erzinti, tad, kai jis Musilį man apibūdino kaip „popierių karalystės valdovą“, Brochą galima suprasti. Man ši ironiška charakteristika nieko nereiškia. Atmetu ją ir dabar, praslinkus šitiekai metų po jų abiejų mirties. Brochas, pats sunkiai kentęs dėl komercinio savo tėvo paveldo, mirė emigracijoje, tokiame pat skurde kaip ir Musilis. Valdovu būti jis nenorėjo, juo ir nebuvo. Musilis *buvo* valdovu savo „Žmoguje be savybių“.

Joyce'as be veidrodžio

LEDU ir granitu prasidėjo man 1935-ieji. Komologno aukštybėse, įstabiai apledėjusiame Val Onsernone, kelias savaites drauge su Wladimiru Vogeliu bandžiau bendradarbiauti kuriant naują operą. Galbūt šitas bandymas buvo visiškai beprasmis, mintis paklusti kompozitoriui, taikytis prie jo užgaidų, manęs nė kiek nežavėjo. Įsivaizdavau ją, kaip buvo sakęs Vogelis – tai, girdi, būsianti visiškai naujoviška opera, abu – kompozitorius ir libreto rašytojas – būsią lygiaverčiai partneriai. Tik paaiškėjo, kad tai visiškai neįmanoma: aš skaitydavau Vogeliui ką parašęs, jis viską ramiai ir santūriai išklausydavo, bet toji išdidi maniera, su kuria jis pritariamai linktelėdavo galva, ištardavo vienintelį įvertinimą: „Gerai!“, o baigdamas padrąsindavo: „Tęskite taip ir toliau!“ – man atrodė tikras pažeminimas. Jei būtume puolę ginčytis, man būtų buvę lengviau. Nuo jo pritarinėjimų, o dar labiau nuo padrąsinimų man dingo bet koks noras kurti šią operą.

Keletą jos metmenų esu netgi išsaugojęs – nieko iš to nebūtų išėję. Iškeliaujant iš Komologno, paskutinįkart dar išgirdau jį tariant: „Tęskite taip ir toliau!“ ir pajutau, kad daugiau jis iš manęs nebesulauks nė žodžio. Drovėjausi jam tai pasa-

kyti į akis, nes kuo gi būčiau galėjęs pagrįsti savo nusivylimą? Tai buvo viena tų mįslingų situacijų, kurios vėliau mano gyvenime nuolat kartodavosi, jaučiau įžeistą savimeilę, „piktadariui“ nė nenujaučiant, kas nutiko, juk jis nieko, išties nieko pikto nebuvo man padaręs. Galbūt jis leido man pajusti – kad ir beveik nepastebimai? – esąs viršesnis už mane. Bet aš galėjau paklusti tik laisva valia. Pats turėjau spręsti, kas yra viršesnis už mane, o kas ne. Dievus susirasdavau pats, *aš* ištardavau jų vardus, o tasai, kuris save tokiu skelbė tokiu veikiausiai nė nebuvo, tokiam aš traukiausi iš kelio, pasitikdamas jį kaip grėsmę.

Vis dėlto tos savaitės Komologne nepraėjo veltui. Vieną žiemos sekmadienį savo svečiams ir Vogeliui sumaniau paskaityti savo „Tuštybės komediją“ ir čia susilaukiau dėmesingesnių klausytojų nei Zsolnay'aus rūmuose. Nuo tol namų šeimininkas ir jo ponia ėmė žiūrėti į mane palankiai ir man grįžtant iš Komologno pasiūlė surengti skaitymą namuose Ciuriche, Stadelhoferštrasėje. Tokiems renginiams jie turį puikią salę ir į panašius skaitymus kviečią visus dvasingus ciurichiečius. Tad dar sausio mėnesį įvyko vienas reikšmingesnių „Tuštybės komedijos“ skaitymų dalyvaujant išties žymiems svečiams. Buvo ten ir Jamesas Joyce'as, su kuriuo ta proga ir susipažinau. Pirmąją „Tuštybės komedijos“ dalį pilnutėlei salei skaičiau gryniausiu Vienos dialektu, be jokio aiškinamojo įvado, nė nepagalvojęs, kad dauguma klausytojų jo, ir dar taip pabrėžtinai išreikšto, paprasčiausiai nesupranta. Buvau toks patenkintas savo Vienos personažų griežtumu ir užsispyrimu, kad salės neprielankumo net nepajutau.

Pertraukos metu buvau supažindintas su Joyce'u, kuris labai atžariai ir labai asmeniškai pareiškė:

– Aš skutuosi peiliu ir be veidrodžio! – išrėžė jis pabrėždamas – „be veidrodžio“. Turint galvoje smarkiai nusilpusį jo regėjimą – Joyce'as buvo kone aklas – ką gi, tai buvo drąsus

sumanymas. Buvau apstulbintas jo reakcijos, kuri buvo tokia priešiška, tarsi savo kūriniu būčiau užpuolęs asmeniškai jį. Pamaniau, kad dėl silpno regėjimo jį bus suerzinusi pagrindinė pjesėje veidrodžių draudimo idėja. Ištisą valandą jis buvo priverstas klausytis Vienos dialekto, kurio, nepaisant visos savo lingvistinės erudicijos, jis paprasčiausiai nesuprato. Vienui vienintelė scena buvo perskaityta literatūrine vokiečių kalba, iš jos jis ir įsiminė sakinį apie skutimąsi prieš veidrodį. Striukame savo komentare juo ir rėmėsi.

Susierzinimas, kad jis nesupranta, kas čia skaitoma, jis, apie kurį sklido garsas kaip apie neprilygstamą daugybės kalbų žinovą, jam susisiejo su abejotino žiūrinėjimo į save veidrodyje fenomenu. Šią abejonę, kuri moraliai neva ir buvo pagrįsta toje vienintelėje scenoje, jis prisiskyrė sau ir reagavo, pareikšdamas, kad skutantis joks veidrodis jam nereikalingas, nors jis skutąsis peiliu. Ir jokio pavojaus, kad šitaip gali persirėžti sau gerklę! Jo vyriškai pasipūtėliški žodžiai buvo tarsi iš pačios pjesės. Drovėjausi savo nenuovokumo, kad skubėjau jį supažindinti kaipsyk su *šita* pjese. Ji buvo tai, ką aš *norėjau* skaityti, bet, užuot įspėjęs rengėjus, tik džiaugiausi, kad jis priėmė kvietimą ir per vėlai susivokiau, ką pridariau su tais savo veidrodžiais. Tarsi devizą sviedęs – „be veidrodžio!“, jis perėjo į gynybą, ir, mano paties nuostabai, man pasidarė gėda jau ir už jį, už tą jo neišvengiamą dirglumą, dėl jo Joyce'as mano akyse krito. Gal pamanęs, kad po pertraukos bus tęsiamas žaidimas su veidrodžiais, jis išėjo iš salės, bet man buvo didelė garbė, kad jis suvis čia pasirodė, o kokio nors aštraus pareiškimo iš jo, šiaip ar taip, reikėjo tikėtis.

Buvau supažindintas dar su keliomis garsenybėmis, bet pertrauka buvo neilga, aš net nepastebėjau kelintą valandą išmušė. Man rodės, kad žmonės čia smalsūs, galbūt jie tokie ir buvo, bet antrąją skaitymo dalį pradėjau jausdamas jų neryžtingumą. Iš savo romano, kuris netrukus buvo perkrikštytas

„Apakimu“, parinkau skaityti skyrių „Gerasis tėvas“. Ir privačiai, ir viešai jau buvau skaitęs jį Vienoje, tad dėl jo sėkmės buvau toks tikras, tarsi tas skyrius būtų neatskiriama visiems žinomos ir plačiai skaitomos knygos dalis. Bet knyga dar nebuvo išleista, ir Vienoje apie ją sklandė bent gandas, o čia klausytojai susidūrė su kaži kuo svetima ir visiškai nepažįstama.

Nespėjau nė iki galo užbaigti paskutiniojo sakinio, kai tiesus it žvakė pakilo Maxas Pulveris ir smagiai per visą salę šūktelėjo:

– Popiet sadizmas ir gaivina, ir stiprina!

Nejaukūs ledai buvo pralaužti, dabar savo nepritarimą kiekvienas galėjo reikšti kaip tinkamas. Dar gerą valandžiukę niekas nesiskirstė, ir aš asmeniškai galėjau susipažinti kone su kiekvienu atėjusiu, ir kiekvienas man savaip parodė irzlumą dėl skaitymo, ypač antrosios jo dalies. Palankiau nusiteikusieji įžvalgiai vertino mane kaip turintį šiokio tokio talento, jauną rašytoją, kurį, girdi, tik reikėtų išvesti į tikrąjį kelią.

Tarp pastarųjų buvo Wolfgangas Paulis, fizikas, jį aš labai gerbiau. Jis atskaitė man nedidelį pamokslą linkėdamas vien gero, pastebėjo, kad mano mintys neretai nuklysta į lankas, o tuomet jau primygtinai pareikalavo jį išklausyti, jis, girdi, irgi išklausęs mane. Ką jis tuomet man sakė, aš tikrai negirdėjau, tad ir dabar negalėčiau pasakyti, bet mano kurtumo priežastis buvo tokia, kad jam net į galvą nebūtų šovusi: jis, nors tik pažiūrėti, labai priminė Franzą Werfelį, tad prisiminęs, kas nutiko prieš metus, iškart sunerimau. Bet Paulio kalbos maniera buvo visiškai kitokia, jis visai nebuvo priešiškai nusiteikęs, veikiau linkėjo man vien gero, man pasirodė, nors, aišku, galėjau ir klysti, kad jis mieliausiai būtų vedęs mane Jungo keliu. Šitaip jam paraginus, man pavyko save taip suimti į rankas, kad aš, rodos, netgi atidžiai išklausiau jį iki galo ir netgi padėkojau už įdomius svarstymus. Mudu atsisveikinome kuo puikiausiai supratę vienas kitą.

Bernardas von Brentano, sėdėjęs pirmoje eilėje ir ištvėręs visą mano akustinių kaukių diapazoną, man pasirodė nepatenkintas, jis savo bespalviu balsu tik pasakė:

– Aš tai negalėčiau šitaip visų akivaizdoje aktoriauti.

Personažų vitališkumas veikė jo nervus, aš jam atrodžiau kone ekshibicionistas, o slapukiškai jo prigimčiai tai buvo be galo atkaru.

Klausytojai vienas po kito ėjo ir reiškė man savo nepasitenkinimą, o kadangi tarp jų būta daug žinomų žmonių, visa tai truputėlį ėmė panėšėti į procesą. Kiekvienas tarsi jautė pareigą pasirodyti man akyse ir savaip pareikšti savąjį „ne", nes neprielankumas buvo akivaizdus. Salė buvo sausakimša, būtų galima suminėti dar daugybę vardų, jei žinočiau, kad kas iš jų dar tebėra gyvas, tokį paminėčiau vien norėdamas nuplauti pernelyg ankstyvo pritarimo gėdą. Galop šeimininkas, kuriam pasidarė manęs gaila, nuvedė prie vieno pono, kurio pavardę pamiršau, ir jau artinantis prie jo, jis, beje, buvo grafikas, pasakė:

– Jo žodžiai jus pradžiugins, pamatysit!

Ir tikrai, išgirdau vienintelį palankų atsiliepimą per visą vakarą:

– Tai primena man Goya, – pasakė grafikas.

Būčiau puikiausiai apsiėjęs ir be tokios paguodos, miniu ją vien teisingumo dėlei, nes nesijaučiau nei palaužtas, nei sutriuškintas. Nuo savo personažų negailestingumo, išties kitaip netgi nemoku pasakyti, nuo jų tikrumo, kaip ir visuomet po tokių renginių, aš jaučiausi laimingas ir pakylėtas, o visi man išsakyti neprielankūs žodžiai šį pojūtį tik stiprino. Kaip dar niekad įtikėjau savo teisumu, prie visko, nepaisant itin asmeniškos bereikšmės pastabos, prisidėjo ir Joyce'o apsilankymas.

Gerokai užsitęsusio pobūvio metu prasta publikos nuotaika pradingo kaipmat. Kai kas čia taip puikiai pasirodė, jog netgi atsidūrė dėmesio centre. Labiausiai į akį čia krito Maxas

Pulveris, išsiskyręs ne tik vieninteliu smokingu, bet ir taiklia replika apie skaitovo sadizmą. Jis buvo parengęs keletą intymių siurprizų, kurie sukėlė visuotinį susidomėjimą. Kaip poetas, šiam apsišvietusiam ratui jis nebuvo svarbus, užtat nemažai laiko skyrė grafologijai. Apie pasirodžiusią jo „Rašysenos simboliką“ anuomet buvo daug diskutuojama; po Klageso jo knyga buvo bene svarbiausioji grafologijos naujiena.

Jis pasiteiravo, ar aš žinąs, kieno rašysenas dabar jis turįs ir nagrinėjąs. Nenutuokiau, žinoma, bet tuo metu grafologija aš domėjausi ir neslėpiau savo smalsumo. Jis neleido man ilgai nekantrauti ir garsiai, kad girdėtų visi, nepamiršęs apsidrausti, pareiškė, kad tai, ką jis dabar tiriąs, turi pasaulinės politinės reikšmės:

– Tiesą sakant, neturėčiau šito skelbti, bet dabar visgi pasakysiu: turiu Goebbelso rašysenos pavyzdžių, ir Göringo, ir dar kitų. Netgi tokio žmogaus, apie kurį jūs negalit net pagalvot, bet tai jau visiškai slapta. Pavyzdžius man atsiuntė pats Himmleris.

Taip susijaudinau, kad, pamiršęs net savo skaitymus, paklausiau:

– Na, ir kaip jie ten?

Buvo jau praėjęs pusmetis po Röhmo pučo, Hitleris jau dveji metai buvo valdžioje. Mano klausimo naivumas prilygo jo žodžių naivumui. Atsakant į mano klausimą, jo tonas nepakito, tik skambėjo nebe taip pagyrūniškai, veikiau intymiai, kone vieniškai (kuri laiką jis gyveno Vienoje). Tarsi atsiprašydamas jis pasakė:

– Nepaprastai įdomu, tikrai. Mielu noru jums pasakyčiau. Tik esu prisižadėjęs visa tai laikyti griežčiausioje paslaptyje. Tai tarsi gydytojo tylėjimo įžadas.

Visi, buvę aplink mus, aišku, iškart atkreipė dėmesį į ištartus pavojingus vardus, pasirodė net namų šeimininkė, bet ji jau buvo įspėta ir rodydama į Maxą Pulverį pasakė:

– Jis dar visko prisišauks!

Bet šis pabrėžė sugebąs tylėti kaip žuvis, antraip, girdi, kas gi jam patikėtų tokius dalykus.

– Iš manęs niekas nieko neišpeš.

Šiandien aš atiduočiau dar daugiau nei tada, jei gaučiau ką patirti apie jo anų tekstų analizes.

Kviesti buvo ir C. G. Jungas, ir Thomas Mannas, bet jie nepasirodė. Paklausiau savęs, ar Pulveris ir Thomui Mannui girtųsi gestapo jam patikėtais rašysenų pavyzdžiais. Vakare dalyvavę emigrantai jo, rodos, netrikdė. Tokių salėje buvo ne vienas, be Bernardo von Brentano, dalyvavo ir Kurtas Hirschfeldas iš Aktorių namų, man netgi kilo mintis, kad kaipsyk jų buvimas ir akino Pulverį „apreiškimams“, jis juto pagundą išprovokuoti mano atkirtį jo priekaištui dėl sadizmo, tik buvo pernelyg drovus, o ir per menkai žinomas.

O tikroji to vakaro žvaigždė buvo tų namų šeimininkė. Daugelis žinojo apie jos draugystę su Joyce'u bei Jungu. Vargu ar buvo bent vienas žymesnis poetas, tapytojas ar kompozitorius, kuris nebūtų lankęsis jos namuose. Ji buvo išmintinga, su ja buvo galima šnekėtis, ji šį tą nutuokė apie tai, ką jai šnekėjo tokio rango vyrai, ji galėjo nesivaržydama su jais diskutuoti. Buvo ir prityrusi sapnų aiškintoja, tai ją kiek siejo su Jungu, buvo šnekama, kad net Joyce'as išsipasakoja jai savo sapnus. Komologne, aukštai kalnuose, ji įrengė namus ir kai kuriems menininkams pasiūlydavo juose prieglobstį ir darbo vietą. Ji, labai moteriška, užsiėmė tokiais dalykais, kurie buvo skiriami ne vien jos pačios labui. Mintyse palyginau ją su viena Vienos figūra: ši sklaidėsi visiškai nesivaržydama ir pačiu nežmoniškiausiu būdu užvaldydavo visuomenės sceną savo pretenzijomis, gobšumu ir alkoholiu.

Dabar tą šeimininkę aš pažinau geriau, vėliau pažinojau ją ilgus metus ir galiu tik stebėtis, kaip kartais būna, kai žmogų ilgiau pažįsti, bet manau, kad pagyrimas mano skaitymo glo-

bėjos naudai yra pagrįstas, ir norėčiau, jeigu ji dar gyva, kad ji bent dabar patirtų iš manęs gerą žodį.

Tarp to vakaro svečių jos namuose būta ir tokių, kurie klausėsi manęs ir nepritarė man, o nepritarė galbūt tik todėl, nes nelabai suprato, kad aš vėl atgavau pasitikėjimą savimi. Vos prieš kelias dienas dar gėdijausi savo nuolankios tarnystės anam kompozitoriui, net jeigu jis būtų buvęs mano gerbiamas kompozitorius, aš būčiau turėjęs pagrindo dvejoti, ar jis pripažįsta mane sau lygiu. Onsernone, šios moters namuose, būčiau priėmęs tai kaip pažeminimą, nors kaltų čia ir nebūtų atsiradę. Dabar ji savo namuose Ciuriche suteikė man progą skaityti savo kūrinį, patį naujausią, su kuriuo aš jaučiausi augte suaugęs, paskelbti žmonėms, iš kurių ne vienu žavėjausi, leido patirti man pralaimėjimą, kuris priklausė man vienam, kuriam turėjau jėgų priešintis, nepalūžti ir toliau tikėti jo teisumu.

Labdarys

JEANAS Hoepffneris buvo *„Strassburger Neuesten Nachrichten“*, skaitomiausio Elzaso laikraščio, pasirodančio kasdien dviem kalbomis – vokiškai ir prancūziškai, ir pasižyminčio tuo, kad niekam nekliūva ir neiškrenta iš jokių rėmų, direktorius. Nepažinojau Strasburge tokio, kuris būtų nepirkęs ar neprenumeravęs šio dienraščio, jo tiražas buvo pats didžiausias, jį galėjai išvysti visur. Dingsties nerimauti jis neteikė, kultūrinė jo dalis buvo blanki, kas tokiais dalykais domėjosi, tas skaitė didžiąją Paryžiaus spaudą.

Laikraščio spaustuvė ir kontora buvo įsikūrusios Blauwolkenštrasėje, *Rue de la Nuée Bleue* – pilkas valdiškas pastatas, kurio kieme, o ir visur kitur girdėjai tarškant spausdinimo mašinas. Pats Jeanas Hoepffneris čia negyveno, bet viršuje, antrame aukšte, turėjo nedidelį dviejų kambarių butą, kurį

užleisdavo iš kitur atvykusiems draugams. Butas buvo kimšte prikimštas senų baldų, kuriuos jis per ilgus metus buvo supirkęs iš sendaiktininkų, mat užvis labiausiai mėgo raustis po antikvariatus ir būdavo laimingas, tardamasis atradęs kažką tokio, kas vėliau nukeliaudavo pas kitus griozdus į butą, kuriame būdavo apsistojęs koks jo bičiulis. Rodės, tarsi tuose dviejuose antrojo aukšto kambarėliuose jis būtų įkūręs savo sendaikčių krautuvę, kurioje, kaip jam matės, buvo kaupiami geresnieji daiktai, tik niekas čia nebuvo parduodama. Tą krautuvėlę pamatydavo tik tie, kuriems čia būdavo leidžiama pagyventi ir kuriems regint jo labai šviesias akis, išsprogusias ir įsmeigtas į kurį nors daiktą, kurį be saiko, nors be jokios blogos minties pralobti, jis šlovino, širdis neleisdavo pasakyti, kad gyventi tokiame sandėlyje visai nepuiku. Toks gyventojas tylėjo, šypsojosi, džiaugėsi drauge su juo, ir, jei tik būdavo įmanoma, kalbėdavo apie ką nors kita.

Tik taip, kaip man, pavyzdžiui, gyvenant ten keletą savaičių būdavo išsisukama iš bėdos, nes, nors ten jau buvo viskas, ką tik kur nors galima užtikti, čia keliavo vis nauji eksponatai, kone kasdien jis pasirodydavo su kokiu nauju, dažniausiai nedideliu pirkiniu, rodės, kad jis stengiasi paties svečio labui praturtindamas butą kokiu dar niekur neregėtu daiktu. Svečio būstas buvo sausakimšas, vietos naujam trantui rasti buvo nelengva, bet jis atrasdavo. Man rodos, aš niekad negyvenau kitoje tokioje vietoje, kuri būtų dar labiau prieštaravusi mano skoniui, viskas ten atrodė nugulta dulkių ir niekad nenaudojama, nors iš tikrųjų butas buvo kasdien tvarkomas, žinoma, nebūtų buvę ko stebėtis užmačius ten pelėsius, bet tai būtų buvę simboliniai pelėsiai, nes pasižiūrėjęs atidžiau, pamatydavai, kad viskas čia tiesiog iki koktumo švaru, tai tik patys daiktai atrodė sudulkę, o kadangi jie visiškai nederėjo vienas prie kito, tai ir atrodė mūsoti.

Šiose patalpose, kur pareidavau tik miegoti ir pusryčiau-

davau, jei man atnešdavo kavos, vykdavo patys širdingiausi mūsų pašnekesiai. Ponas Hoepffneris, prieš eidamas į savo kontorą pirmajame aukšte, pagerbdavo mane savo vizitu ir palaikydavo kompaniją prie kavos. Jis turėjo tokių savo rašytojų, kuriuos skaitydavo nuolatos, jais jis niekuomet neįstengdavo pasisotinti, apie juos ir norėjo pasišnekučiuoti su manimi. Ypač apie Stifterį*, kurio jis buvo skaitęs beveik viską, o kai ką, būtent tai, ką jis ypač mėgo, pasak jo paties, buvo skaitęs daugiau nei šimtą kartų. Vakare parėjęs namo, jis iškart puldavo džiaugtis savo Stifteriu. Hoepffneris buvo viengungis, gyveno vienas su savo pudeliu, o daugel metų pas jį tarnaujanti šeimininkė tvarkėsi virtuvėje ir namuose. Jis nešvaistė laiko niekams, jis sugebėjo vertinti senos gerabūdės elzasietės ruošiamą valgį, užgerdavo jį vynu ir, pažaidęs su pudeliu, sėsdavosi prie Stifterio „Viengungio", kurį liaupsino man kaip išmanydamas. Dabar jis prabildavo jau rečiau nei šnekėdamas apie sendaikčius, su kurias vis išdygdavo tarpdury. Bet buvo akivaizdu, kad tarp jo antikvariato ir Stifterio esama tokio ryšio, kad jam net į galvą nebūtų šovę neigti jį.

Kartą pasiteiravau jį, kodėl jis vis skaitąs tą patį. Klausimas jį nustebino, bet Hoepffneris neužsigavo. Argi dar apskritai esama ko nors įmanomo skaityti? Šiuolaikinių rašymų jis negalįs pakęsti, ten esą viskas perdėm beviltiška ir niūru, ten nerasi nė vieno gero žmogaus. O juk tai, girdi, baisi netiesa, gyvenime jis, nemanykit, šio bei to patyręs, jo profesija teikusi progų susitikti su daugybe žmonių, tarp kurių nepasitaikę nė vieno niekšo. Žmones reikia matyti tokius, kokie jie yra ir neprikergti jiems savo netikusių kėslų. Rašytojas, geriausiai gebąs šitai padaryti, ir esąs kaipsyk Stifteris, ir nuo to laiko, kai jis šitą suvokęs, bet kuris kitas jam tik varąs nuobodį, jam kaipmat įskaustanti galva.

* Adalbert Stifter (1805–1868) – žinomas austrų prozininkas.

Iš pradžių pamaniau, kad jis niekuomet nėra skaitąs nieko kito. Pasirodo, klydau, jis prisipažino turįs dar vieną mėgstamą knygą, kurią skaitąs nė kiek ne rečiau. Galbūt aš ir nustebsiąs. Rodės, kad prieš ištardamas tos knygos pavadinimą, jis tarsi norėtų atsiprašyti. Derėtų žinoti, sakė jis, kaip viskas pasaulyje atrodytų, jei būtų blogų žmonių. Aišku, reikalinga esanti ir tokia patirtis, bet kaip gryna iliuzija. Jis ir leidęsis į tokią, ir nors žinąs, kiek maža ten tiesos iš to, kas rašoma toje knygoje, ji, girdi, taip įstabiai parašyta, kad ją tiesiog *būtina* skaityti, o tai jis nuolatos ir darąs. Juk esama žmonių, kurie ryte ryja kriminalinius romanus vien tam, kad galėtų atsikvošėję nurimti realiame pasaulyje. Todėl jis ir skaitąs savo Stendhalį, jo „*Chartreuse de Parme*“*.

Pripažinau, kad Stendhalis yra mėgstamiausias mano prancūzų rašytojas, galėčiau netgi vadinti jį savo mokytoju.

– Ko gi ten galima mokytis? – nusistebėjo jis. – Reikia tik džiaugtis, kad tikrovėje nėra nieko panašaus, kaip jis ten rašo.

Jis buvo įsitikinęs, kad „*Chartreuse de Parme*“ esąs meistriškai parašytas kūrinys, bet meistriškas žmonių *bauginimo* požiūriu. Jo tikėjimas savo žodžiais buvo toks doras, kad man tiesiog gėda prieš jį. Teko iškloti jam visą teisybę apie save, netrukus pasisakiau ir ką esu parašęs. Jis aiškiai susidomėjęs išklausė romano „Kantas liepsnoja“ siužetą.

– Atrodo, kad čia kvepia dar kraupesniu bauginimu nei „*Chartreuse de Parme*“, – pasakė jis. – Tokios knygos aš niekuomet neskaityčiau. Tačiau turi būti ir tokių. Jos darytų gerą įtaką. Žmonės, kurie ją skaitys, turės tarsi nubusti iš košmaro ir bus dėkingi, kad tikrovė kitokia nei šis slogus sapnas.

Jis netgi suprato, kad nė vienas leidėjas, net pagarbiai atsiliepęs apie mano rankraštį, iki šiol nedrįsta jo spausdinti. Tam, girdi, reikia drąsos, o leidėjai jos mažiausiai turį.

* „Parmos vienuolynas“ *(pranc.)*.

Man pasirodė, kad jis norėtų man padėti, tik šį savo norą kuo drovausiai slepia. Jis pats, tiesa, nenorėtų skaityti panašių dalykų, tai, ką aš jam pasakojęs, buvę ganėtinai atgrasu. Bet iš mūsų bendros pažįstamos, madam Hatt, jis girdėjęs, kad lig šiolei aš dar nesu išleidęs nė vienos knygos, o netrukus trisdešimtmečio sulauksiančiam rašytojui tai nėra rekomenduotina. Kadangi jis iš tikrųjų galėtų šito panorėti, romano egzistencijos pateisinimui jis sugalvojęs pedagoginį motyvą: bauginimo. Ir be jokių išsisukinėjimų, nedelsdamas, dar to paties pašnekesio metu jis pareiškė, kad aš turįs tik pasidairyti gero leidėjo, kuris patikėtų knyga, nors ir vengtų taip smarkiai rizikuoti. Tuomet jis, Jeanas Hoepffneris, duosiąs garantiją, kad leidėjas nepatirs jokių nuostolių.

– Betgi išties gali taip atsitikti, kad tos knygos niekas nepanorės skaityti.

– Tuomet nuostolį patirsiu aš, – atsakė jis. – Man ir taip pernelyg gerai einasi, o ir šeima netenka rūpintis.

Tai skambėjo kaip pats suprantamiausias dalykas pasaulyje. Jis netruko mane įtikinti, kad jis nieko kito mieliau ir nedarytų, kad nesą nieko paprasčiau, ir šitaip įrodė man, kad pasaulyje esama ir gerų žmonių, kad tas pasaulis visai ne toks, kaip aprašyta mano knygoje, kurią reikėtų skaityti vien tam, kad su nauju įkvėpimu sugrįžtum į tikrąjį pasaulį, kuriame gyvena vien geri žmonės.

Sugrįžęs Vienon, turėjau ką papasakot, keliai juk buvo nuvedę mane į Komologną ir Ciurichą, Paryžių ir Strasburgą, nutiko nelauktų dalykų, sutikau keistų žmonių. Pasipasakojau apie tai Brochui, ir šis skubriau nei paprastai pasakė, kad pavydi man tik vieno – susitikimo su Jamesu Joyce'u. Tik aš tame nemačiau jokio savimeilę kutenančio pagrindo. Aštrią ir vyrišką Joyce'o pastabą: „Aš skutuosi peiliu ir be veidrodžio!" priėmiau kaip patyčią ir kaip visišką nesusipratimą.

Brochas manė kitaip – tai liudija, kad mano pjesė Joyce'ą kaži kaip paveikusi. Rėždamas tokią frazę, jis pats tai ir pripažinęs. Pokštų krėsti Joyce'as nesugebąs. Nejau šaltas ir abejingas atsiliepimas man būtų buvęs mielesnis? Jis vartė tą sakinį iš visų pusių ir bandė įvairiausiai jį aiškinti. Pats sau ėmė prieštarauti, ir kai aš prikišau, kad šią bereikšmę banalybę jis svarstąs kaip kokio orakulo ištarmę, jis nedelsdamas sutiko – taip, tebūnie tai orakulo ištarmė! Ir toliau tęsė savo spėliones.

Kad komedija išmušusi Joyce'ą iš pusiausvyros, kalba tik jos naudai. Žinoma, kad jis viską supratęs, nejau aš manąs, kad jo kirpimo žmogus, šitiek išgyvenęs Trieste, kuo puikiausiai nesuprastų austriškų intonacijų? Kai jis, nutraukęs mano bandymą pasakotis apie kelionę, toliau leidosi nagrinėti tą patį objektą, grįžo prie Joyce'o, mat jam į galvą atėjęs dar vienas galimas variantas, aš supratau, kad Joyce'as jam tapęs etalonu, figūra, su kuria jam norėtųsi varžytis ir kurios jis jau niekuomet neatsikratys. Brochas neturėjo nė lašo arogancijos ir buvo be galo žmogiškas, niekuo nesileido nuo to atgrasomas, kad ir ką būčiau jam sakęs apie siaubingą Joyce'o pasipūtimą. Tariamas nuožmumas, teigė jis, jei tik apskritai galima jį taip pavadinti, esanti tik daugybės akių operacijų pasekmė, jis šiaip jau nieko nereiškiąs. Jei kas jį ir domino, tai ryžtinga Joyce'o poza, su kuria jis pasitiko šlovę, nesą, girdi, kitos tokios šlovės, kuri būtų tokia rafinuota ir kilni kaip jo pasitiktoji. Supratau, kad ir Brochui rūpi kaip tik tokia šlovė, ir jokia kita. Suprantama, nieko daugiau jis ir nebūtų troškęs, kaip tik būti pripažintas Joyce'o, o viltis pasiekti tokį, taip sakant, paralelinį laimėjimą, vėliau lemtingai išryškėjo Brochui rašant „Vergilijaus mirtį".

Bet jis vis dėlto iš visos širdies apsidžiaugė, kai papasakojau jam apie Jeaną Hoepffnerį, ir ne menkiau nei aš pats nusistebėjo dėl tokio jo pasiūlymo. Žmogus, skaitąs beveik vien Stifterį, atmetąs visą moderniąją literatūrą, kuris tokį

„Kantas liepsnoja“ pasidygėjęs šveistų šalin perskaitęs vos kelis puslapius, siūlėsi pasirūpinti, kad mano rankraštis virstų knyga!

– Jei jau sykį taip yra, – tarė Brochas, – tai viskas eis kaip sviestu patepta. Pernelyg jau viskas čia intensyvu, o gal net per daug nepaprasta, kad pamirštum. Ar šia savo knyga jūs duosit skaitytojams ką nors gera, aš nesiryžtu spręsti. Bet jūsų draugas bus padaręs kažką neabejotinai gero, šitaip veikdamas, jis paneigia išankstinį savo nusistatymą. To romano jis juk nesuprastų niekad. Bet jis jo ir neskaitys. Jis nedarys šito dar ir todėl, kad jį šlovintų būsimosios kartos. Jis pajuto, kad esate rašytojas, ir nori, taip sakant, padaryti kažką gero apskritai kūrybai, toks mat dėkingas jis už savo Stifterį. Labiausiai jame man patinka tai, kad žmogus gyvena užsimaskavęs. Spaustuvės ir laikraščio direktorius! Pamatysit, leidėją jūs susirasit be jokio vargo.

Brochas pasirodė esąs teisus ir netgi pats kiek prie to prisidėjo, kad ir netiesiogiai. Po kelių dienų jis susitiko Stefaną Zweigą, atkakusį Vienon dėl dviejų priežasčių. Jis ketino iš pagrindų taisytis savo dantis ir dairėsi naujos leidyklos savo knygoms, nes „*Insel*“ leidykla Vokietijoje jo leisti jau nebegalėjo. Man rodos, kad tąsyk jam buvo išrauti visi dantys. Vienas jo draugų, Herbertas Reichneris, leido išties gerą žurnalą „*Philobiblon*“. Zweigas nutarė savo kūrinius patikėti jam, o kad būtų dailiau, pasižvalgyti dar kelių knygų, kurių jam netektų gėdytis.

Visai atsitiktinai, jau sugrįžęs, susitikau jį kavinėje „*Imperial*“. Sėdėjo vienoje atokesnių jos salių, kad nesimatytų švarplių, burną prisidengęs delnu, vienas. Nors šitaip jausdamasis jis buvo ne itin linkęs su kuo bendrauti, pamojo man prieiti ir privertė prisėst.

– Brochas man viską papasakojo, – pasakė jis. – Jūs susipažinot su Joyce’u. Jei yra žmogus, garantuojantis už jūsų ro-

maną, galiu jį rekomenduoti leisti savo draugui Reichneriui. Tik turit paprašyt, kad Joyce'as parašytų jums įžangos žodį. Tuomet knyga susilauks dėmesio.

Iškart pareiškiau, jog tai neįmanoma. Niekad negalėčiau prašyti Joyce'ą ko nors panašaus. Rankraštis yra jam visiškai nežinomas. Jis esąs kone visiškai aklas. Kaip galima norėti, kad jis ką nors skaitytų! Net jeigu jis skaitytų be jokio vargo, kaip visi, vis vien niekad nesikreipčiau į jį dėl įžangos! Apskritai aš nieko neketinęs prašyti jokių įžangų! Knyga pati turi būti skaitoma, kam jai kažkokie ramentai? Tai skambėjo taip atžariai, kad net pats truputėlį nusigandau.

– Norėjau jums tik padėti, – tarė Zweigas ir čia pat prisidengė burną. – Bet jeigu jūs nenorit...

Pokalbis buvo baigtas, nuėjau savo keliais ir nė truputėlio nesigailėjau atmetęs tokį pasiūlymą. Džiaugiausi, kad nenusižeminau. Juk aš nieko nepraradau. Net jeigu tai galima padaryti, man atrodė, kad apie tai nėra ko net kalbėti, – mano knyga su Joyce'o įžanga, kad ir kokia vykusia, man atrodė neįmanoma ir neįsivaizduojama. Niekinau Zweigą už tokį pasiūlymą. Bet gal tai buvo ir laimė, kad niekinau jį nepakankamai, nes netrukus gavau Herberto Reichnerio laišką, kuriame buvo kalbama apie garantiją – tai tiesa, bet nebuvo nė žodžio apie kokią nors įžangą. Buvau prašomas kuo skubiau pateikti rankraštį, pasitariau su Brochu, šis netruko mane prišnekinti ir aš pasiunčiau rankraštį.

Klausytojai

PAKYLĖTA mano savimeilė pirmųjų pasekmių susilaukė 1935 metų balandžio septynioliktą dieną, surengus skaitymą Schwarzwaldo mokykloje.

Jau keliskart aš buvau lankęsis pas ponią dr. Schwarzwald.

Ten mane nuvedė Maria Lazar, kuriai buvau dėkingas ir už pažintį su Brochu. Kur kas labiau nei legendinė pedagogė, baisi plepė, kuri vos įžengusį pro duris pirmukart išvystą žmogų taip širdingai spausdavo prie savo pilvo, tarsi tu jau nuo kūdikystės būtum buvęs jos mokinys, tarsi neturėtum nuo jos nė menkiausios paslapties ir daugybę kartų iki galo būtum atvėręs jai širdį, taigi, kur kas labiau nei ji, nepaisant viso to malonybinio intymumo, man patiko daktaras Schwarzwaldas, nedidukas, truputėlį luošas žmogus, krypavęs ramsčiuodamasis lazdele, o tada jau rūsčiai sėsdavęsis į savo kampą, iš kur ir klausydavosi begalinio svečių šnekėjimo ir dar beviltiškesnio ponios daktarės pliurpimo. Apie jo galvą, ne vienam gerai pažįstamą iš Kokoschkos portreto, nieko gero nebūtum pasakęs, nebent taręs, kad ji panaši į šaknį – Brocho palyginimas.

Ne itin erdvus kambarys, kuriame būdavo sutinkami svečiai, buvo dar didesnė legenda už pačią ponią dr. Schwarzwald – kas tik čia nebuvo lankęsis! Čia ateidavo tikrieji Vienos didžiūnai, o be to, dar iki tapdami visuotinai pripažintomis, oficialiomis figūromis. Čia savo metu lankėsi Adolfas Loosas, atsivedąs jaunąjį Kokoschką, Schönbergas, Karlas Krausas, Musilis – vardyti tektų ilgai, bet štai kas įsidėmėtina – *visų*, kurie čia lankėsi, kūriniai išlaikė laiko bandymą. Bet anaiptol tai nereiškia, kad bent vienam *šių* svečių pašnekesiai su ponia daktare būtų pasirodę išskirtinai įdomūs. Ji buvo vadinama aistringa pedagoge, šiuolaikinių, laisvų tendencijų šalininke, ją dievino mokiniai; kai kam ji išties padėdavo ir daug ką leido, bet kadangi gyveno nuolatinėje sumaištyje, tai tokiems dvasingiems, ypatingos rūšies žmonėms, ji buvo ne tik neįdomi, bet netgi slėgė ir įkyrėdavo. Ją vadino puikiausių ketinimų sklidina plepute, taip ją vadino netgi tie, kurie čia lankydavosi ir kuriuos ji priimdavo, iškart tokių būdavo bent keletas, jie įdėmiai žvelgdavo į ją ir atidžiai klausydavo,

tarsi būtų atėję tapyti jos portreto, gal netgi kiek uzurpuodami didžiojo portretisto vaidmenį, kuris irgi su ja susipažino ir vėliau tikrai nutapė.

Iš visų bet kada ten buvusių, nepamirštamiausias man pasirodė daktaras Schwarzwaldas, nebyliu savo griežtumu jis iškart nušluodavo viską, ką būdavo spėjusi pritaukšti jo ponia daktarė, be to, čia buvo dar vienas šių namų dvasia pripažįstamas žmogus – nuostabioji Mariedlė Stiasny, dr. Schwarzwaldo draugė, globojusi jį, bet ne tik jį vieną, ji rūpinosi viskuo, kuo tik tekdavo pasirūpinti administruojant mokyklą, mokines ir namų ūkį – graži, greita, apsukri, veikiau šneki nei tylenė, šviesus žmogus, kurios šypsena padvelkdavo gyvastimi visiems, kurie čia gyveno ar tik užsukdavo ir išeidavo. Pasirodžius svečiams, ji nesėdėdavo sudėjusi rankų, nuolat būdavo kuo nors užsiėmusi, bet visuomet kartą ar porąkart įkišdavo galvą dirstelėti, kaip čia viskas klostosi, ir nesvarbu, kas ten būtų sėdėjęs, su kuo iš dvasios galiūnų būdavai ką tik supažindintas, visuomet prisipažindavai sau laukęs Mariedlės Stiasny. Virstelėjus durims, kiekvienas trokšdavo, kad čia būtų ji, bijau, kad, pasirodžius net ponui Dievui, visi būtų truputėlį nusivylę, kad tai ne Mariedlė. Aname gal kiek ir juokingame mano ir Brocho ginče dėl „gero žmogaus" mes, šiandien to veik nebeįmanoma būtų net suvokti, į akiratį neįtraukėme nė vienos moters, antraip, vos paminėjus *šią* personą, viskas kaipmat būtų išsisprendę ir disputas būtų buvęs baigtas.

Anksti čia įteisintiems svečiams priklausė ir Fritzas Wotruba – argi galėjo būti kitaip? Jis buvo neramus svečias, ilgai neužsibūdavo, bet čia kaltas ne lauk jį ginęs ponios daktarės plepumas – prie to jį jau buvo pripratinusi jo žmona Mariana, o neramus jo prisirišimas prie šių vietų grindinio, juk visai šalia buvo jo gimtoji Florianigasė. Čia jis visuomet geriau jausdavosi lauke nei viduje ir, atlikęs privalomą mandagumo vizitą, kitam panašiam vizitui susirengdavo itin nelengvai. Kai

aš jam ne be pasididžiavimo papasakojau apie vieningą garbių klausytojų priešystę mano pjesei Ciuriche, jis pasakė:

– Ko norėt, jie nesupranta Vienos šnekos. Tau dabar reikia surengti didįjį skaitymą čia!

Būtent vieniečių balsų naudojimas žadino jo simpatiją mano komedijai, ir jam atrodė tiesiog garbės reikalas patiekti ją tikrajai Vienos visuomenei.

Apie didžiąją Schwarzwaldo mokyklos salę veikiausiai bus pagalvojusi jo žmona, praktiškoji Mariana. Skaitymas turėjo vadintis ne mokyklos renginiu, bet salę jam užleido mokykla. Visa kita dabar pasidarė vien Marianos Wotrubos reikalas, ir aš pamačiau, kas dedasi, kai ji ko nors imasi. Salė buvo sausakimša. Čia atėjo didžiuma, jei ne visi, Secesijos ir Hagenbundo narių, tapytojai ir skulptoriai, Naujosios darbo sąjungos architektai, kai kuriuos jų aš pažinojau. Visiems kartu ir kiekvienam atskirai Mariana buvo ūžte išūžusi ausis. Bet atėjo ir tokių, kurie jos ratui visiškai nepriklausė, būtent rašytojai, ir tie, kurie man reiškė nepaprastai daug.

Privalau suminėti du, jie man buvo svarbesni už visus kitus – arkangelą Gabrielį, taip mintyse vadinau dr. Sonne. Toks pat paslaptingas kaip ir šis vardas, kuriuo jį vadinau ir kurį čia pirmą ir paskutinį kartą miniu, atrodė ir jo buvimas čia. Jis sugebėjo išlikti niekieno nepastebėtas, o aš visgi jaučiausi esąs sergstimas jo skvarbaus buvimo. Antrasis buvo Robertas Musilis, atėjęs į skaitymą su žmona, lydimas Franzo ir Valerie Zeisų, gerų ir jo, ir mano bičiulių; šiam susitikimui Musilį su didžiausiu taktu ir protu jie rengė jau seniai. Kad Musilis sutiko ateiti, man reiškė daugiau nei Joyce'o pasirodymas prieš porą mėnesių Stadelhoferštraseje Ciuriche. Nes nors Joyce'as irgi buvo savo šlovės viršūnėje, nors man ir gerai buvo žinoma, kad jis tą šlovę užsitarnavo pelnytai, Musilis, kurį rimčiau ėmiau skaityti vos prieš kokius metus, atrodė man esąs vertas ne mažesnės šlovės ir buvo netgi artimesnis.

Skaičiau tą patį, ką ir Ciuriche, tik atvirkštine tvarka – iš pradžių „Gerąjį tėvą“ iš romano, tada pirmąją „Tuštybės komedijos“ dalį. Galimas daiktas, kad šitoji tvarka buvo geresnė, bet nemanau, kad vien ji lėmė visai kitokią klausytojų reakciją. Wotruba buvo teisus, sakydamas, kad Viena nebegali būti *tikresnė* už tą Vieną, kurią aš pateikiau šiame skaityme. O ir *lūkesčiai* čia buvo visiškai kitokie. Be mano globėjų, Ciuriche niekas apie mane nebuvo girdėjęs, skaitovas susirinkusiems buvo tuščia vieta, ir še tau – be jokio pasirengimo, iškart turgus su balsais ir asmenybėmis! Čia jau daugelis žinojo, kas aš esu, o tiems, kurie dar nežinojo, į galvas įkalė Mariana. Ciuriche buvau tarsi apsvaigęs nuo savo komedijos personažų, greita jų kaita, skirtingumas, pateikiant tai kaip dabartį, neleido stebėti publikos reakcijos, priešais save aš nemačiau veidų kaip paprastai tokių skaitymų metu, neturėjau atsvaros, todėl visišką publikos nesusivokimą, kas čia dedasi, pajutau tik vėliau, kai viskas buvo jau baigta.

O dabar nuo pat pradžios padvelkė laukimu ir nuostaba, ir šito skatinamas, skaičiau taip, tarsi nuo to priklausytų mano gyvybė. Kraupusis „Gerasis tėvas“ sukėlė klausytojams siaubą, tokių namsargių savivalė vieniečiams buvo gerai pažįstama, net nemanau, kad kas būtų suabejojęs šio personažo tikrumu, juo patikėjo visi ik vienam sėdėję salėje.

Po to pasigirdusi komedija klausytojams pasirodė tarsi išsivadavimas iš viso to tol, kol ji pamaži pakilo iki savojo siaubingumo. Jei į pabaigą ne vienas atrodė pašiurpęs, tai juos šiurpino išgirstų scenų prigimtis, o ne tasai, kuris jas sukūrė. Neapykantą pajutau tik iš tų, kurie priklausė siauresniam Schwarzwaldų rateliui, bet kaip reikiant, nelyginant Stadelhoferštraséje, mane išplūdo tik Karina Michaelis, danų rašytoja, rūsčiai priekaištavusi man už nežmoniškumą. Be to, pirmą ir vienintelį kartą užsičiaupė ponia dr. Schwarzwald. Ji nesakė man nieko, nesiteikė netgi draugiškai su manimi pa-

plepėti, o tam aš juk buvau pasirengęs; bet ji tylėjo, bent šitaip prisidėdama prie vakaro sėkmės.

O aš buvau sujaudintas dviejų, jau minėtų žmonių buvimo – Musilis sėdėjo priešais mane, antroje eilėje, ir širdyje aš truputėlį baiminausi, kad po pirmosios dalies, pasiklausęs „Gerojo tėvo“, po kurio buvau numatęs padaryti nedidelę pertraukėlę, jis pakils ir išeis, kaip tuomet po „Komedijos“ Ciuriche išėjo Joyce'as. Bet jis nė nemanė stotis ir niekur nėjo, priešingai, jis buvo susikaupęs ir prikaustytas prie teksto. Tiesus jo kūnas buvo kiek palinkęs priekin, o jo galva man atrodė tarsi į mane nutaikytas pabūklas, kuris neiššauna tik begalinės savitvardos dėka. Šis manęs nė akimirką neapleidęs įspūdis, kaip neilgai trukus paaiškėjo, buvo nė kiek neįsikalbėtas, nors jo priežastis mane apstulbino.

Sonne, kurį aš šįkart miniu antrąjį, buvo tarsi nematomas. Bet man tai buvo lemiama mūsų ryšio akimirka. Po visų kone ištisus metus trukusių mūsų pašnekesių, kurie man rodės jo dovana, jis pirmukart kažką patyrė apie mane patį. Rankraščio jam niekuomet nebuvau rodęs, ir nors apie jį nebuvo ištarta nė žodžio, jis suprato, kad aš droviuosi neišleidęs nė vienos knygos ir kad gėdos nejaučiu tik jo vienintelio, bet kokios viešumos vengiančio, akivaizdoje. Sonne niekuomet apie tai neklausinėjo, niekad nesakė man: „Ar neatneštumėt man pasiskaityt to savo romano, apie kurį man tiek pasakojo Brochas?“ Jis nieko nesakė, nes suprato, kad jei knyga pasirodytų, kai joje nieko nebebūtų įmanoma pakeisti, aš jam pats ją atneščiau.

Jis žinojo ir tai, kad turėjau *sergėti* rankraštį nuo jo nuosprendžio, nes vienui vienintelis jo žodis galėjo jį sunaikinti. Suvokdamas tokį pavojų, vengiau jam rodyti ir romaną, ir abi dramas, bet nesijaučiau esąs bailys, nes visas mano bagažas ir tebuvo tie trys kūriniai, kurie buvo niekur net neskelbti. O nuo visų kitų jaučiausi esąs pajėgus juos apginti.

Bet nuo Sonne's niekas nebūtų jų išgelbėję, nes instinktyviai, nors ir sąmoningai aš jau buvau pavertęs jį savo aukščiausiąja instancija, kuriai turėjau paklusti, nes man pačiam tokios reikėjo ne mažiau kaip ir suvokimo, kad tie trys mano kūriniai tikrai egzistuoja. Bet štai dabar jis ėmė ir atėjo į mano skaitymą, ir, kad ir kaip keistai tai skambėtų po ką tik pasakyto, nuo jo buvimo čia man nė kiek nesidarė baisu.

Brocho Vienoje nebuvo, o Anna krimtosi dėl savo labai sunkiai sergančios sesutės Manonos. Iš tų, kurie praėjusiais metais stengėsi mane pažeminti, čia nepasirodė nė vienas. Werfelio riksmo: „Nekiškit nagų, kur jums nedera!" neprisiminiau nė karto, nors tas jo šūkis it neapykantos dyglys styrojo manyje iki šiol. Tolesnį mano rašymą jis turėjo veikti kaip prakeiksmas ir, nors aš jo visiškai nepaisiau, *veikė* kaip prakeiksmas, nes buvo sviestas komedijai, kuria aš gyvenau ir tikėjau. Zsolnay'aus pasaulis, kurio niekad rimtai nevertinau, buvo kažkur toli, čia aš susidūriau su tuo, kas man buvo tikrasis, neiškreiptas Vienos pasaulis, kurio pusę aš palaikiau ir kuriam, buvau tuo įsitikinęs, priklausė ateitis.

Išorinį vakaro įspūdį lėmė ir menininkų elgsena – ryžtinga, Wotrubos vadovaujama kohorta nepašykštėjo man plojimų. Ko gero, *ji* tuomet ir įtvirtino įspūdį, kad komedija pagaliau vis dėlto atrado savo publiką. Kaip paaiškėjo vėliau, aš klydau, bet ši klaida atleistina, šįkart neapgaudinėdamas savęs pajutau, kad mano komedija žmonėms suprantama ir gali veikti tą metą, kuriam ir buvo skirta.

Vos man baigus skaityti prie manęs iškart priėjo Musilis ir, kaip man pasirodė, tarsi savaime prakalbo į mane, – visai ne taip, kaip jam buvo būdinga, – prakalbo širdingai ir be užuolankų. Pasijutau sutrikęs ir apsvaigęs – jis atsuko man veidą, o ne nugarą, mačiau tą veidą priešais ir buvau toks apstulbęs, kad nė nesuvokiau, ką jis kalba. Tam jis negavo ir daug laiko, tuoj pasijutau nutvertas už pečių, apgręžtas ir apkabintas –

tai buvo Wotruba, kurio broliškas susižavėjimas nepripažino jokios atodairos. Išsivadavęs iš jo gniaužtų, supažindinau draugą su Musiliu. Tą karštą man akimirką ir užsimezgė jų draugystės daigas, ir nors vėliau toje draugystėje visko būta per akis, kad jiedu šį menką ir abiem dar beveik nieko nereiškiantį momentą pamiršo, iš mano atminties, kaip vienas šviesiausių mano gyvenime, jis neišdilo.

Mus perskyrė – prie manęs jau veržėsi kiti, čia buvo nemaža tokių, kuriuos aš mačiau pirmukart, grūstis vis didėjo, tuomet buvo paskelbta, kad visi eitų į Steindlio rūsį, ten esanti užsakyta salė pirmajame aukšte.

Ten link ir pajudėjo ilga šurmuliuojanti žmonių virtinė, kai atėjęs žvilgtelėjau į vidų, daugelis jau sėdėjo už lenktų, pasagos pavidalo stalų. Gretimoje saliukėje greta žmonos išvydau ir Musilį; jis neryžtingai trypčiojo, o Franzas Zeisas, kuriuo jis pasikliovė, įkalbinėjo jį sėstis prie kitų. Jis delsė, užmetė akį vidun, bet per slenkstį nežengė. Kai priėjęs aš labai pagarbiai pakviečiau jį, jis ėmė atsiprašinėti, esą čia pernelyg daug žmonių, o salėje ir taip ankšta. Jis, tiesa, vis dar atrodė galutinai neapsisprendęs, bet dabar, jau aiškiai atsisakęs, nebeįstengė prasibrauti atgal, tad galop atrado laisvą stalą čia pat, kur ir prisėdo su žmona ir abiem Zeisais.

Galbūt šitaip buvo netgi geriau, nes kaipgi būčiau įstengęs jo akivaizdoje atsipalaiduoti? Būtų buvę kaži kaip nesmagu matyti jį, tą, kurį taip gerbiau, sėdint įsispraudusį tarp kitų, kurie čia buvo sugužėję dar ir dėl to, kad išklausę jauno rašytojo skaitymą, galėtų pavalgyti, išgerti, patriukšmauti. *Privalėjau* betgi jį pakviesti išvydęs stoviniuojantį prie atvirų durų ir pajutęs jo neryžtingumą – išskirti jį iš kitų būtų buvęs didesnis netaktas nei pakviesti. Iš esmės tai jis gal netgi laukė tokio pakvietimo, kad galėtų atsisakyti. Visus Musilio *savigynos* aktus, kuriuos patyriau kitų ar savo atžvilgiu, pajusdavau neklysdamas. Nenorėčiau šitos jo savigynos apeiti. Jei aš ap-

skritai nieko daugiau iš jo nebūčiau patyręs (taip, mano laimei, neatsitiko), vis vien būčiau jautęsis jį pažinęs preciziškai ir teisingai, netgi iš jo jau prie veikalo prisitaikiusios kalbos.

O salėje viešpatavo laisva pakili nuotaika. Čia būta kelių tapytojų, kurie žinojo, ką reiškia ūžti. Tariau sau, kad čia nėra nė vieno tokio, kurio turėčiau gėdintis. Laimė, kad tokiomis progomis atsisakoma tikslesnių formuluočių. Bet man kaži ko stigo, ypač keliant taurę – aš kiekvieną kartą sudelsdavau, tarsi būčiau dar turėjęs kažko palaukti. Nežinojau ko, nes svarbiausiąjį dalyką buvau visai pamiršęs. Galbūt šią ir mane apėmusią visuotinio džiugesio akimirką neišdrįsau sau tarti, kad tai, kas man yra svarbiausia, kas lemtingiausia, manęs dar laukia. Tikriausiai buvau pasirengęs tokiam nuosprendžiui, bet pats nesišaukiau jo. Nebuvau taip nusiteikęs, kad galėčiau aiškiai pasakyti, kas visa tai buvo. Kaskart mane sveikino vis kiti žmonės, jais galėjau pasikliauti. Tik vieną vienintelį kartą pajutau *žvilgsnį*. Niekas manęs nė nešūktelėjo, o aš, nesidairydamas į šalis, žvelgiau viena aiškia kryptimi. Gan toli nuo manęs toks skriauznas, truputėlį suspaustas kaimynų, kurčiai tylėdamas sėdėjo dr. Sonne. Sutikęs mano žvilgsnį, jis vos kilstelėjo savo stiklą, šyptelėjo ir išgėrė už mane. Man pasirodė, kad jis krutina lūpas, bet girdėti, aišku, nieko negirdėjau, ranka su stiklu, rodės, supleveno ore ir pakelta sustingo tarsi paveiksle.

Daugiau jis man nieko nebepasakė, nieko nepasakė ir po kelių dienų mums sėdint jau už marmurinio stalelio „*Museum*" kavinėje. Pritarimą man jis išreiškė kilstelėdamas stiklą, leisdamas jam tarsi supleventi ore, tai man reiškė daugiau nei visi šūksmai ar skambūs žodžiai. Kadangi jis girdėjo ne ištisus kūrinius, o tik mano perskaitytas jų dalis, jis nenorėjo sakyti nieko. Bet nestojo man skersai kelio, neįspėjo apie kokį nors pavojų, kurį būtų įžvelgęs. Kelio neužtvėrė savo žmogų tausojančiu įpratimu, gerbiančiu kiekvieną gyvą daiktą ir

tai, kas jau gal buvo ir šiek tiek daugiau, aš suvokiau kaip jo pritarimą.

Tarp nusileidusių į Steindlio rūsį buvo ir Ernstas Blochas. Žinojau parašius jį *„Thomą Münzerį"*, tik niekad nebuvau jo skaitęs. Tai, kad jis atėjo į mano skaitymą, pastebėjo daugelis, kaip vėliau patyriau, Musilis irgi. Kai pastarasis nepriėmė mano kvietimo, aš įžengiau į pilnutėlę salę, pačiam gale Brochas, kuris ką tik buvo užsiėmęs vietą, pakilo ir žengė prie manęs. Jis, kaip sakoma, pasivedėjo mane į šalį, žinoma, kiek tai tokioje spūstyje buvo įmanoma, ir ėmėsi dėstyti man savo visapusišką, išskirtinę nuomonę. Dėstymas prasidėjo įsakmiu gestu.

– Pirmas įspūdis! – pasakė jis ir abu delnus iškėlė virš pečių, truputėlį nutolusius, bet atsuktus vienas į kitą. Tuomet išskandavo: – Tai ky-šo!

Pauzė po „tai" buvo tokia pat akivaizdi, kaip ir nuotolis tarp delnų. „Ky-šo" pasigirdęs po ilgokos pauzės, buvo stebinantis ir dėmesį prikaustantis žodis, nelyginant gotikiniai bokštai. Sutrikęs žvelgiau į jo pailgą gumbuotą galvą, kurios linijas pabrėžė išsikišę delnai. Tada jis prakalbo taip, kad įrodė komediją supratęs iškart. Suvokė, kuo ji remiasi, iš anksto įspėjo, kas dėsis antrojoje dalyje ir čia neprašovė pro šal. Tai buvo išsami, tobulai artikuliuota reakcija, nieko puikesnio aš net negalėjau tikėtis. Tik viskas man pasirodė sakoma tarsi svetima kalba. „Tai ky-šo!" – buvo vieninteliai žodžiai, kuriuos aš įsiminiau.

Nors man ir nėra malonu, nenutylėsiu ir šio vakaro epilogo. Tai dėl Musilio ir tikrosios jo laikysenos skaitymo metu, kažkas tokio, ko nebūčiau galėjęs net nujausti ir kas, man maloniai apsvaigus, jo elgsenoje būtų visiškai prasprūdę, jei nebūčiau to patyręs iš po kelių dienų sutikto Franzo Zeiso.

Franzas Zeisas buvo Patentų rūmų patarėjas ir Musilį pažinojo jau seniai. Jis buvo nepaprastai ištikimas draugas, anksti suvokęs savo uždavinius. To meto Vienoje buvo koks tuzinas

žmonių, prie kurių prisirišti buvo laikoma nuopelnu, nes jokios naudos iš to nebuvo, tai veikiau žadėjo nemalonumus. Vieni tokių, kaip Schönbergas su savo mokiniais, buvo susibūrę į nedideles grupeles, kiti buvo izoliavęsi. Franzas Zeisas tokius pažinojo ir priklausė jiems visiems. Savo išlavintu instinktu jis tiesiog pajusdavo jų vienatvę. Jis suvokė, kad jie privalo būti vieni, bet suprato ir tai, kaip jie nuo savo vienišybės kenčia. Musilį jis pažinojo geriausiai, juste juto jo dirglumą, Martos, Musilio žmonos, nepasitikėjimą aplinkiniais, – savo viską pastebinčiomis akimis ji tik ir sekė, kad kas pernelyg arti prie jo neprieitų, suprato kiekvieną šios didžios dvasios žmogaus būties smulkmeną, – bet kuri, netgi pati slapčiausia, jo reakcija Franzui Zeisui buvo puikiausiai pažįstama, ir jis buvo toks protingas, kad bet kuriuo atveju sugebėdavo viską pakreipti Musiliui palankia linkme ir atsižvelgti į jo reikalavimus.

Jis girdėjo, ką aš manau apie Musilį, ir kai įsitikino mano pagarbos gilumu bei pastovumu, papasakojo apie tai Musiliui, kuris, prieš priimdamas tokią pagarbą, labai kruopščiai ją *patikrindavo*. Franzui Zeisui kiekvieną kartą tekdavo laikyti tarsi egzaminą, ant svarstyklių lėkštės būdavo dedamas kiekvienas jo perduotas pranešimas, ir dažniausiai jis pasirodydavo esąs per menkas. Jei atsirasdavo bent menkiausias dalykėlis, kuris galėjo susilaukti Musilio pritarimo, Zeisas nenusileisdavo ir pasakydavo tai. Liežuvautojų esama dviejų rūšių – vieni jų, siekdami perskelti žmogų perpus, daro, ką tik gali; jie atneša kiekvieną nemalonią paskalą, kurią išdidindami sužadina – kaip savigyną – priešišką reakciją, tuomet slapčia perduoda ją kam reikia ir žaidimą įkaitina taip, kad net geriausi bičiuliai tampa dvilypiais. Tokie mėgaujasi šio žaidimo teikiama jiems galia, o kartais net įsigudrina užimti buvusio draugo vietą. Kita, kur kas retesnė, rūšis skleidžia tik geras paskalas, priešišką reakciją stengiasi švelninti tiesiog nu-

tylėdami ją ir žadina smalsumą, o pamaži ir pasitikėjimą, kol neišvengiamai ateina toks momentas, kai du taip kantriai vienas prie kito artinti žmonės ima pagaliau ir susitinka. Franzas Zeisas buvo iš pastarųjų, manau, kad jam iš tikrųjų rūpėjo bent truputėlį sušvelninti Musilio izoliaciją, o man suteikti džiaugsmo susipažinti su juo iš arčiau.

Tai Zeisui pavyko prišnekinus Musilį ateiti į mano skaitymą. Jis buvo linkęs ir toliau atpasakoti man jo reakcijas, ir kai mudu kitą kartą susitikome, aš patyriau apie Musilį tokių dalykų, kurie mane gerokai nustebino. „Jis surinko gerą publiką“, – sakęs jis ir pirmučiausiai paminėjęs Ernstą Blochą bei Otto Stoesslį. Tai jam padarę įspūdį. O paskiau, man skaitant „Gerąjį tėvą“, jis staiga įsitvėręs krėslo ranktūrių ir taręs savo palydovams: „Jis skaito geriau nei aš!“ Žinoma, taip iš tikrųjų nebuvo, visi puikiai žinojo, kaip nuostabiai skaito Musilis, bet šioje pastaboje keistas buvo ne jos tikroviškumas, o tai, kokia forma jis ją pareiškė.

Pastaba patvirtino tai, ką vėliau aš taip stipriai pajutau kaip Musilio ryžtą kovoti. Jis *matavo* save pagal kitus, netgi toksai skaitymas jam prilygo nelyginant senovės graikų rungtynės. Man tai pasirodė kone atkaru, man niekad net į galvą nebūtų šovę lygintis su juo, laikiau jį kur kas didesniu už save. Bet, galimas daiktas, kad ir man, nors anuomet šito ir nesuvokiau, po skaudžių pažeminimų prieš metus, pasidarė tiesiog būtina stoti kovon su stipresniais už save klausytojais ir tą kovą laimėti.

Angelo laidotuvės

KONE metus ji buvo stumdoma ratukinėje kėdėje, gražiausiai išpuošta, veidas rūpestingai išdažytas, ant kelių brangus apklotas. Vaškinį jos veidą truputėlį gyvino apsimestinis pasi-

tikėjimas savimi, vilties ji nebeturėjo jokios. Balsas nepakito, paliko toks kaip anuo metu, kai jo savininkė dar striksėjo kaip stirnelė ir visiems svečiams atrodė akivaizdi motinos priešingybė. Dabar kontrastas, kuris atrodė nesuvokiamas, pasidarė dar didesnis. Tą, kuri, kaip buvo pratusi, ir toliau tvarkė jos gyvenimą, mylimo vaiko nelaimė pavertė kone gražuole. Vaikas dar įstengė ištarti „taip“, tad jau luošas buvo sužieduotas.

Sužadėtuvės turėjo būti naudingos. Jaunikiu buvo parinktas jaunas Tėvynės fronto sekretorius, proteguojamas moralinės filosofijos sekretorius, jis palenkė kunigaikštišką svarbiausio namų asmens širdį. Sekretorius, nepabūgęs susižieduoti su būtybe, kuriai gyventi buvo belikę visai nedaug, sergančios sužadėtinės lankymo pretekstu galėjo čia jaustis kaip namie ir šalia kėdės su ratukais susipažino su visomis čionai tuo pačiu tikslu atvykstančiomis garsenybėmis. Dėl savo malonios vypsenos, mandagių lankstymųsi ir kvaksinčio balso jis tapo figūra, apie kurią buvo daug kalbama – perspektyvus jaunikaitis, kurio vardo anksčiau niekas nebuvo girdėjęs, savo išvaizdą, savo vis brangesniu tampantį laiką aukojo angelui, kad tik sužadintų jam iliuziją, jog pasveiks. Nes jeigu ji susižadėjo, vadinasi, turėjo vilties, kad įvyks ir vestuvės.

Įspūdingai atrodė, kai smokingu vilkintis sužadėtinis bučiuoja savo išrinktajai ranką. Vienoje dažnai buvo mėgstama kartoti „pabučiuok rankelę“, dažnai tai nuslysdavo nuo liežuvio, dažnai jis taip ir *darė*. Kai po to atsitiesdavo, su pasitenkinimu jusdamas, kad tai atliekant jį *matė* kiti, kad čia niekas nevyksta veltui, kad viskas, o ypač rankelės bučiavimas, užskaitoma jo naudai, kai jis, žaviai nusilenkęs, akimirkai sustingdavo prieš luošę, jis *stovėjo ant kojų* už juos abu, ir atsirasdavo žmonių, tokių kaip jos motina, kurie, patikėję stebuklu, sakydavo:

– Ji juk pasveiks, pamatysit. Džiaugsmas savo sužieduotiniu išgydys ją.

Bet buvo ir kitokių, kurie šį begėdišką žaidimą stebėjo su pasidygėjimu, užslėptu pykčiu ir puoselėjo visiškai kitokias viltis. Pastarieji, kuriems priklausiau ir aš, troško tik vieno: kad trenktų žaibas ir, pataikęs į motiną ir sužadėtinį, juos abu tą pačią akimirką *suluošintų*, ne užmuštų, o suluošintų, ir kad ligonė, apimta siaubo, jau *pasveikusi* pašoktų iš savo ratukų. Ir kad tuomet ratukuose būtų stumdoma jau motina – irgi puikiausiai išpuošta, rūpestingai išdažyta, ant kelių brangus apklotas, o sužadėtinis, pritvirtintas prie ratukų stačias, būtų pritraukiamas prie jos grandine, kad galėtų bandyti nusilenkti jai ir bučiuoti ranką, ir, nors to padaryti jis nebeįstengtų, senei šitai patiktų. Tiesa, tuomet jaunoji nepagailėtų viso savo tyrumo ir gerumo, ir atsidėkodama už sveikatą pati veržtųsi į senąją vietą, tik jai kliudytų nesiliaujantis sužadėtinio lankstymasis ir siekimas bučiuoti rankelę, tad galop jie visi trys sustingtų į vieną vaškinių figūrų grupę, kuri pajudinta kartais imtų krutėti ir Hoenvartėje amžinai tarnautų kaip žmogiškųjų būsenų vaizdelis.

Bet juk tikrovėje tokio teisingumo nebūna, tam nepriekaištingu smokingu vilkinčiam sekretoriui atsirėmus į koloną Heiligenšteto bažnyčioje teko dalyvauti laidotuvėse. Tokia buvo jo sužadėtuvių su Manona Gropius atomazga: kaip ir laukta, ji mirė, ir vietoje vestuvių jam teko tenkintis pakasynomis.

Ji buvo palaidota Grincigo kapinėse. Ir iš tų laidotuvių buvo išspausta viskas, kas tik įmanoma. Jose dalyvavo visa Viena, toji Viena, kuri rinkdavosi į kviestinius vakarus Hoenvartėje. Atėjo ir tie, kurie tokių kvietimų trokšte troško, tik niekuomet jų nesulaukdavo, o juk iš laidotuvių neišvysi nė vieno. Ilga automobilių virtinė siaura gatve kilo į kapines, po teisybei, tai buvo net ne gatvė, o neplatus takas, ir nebuvo ko net galvoti, kad kuris nors automobilis, kurio keleiviai kolonoje stengėsi užimti kuo garbingesnę vietą, leistųsi aplenkiamas kito. Kaip jau kas buvo sustojęs, tokia tvarka ir pajudėjo į kalvą.

Vienoje tų mašinų, taksi, sėdėjau aš su Wotruba ir jo žmona Mariana, kuri begal susijaudinusi niūkino priekyje jos esantį vairuotoją:

– Ar jūs važiuosit pagaliau priekin, ar ne? Mums reikia atsidurti priekyje! Nagi, prašau skverbtis į priekį! Mes velkamės pačioje uodegoje, nagi!

Jos žodžiai kirto it botago kirčiai, tik nebuvo arklių, kuriems ji galėtų šnioti, buvo tik vairuotojas, kuris, kuo smarkiau buvo ujamas, tuo darėsi ramesnis.

– Negalima, gerbiamoji, negalima.

– *Turi būti* galima! – šaukė Mariana, – mums reikia pirmyn! – iš susijaudinimo ji ėmė net kūkčioti. – Juk mes negalim būti paskutiniai! Kokia gėda! Kokia gėda!

Tokios jos aš dar niekuomet nebuvau matęs, Wotruba irgi. Jis jau seniai stengėsi gauti užsakymą Mahlerio paminklui. O iš jo nuolat buvo reikalaujama vis naujų projektų. Atrandant kokią niekingą dingstį, jam nuolat buvo kišami pagaliai į ratus. Anna, jo mokinė, kiek išgalėdama stengėsi paveikti motiną ir skirti užsakymą Wotrubai. Carlas Mollis dėl jo nusilakstė nuo kojų. Tai jis buvo tas, kuris kažkada išvedė į žmones Kokoschką. Ne menkiau jis dabar stengėsi ir dėl Wotrubos. Įtariau visagalę našlę, ir tikrai pasirodė, kad ne kas kitas, o ji sabotavo Wotrubos kandidatūrą Mahlerio paminklui sukurti. Senajai Mahler jis patiko, bet Marianai neatstojant nuo jo nė per žingsnį, ji beveik nematė perspektyvos jį sugundyti. Su milžiniškomis Mortadelos* dešromis ji atkako į jo dirbtuvę, bet išėjo nieko nepešusi ir grįžusi pasakė dukrai:

– Mahleriui jis netinka. Juk jis proletaras.

O Mariana į tą laiką aplakstė visas viešąsias Vienos įstaigas, kurios būtų galėjusios turėti bent menkiausios įtakos tokiam sprendimui. Jos aistra „Mahleriui“, kaip jiedu tarpusa-

* Mirtomis, pistacijomis ar panašiais prieskoniais pagardinta itališka dešra.

vy vadino paminklą, kulminaciją pasiekė per Manonos Gropius laidotuves, nors velionė dėl savo motinos daugkartinių ir itin painių santuokinių ryšių su pačiu Mahleriu turėjo visai nedaug bendro, o dabar, mirusi, ir visai neteko jokio ryšio.

Bet Mariana Wotruba vis vien tūžo, o kadangi automobiliai kapinių link vos krutėjo, laiko jai tam pakako:

– Va dabar, nagi, pirmyn! Darykit ką nors! Mes turim atsidurti priešaky! Bandykit dabar! Antraip liksim patys paskutiniai Pirmyn!

Wotruba pažvelgė į savo žmoną, tarsi norėdamas pasakyti „Atleisk jai, Viešpatie!“, tik sergėjosi pasakyti tai balsiai, nes tuomet visas Marianos pyktis nuo vairuotojo būtų atsigręžęs į jį. Jam ir pačiam buvo ne tas pat. Mielu noru būtu atsidūręs priekyje, arčiau Mahlerio paminklo. Antkapių ir monumentų tarpusavio priklausomybei nepajėgia atsispirti nė vienas skulptorius. Tai pati ankstyviausioji tokios rūšies akmenų sankaupa, ir netgi kalbant apie mirusią paminklo verto vyro podukrą šitas ryšys neišardomas.

Net nežinau, kaip mes išlipome. Tikriausiai Mariana praskynė mums kelią pro tirštą, karstą trokštančių išvysti žmonių minią, nes galop atsidūrėme prie pat kapo duobės ir aš išgirdau už širdies stveriančią Hollensteinerio, kuriam priklausė gedinčios motinos širdis, kalbą. Ši verkė, ir aš išvydau, kad jos ašaros neįprasto didumo. Ašarų nebuvo gausu, bet ji įsigudrino ašaroti taip, kad jos ašaros suplūsdavo į nenatūralaus dydžio telkinius, tokių dar niekuomet nebuvau matęs, jos prilygo milžiniškiems perlams, brangiems papuošalams, į jas negalėjai žiūrėti garsiai nesistebėdamas tokia ūmai prasiveržusia motinos meile.

Kaip iškilmingai skelbė Hollensteineris, mergytė savo kančią ištvėrusi su antžmogiška kantrybe, bet užtat koks dabar visa tai ištisus metus regėjusios motinos skausmas, viso pasaulio akivaizdoje, o jis nestovėjo vietoje – kai kur motinos

buvo žudomos, jų vaikai galavosi badu, bet, aišku, nė viena neištvėrė tiek, kiek ištvėrė Alma, sielų vietininkė, kentusi už visą pasaulį ir nepalūžusi. Nepalūžusi atgailautoja, tokia ji čia stovėjo – Magdalena apsimetusi Marija, užuot gedėjusi, stovėjo apsipylusi tvinstančiomis ašaromis, prabangiais jų egzemplioriais, tokių dar nebuvo nutapęs joks tapytojas. Jos tebeplūdo sulig kiekvienu atsisveikinimo kalbą rėžiančio jos draugužio žodžiu, plūdo, kol galop kaip vynuogės pakibdavo ant tuklių skruostų. Tokia ji norėjo būti išvysta kitų, tokia ir buvo išvysta, o kiekvienas savo ruožtu vylėsi būti pastebėtas jos. Štai iki ko buvo prieita, siekiant jos skausmui suteikti deramą visuotinį pripažinimą. Gera buvo dalyvauti vienoje paskutiniųjų didžiųjų Vienos dienų, kai viskas dar nebuvo nugarmėję skradžiai, o pati Viena naujųjų ponų dar nebuvo paskelbta provincija.

Buvo ir kitų žmonių, šia proga pasirodžiusių viešumoje, jie, tiesa, stovėjo kiek nuošaliau, bet visgi buvo pastebėti. Pastariesiems nepakako vien dalyvauti šiame nepakeliamas kančias ištvėrusios motinos pašlovinime, jiems pavyko pasirodyti su savu, viešumos ne menkiau reikalaujančiu skausmu. Nuošaliau, ant aukštumėlės iškilusio šviežio kapo kauburėlio, bet ne itin karšton maldon panirusi klūpojo Martha, Jakobo Wassermanno našlė, šis pasimirė prieš metus, pačioje savo šlovės viršūnėje. Vietą kauburėliui našlė parinko puikiai, jis buvo matomas iš visų pusių. Liesi, nuo maldos virpčiojantys sunerti pirštai, stipriai sumerktos akys nieko pasaulyje nematė, kad ir kaip būtų troškusios išvysti, kokį įspūdį daro jos vienišybė. Vos kiek mažėliau to asketiško griežtumo ir būtum ja įtikėjęs. Maldon paniręs siauras jos veidas turėjo panėšėti į sielvarto iškamuotą kaimietę, netgi skrybėlės forma buvo taip gudriai sumanyta, kad veikiau priminė skarelę. Visas šis vaidinimas buvo vos perdėtas – jei pirštai būtų virpčioję mažiau, jei akys kartkartėmis būtų prasimerkusios, jei šviežias kauburėlis, juk

jis buvo kitas, ne angelo, nebūtų tokioje palankioje vietelėje, būtum linkęs tokiu jauduliu patikėti. Nesinorėjo tikėti tokiu prikištiniu įkyrumu, nesinorėjo netgi klausti, kam gi skiriama Marthos malda – jos vyrui, kuris, sunkiai sirgdamas širdies liga, triūsė iki pat mirties, angelui, kuriam jau niekuo nebegalėjo pagelbėti švelnūs kaip aliejus Hollensteinerio žodžiai, ar jos pačios rašinėjimams: save ji laikė geresne rašytoja už vyrą, ir šiam pasimirus su slaptu įniršiu rengėsi tai įrodyti pasauliui.

Regėdamas šias abi figūras, jaučiausi atlygintas už visą tą bjaurų vaidinimą Grincingo kapinėse – Marthą, kurią pats puikiai mačiau klūpančią, bet nemačiau pakylant, ir motiną, kurios begalinė dvasia sugebėjo varvinti tokio neregėto stambumo ašaras. Apie auką, kurią mylėjo visi ik vienam, aš stengiausi negalvoti.

Aukščiausioji instancija

1935 metų spalio viduryje pasirodė „Apakimas“. Mėnesiu anksčiau mes atsikėlėme gyventi į Himmelštrasę, Grincingą supančių vynuogynų pusiaukalnėje. Tiesiog palaima rodės palikti niūrią Ferdinandštrasę ir tuo pat metu laikyti rankose romaną, atskleidžiantį Vienos gyvenimo tamsybes. Himmelštrasė*, kurioje įsikūrėme, kilo aukštyn į „Padange“ vadinamą kvartalą, ir tasai pavadinimas mane taip pralinksmino, kad Veza pasirūpino, kad ant laiškinio popieriaus būtų išspausdinta ne „Himmelštrasė 30“, o „Padangė 30“.

Persikraustymą ir „Apakimo“ pasirodymą Veza sutiko kaip išsivadavimą iš romano pasaulio, kuriame jai išties nebuvo jauku. Ji žinojo, kad aš jo niekuomet neišsižadėsiu, ir kol sle-

* Dangaus gatvė *(vok.)*.

giantis ją rankraštis gulėjo namuose, ji baidėsi jo kaip kokios grasos. Ji buvo įsitikinusi, kad pasirodžius romanui, manyje kažkas atlėgo, ir kad „Tuštybės komedija“, kurią ji iš mano kūrinių labiausiai mėgo, teisingiau reprezentuoja mano, kaip rašytojo, galimybes. Taktiškai, manydama, kad nieko nepastebėsiu, ji pasiteiravo, kam užrašiau ir pasiunčiau „Apakimo“ egzempliorius. Ji įsitikino, kad tokių žmonių nebuvo nė tuzino ir liko patenkinta. Veza buvo įsitikinusi, kad romaną perskaitę žmonės pasijus kaip per galvą trenkti. Ji nedvejojo, kad mane užsipuls kritikai, tai jai atrodė neišvengiama, bet, jos galva, neturėjo nutikti taip, kad slogus mano romanas praretintų ir šiaip negausius mane gerai pažįstančius ir šio to vertu laikančius žmones.

Ji sprendė pagal skirtumą tarp viešų skaitymų ir tikrosios lektūros. Be privalomu pasidariusio „Gerojo tėvo“, aš mielai skaitydavau „Pasivaikščiojimą „ (pirmasis skyrius) ir kai ką iš antrosios dalies: „Idealų dangų“ ir „Kuprą“. Čia pagrindinis veikėjas buvo toks Fišerlė, visus užkrėsdavęs maniakišku savo pasipūtimu. Betgi klausytojus išjudindavo ir „Gerasis tėvas“, jie dar surasdavo širdyse vietos užjausti iškamuotą dukrą. Galimas daiktas, kad kai kurie mielai būtų skaitę ir toliau, bet knygos nebuvo, per keletą metų visi suvokė: be jos dėl savo smulkmeniškumo nepakenčiamo Kyno ir Teresės kovos buvo neįmanoma patirti iki galo. Ir nebuvo jokios dingsties pykti ant autoriaus ir eiti į kitą literatūros vakarą, kuris tik sustiprindavo pirmykštę nuomonę. Siauresniuose, naujesniąja literatūra besidominčiuose Vienos sluoksniuose aš jau buvau beįgijąs apgaviko reputaciją, kuriai mirtiną smūgį būtų sudavęs tik knygos pasirodymas.

Tačiau aš pats nė truputėlio nesibaiminau, visas baimes, rodės, ant savęs susikrovė Veza. Atmetus dar vienai leidyklai, kiekvieną kartą mano tikėjimas romanu tik sustiprėdavo. Buvau, kad ir šiuo metu, juo visiškai tikras. Net nežinau, iš kur

toksai tikrumas rasdavosi. Galbūt be jokių svyravimų atsidavęs į būsimųjų kartų teismo rankas, pasidarai saugus nuo amžininkų priešystės. Šitaip pradingsta visos niekingos smulkmeniškos atodairos ir dvejonės. Pasidaro nebesvarbu, ką apie tai pasakytų vienas ar kitas asmuo. Kadangi jam tai visai nerūpi, tai tu ir *nenori* to įsivaizduoti. Tuomet juk nebegalvoji apie tai, ką amžininkai kalbėdavo ir apie tavo mylimo rašytojo knygas. Senosios knygos, su kuriomis gyveni, yra pačios sau, išsivadavusios nuo visų mažmožių, nedavusių jų kūrėjams ramybės, kai buvo gyvi. Kai kuriais atvejais nutinka netgi taip, tarsi pačios knygos virstų dievais. Tai reiškia ne vien tai, kad jos visuomet bus, tai reiškia, kad visuomet jau buvo.

Pasitikėjimas būsimosiomis kartomis, kuris kartais užvaldo žmogų, nėra absoliutus. Ir joms yra savas teisėjas, ainius nelengva atrasti ir kam nors gali imti ir nepasisekti sutikti tokį žmogų, kuris ramia sąžine imtųsi teisti būsimąsias kartas. Bet aš tokį žmogų *buvau* sutikęs: po pusantrų metų ilgų kasdienių pašnekesių jo autoritetas man buvo toks, kad net jeigu jis „Apakimui“ būtų pasirašęs mirties nuosprendį, aš būčiau jį pripažinęs. Laukdamas jo nuosprendžio, kentėjau penkias savaites.

Autografe užrašiau žodžius, kuriuos tik jis galėjo suprasti:

„Dr. Sonne'i, o man dar daugiau. E. C.“

Kituose egzemplioriuose – Brochui, Albanui Bergui, Musiliui, nesidrovėjau pareikšti savo pagarbos, ten aš tiesiai parašiau, ką iš tikrųjų kiekvienam jų jaučiau. Su dr. Sonne buvo kitaip. Kadangi tarp mudviejų nebuvo ištartas nė vienas privatus žodis, niekad nė drįsęs nebūčiau išreikšti, kaip aš jį garbinu. Niekam netardavau jo pavardės nepridėjęs titulo „daktaras“, ir tai visiškai nereiškė, kad šis priedėlis man yra labai svarbus – Vienoje kokių nors „daktaru“ buvo kas antras mano aplinkos žmogus. Tardavau „daktaras“ dėl mano pagarbos. Negalėdavau juk išpilti to vardo iškart, pasiruošdavau

jam ištaręs ką nors neutralaus, bespalvio. Tuo ir paskelbdavau neturįs jokios teisės į bet kokį artimesnį ryšį su tuo vardu, pabrėždavau, kad tas vardas išlieka visuomet per pagarbų atstumą, yra neliečiamas ir tolimas kaip svajonė, o kad paskui, po to „daktaras“, pasigirsdavo šventas žodis *Sonne* – švytintis, svilinantis, sparnuotas, visos gyvybės pradžia ir, kaip tuomet dar buvo manoma – pabaiga, kad jis, nepaisant savo apvalumo ir visuotinio prieinamumo, man netapo nuzulinta moneta, reikėjo dėkoti ne kam kitam, o tam atstumą pabrėžiančiam *žodeliui prieš vardą*. Apie tai ne kitaip *galvodavau* ir likęs vienas, kaip ir bet kuriam kitam, taip ir man net vienumoje jis buvo „dr. Sonne“, ir tik dabar, kone po penkiasdešimties metų, titulas tam vardui atrodo pernelyg išoriškas ir pakilus, tad vartoju jį tik retais atvejais.

O tuomet mano autografo adresatui, ir tik jam vienam, buvo suprantama, kad jis man reiškia daugiau nei saulė. Čia buvo ir tas vienintelis atvejis, kai mano vardas virto inicialais. Raidžių dydžiu įrašas atrodė beatodairiškai pasitikįs savimi, jis tarsi nė neketino išnykti su šia knyga, tiek metų egzistavusia tarsi nelegaliai, kol galop metė iššūkį viešumai. Bet įrašas troško ištirpti prieš *tą*, kuriam rūpėjo vien mintys ir visai nerūpėjo jis pats.

Spaliui įpusėjus vieną popietę „*Museum*“ kavinėje aš ir įteikiau dr. Sonne'i knygą, kurios rankraščio jis niekada nebuvo matęs, apie kurią jam niekad nekalbėdavau – jis buvo girdėjęs mane skaitant tik vieną jos skyrių. Galbūt daugiau buvo ką girdėjęs iš kitų – Brocho ar Merkelio. Brocho nuomonė apie literatūrą, kad ir būtų buvusi jam svarbi, bet nebūtų lemiama. Jis kliovėsi tik savo paties išmanymu, bet būtų sergėjęsis šitaip išpuikėliškai apie tai pareikšti. Nuo tos akimirkos matydavau jį kasdien, kaip paprastai. Kiekvieną dieną ateidavau į „*Museum*“, sėsdavausi greta jo, o jis neslėpė jau laukiąs manęs. Pokalbiai, po kurių aš atgimdavau kaip trisdešimtme-

tis, tęsėsi. Niekas nepasikeitė. Tiesa, kiekvienas pašnekesys buvo vis kitoks, bet jau nebebuvo kitaip naujas kaip anksčiau. Apie skaitytą romaną jo žodžiuose nebuvo įmanoma pastebėti jokių ženklų. Jis atkakliai apie jį tylėjo, o aš, sekdamas juo, nieko neklausinėjau. Degiau nekantrumu patirti, ar jis *pradėjęs* skaityti, ar bent jau *pradėjęs*, bet taip nė karto ir nepaklausiau. Buvau įsipratinęs gerbti kiekvieną jo tylėjimo sritį, nes į savo aukštumą jis pakildavo tik ėmęs apie ką nors kalbėti netikėtai. Jo autonomija, kurią jis neslapukaudamas sugebėdavo išsaugoti išvengdamas bet kokios prievartos, išmokydavo kitą suvokti, kas iš tikrųjų yra dvasinė autonomija, ir to, ko jau buvau iš jo pasimokęs, bent jau jo atžvilgiu negalėjau nepaisyti.

Ėjo savaitė po savaitės, o aš vis tramdžiau savo nekantrą. Kad ir kaip motyvuotai išreikšta neigiama jo nuomonė būtų reiškusi mano katastrofą. Jis tebetylėjo, ir Veza, nuo kurios lemtingus dalykus man sunkiai sekėsi slėpti, man sugrįžus į Himmelštrasę, kasvakar klausdavo:

– Na, jis jau ką pasakė?

Aš atsakydavau:

– Ne, manau, kad jis dar neturėjo laiko užmesti ten akį.

– Laiko, laiko! Jis kasdien po dvi valandas plepa su tavim kavinėje!

Kai aš, vaidindamas ramų, mestelėdavau:

– O, tai visai kas kita. Mudu *iškalbėjome* jau vieną „Apakimą“.

– Kai šitaip ar panašiai bandydavau nusukti kalbą, ji įsiutusi garsiai surikdavo:

– Tu tapai jo vergu! Niekad nebūčiau patikėjusi, kad pasidarysi klusnus šeimininko tarnas. Ko aš sulaukiau! Knyga pagaliau pasirodė, o tu – vergas!

Joks vergas aš, aišku, nebuvau. Jeigu jis būtų sakęs ar daręs, kas būtų buvę verta paniekos, nebūčiau juo sekęs. Iš ko jau ko, bet iš jo aš mažiausiai būčiau galėjęs gauti ką nors

žemo ar šlykštaus. Ir buvau tvirtai įsitikinęs, kad Sonne nebūtų sugebėjęs krėsti kvailysčių ar kiaulysčių. Šitas absoliutus, nors ir budrus *pasitikėjimas* Vezai ir vaidenosi kaip manoji vergystė. Ši būsena jai buvo puikiausiai pažįstama, tai juk buvo lygiai tas pat, ką ji jautė man. Tokį jos pasitikėjimą, jos manymu, pateisino tie trys galiausiai pavykę mano kūriniai. Bet ką gi buvo sukūręs dr. Sonne? Jei ko ir būta, jis sugebėjo viską nuslėpti. Kodėl gi jis slapstosi? Argi tie negausūs jį supą žmonės neverti atvirumo? Ji puikiai žinojo, kad kaltas čia buvo Sonne's santūrumas, kurį be galo vertino Brochas, Merkelis ir kiti. Bet kad šitoks santūrumas gali tverti ištisas savaites, kad mudu, kasdien susitikdami, nepratariame apie mano romaną nė žodžio, štai kas jai atrodė nežmoniška. Ji viską rėžė man nesidrovėdama ir netausodama jautriųjų mano stygų. Puldavo Sonne visokiausiais būdais. Sąmojis, kuriuo Veza buvo taip dosniai apdovanota, kaipmat išsekdavo vos užsiminus apie jį. Kadangi ji pati nebuvo visiškai tikra dėl romano, baiminosi, kad tylėjimas gali reikšti neigiamą nuomonę ir aiškiai matė tą poveikį, kurį toji nuomonė gali padaryti man.

Vieną popietę „*Museum*" kavinėje, mums vos spėjus pasisveikinti ir prisėsti, be jokių užuolankų ar atsiprašinėjimų Sonne pasisakė perskaitęs romaną. Ar aš norėčiau sužinoti, ką jis apie jį manąs? Išgirdęs, kad norėčiau, prašnekėjo apie jį dvi valandas, tą popietę apie nieką daugiau ir nebuvo kalbama. Jis košte perkošė kūrinį ir nurodė tam tikras sąsajas, apie kurias aš nė nenujaučiau. Apie romaną kalbėjo kaip apie jau seniai gyvuojančią ir toliau gyvuosiančią knygą. Man paaiškėjo, iš kur ji atsiradusi, ir parodė, kur ji turinti nuvesti. Jei būčiau pasitenkinęs romaną pripažįstančiomis bendrybėmis, tai po tų penkių savaičių dvejonių būčiau pasijutęs laimingas išgirdęs rimtą, gerai motyvuotą prielankumą, bet jis padarė kur kas daugiau – jis leidosi į detales, kurias aš, tiesa, apra-

šiau, bet jų nepagrindžiau, ir paaiškino man, kodėl jos buvo teisingos ir netgi kodėl *negalėjo* būti kitokios.

Jis kalbėjo taip, tarsi būtų išsileidęs į tiriamąją ekspediciją ir pasiėmęs mane kartu. Mokiausi iš jo tarsi būčiau buvęs ne autorius, o visiškai pašalinis žmogus; tai, ką jis man rodė, taip stulbino mane, jog tik vargiai būčiau atpažinęs, kad pats tai parašiau. Ganėtinai mane stebino jau vien tai, kad pro jo akis nebuvo prasprūdusi nė menkiausia detalė, tarsi jis savo mokiniams būtų komentavęs kokį senovinį tekstą. Jo sukurta distancija tarp manęs ir romano pasirodė didesnė nei tie ketveri metai, kuriuos jis išgulėjo pas mane kaip rankraštis. Aš išvydau prasmingą, iki kiekvienos smulkmenos išmąstytą darinį, turintį savyje pakankamai ir orumo, ir įtaigos, kad galėtų save pateisinti. Žavėjausi kiekviena kūrinio mintimi, dilginančia mane savo netikėtumu, o vienintelis mano noras buvo, kad jis niekad nebaigtų savo šnekos.

Tik pamaži aš ėmiau pastebėti, kad toje šnekoje būta dar vieno požiūrio: jis net neabejojo, kad mano knygos laukia sunkus likimas ir siekė parengti mane antpuoliams, kurių reikėjo tikėtis.

Išsakęs galybę minčių, kurios su tokiu požiūriu visiškai nebuvo susijusios, jis galop pats ėmėsi formuluoti tuos manęs laukiančius užsipuolimus. Be kita ko, sakė jis, bus bandoma knygą vertinti taip, tarsi ją būtų rašęs senas belytis žmogus. Kone preciziškai jis man parodė ir priešingybę. Kadangi Fišerlė žydas, bus šiaušiamasi prieš šį personažą, teigiant, kad ši figūra būsianti naudinga sklidinam neapykantos žydams laikotarpiui. Bet juk Fišerlė be galo tikroviškas, lygiai toks pat kaip siauraprotė ekonomė ar žudikas namsargis. Panašaus pobūdžio etiketės nuo kūrinio nukris tik po katastrofos, jos tik paliudys, kas prie tos katastrofos atvedė. Miniu čia pirmiausia kaipsyk šias detales, nes įvykiams klostantis toliau, būtent dėl Fišerlės man tekdavo neretai

pasijusti nejaukiai, o tada visuomet ieškodavau užuovėjos šiame ankstyvame įspėjime.

Nes nepalyginamai svarbesnės buvo gilesnio pobūdžio sąsajos, kurias jis man tuomet atskleidė. Per penkiasdešimt nuo tų dienų prabėgusių metų apie tai iš dalies buvo prabilta kitų. Straipsniuose ir knygose buvo išsakyti tie patys dalykai, kuriuos Sonne aiškino man tada. Atrodytų, kad esama kažkokio vienoje knygoje užmaskuoto paslapčių rezervuaro, iš kurio jos būtų pamažu semiamos iki dugno, kol rezervuaras liks tuščias, kol visos paslaptys bus paskelbtos ir išnaudotos. Bet didžiąją dalį to lobio, kurį man tada įteikė Sonne, aš savyje dar turiu kaip neišeikvotą rezervą, tuo kai kas stebisi, ir jei į kiekvieną rimtą reakciją aš vis dar atsiliepiu smalsiai, tai šitai siejasi su anuo lobiu, vieninteliu mano gyvenime, tokiu, kurį sugebu aprėpti ir kurį sąmoningai valdau.

Įtūžusių skaitytojų netgi šiandien svaidomi man priekaištai iš tikrųjų manęs nejaudina, net jeigu priekaištauja žmonės, kuriuos myliu už jų nekaltumą ir kuriuos pats įspėju, kad neskaitytų tos knygos. Primygtinai įtikinėjant, kartais man pavyksta vieną kitą atkalbėti. Bet netgi artimiems draugams, kuriems nebeįmanoma drausti šios lektūros, po viso šito aš jau nebesu toks pat, koks buvau. Imu justi, kaip jie ir manyje pradeda ieškoti blogio, kurio sklidina ši knyga. Žinau ir tai, kad jie jo neras, nes ten nėra to blogio, kurį dabar nešiojuosi savyje, tai visiškai kitas blogis. Esu bejėgis padėti beviltiškuose jų ieškojimuose, nes kaipgi galėčiau jiems paaiškinti, kad jau anuomet Sonne pašalino iš manęs *šitą* blogį, mano akyse ištraukė jį iš visų knygos plyšių ir spragų ir viską vėl susiejo man jau nebepavojingoje plotmėje.

KETVIRTOJI DALIS

Grincingas

Himmelštrasė

IEŠKODAMAS to, ko nenupirksi už jokius pinigus, Grincinge aš aptikau panelę Delug, kuri trejiems metams tapo mūsų šeimininke. Į gražiausią mūsų kada nors gyventą butą mes įsikraustėme laikinai – kol atsiras toksai, kuris būtų sutikęs mokėti nuomą už visą plotą. Gavome teisę į keturis buto kambarius, apstatėme juos varganais baldais, apačioje, po mumis, buvo erdvi ateljė su galerija, o kiti keturi kambariai liko tušti. Sužavėtus mūsų buto, jo kambarių didumo ir skaičiaus, skirtingų pro langus atsiveriančių vaizdų, savo svečius vesdavome į visus, net į tuščiuosius kambarius.

Maža buvo tokių, kurie nebūtų mums pavydėję, bet kambariai buvo nenuomojami ir neparduodami. Mūsų džiaugsmui, panelė Delug buvo nepaperkamai sąžininga. Mūsų užimamą buto dalį ji išnuomojo mums su *viena* sąlyga: jei atsirastų žmogus, kuris panorėtų užimti visą butą, kas būtų išties nepigu, mes turėtumėm išsikraustyti. Taip likome sau vieni, panelė vengė greta apgyvendinti kitus, nors jai dažnai tai buvo siūloma, tik mums apie tokius siūlymus ji nesakydavo nieko, apie juos patyrėme aplinkiniais keliais. Nė nesvarsčiusi ji atsakydavo „ne“, nors greta mūsų nuomos būtų prisidėjusi antrą tokią pat. Su mumis ši tema nebuvo aptarinėjama, ji tik sakė, kad mūsų atžvilgiu tai būtų negražu. Ji kalbėjo nedaug, bet žodis „negražu“ jos lūpose buvo dažnas, jos „r“ buvo gomurinis, tirolietiškas, priminė man gerklinius šveicarų garsus ir jau vien už tai aš ją mėgau. Toji mažytė panelė tarsi pati

kabėjo prie dideliausio savo raktų ryšulio, kiek tik šiame akademijai planuotame pastate būta patalpų, visas jas ji kasdien apeidavo, o jei varžydavosi, kad gali trukdyti, kaip kad pas mus, atsargiai apie tai pranešdavo iš vakaro. Visos šio rūmo proporcijos atrodė milžiniškos, jau vestibiulyje su patogiais, neaukštais laiptais pasijusdavai tarsi pilyje. Bet lemiamą žodį čia turėjo ne koks *valdovas*, o ši mažytė, sulinkusi, baltaplaukė panelė, besivelkanti iš paskos savo raktų ryšuliui, kartkartėm, net pernelyg retai, kažką iš galūgerklio karktelinti – skambėdavo šiurkštokai, bet su derama pagarba.

Ji gyveno visiškai viena, niekad nemačiau ko nors iš jos artimųjų, galbūt ji dar turėjo kokių giminaičių Pietų Tirolyje, bet apie juos niekuomet nekalbėdavo, ji nesakydavo nieko, iš ko būtų buvę galima spręsti apie kokius nors jos ryšius su kitais žmonėmis. Matydavome ją tik namuose ir sode, bet niekuomet nepastebėdavome nei užmiestin vedančioje Himmelštrasėje, nei žemai įsikūrusioje krautuvėje, buvo neįmanoma suprasti, kada ji eina apsipirkti, krepšį jos rankose matydavome tik nešantis iš sodo daržoves. Nutarėme, kad ji tik vaisiais bei daržovėmis ir gyva, pieną juk jai pristato pusrūsyje su langu į sodą įsitaisęs nuomininkas, galbūt jis atneša ir duonos. Didįjį kambarį bokšte, kuriame senutė gyveno, Veza gavo pamatyti tik susirengusi sumokėti nuomą. Ten, girdi, gausybė senų daiktų, tokie čia galėję atsirasti nebent iš kokių puikių Tirolio namų, o čia jie atrodą sugrūsti, suversti, sudėlioti ne įprasta namų tvarka, o taip, tarsi juos būtų tekę suversti kaip į kokį sandėlį, nes niekur kitur neatsiradę vietos, o juk namuose būta kiek tik nori visiškai tuščių patalpų. Čia buvo centras, nelyginant kokia kontora, iš kurios panelė Delug bandė valdyti visus rūmus – aiškiai jos jėgas pranokstanti pastanga. Viskas čia stovėjo taip, kaip stovi jau daugiau nei du dešimtmečius, ir visi galai bei kampai šaukte šaukėsi remonto. Jį būtų tekę daryti už butų nuomą gaunamas lėšas,

nes savo pinigus iki paskutinio grašio tapytojas Delugas, atrodo, jau buvo išleidęs akademijos, savo gyvenimo svajonės, statybai. Niekad panelė apie tai nekalbėdavo. Niekad nesiskundė. Daugių daugiausia striukai pastebėdavo, kad daug ką čia reikėtų atnaujinti. Kaip kaimietė savo ūkį, taip ji bandė išlaikyti šią savo brolio svajonę, o buvo visiškai viena ir jokių kitų minčių veikiausiai neturėjo.

Iškilęs Himmelštrasės pusiaukalnėje šis įspūdingas pastatas buvo projektuotas tapybos akademijai, bet pagal pradinę paskirtį niekad taip ir netarnavo. Vos baigęs savo didžiąją statybą, Delugas pasimirė, ir kova už akademijos, vien kaip objekto, išlaikymą, tapo sesers rūpesčiu. Šeši didžiuliai butai, kiekviename fligelyje po tris, buvo skirti nuomai, bet dar buvo pagalbinių patalpų ir kuklios rūšių patalpos. Į tris puses nusidriekęs sodas kai kur buvo perskirtas dailiais laiptais ir papuoštas skulptūromis, turėjusiomis priminti sudūlėjusias iškasenas. Apie jas, kaip apie meno kūrinius, galėjai manyti ką tik nori, bet itališko sodo pavyzdžiu sukurta visuma kažkuo buvo be galo patraukli. Kadangi visa tai supo vynuogynai, viskas čia atrodė savo vietoje ir netgi meniška savo mėgdžiojimais. Nuo nedidelės šoninės terasos, kurion vedė apžėlę ir dūlantys laiptai, vėrėsi vaizdas į Dunojaus lygumą, kuri rodės neužmatoma, o arčiausiai esančioje jos dalyje stūksojo miesto mūrai.

Ši pati savaime puiki gyvenamoji vieta labiausiai viliojo tuo, kad nuo jos lygiai tiek pat kelio ir iki apačioje esančios paskutinės 38-ojo tramvajaus stotelės, ir iki aukščiau dunksančio miško. Himmelštrase traukdamas pro kuklesnes vilas galėjai pakilti antra tiek aukštyn iki „Padange" vadinamos Zyveringo apžvalgos aikštelės, o čia pat stūksojo ir miškas. Jei nepanorėdavai traukti miškan, jei nepasukdavai plačiu keliu, kuris, darydamas didžiulį linkį, vedė į Kobenclį, galėjai sau gėrėtis plačiu, atviru reginiu į lygumą, o tada,

viršum vynuogienojų pirmučiausiai išvysdavai išdidžiai kyšantį akademijos rūmą, kuriame ne kiekvienam buvo lemta apsigyventi.

Paįstrižai, priešais Delugo akademiją, kiek žemėliau, šalia Himmelštrasės, gyveno Ernstas Benediktas, dar visai neseniai buvęs *„Neue Freie Presse"* savininkas ir leidėjas. Kaip vienas *„Fackel"* personažų, jis buvo man jau seniai žinomas, kad ir menkiau nei jo tėvas Moritzas Benediktas, vienas tikrųjų ano leidinio siaubūnų. Apie tai patyriau mums jau apsigyvenus naujajame bute ir, rodos, tebejaučiau tą reputacijos artumo kylantį šiurpą, kai Anna, atėjusi apžiūrėti taip išgirtos naujosios ateljė, parodė man Benediktų namus. Mudu stovėjome sodo aikštelėje, nekantravau parodyti jai vaizdą į lygumą – toliui ir erdvei Anna buvo neabejinga, bet mano nuostabai ji parodė netoliese stūksantį namą ir pasakė:

– Juk tai Benediktų namai!

Ten ji tik retai lankydavusis ir ne itin ėmusi į galvą, kas tuose namuose dėdavęsi. Ko gero, *„Neue Freie Presse"* galia kadaise buvusi didžiulė, bet dabar Annos motina buvo kur kas galingesnė. Per *„Fackel"* gyvavimo dešimtmetį ji galėjo nugirsti, kad Benedikto pavardė buvo tapusi kaži ko demoniško sinonimu, bet šis pavadinimas Annai nieko nesakė, nieko svetimesnio už satyrą jai nebuvo, tad galėjai būti tikras, kad ji niekad neskaitė nė vieno *„Fackel"* sakinio, nė nekalbant apie ištisą puslapį. „Benediktų namai" ji ištarė taip, tarsi tai būtų paprasčiausi kažkieno namai, todėl gerokai nustebo, kai aš po tokio abejingo jos pastebėjimo, apimtas akivaizdaus išgąsčio, nekantravau ką nors daugiau patirti apie tą pasibaisėtiną šeimą.

– Ką, čia tikrai tie patys? – kažkelintą kartą klausiau. – Ir visai greta mūsų!

– Niekas tavęs neverčia į juos žiūrėti, – pastebėjo Anna.

Priblokštas nusigręžiau nuo panoramos ir grįžau į akade-

miją, man viskas dabar atrodė maloniau už vaizdą į tuos namus.

– Jis visai neįdomus, – tarė Anna. – Augina keturias dukras ir griežia smuiku, visai neblogai, beje. Per daug tik šneka. Ir niekas jo nesiklauso. Jis nuolat trokšta pasirodyti puikiai pasikaustęs visose srityse, bet greit pakyri.

– Ir jis leidžia *„Neue Freie Presse"*?

– Laikraštį jis pardavė. Daugiau su juo neturi nieko bendro.

– Tai ką jis veikia?

– Rašo. Istorinėmis temomis.

Klausinėjau toliau, bet nieko tuo nepešiau. Kalbėjau vien tam, kad nuslėpčiau savo jaudulį, bet jis buvo pernelyg didelis ir nebenuslepiamas. Šitaip kažkada turėjo jaustis tikintysis, netikėtai patyręs, kad artimiausias jo kaimynas yra eretikas, taigi, padaras, su kuriuo pavojingas bet koks susidūrimas, bet staiga jam kažkas pasako, kad tas kaimynas joks eretikas ar kas panašaus, tai, girdi, paprasčiausias žmogėnas, į kurį net neverta rimtai žiūrėti.

Aš taip buvau persigandęs dėl tokios artimos to žmogaus kaimynystės, kad galėčiau iškart pamiršti tą pavidalą, kurį manyje šitiek metų augino ir išpūtė Karlas Krausas. Bet nenorėdamas, kad Anna pastebėtų, jog dėl tokios nepadorios kaimynystės aš jaučiu kažką panašaus į baimę, klausinėjau toliau. Ji vis dėlto pastebėjo ir nesišaipė, tiesą sakant, ji niekuomet nesišaipydavo iš žmonių, pašaipa jai atrodė kažkas neestetiško, o dėl savo patirties su motina šio dalyko ji netgi ypač vengė. Bet jai turėjo atrodyti paika, kad tokiam niekui aš skiriu tiek dėmesio ir, pasukdama pokalbį kita linkme, ji, ko gero, netgi norėjo mane nuraminti, paprastai ji visuomet atrasdavo įdomesnių ir svarbesnių dalykų, apie kuriuos mudu galėtume pasišnekučiuoti.

Suėmiau save į rankas man įprastu būdu. Užkerėjau Benediktų namus ir jų *nebemačiau*. Jų ir taip nebuvo matyti

pro to kambario langą, kuriame buvo mano knygos ir stovėjo stalas, prie kurio atsisėdęs rašydavau – langas žvelgė į prieškiemį ir Himmelštrasę. Tasai namas stovėjo gerokai žemiau, paįstrižai priešais mus, o namo numeris buvo 55. *Nė iš vieno* mūsų buto kambario, net iš tuščiųjų kambarių, to namo nebuvo matyti. Kad tas nepageidaujamas pastatas patektų į tavo akiratį, reikėjo atsidurti sodo apžvalgos aikštelėje, terasoje, kur buvau nusivedęs Anną. Dėl prastos namų šlovės, kuri man buvo virtusi grėsme, aš tos terasos ėmiau vengti. Ji ir taip buvo nuošaliau, o kupiname įvairovės sode, supančiame kone visą akademiją, buvo ką parodyti ir aplenkiant tą terasą. Bet kai leisdavausi žemyn sminganča gatvele, dažniausiai į tramvajų, aš tol žvelgdavau į priešingą pusę, kol 55-uoju numeriu paženklintas namas likdavo toli už nugaros.

Čionai mes atsikėlėme rugsėjo pradžioje, ir gerus keturis mėnesius, iki pat žiemos, tokios apsaugos visiškai pakako. Bet slapčia aš kuo tiksliausiai buvau įsidėmėjęs, kaip atrodo tie Benediktų namai. Mačiau atvirą verandą pirmajame aukšte į gatvės pusę, mačiau, kaip išdėstyti langai, žinojau, koks to namo stogas ir iki durų kylantys laiptai, man, rodos, kad taip gerai aš nepažinau jokio kito namo visoje apylinkėje, niekad neturėjęs piešėjo gabumų, tuos namus dabar būčiau įmanęs netgi nupiešti, nors niekad nė nežvilgtelėjau į jų pusę. Visuomet nusisukdavau kairėn, į priešingą pusę, tad kada ir kokia proga aš susikūriau tokį išsamų vaizdą, – net neįžengęs į juos, – man taip ir liks mįslė. Man reikėjo to vaizdo, kad galėčiau jį *užkerėti*.

Vezai apie tai pasisakiau dar tebeviešint Annai, ji ėmė iš mano išgąsčio juoktis. Kadaise ji ne mažiau už mane buvo įklimpusi į „*Fackel*“, bet tik sėdėdama auditorijoje priešais Karlą Krausą, ne ilgiau. Po to ji skaitydavo viską, kas tik jai patikdavo, be jokių prietarų. Ir iš jo burtažodžių pamaži mo-

kėsi pažinti žmones, matė juos tokius, kokie jie yra iš tikrųjų, tarsi Karlas Krausas niekad nieko apie juos nebūtų kalbėjęs. Jos ir dabar nė truputėlio nepiktino toji prakeikta kaimynystė, tikrai, jai, rodos, netgi patiko, kad ten esama ketverto jaunų merginų. Benedikto dukrelių. Jos jai rūpėjo kaip ir kitos jaunuolės, ji šaipėsi iš mano išgąsčio, jai rūpėjo sužinoti, ar jos dailios, o kai Anna apie jų grožį nieko neįstengė pasakyti, Veza paklausė ją, kurią aš galėčiau iš jų įsimylėti, Anna atsakė, kad jos manymu, nė vienos, juk jos esančios paikos žąselės, su kuriomis netgi nebūtų apie ką šnekėti. Jos, girdi, atsigimusios veikiau į malonią, netgi kiek primityvoką motiną nei į papaikėlį tėvą. Čia Veza laiku užsičiaupė ir baigė šaipytis. Kaip visuomet, šiuo klausimu ji išdėstė savo aiškią ir nedviprasmišką nuomonę, leido suprasti paremsianti mane, o kai pasisakiau tuos namus užkeikęs, ji prižadėjo man pagelbėti ir joks smalsumas jaunoms mergaitėms nieko neapsunkins ir nepripainios.

Aš pats laužiau galva, kaip tos mergytės turėtų atrodyti. Išsiritusios iš „*Neue Freie Presse*", jos vis vien turėjo būti sugedusios.

Leisdamasis Himmelštrase žemyn, pakeliui į miestą tuo pačiu metu neretai susitikdavau vis tuos pačius žmones. Jų atžvilgiu turėjau tą pranašumą, kad aš žingsniuodavau sparčiau, o *jų* žingsnius lėtindavo kopimas į viršų. Rodės, jie tarsi patys siūlytųsi apžiūrinėjami, kai jusdamas savo pranašumą praskubėdavau prošal. *Vienas* toks susitikimas betgi buvo toks, kad pats nejučia stabtelėjau, o aukštyn tuo tarpu nepaprastai vikriai kilo mergina. Šviesiu atsagstytu apsiaustu, palaidais juodais kaip derva plaukais, giliai kvėpuodama, tamsios akys įsmeigtos į aiškų tikslą, visai dar jauna, gal kokių septyniolikos, graži kaip gelmių žuvis, jei ne tas aiškiai girdimas alsavimas, kiek rytietiški bruožai (tik jos amžiaus japonei pernelyg

jau ryškiai įsirėžę), ryžtingai, tarsi apakusi taip lėkė, kad žmonės stabtelėdavo, kad ji jų nepargriautų, bet pakakdavo jos žvilgsnio, kad tokio susidūrimo būtų išvengta. Tasai žvilgsnis reiškė tik viena – sprukimą, ir jis jaudino. Iš jos veržte veržėsi audringa gyvastis, ji atrodė tokia jauna, kad buvo drovu nulydėti ja žvilgsniu, todėl ir nebuvo aišku, kur ji taip veržiasi, galėjai tik spėti, kad gyveno viename iš aukščiau esančių Himmelštrasės namų.

Ji pasirodydavo tik apypiete, ir man buvo niekaip nesuvokiama, ko man vis kaipsyk perpiet prisireikdavo toje vietoje. Po kelių tokių susidūrimų, dirginančių šios paslaptingos būtybės veržlumu, aš jau kone kasdien panašiu metu atsidurdavau ten, nė nenujausdamas, kad šitaip nutinka tik dėl jos, nors tarsi ir stengiausi pirm laiko nesirodyti tame Himmelštrasės atsišakojime, nes būtent iš ten ji ir pasirodydavo, o man tenai sukti visai nebuvo reikalo. Dėl jos aš tarsi nežengiau nė žingsnio į šalį, neišnirdavau jai priešais, žygiavau *savo* keliu, o kad ji atlėkdavo, tai buvo tik jos pačios kokia ūmi priežastis, ir aš nė nemaniau sau prisipažinti, kad dabar kone kasdien traukiu ten dėl jos.

Jos vardas – mane būtų nuvylęs bet koks vardas – turėjo būti rytietiškas. Tuomet kaipsyk buvau susipažinęs su spalvotais japonų medžio raižiniais. Jie pakerėjo mane, kaip ir kabuki teatras, kurio gastrolinius spektaklius ištisą savaitę lankiau „Liaudies operoje“. Šaraku medžio raižiniai, kuriuos rodė kabuki artistai, ypač artimi man pasirodė todėl, kad septynis vakarus iš eilės tiesiogiai patyriau kabuki teatro žavesį. Moteris tuose spektakliuose vaidino vyrai, o ir spalvotuose šaraku raižiniuose niekas nepanėšėjo į kasdienybę. Ir vienur, ir kitur jautei kažkokį bendrą smarkumą, panašų į tą, kuris mane suimdavo sutikus tą į kalną skubančią merginą, ir šiandien man atrodo, kad tik dėl to kvaitulingo alsavimo aš kasdien tuo pat metu mindavau tą patį kelią tarp namų ir miesto. Tuo

laiku – apie pirmą valandą, prasidėdavo vaidinimas, o aš buvau punktualus žiūrovas. Manęs netraukė pažvelgti į užkulisius, nieko negeidžiau patirti, bet jos pasirodymo, tos vienintelės scenos, tiesiog nebeįstengiau praleisti.

Orams atšalus, atėjus žiemai, išaugo ir tų pasirodymų dramatizmas, jaunėlė tiesiog garuodavo. Apsiaustas atrodė dar labiau atsagstytas, o ji pati dar labiau skubanti, smarkūs jos kvėpčiojimai šaltyje virsdavo debesėliais. Jutau, kad ji skubinasi kaskart vis labiau, šaltis stiprėjo, iš pražiotos burnos virsdavo vis gausiau garų, o kai prasilenkiant ji kone brūkštelėdavo man per šoną, girdėdavau jos švokštimą.

Priartėjus jos pasirodymo metui, aš nustodavau rašęs. Mesdavau pieštuką ir pro ypatingąsias duris, atsiveriančias iš mano kambario į vestibiulį, niekam nematant išeidavau iš buto. Nusileidęs plačiais, žemapakopiais laiptais, atsidurdavau prieškiemyje, žvilgtelėdavau į savo langą pirmajame aukšte tarsi tebestovėčiau viršuje, tada jau išeidavau į gatvę. Kiekvieną kart truputėlį baimindavausi, kad toji kabuki teatro figūra, toji mergaitė, jau gali būti pralėkusi, bet taip niekad nenutiko, pakako žengti kelis žingsnius už 55-uoju numeriu pažymėto namo, kurį, paklusdamas kerams, pražygiuodavau nusigręžęs kairėn, ir, kaip visuomet, tarp to Nr. 55 ir atsišakojimo į Strassergasę, skleisdama jaudulį, iš pryšakio pasirodydavo toji laukinė persona. Iš to susidūrimo pasisemdavau tiek, kad įspūdžio pakaktų ilgiau nei iki rytojaus. Apie daugelį čia sutinkamų žmonių aš išsiteiravau ir išgirdau, ką norėjau. Apie skubančiąją aukštyn niekados nieko neklausinėjau. Garsiakalbė, išdykusi ir išdidi, tokia ji man pasirodė, mergina tapo mano paslaptimi.

Galutinė versija

LIKUS pusantrų metų iki mums persikraustant į Grincingą, dar Ferdinandštraseje, mudu su Veza susituokėme. Lankydamasis Paryžiuje, nuo motinos tai nuslėpiau, vėliau ji galbūt ir nujautė, kas slepiasi už naujojo Himmelštrasės adreso, bet balsu apie tai niekuomet nebuvo ištarta. Net brolis Georgas, nuo kurio šito slėpti buvo neįmanoma, patyręs tai, motinai nieko nesakė, o jis ją pažinojo geriausiai. Ji sužinojo tai tada, kai sužinojo ir apie romano pasirodymą, tai ją labai nustebino, ir kol netilo triukšmas dėl romano, jai tai buvo labai neįprasta, ji pasidarė nuolankesnė, mūsų vedybos tarsi paskendo tarp kitų nereikšmingų žinių. Puoselėjau viltį, kad tai, kas buvo tarp mūsų blogiausio, jau bus likę praeityje, kad tie metai, per kuriuos (saugodamas Vezą ir vengdamas dar labiau apkartinti motinos gyvenimą) aš nuvyliau ją savo užsitęsusiu, niekaip neįteisinamu ryšiu su Veza, nebeatrodys jai tokie reikšmingi kaip anksčiau.

Savo arogantiška maniera pareiškusi, kad knyga esanti tokia, kokią ir ji pati būtų rašiusi, tai esanti tam tikra prasme ir jos knyga, aš, girdi, gerai daręs, trokšdamas rašyti, teisingai elgęsis, kad viską atidėjau į šalį, kam, girdi, rašytojui kažkokia chemija, motina pripažino mane. Bet gana apie tai, aš, girdi, ir taip ryžtingai kovojęs ir įrodęs jai savo pajėgumą, šia knyga pateisinęs ir savo pretenzijas. Taip ji man rašė, bet paskui, kai aplankiau ją Paryžiuje ir bandžiau atremti tokį „nuosaikumą", kurio iš jos niekuomet dar nebuvau patyręs ir tik tvardydamasis įstengiau jį pakęsti, išgirdau iš jos lūpų vis naujų dalykų.

Ūmai ji prašneko apie tėvą, apie jo mirtį, kuri iš esmės ir nulėmusi visą vėlesnę mūsų būtį. Ji nebenorėjo manęs gailėti, ji vertino mane ir pasakė man teisybę. Pirmukart patyriau tai, ką ji visą laiką, ilgiau nei dvidešimt trejus metus, kurdama naujas, vis kitokias versijas, slėpė nuo manęs.

Gydydamasi Reichenhalyje ji sutikusi vieną gydytoją, kalbėjusį *jos** kalba, kurio kiekvienas ištartas žodis būdavęs griežtai apibrėžtas. Ji pasijutusi provokuojama į tuos žodžius atsiliepti ir atradusi savyje netikėtai drąsių bruožų. Jis davęs jai paskaityti Strindbergą, kurį ji nuo tol nepaprastai pamėgusi, mat apie moteris jis sprendęs lygiai tai pat prastai kaip ir ji. Ji prisipažinusi jam, kas iki šiol buvo jos „šventasis" – Koriolanas, o jam tai pasirodę nė kiek nekeista, jis tik žavėjęsis ja. Jis neklausęs jos, kaip ji, kaip moteris, galinti garbinti tokį herojų, o tik sujaudintas josios išdidumo, kaip ir grožio, išpažinęs savo jausmus. Jai tai pasirodę puiku, bet į jo glėbį ji nepuolusi. Leidusi jam kalbėti kas tik patinka, bet nė žodeliu į tai neatsiliepusi. *Jos* žodžiuose jam vietos nebuvę, ji norėdavusi kalbėti tik apie tai, ką jis būdavo davęs jai skaityti ir dar apie žmones, kuriuos jis, kaip gydytojas, gerai pažinojęs. Tuo, ką jis jai sakydavęs, ji stebėjusis, tik nieko neimdavusi galvon, bet jis ją įšnekėjęs skirtis su tėvu ir tekėti už jo. Jį pakerėjusi josios vokiečių kalba, vokiškai ji, girdi, kalbanti kaip niekas kitas, anglų kalba jai niekuomet tiek nereikšianti. Ji dukart paprašiusi tėvą pratęsti jos gydymą, tai atseit einą jai į sveikatą. Reichenhalyje ji tiesiog pražydusi, bet gerai žinojusi, kas čia kaltas, kad jai taip gerai einasi – to gydytojo liežuvis. Kai ji trečiukart paprašiusi pratęsimo, tėvas jos prašymą atmetęs ir pareikalavęs nedelsiant grįžti.

Ji grįžusi, suvokdama, kad nė akimirką nebuvo susvyravusi, ketindama nepasiduoti to gydytojo kerams. Nė truputėlio nepabijojusi viską pasipasakoti tėvui. Ji vėl buvusi su juo, jos triumfas turėjęs tapti ir jo triumfu. Ji susikaupusi, ir visa, kas buvo jai ten nutikę, paklojusi – ji pavartojo kaip tik šį žodį – tėvui po kojom. Pakartojusi jam susižavėjimo kupinus to gydytojo žodžius ir negalėjusi atsistebėti vis augančiu tėvo jau-

* Vokiečių.

duliu. Jis norėjęs žinoti vis daugiau ir daugiau – viską jis norėjęs žinoti! Kai jau nebelikę ką pasakyti, jis vis vien tardęs ją toliau. Jis siekęs išgauti jos prisipažinimą, bet ji neturėjusi ko prisipažinti. Jis ja nepatikėjęs: kaip, girdi, tasai gydytojas galėjęs siūlyti jai už jo tekėti, jei tarp jųdviejų nieko nebuvę, jai, ištekėjusiai moteriai, trijų vaikų motinai! Jai tai atrodę visai natūralu, ji juk žinojusi, kaip viskas klostęsi tų pašnekesių metu.

Jos niekas neslėgę, ji nieko neslėpusi, ji tik kartojusi ir kartojusi, kaip jai ten viskas ėję į sveikatą, dabar ji jaučiasi esanti visiškai sveika, galop ji juk pati parvykusi ir džiaugiasi esanti namie. Bet tėvas tebeklausinėjęs ją keisčiausių dalykų.

– Ar jis tave apžiūrinėjo? – klausęs jis.

– Juk jis buvo mano gydytojas, aišku.

– Ir judu kalbėjotės vokiškai?

– O kaipgi dar?

Jam parūpę, ar tasai gydytojas mokėjęs prancūziškai, o ji pasakiusi, kad, rodos, taip, mokėjęs, juk būdavo kalbama ir apie prancūziškas knygas. Tai kodėl jiedu tarpusavy nesikalbėję prancūziškai? Štai šito tėvo klausimo ji niekuomet nesupratusi. O kaip dažnai apie tai susimąstydavusi. Kaip jam galėjusi šauti mintis, kad kurorto gydytojas su ja, kuriai vokiečių kalba buvusi pati artimiausia, būtų galėjęs kalbėtis *kuria nors kita* kalba?

Stebėjausi tik, kaip ji nesuvokia ką padariusi, juk jos neištikimybė kaipsyk ir slypėjo tame, kad su jos meilės siekiančiu vyriškiu ji bendravo intymiąja savo ir tėvo kalba – vokiškai. Visi svarbieji jos sužadėtuvių, vedybų, jos išsivadavimo iš senelio tironijos ir kiti įvykiai buvo išklojami jam vokiškai. Galbūt ji šito nebesuvokė nuo to laiko, kai, atkakęs į Mančesterį, tėvas taip sunkiai mokėsi kalbėti angliškai. Bet jis puikiausiai pajuto, kad drauge su aistra ji ten bus vėl grįžusi prie vokiečių kalbos ir aiškiausiai tarėsi matąs, kur tai turėjo ją nuvesti.

Jis vengė su ja kalbėtis tol, kol ji neprisipažinsianti. Jis pratylėjęs kiaurą naktį ir neprabilęs ryte. Jis miręs įsitikinęs, kad ji jį išdavusi.

Liežuvis man nesivertė pasakyti jai, kad, nepaisant jos nekaltumo, visgi ji yra kalta, nes *tąja kalba* ji tarusi tokius žodžius, kurie jai niekuomet neturėję nusprūsti nuo liežuvio. Šios temos ji nepaliko ištisą savaitę ir, kaip pati prisipažino, tėvui nutylėjusi tik vienintelį dalyką – Koriolaną.

Šito jis būtų nesupratęs, sakė ji. Jie buvę dar tokie jauni, kai vienas kitam kalbėdavę apie Pilies teatrą. Tada, kai jie, dar paaugliai, gyvenę Vienoje, vienas antro dar nepažinoję, bet labai dažnai viską įsivaizduodavę lygiai taip pat. Jo dievaitis buvęs Sonnenthalis, jos dievaitis buvęs Wolteras. Artistai jam rūpėdavę labiau nei jai, jis ją mėgdžiodavęs, o ji mieliau apie juos šnekėdavusi. Apie pjeses, tiesą sakant, jis ne kaži ką galėdavęs pasakyti, ji viską perskaitydavusi namuose, o jam labiau patikdavę deklamuoti. Iš jo būtų išėjęs geresnis aktorius nei iš jos. Ji pernelyg daug *prisigalvodavusi*, ir jai labiau patikdavę būti rimtai. Komedijoms ji niekuomet neskyrusi tiek reikšmės, kiek skirdavęs jis. Kalbėdamiesi apie abiejų matytus spektaklius, jie iš tikrųjų ir pažinę vienas kitą. „Koriolano“ jis niekad nebuvo matęs, jis jam būtų ir nepatikęs, išdidžių ir beširdžių žmonių jis tiesiog negalėjęs pakęsti. Kaipsyk todėl, kad jos giminėje žmonės buvę tokie išdidūs, jam ir buvę sunku su jos šeima, kuri priešinusis jų santuokai. Jeigu jis būtų patyręs, kad iš visų Shakespeare'o herojų pats artimiausias jai yra Koriolanas, jis būtų pasijutęs įžeistas. O ji net nepastebėjusi, kad vengia kalbėtis su juo apie Koriolaną, tai šovę jai į galvą tik Reichenhalyje, netikėtai apie jį prašnekus.

Ar ji buvusi kuo nors nepatenkinta? Gal tėvas ją kada kuo nors užgavęs? Aš klausinėjau nedaug, šneka apie visa tai liejosi savaime, tie dalykai jos buvo seniai apgalvoti, ji nebūtų man leidusi pasukti kalbos į kokį kitą šoną. Bet šis klausimas

nedavė man ramybės, ir buvo gerai, kad jį uždaviau. Niekuomet jis jos neužgavęs, nė karto. Ją buvo užgavęs Mančesteris, nes tai nebuvo Viena. Ji tylėjusi, kai tėvas kišdavęs man skaityti angliškas knygas ir angliškai su manimi jas aptarinėdavęs, čia ir buvo priežastis, kodėl ji su manim tada taip šaltai elgdavusis. Tėvas buvo pernelyg susižavėjęs Anglija. Ko gero, jis buvęs teisus, anglai pasirodė esą kilnūs ir padorūs žmonės. Kad tik daugiau tų anglų būtų pažinojusi. Juk su savo menkučiu išsilavinimu ji gyvenusi tik šeimoje. Kaip reikiant su niekuo nebūtų galėjusi ten išsišnekėti. Todėl ir susirgusi, visai ne klimatas čia buvo kaltas.

Todėl jai taip ir padėjęs Reichenhalis, o būtent kalbėjimasis su tuo gydytoju. Tai ir buvęs tikrasis *gydymas*. To būtų ir pakakę. Kad kartą per metus būtų galėjusi ten nuvažiuoti. Viską sugriovęs tėvo pavydas. Argi ji neturėjusi sakyti jam teisybės?

Šito ji klausė rimtai ir norėjo išgirsti mano atsakymą. Klausė taip primygtinai, tarsi viskas būtų nutikę ką tik. Iš susitikimų su gydytoju ji neišsižadėjusi nieko. Ji paklausė, argi ji neturėjusi teisės klausytis, ką jisai jai sako? Jai atrodė visiškai pakakę to, kad jo vilionėms ji likusi kurčia.

Atsakiau taip, kad motina nenorėjo net klausytis. Tau nederėjo rodyti jam, kiek daug tau visa tai reiškė, pasakiau padelsęs, bet mano žodžiai vis vien nuskambėjo kaip priekaištas. Tau nederėjo taip džiaugtis tuo. Būtum juk galėjusi pasakyti tai lyg tarp kita ko.

– Bet aš juk išties *džiaugiausi*! – atrėžė ji. – Aš net šiandien tuo džiaugiuosi. Gal manai, kad antraip aš kada nors būčiau atradusi Strindbergą? Tuomet būčiau visai kitoks žmogus dabar, o tu niekuomet nebūtum tapęs rašytoju! Būtum toliau kūręs savo apgailėtinus eilėraštukus. Nė puse lūpų niekas apie tave nebūtų prasižiojęs. Tavo tikrasis tėvas yra Strindbergas. Tu esi mano sūnus, pradėtas Strindbergo. Aš paverčiau tave jo sūnumi. Jeigu būčiau nuslėpusi Reichentalį, nieko nebūtų

iš tavęs išėję. Rašai vokiškai, nes aš parsivežiau tave iš Anglijos. Su Viena tu esi dar labiau suaugęs nei aš. Savo Karlą Krausą, kurio aš negalėjau pakęsti, suradai ne kur nors kitur, o Vienoje. Ir vedei vienietę. Dabar ten netgi vynuogyne gyveni. Ir atrodo, kad tau tai patinka. Kai geriau jausiuos, aplankysiu jus ten. Pasakyk Vezai, kad jai nėra ko manęs bijoti. Tik tu ją paliksi, kaip palikai mane. Istorijos, kurias tu man prasimanydavai, virs tikrove. Tu privalai fantazuoti, tu esi *kūrėjas*. Todėl aš tavimi ir patikėdavau. Kuo gi dar tikėti, jei ne *kūrėjais*? Tai gal prekijais? Politikais? Aš tikiu tik rašytojais. Tik jie patys turi būti nepatiklūs kaip Strindbergas ir perprasti moteris. Kad ir kaip blogai galvotum apie žmogų, iš tikrųjų jis dar blogesnis. Nepaisant to, nenorėčiau gyventi nė valanda trumpiau. Tebūnie jie blogi. Gyventi vis vien yra nuostabu! Nuostabu yra permanyti visas blogybes ir vis dėlto gyventi!

Štai iš kokių žodžių aš patyriau, kas nutiko mano tėvui. Nors ji ir neturėjo jam ko prisipažinti, jis pajuto, kad ji jau atvėsusi. Įprasta išpažintis galbūt būtų mažiau jį sukrėtusi. Ji nebesugebėjo suvokti savo savijautos, antraip nebūtų jo užgriuvusi su savo džiaugsmu. Ji nebuvo begėdė, ji nebūtų gyrusis, jeigu jos elgesyje būtų buvę ko nors nešvankaus. Kaipgi jis būtų galėjęs priimti tai, kas įvyko? Vokiški žodžiai, kuriuos jie tardavo vienas kitam, jam buvo šventi. O ji išdavė ir tuos žodžius, ir jų abiejų kalbą. Viskas, ką jiedu išvysdavo scenoje, jam buvo virtę meile. Jie pasakodavo tai vienas kitam nesuskaičiuojamą galybę kartų ir tik tų žodžių dėka ištvėrė savo aplinkos ribotumą. Kai būdamas dar vaikas, aš, kamuojamas pavydo, klausydavausi tų man svetimų žodžių, matydavau, koks esu niekam nereikalingas. Vos tik jiedu imdavo šnekėtis vokiškai, viskas aplinkui jiems iškart nustodavo egzistavę. Šitaip izoliuotas, aš puldavau panikon ir, apimtas nevilties, gretimame kambaryje kaliau vokiškus žodžius, kurių nesupratau.

Jos prisipažinimas mane įsiutino, juk ji vedžiojo mane už nosies. Metams slenkant, išgirsdavau vis naujų versijų apie tėvą ir kiekvienukart atrodydavo, kad jis būtų miręs vis dėl kitokios priežasties. Tai, ką išsakydavo kaip gailestį mano jaunumui, buvo tik besikaitaliojantis savo kaltės vertinimas. Tėvui mirus, naktimis, kai man tekdavo motiną ramdyti, kad pati sau ko nors nepasidarytų, jos kaltės suvokimas buvo toksai didžiulis, kad ji tiesiog nebenorėjo gyventi. Į Vieną ji mus išsivežė tik tam, kad būtų arčiau tų vietų, kur mito savo pirmaisiais pokalbiais su mūsų tėvu. Pakeliui į Vieną, mes stabtelėjome Lozanoje, ir ten ji verste vertė mane kalbėti ta kalba, kurią neseniai man buvo uždrausta suprasti. Skaitymų Vienoje vakarais, iš kurių aš ir esu atsiradęs, ji vėl šnekėdavosi su juo kaip ir jaunystėje, tik dar pridėdavo „Koriolaną", per kurį ir nusidėjo. Ciuriche, Scheuchzerštrasėje, ji kasvakar pasinerdavo į Strindbergo tomus geltonais viršeliais, kuriuos vieną po kito jai dovanodavau. Paskui nugirsdavau ją pusbalsiu dainuojant prie pianino, kalbantis su tėvu ir verkiant. Ar ji ištarė jam vardą to, kurio knygas taip godžiai rijo, to, kurio jis nepažino? Dabar ji žvelgė į mane kaip į savo neištikimybės kūdikį. Prikišo man, kad tapau tuo, kuo esu. Tai kas gi dabar buvo mano tėvas?

Tokiomis akimirkomis ji *draskydavo* viską ir būdavo narsi, kokia ir būtų buvusi, jei būtų gyvenusi savo pačios gyvenimą. Ji turėjo teisę atpažinti save mano knygoje ir teigti, kad ir ji pati būtų lygiai taip pat rašiusi, kad ten buvo ji, todėl ir atrado savyje jėgų ir kilnumo susitaikyti su Vezos buvimu, jau pamiršusi, kaip ilgai *aš ją* buvau nuvylęs. Bet jos kilnumas ir dabar siejosi su pikta pranašyste: kaip aš palikęs ją, taip paliksiąs ir Vezą. Ji negalėjo gyventi negalvodama apie kerštą. Pranešė aplankysianti mus, o įsivaizdavo išvysianti pas mus tai, ką buvo išpranašavusi. Ji buvo ūmi, nesuvaldoma ir įsitikinusi, kad pasirodžius šiai knygai, kuria ji ėmė gyventi, prasidėsiąs triumfo metas. Ji regėjo mane apsuptą moterų, šlovi-

nančių mane už „Apakime“ pavaizduotą „neapykantą moterims“ ir trokštančių būti nubaustomis už tai, kad jos yra moterys. Mano namuose Grincinge ji regėjo virtinę iš koto verčiančių gražuolių, kurios nuolat keitėsi, o galiausiai atstumtą ir paniekintą Vezą, ji matė mažame butuke, tokiame kaip ji pati dabar gyveno Paryžiuje. Tuomet būtų išsipildę tie pranašavimai, per kuriuos aš esą privertęs ją nekęsti Vezos, bet apie tos tiesos išsipildymo *metą* ji nekalbėjo. Buvau jai kai ką iš anksto pasakęs, neapgaudinėjau, ji ir nebūtų leidusis apgaudinėjama, nes dar nė vienas nešinas savuoju blogiu nebuvo prieš ją atsilaikęs, ji turėjo įžvalgos dovaną, kurią tarėsi perdavusi man, aš *buvau* jos sūnus.

Išvykau tuomet iš Paryžiaus, manydamas, kad ji susitaikė su mūsų vedybomis, o Vezai – kaipsyk todėl, kad jos laukia prasti dalykai – dabar ji pajutusi kažką panašaus į užuojautą. Jai buvo malonu tikėti, kad kiaurai mato Vezos likimą, kuriam ji pati dar nedrįstanti pažvelgti į akis. Vaizduodamasis jų abiejų pašnekesius, aš pajusdavau palengvėjimą. Galbūt ši perspektyva kiek ir sušvelnino siaubą, kurį patyriau sužinojęs apie savo tėvo katastrofą.

Bet viskas susiklostė kitaip, spręsdamas apie motinos blaškymosi mastą, skaudžiai apsirikau, dabar jis pasidarė tiesiog kraupus. Nepagalvojau, kaip ją pačią gali paveikti faktas, kad ji galų gale *pasišnekėjo* su manimi. Iki tol ji mane nuolat vertė laukti – visus tuos metus, kai gyvenome kartu, kurie man atrodė tokie tikroviški, ji tik nukreipdavo mano dėmesį kitur ir toliau saugojo savo paslaptį. Tik dabar nebeištvėrė, išsišnekėjo, pasiteiravo mano nuomonės, o būdamas toks jautrus kitų žodžiams, aš ją išpeikiau, bet ne už tai, kas kadaise įvykę, o už tai, kad ji *nepagailėjusi* tėvo, nenorėjusi pajusti, ką ji jam padariusi savo pasipūtėliškomis šnekomis. Jos protrūkis manęs neišgąsdino, tik dar labiau sustiprino mano nuomonę, kad ji tebėra dar ta pati, nepalaužiama ir kad ilgai trukusiai mūsų

tarpusavio kovai, kurios neišvengiamumą ji, atrodo, puikiai suvokė, ji išdidžiai padėjo tašką.

Ko visai nebuvau numatęs, prasidėjo po kelių mėnesių. Dar tais pačiais metais ji ėmė elgtis su manimi kur kas griežčiau ir, šįkart, nežemindama ir nekaltindama Vezos kaip anksčiau, ji pareiškė nebenorinti manęs daugiau matyti.

Albanas Bergas

SU JAUDULIU šiandien žvelgiu į Albano Bergo nuotraukas. Vis dar nedrįstu pats sau tarti, kaip aš jį jaučiau. Tik noriu, taip sakant, grynai išoriškai, brūkštelėti apie keletą mūsų susitikimų.

Paskutinį kartą mačiau jį likus vos kelioms savaitėms iki jo mirties „*Museum*" kavinėje. Tai buvo trumpas susitikimas naktį po kažkokio koncerto. Padėkojau jam už nepaprastai gražų laišką, o jis pasidomėjo, ar jau pradėta aptarinėti mano knyga. Atsakiau jam, kad tam, girdi, dar ankstoka, jis buvo kitokios nuomonės ir, rodos, buvo nuoširdžiai tuo susirūpinęs. Atvirai to nesakydamas, jis leido man suprasti, kad kai kam turiu būti pasirengęs. Jis, kuriam pačiam grėsė pavojus, norėjo apsaugoti mane. Nuo pat pirmojo mūsų susitikimo jutau iš jo į mane plūstančią šilumą.

– Kas gi dar galėtų nutikti, – paklausiau, – jei esu gavęs tokį jūsų laišką?

Jis tik numojo, bet buvo matyti, kad mano žodžiai jam prie širdies.

– Pasakėt, tarsi tą laišką būtų rašęs Shönbergas. Bet tai tik aš.

Savikliovos jam betgi nestigo. Jis puikiausiai žinojo, ko yra vertas. Bet tarp gyvųjų buvo vienas, kurį jis nedvejodamas kėlė aukščiau savęs – Schönbergas. Mylėjau jį už tokią beribę pagarbą, kurią jis sugebėjo išreikšti. Mylėti jį buvo už ką.

Tuomet nežinojau, kad jis jau ne vieną mėnesį kenčia nuo furunkuliozės, kad gyventi jam likusios vos kelios savaitės. Tik per Kalėdas staiga patyriau iš Annos, kad jis vakar mirė. Gruodžio dvidešimt aštuntąją dalyvavau jo laidotuvėse Hycingo kapinėse. Atėjęs į jas, nepastebėjau, kaip buvau tikėjęsis, jokio judėjimo, procesijos judančios kuria nors kryptimi. Mažą, susisukusį duobkasį paklausiau, kurgi čia vyksta Albano Bergo pakasynos.

– Bergo lavonas ten viršuje, po kairei! – garsiai kranktelėjo šis. Krūptelėjau, bet pasukęs nurodyta kryptimi atradau gal trisdešimties žmonių būrelį. Ten buvo Ernstas Krenekas, Egonas Welleszas Reichas ir Willis Reichas. Iš kalbų įsiminiau tik, kaip pastarasis gerai pažįstama mokiniška maniera kreipėsi į velionį vadindamas ji mokytoju, jis, tiesa, kalbėjo nedaug, bet jo žodžiai skambėjo nuolankiai net mirusiam mokytojui, ir tai buvo vienintelė tą akimirką man pasirodžiusi priimtina raiška. Kitų, kalbėjusių protingiau ir labiau susikaupus, aš nesiklausiau, nenorėjau jų girdėti, nes neįstengiau suvokti, kad mes stovime prie jo kapo.

Jis stovėjo mano akyse, mačiau, kaip jis, tarsi sujaudintas Debussy dainų, vieno koncerto metu svyruliuoja. Jis *išėjo*, didis, koks ir buvo, palinkęs į priekį, o dar pridėjus tą lengvą siūbavimą, atrodė, kad aplink jį tvoskia vėjas, o jis darosi panašus į ilgą žolės stiebą. Jo ištartas „nuostabu“ taip ir lipo prie lūpų, jis atrodė lyg girtas. Tai buvo lalėjimas, kuriame galėjai išgirsti ir liaupsę, ir prisipažinimą.

Kai aš pirmukart apsilankiau jo namuose, – mane jam buvo rekomendavęs H., – į akį krito smagumas, su kuriuo jis mane pasitiko. Garsus pasaulyje, raupsuotasis Vienoje – tikėjausi sutiksiąs vaiduokliško atkaklumo žmogų. Galvojau apie jį, atsiedamas nuo Hycingo apylinkių, neklausinėdamas savęs, kodėl jis čia gyvena. Nesiejau jo ir su Viena, išskyrus vieną požiūrį: jis, didis kompozitorius, gyveno čia tam, kad

patirtų muzikine kultūra garsėjančio miesto panieką. Todėl maniau, kad jis *turėtų* būti toks, kad rimto pripažinimo galėtų susilaukti tik esant didžiulei priešystei. Tarp kompozitorių ir rašytojų nemačiau jokio skirtumo, ir vienur, ir kitur, pasipriešinimas buvo vienodas. Man atrodė, kad jis trykšta iš to paties šaltinio – pasipriešinimas mito Karlo Krauso galia.

Žinojau, kiek daug Karlui Krausui reiškė Schönbergas ir jo mokiniai. Ko gero, tai labiausiai ir lėmė mano gerą nuomonę apie juos. O Albano Bergo atveju dar prisidėjo ir tai, kad savo operai jis pasirinko „Voičeką". Pas Bergą aš ėjau kupinas didžiausių lūkesčių, kaip žmogų įsivaizdavau jį esant visiškai kitokį, tik argi esama įžymybių, kurias gali vaizduotis teisingai? Bet jis buvo vienintelis, iš kurio tiek daug tikėjęsis, aš nenusivyliau. Jo natūralumas man tiesiog atėmė žadą. Jis visai neliaupsino savęs skambiais žodžiais. Jis buvo smalsus, nes nieko apie mane nežinojo. Klausinėjo, ką esu nuveikęs, ar galima gauti ką nors paskaityti? Pasakiau, kad knygų nesu išleidęs, yra tik teatro padauginta pjesė „Vestuvės". Pasisakiau ir tai, kaip „Voičekas" atvedė mane į „Vestuves". Tarp jų nesą tiesioginio ryšio, bet aš žinąs, kaip viena siejasi su kitu.

Vėliau, pokalbiui įsibėgėjus, aš paleidau kelias įžūlias strėles į Wagnerį, kurias jis nekeldamas balso, bet ryžtingai atrėmė. Jo ištikimybė „Tristanui" atrodė nepajudinama.

– Jūs ne muzikas, – sakė jis, – antraip šitaip nekalbėtumėt.

Susigėdau savo nekuklumo, bet veikiau kaip mokinys, nepataikęs teisingai atsakyti pamokos ir visai nemaniau, kad dėl šito prasižengimo jo domėjimasis manimi galėtų sumenkti. Norėdamas padėti man atgauti pusiausvyrą, jis pakartojo savo prašymą paskaityti pjesę.

Ir ne tik šiuo atveju jis juto, kas dedasi manyje. Priešingai daugybei kitų muzikų, jis nebuvo kurčias kito žodžiams. Išklausydavo juos beveik kaip muziką, apie žmones jis nusimanė kaip apie instrumentus. Jau po pirmojo mūsų susitikimo

man pasidarė aišku, kad jis yra vienas iš tų ant pirštų suskaičiuojamų muzikos pasaulio žmonių, kurie su kitais bendrauja lygiai taip pat kaip rašytojai. Atėjęs pas jį kaip nepažįstamasis, aš iškart pajutau jo meilę žmonėms, kuri buvo tokia akivaizdi ir stipri, kad nuo jos jis įstengė dangstytis tik savo polinkiu į satyrą. Nuo jo akių ir lūpų niekad nenyko pašaipa, ir prisireikus, jam būtų buvę gryni juokai kandumu paslėpti savo širdingumą. Pirmenybę jis teikė didiesiems satyrikams, prie kurių liko prisirišęs visą gyvenimą.

Norėčiau prisiminti kiekvieną su juo patirtą smulkmeną, o per tuos kelerius metus, kai buvome pažįstami, tokių prisirinktų nemažai. Tik visas jas pridengė jo mirties šešėlis, jis, kaip ir Gustavas Mahleris, mirė nesulaukęs nė penkiasdešimt vienerių. Todėl šiuo liūdesiu yra nuspalvintas kiekvienas mano atmintyje išlikęs pokalbis, ir man būtų nejauku jo smagumą temdyti ta gėla, kurią, prisiminęs jį, aš tebejaučiu iki šiol. Galvoju apie vieną sakinį iš jo laiško savo mokiniams, apie kurį patyriau kur kas vėliau: „Man liko gyventi vienas kitas mėnuo, o kas gi tuomet? Mąstau ir dėlioju savo mintis vien apie tai – matote, esu giliai prislėgtas“. Šitą sakinį jam padiktavo ne liga, o grasi *negalios* artuma. Ir *tuo pačiu metu* jis parašė man įstabų laišką apie „Apakimą“, kurį perskaitė kęsdamas tokią būseną: kentėjo baisius skausmus ir juto baimę prieš nuogą gyvenimą, bet knygos šalin nemetė – suėmė save į rankas, buvo kupinas ryžto išlikti tiesus ir teisingas autoriui, todėl tasai pirmasis gautas laiškas apie romaną, man taip ir liko brangiausias iš visų.

Jo žmona Helena pergyveno Bergą daugiau nei keturiasdešimčia metų. Jei esama žmonių, kurie tarsi sustoja vienoje vietoje, tai labiausiai tą būtų galima pasakyti apie ją, nes visą tą laiką ji gyveno nenutraukusi su juo ryšio. Net jeigu ji ir apgaudinėjo save, net jeigu jis šnekėjo tik savo *viduje*, tai vis dėlto jau yra išgyvenimo forma, kuriai aš jaučiu baugią pa-

garbą ir stebiuosi ja. Sutikau ją Vienoje praslinkus trisdešimčiai metų po vyro mirties, po Adorno paskaitos. Iš salės išėjo mažytė, susiraukšlėjusi, labai solidaus amžiaus ponia, tokia viskam abejinga, kad man teko sukaupti visą drąsą, kad išdrįsčiau ją užšnekinti. Manęs ji nepažino, bet kai pasisakiau pavardę, ji nušvito:

– O, ponas C.! Kokie seni laikai! Žinot, o Albanas vis dar tebešneka apie jus.

Sutrikau ir taip susijaudinau, kad pasistengiau čia pat su ja atsisveikinti. Nors mielai vėl būčiau apsilankęs tame Hycingo bute, kur ji tebegyveno, vizito atsisakiau. Nesinorėjo trikdyti jos intymumo, kuriame ji nuolat skendėjo – viskas, kas tarp jų buvo nutikę, tęsėsi ir šiandien. Ji klausdavo jį patarimo dėl jo paties kūrinių, ir jis atsakydavo jai taip, kaip ji panorėdavo. Gal kas dvejoja, ar mano, kad kas nors kitas geriau žinojo jo norus? Reikia nepaprastos meilės, kad iš mirusio žmogaus sukurtum tokį pavidalą, kuris jau niekuomet nepranyktų, kad jį girdėtum, kalbėtumeis su juo ir patirtum jo norus, kurių jis visuomet turės, nes yra sukurtas.

Susitikimas „Liliputų bare“

TĄ ŽIEMĄ H. vėl pasirodė Vienoje. Teko jį susitikti vėlų vakarą mieste. Naglergasėje, netoli Anglių turgaus, buvo atidarytas naujas baras. Marion Marx, dainininkė, o ir baro savininkė, susilaukė avangardo antplūdžio – išvaizdi, gerabūdė moteris, turinti žemą balsą, kuris jos „Liliputų barą“, taip vadinosi ši užeiga, pritvindydavo vėjavaikiškumo. Jaunus poetus ji vertindavo pagal įžūlumą, juk ji darė jiems puikią reklamą, čia galėjai jaustis kaip namie – į sąskaitas būdavo įrašomi nerealūs skaičiai, kad jaunikliams nebūtų ko drovėtis čia užsukančių stambių buržujų, kažkiek, žinoma, būdavo sumokama, bet

iš tikrųjų poetams viskas atsieidavo dykai, štai šiuo faktu Marion mane ir pavergė. Šiaip baruose aš nesilankydavau, o pas ją užsukdavau.

Nusivedžiau tenai ir H., kuris po nežmoniškai įtemptos darbo dienos mėgdavo pasėdiniuoti naktiniuose restoranuose. Baras pasirodė besąs sausakimšas, visi stalai užimti, bet, pastebėjusi mane, Marion nebaigė pradėtos dainos likus paskutiniam kupletui, audringai mus pasveikino ir palydėjo prie vieno stalo.

– Čia sėdi geri mano draugai, nesivaržykite. Aš jus supažindinsiu.

Prie stalo buvo pristumtos ir įspraustos dar dvi kėdės. H., paprastai kupinas puikybės, mano nuostabai šįkart nesiaikštijo ir ryžosi dalintis stalu su nepažįstamais žmonėmis. Marion jam patiko, bet dar labiau patiko užstalė. Moteris pasakė mūsų vardus ir šiltai, kaip pratę vengrai, pridėjo:

– O čia mano draugė Irma Benedikt su dukra ir žentu.

– Iš matymo mes jus seniai pažįstam, – pasakė dama. – Visuomet žvelgiate kažkur į šalį, kaip tas jūsų profesorius Kynas. Mano dukrai vos devyniolika, bet ji jau skaitė jūsų knygą. Man rodos, truputėlį ankstoka, bet ji šneka apie ją dieną-nakt. Ji tiesiog tironizuoja mus jūsų personažais, mėgdžioja juos. Jai aš dabar – Teresė. Ir dar paaiškina, kad tai esąs pats baisiausias dalykas, kokį ji man galinti pasakyti.

Ponia man pasirodė atvira ir paprasta, kone vaikiška, turint galvoje amžių, atrodė rimtai įkopusi į penktą dešimtį, nei dekadentiška, nei rafinuota – priešingybė viskam, kas mano vaizduotėje siejosi su Benediktais. Pabandęs įsivaizduoti, kad „Apakimo“ personažai, kaip ji sakė, apsigyvenę jų namuose, aš gerokai apstulbau. Eidamas pro jų namus, nusigręždavau, kad išvengčiau bet kokio žvilgsnio į jų gyventojus, kuriuos maniau esant kažkuo susitepusius, o Kynas ir Teresė, kur kas mažiau už mane linkusios bendrauti personos, pasirodo, jaučiasi ten kaip

namie. Žentas, ne kaži kiek jaunesnis už uošvę, platus kaip kaladė, nepratarė nė žodžio, jo bruožai buvo tokie neryškūs ir beskoniai kaip ir jo drabužiai, jis sėdėjo ten kaip nebylys ir atrodė kažko suirzęs. Devyniolikmetė dukra, taip anksti paėmusi į rankas „Apakimą“, buvo, nors man tik gerokai vėliau tai atėjo į galvą, jo žmona, bet buvo matyti, kad ji tuo nė kiek nesidžiaugia – sėdėjo atsukusi vyrui nugarą ir taip pat tylėjo; tikriausiai jiedu buvo susikivirčiję ir dabar tęsė ginčą tylėdami.

Ji darė labai šviesų įspūdį ir bandė kažką pasakyti, o jos akys vis šviesėjo. Kai ji porąkart jau žiojosi kažką sakyti, bet neištarė nė žodžio, mano žvilgsnis apsistojo ties ja ilgėliau ir galbūt pasidarė intensyvesnis nei šiaip panašiais atvejais. Pastebėjau, kad jos akys žalios. Nepasijutau jų prikaustytas, dar nebuvau išsivadavęs iš Annos akių vergijos.

– Šiaip jau ji tikrai nėra nebylė, – pasakė ponia Irma, o kaladė, tai yra žentas, patvirtindamas jos žodžius linktelėjo visa viršutine kūno dalimi. – Ji tik jūsų varžosi. Pasakykit jai ką nors, jos vardas Friedlė, tada ledai gal bus pagaliau pralaužti.

– Aš nesu sinologas, – pasakiau. – Jums tikrai nėra ko manęs bijotis.

– O aš ne Teresė, – atsiliepė Friedlė. – Labai norėčiau būti jūsų mokinė. Aš trokštu išmokti rašyti.

– Šito taip paprastai neišmoksi. Ar jau esat ką nors parašiusi?

– Nieko kito ji ir nedaro, – atsiduso motina. – Ji buvo apsigyvenusi pas savo vyrą Presburge, o dabar štai parlėkė pas mus į Grincingą. Ne, prieš vyrą ji nesišiaušia, tik baisiai nekenčia namų ruošos, mat nori rašyti. Dabar jis atkako jos pasiimti. Friedlė sako, kad ten nebegrįš.

Tokius nediskretiškus dalykus motutė bėrė lyg niekur nieko, atrodė, kad Friedlė vis dar mažas vaikas, o motina vyresnė jos sesuo. Kaladė, tarsi pabrėždamas jo adresu pareikštą ketinimą, apglėbė žmoną per pečius.

– Patrauk ranką! – pašoko ši. Šitai tardama ji striukai pažvelgė į jį. Tada vėl švytėdama – bent jau man taip atrodė – atsigręžė į mane ir pareiškė: – Jam nepavyks sukaustyti manęs grandinėmis. Ne, su manimi jam šitai neišdegs. Ar ir jūs tuo netikit?

Ši santuoka baigėsi nė neprasidėjusi, viskas čia atrodė taip nebepataisoma, kad nesijaučiau net sutrikęs. Net to kaladės man nebuvo gaila. Kaip greit ir klusniai jis atitraukė nuo jos savo ranką. Šita lūkesčio kupina, švytinti būtybė jam visiškai netiko, ji buvo gerais dvidešimčia metų jaunesnė. Kodėl gi ji už jo tekėjo?

– Ji norėjo palikti namus, – pasakė ponia Irma, – o dabar tupi tik pas mus. Ją traukia tokia įžymi kaimynystė.

Tai ji bandė ištarti ironiškai, bet išėjo rimtai, taip rimtai, kad H. nebeištvėrė. Jis buvo pratęs būti dėmesio centre, o dabar ten atsidūrė kitas. Brutaliai, kaip visada, nieko nesivaržydamas jis šokosi pagalbon nusiminusiam sutuoktiniui:

– O ar jau bandėt ją kaip reikiant apkulti? – paklausė H. – Nieko kito ji nenusipelnė.

Šito buvo per daug net įskaudintam sutuoktiniui, vyrams jis sugebėjo priešintis ryžtingiau.

– Ką jūs apie tai išmanot? – iškošė jis. – Jūs nepažįstat Friedlės. Ji – tai kažkas ypatinga.

Po šių žodžių visi staiga pasijuto palaiką jo pusę, tad H. bandymas užkariauti dėmesį sudužo į šipulius. Tačiau ponia Irma, kurios namuose lankydavosi daug menininkų, tarp jų ir įžymių muzikų, nesutriko. Ji pasisuko į dirigentą, ir atsiprašydama pasisakė nebuvusi nė viename jo koncerte. Vos tik pasigirstanti toji moderni muzika, vargšė jos galva nieko nebenutuokianti.

– Šito galima išmokti, reikia tik pradėtii – drąsino ją H., tuo tarpu vėl pragiedrėjusi Friedlė nusisuko nuo jo.

– Aš norėčiau išmokti rašyti. Ar priimsit mane mokytis?

Trukt už vadžių, vėl iš pradžių. Dabar į tą patį klausimą turėjau atsakyti kaip nors išsamiau. Mokinių aš niekad nesu turėjęs, be to, nemanąs, kad šito galima išmokti. Ar ji jau bandžiusi šito kur kitur?

– Nesimokiau nė pas vieną iš gyvųjų, – atsakė ji. – Norėčiau mokytis pas ką nors, kuris tebėra gyvas.

O ką itin mėgstanti skaityti?

– Dostojevskį, – iškart atsiliepė ji. – Jis buvo pirmasis mano mokytojas.

– Jam, žinoma, jūs nieko negalėjote parodyti.

– Taigi, kad ne. Tai nieko ir nebūtų padėję.

– Kodėl gi?

– Kadangi aš rašau lygiai taip pat, kaip rašė jis. Jis net nepastebėtų, kad tai ne jo kūryba. Pamanytų, kad aš tik kažką iš jo nusirašiau.

– Tai jūs neturit nė menkiausios ambicijos, – pareiškiau.

– Atvirkščiai, ji galėtų būti mažesnė. Su jumis man taip nenutiktų. Iš jūsų juk nieko nenusirašysi. Niekas kitas neįstengs rašyti taip piktai kaip jūs.

– Tai kas gi tuomet jums ten taip patinka?

– Taigi. Man patinka Teresė. Visos moterys tokios kaip ji.

– Tai jūs moterų priešė? Ar tik nemanot, kad ir aš toksai?

– Namų šeimininkių priešė, štai kas aš esu.

– Čia ji galvoje turi mane, – įsiterpė jos motina, ir jos žodžiai vėl nuskambėjo taip jaudinamai paprastai, kad, nors ji buvo ištekėjusi už vieno iš Benediktų, aš ją kone pamilau.

– Apie jus ten negali būti nė užuominos, kilnioji ponia!

– Gali, – pareiškė Friedlė, – išvaizda apgauna. Išgirdęs, kaip ji kalba su mūsų vairuotoju, jūs pakeistumėt savo nuomonę. Tai skamba visai kitaip.

Čia H. ėmė ir sprogo. Jis nė truputėlio nesijautė įsipareigojęs naktiniame bare klausytis šeimyninių kivirčų. Tiesą sakant, tai nebuvo malonu, nors jaunėlės įžūlumas man patiko,

kaip ir jos visiškas atsivėrimas prieš sutrikusius liudininkus. Taip ryžtingai į mane, vien siaubą keliančios knygos autorių, dar niekas nebuvo kreipęsis.

Neprieštaraudamas pakilau eiti ir aš. Ponia Irma pakvietė atsilankyti, juk esame kaimynai. Friedlė kažką sumurmėjo apie Himmelštrasę, mūsų pasišalinimas ją pribloškė, bent jau man taip pasirodė, visa jos viltis liko mano važinėjimas tramvajumi į Himmelštrasę. Tai buvo vienintelis paskutinysis sakinio žodis, kurį aš supratau. Kaladė nė nekrustelėjo, neatsisveikino ir tylėjo. Turėjo teisę taip šiurkščiai elgtis, nes atsisveikinant H. niekada nepaduodavo rankos. Lauke jis pasakė:

– Toks dailus vabaliukas ir jau šitaip nukvakęs. Gražios jūs čia košelės prisivirėt, C.!

Tai buvo dar ne viskas, nes atsisveikinant jis pasakė:

– Ten jų net keturios sesutės? O, jums tikrai yra už ko nusitverti! Pakanka tik piktai rašyti, ir ketvertas kaipmat puls jums ant kaklo!

Tiek užuojautos iš jo dar niekad nebuvau patyręs. Himmelštrasė ėmė jį dominti, jis įsidėmėjo ir mūsų naująjį pustuštį butą.

Egzorcizmas

PO TO vakaro aš taip dažnai ėmiau sutikti Friedlę, kad tie susitikimai mane jau ėmė šokiruoti. Štai atsisėdu į tuščią 38-ąjį tramvajų, kilst akis, o ji jau besėdinti man priešais. Važiavo taip visą kelią į miestą, iki Škotų vartų – aš nuėjau į taip pat pavadintą kavinę, žengiau pro duris, o ji, užbėgusi man už akių, žiū, jau sėdi ten už stalo su savo draugais. Pasisveikino, bet trikdyti manęs netrikdė, liko sėdėti su bičiuliais. Man grįžtant, ji jau sėdėjo tramvajuje, šįkart, atokiau, kamputyje, bet pakankamai arti, kad tilpčiau į jos akiratį. Buvau įnikęs į

knygą, man ji nerūpėjo. Bet kai privažiavę Grincingą išlipome ir aš ėmiau kopti aukštyn į kalną, ji staiga atsidūrė šalia, pasisveikino ir iškart nuskubėjo toliau, tarsi kažkas degtų. Moterys taip menkai kreipdavo į mane dėmesį, kad dėl tokių susitikimų nekvaršinau sau galvos. Dažniausiai ją ir pulkelį sesučių pasitaikydavo sutikti leidžiantis Himmelštrase žemyn. Vienai jų netgi pakako įžūlumo prisistatyti:

– Atleiskit, aš esu Friedlės Benedikt sesuo.

– Aha, – sumurmėjau nė nežvilgtelėjęs į ją, ir ši nutolo. Bet paprastai prisigretinusioji būdavo ji pati. Lėkte prilėkdavo, juk visuomet skubėdavo, netrukus jau iš tolo pažindavau ataidint lengvus jos žingsnelius. Dabar jau nebuvo dienos, kad man leidžiantis žemyn, ji manęs nepavytų ir nepralenktų. Jos pasisveikinimai nebūdavo įkyrūs, tik juose slypėjo tarsi koks prašymas – nenorėjau to prisipažinti, bet visgi jutau. Jeigu ji nebūtų buvusi tokia paprasta, būtų ėmusi mane jau erzinti, nes tai nutikdavo tiesiog per dažnai – gal du ar tris kartus perdien, retai pasitaikydavo tokia diena, kad ji neatlėktų man priešais, nepralėktų pro šal ar nesėdėtų tame pačiame tramvajuje.

Visuomet apie ką nors galvodavau, bet ji trikdydavo mane nedažnai. Nekreipdavau dėmesio, jei šmurkštelėdavo per tas mintis, juk niekad nesustodavo ir neužtverdavo man kelio.

Paskui kartą ji ėmė ir paskambino. To jau tikėjusis, ragelį pakėlė Veza. Ar ji galinti pasikalbėti su manimi? Vezai pasirodė, kad bus protingiausia pasikviesti ją arbatos, beje, neatsiklausus manęs.

– Užsukit pas mane puodelio arbatos, – pasakė ji. – C. niekad nežino iš anksto – turės laiko ar neturės. Užeikit tiesiog pas mane, o tada jis gal ir atras laiko.

Taip netikėtai užkluptas, aš vos tvardžiausi. Bet Veza mane įtikino, kad šitaip būsią geriau.

– Juk tu negali visąlaik gyventi kaip kokioje apgulty. Rei-

kia kažko imtis. Kol jos nepažįsti, tu bejėgis ką nors padaryti. Galbūt tai tik susižavėjimas. Bet galimas daiktas, kad ji tikrai nori rašyti ir tiki, kad tu gali jai padėti.

Kai jos susėdo prie arbatos nedidelėje, medžiu iškaltoje Vezos svetainėje, ten nusileidau ir aš. Vos spėjau prisėsti, kai ji išliejo visą arbatą ant stalo ir grindų – nutiko kažkas tokio, kas šiame miniatiūriniame Vezos kambarėlyje atrodė baisiai netaktiška, tarsi ji būtų nesugebėjusi paimti trapaus, kone permatomo Vezos puodelio. Užuot atsiprašiusi, Friedlė pasakė:

– Niekas nesudužo. Aš taip susijaudinau jums pasirodžius.

– Nieko baisaus nenutiko, – tarė Veza. – Jis visuomet pasirodo arbatos. Jam patinka šis kambarėlis. Tik jam nieko negalima sakyti iš anksto.

– Tai turėtų būti puiku, – nė truputėlio nesivaržydama atsisuko į ją Friedlė, tarsi manęs čia visai nebūtų, – kad jūs galite su juo pasišnekučiuoti.

– Argi jūs namuose nesišnekate?

– Be perstojo! Tik man visai neįdomu, ką jie ten kalba. Tėvai nuolat rengia priėmimus, susirenka vien garsenybės. Jei esi neįžymus, niekas tavęs nekvies. Ar ir jums tie įžymūs žmonės atrodo tokie nuobodūs?

Netrukus paaiškėjo, kad ji nė iš tolo nepanaši į tų namų dukrą, kokią aš įsivaizdavau. Jos tėvas jai buvo tik tėvas, ir niekas daugiau. Ji taip menkai jo paisė, kad net nesiožiuodavo prieš jį. Rodės, kad jis turi šimtus ir tūkstančius nuomonių apie viską iš eilės, tik buvo pernelyg jau plačiai užsimojęs, jei teisingai ją supratau, tad niekur neturėjo *galios*. Jis šokinėjąs nuo vieno dalyko prie kito, vildamasis ką nors apstulbinti, bet pažiūrėti atrodąs tik paviršutiniškas ir išsiblaškęs. Jis labai geros širdies žmogus, vaikai nesą jam abejingi, bet jie jo nedominą. Nenorėdamas, kad jie jį vargintų, jis juos visiškai atidavęs motinos globai. Bet jie darą ką tik panorėję ir todėl tik pavieniui ir vis rečiau pasirodo užstalės draugijose, kurios

ten, girdi, nuolat renkasi. Viskas, ką tik Friedlė pasakojosi apie savo pastogę, buvo atvira iki galo ir, tiesą sakant, vaizdinga, bet kalbos požiūriu jos pasakojimas buvo toks primityvus, kad niekuomet nė į galvą nebūtų atėję, kad jai rūpi rašymas ar kad ji netgi gali būti ką nors parašiusi.

Iš krepšio ji ištraukė pluoštą popierių, ar aš nenorįs ką nors iš jos rašinių paskaitinėti? Tai esą labai prasti kūriniai, ji pati tai žinanti, ir jeigu jau man pasirodytų, kad jai nesą jokios prasmės rašyti, ji mesianti plunksną. Tėvui ji nieko nerodanti, savo tauškalais jis viską tik sugadintų, kai jis užsičiaupia, viskas pasidaro dar neaiškiau nei buvo. Jai baisiai daug reikštų pasimokyti pas mane.

Pasidarė aišku, kad ji sekiojo mane dėl rašytojystės, ir dėl nieko daugiau. Veza irgi buvo tokios pačios nuomonės. Paėmiau tuos lapus ir prižadėjau perskaityti.

– Tokios mokinės kaip aš jūs nenorėsit, – galop pasakė ji truputėlį nusiminusi. – Čia jums pasirodys pernelyg prasta. Bet jūs man bent pasakysit, ar liautis, ar dar yra prasmės rašyti.

Jos rašymo manija, kaip ir noras patirti iš manęs tiesą, man patiko pačiam šito gerai nesuvokiant. Iškart nuėjau į savo kambarį ir sėdau prie jos raštų. Ir nepatikėjau savo akimis: ji buvo nusirašiusi nuo Dostojevskio ištisus penkiasdešimt puslapių ir pateikė man tai kaip savo kūrybą! Tai intrigavo, tik atrodė kiek tuštoka, nors ištraukos neatpažinau, veikiausiai ji buvo iš kokio nerealizuoto Dostojevskio kūrinio.

Mane ėmė slėgti mintis, kaip jai visa tai reikės pasakyti. Juk jau vien dėl Dostojevskio negalėjau su tuo susitaikyti, niekaip negalėjau. Labiausiai mane erzino, kad ji nejuto jam deramos pagarbos. Įžeidė ir tai, kad ji, matyt, pagalvojo, jog aš nieko nepastebėsiu. Tačiau buvo akivaizdu, nereikėjo būti nei rašytoju, nei mokytoju – kiekvienas, skaitęs bent vieną Dostojevskio kūrinį, pakliuvus į rankas *bet kuriam* šios rašliavos lapui būtų tai pastebėjęs. Taip mūsų laiptinėje aš ir išrėžiau jai

po kelių dienų – taip buvau įpykęs, kad nė neketinau kviestis jos į kabinetą.

– Ar labai ten blogai? – klausė ji.

– Nei gerai, nei blogai! – atkirtau. – Tai Dostojevskis. Iš kur tik traukėt tai?

– Aš pati tai parašiau.

– Nusirašėt, norėjot pasakyti. Iš kokios Dostojevskio knygos, a? Nuo ko nusirašėt, aišku jau po kelių eilučių, aš tik nežinau, iš kurios jo knygos.

– Iš jokios. Tai aš parašiau pati.

Ji užsispyrusi laikėsi savo, ir aš įdūkau. Kreipiausi į jos sąžinę, o ji klausėsi. Ir, rodos, visiškai neblogai jautėsi. Užuot prisipažinusi, atkakliai melavo toliau ir taip mane įsiutino, kad netekęs savitvardos, aš išplūdau ją. Ji norinti rašyti? Kaipgi ji, atvirai sakant, tai įsivaizduojanti? Nejau ji išties mananti, kad rašymas prasideda nuo vagysčių? Ir dar tokių negrabių, kad kiekvienas avigalvis pastebėtų. Bet net nepaisant didžios nepagarbos, kurią ji parodžiusi didžiam rašytojui, kokią gi tai gali turėti prasmę? Skaityti bei rašyti šiandien mokąs kiekvienas, o gal čia būsianti toji žurnalistikos mokyklos įtaka, gal ji šitai drauge su motinos pienu įsiurbusi su „*Neue Freie Presse*“?

Ji spindėte spindėjo, laimingos jos akys įsispitrijo į mano burną, ji atrodė pakerėta ir ūmai prašneko:

– O, kaip nuostabu, kai jūs plūstatės! Ar dažnai jūs taip baratės?

– Ne! Niekad! Kol nepasakysit, iš kur tai traukėt, aš su jumis nekalbėsiu!

Laimė, tą akimirką laiptinėje pasirodė Veza – ji pasižiūrėjo į ant pakopos stovintį įtūžusį savo vyrą, tada į spindinčią, naujo pykčio protrūkio laukiančią Friedlę. Nežinau, kuo visa tai būtų baigęsi, jei nebūtų įsikišusi Veza. Vėliau ji man sakė, kad iškart pajutusi, jog aš be reikalo užsipuolęs mergaitę, tik

ji niekaip nesumojusi, ko ši taip džiūgauja. Ji nusivedė Friedlę į savo medžiu išmuštą kambarėlį, o man pasakė:

– Aš viską išsiaiškinsiu. O tu nusiramink! Išeik valandžiukę pavaikštinėti, o grįžęs užsuk pas mane.

Taip ir padariau. Paaiškėjo, kad tuos penkiasdešimt puslapių Friedlė tikrai parašiusi pati, o ne nusirašiusi. Ne veltui tie lapai pasirodė man tokie tušti. Ne šiaip sau negalėjau pasakyti, iš kokio kūrinio nusirašyta. Tokio kūrinio nebuvo. Friedlė sugromulavo Dostojevskį su nagais ir ragais, nieko kito ji neįstengė iš savęs išspausti. Ji rašė visai kaip jis, tik neturėjo ko pasakyti. O ir ką būtų galėjusi turėdama vos devyniolika metų? Tuščiai ji pylė lapą po lapo, dėjo į krūvą, viskas atrodė kaip ir jo, bet vis dėlto tai nebuvo jo parodija. Jos manija panėšėjo į isteriškų vienuolių istoriją. Visai neseniai susidomėjau Urbainu Grandier ir Loduno vienuolėmis. Vieną jų Urbainas Grandier buvo apsėdęs, o Dostojevskis taip apsėdo Friedlę ir įplieskė ne menkesnę painiavą ir velniavą jos galvutėje.

– Tau teks imtis egzorcizmo, – pareiškė Veza. – Turėsi *išvaryti* iš jos Dostojevskį. Laimė, kad jis jau miręs, tad nebegalės būti sudegintas ant laužo. Beje, jis apsėdęs tik ją vieną iš keturių seserų, kitos juo nė kiek nesidomi. Nepaisant šito, tau bus nelengva.

Tokia nepriklausoma ir be jokių pastangų svetimos įtakos gebanti atsikratyti Veza, ypač jei tai prieštaravo jos polinkiui ar nuostatoms, nuo tos dienos ėmėsi tos merginos. Manė esant ją gabią, kad ir neįprastai. Ar ji nuveiksianti ką nors verto visų tų jos pastangų, priklausysią vien nuo to, kieno įtakon ji pakliūsianti. Ji dedanti beviltiškas pastangas tapti priešingybe savo tėvui, nenorinti virsti trupinių rankiotoja nuo žinių stalo, negeidžianti atsidurti užstalės draugijų dėmesio centre, ji esanti imli ir sklidina perdėm žmogiškų jausmų. Ji pasiduosianti tik tokiai įtakai, tokiam žmogui, į kurį atsigręšianti iš tikro patraukimo. Nuo tos dienos, kai jos kasdiene lektūra

tapo „Apakimas“, tasai žmogus esąs aš. Argi man atrodytų teisinga slėptis nuo tiesioginio savo paties kūrinio rezultato?

– Kai atsikėlėm čionai, tu juk kasdien su malonumu eini pasivaikščioti. Pasiimk kartais ir Friedlę, pasišnekėk su ja. Ji tyra ir linksma, ji visiška priešingybė savo rašiniams. Jai šauna į galvą visokių keistų sumanymų. Manau, kad ji turi gabumų groteskui. Kad tu išgirstum ją pasakojant apie jų namuose besirenkančias šutves! Tai visai kas kita, ką tu galėtum įsivaizduoti žinodamas apie *„Fackel“*! Tai netgi daugiau už Gogolį.

– Tai neįmanoma, – atsakiau, bet juk Veza puikiausiai žinojo, kur esu pažeidžiamiausias, o vaizdinys, kad ši šviesi ir kilni būtybė yra brendusi Gogolio atmosferoje, o dabar ją apsėdęs Dostojevskis, kuris, „kaip ir mes visi, atėjęs iš „Apsiausto“, man pasirodė esanti begal originali nudėvėto literatūrinio proceso versija. Galbūt kaipsyk čia aš įžvelgiau progą išvaryti iš jos Dostojevskio kipšą. Nieko geresnio dar didesnei Gogolio šlovei nebuvo įmanoma padaryti, Veza sumanė man išties smagų vaidmenį! Be to, pajutau, kad Veza taktiškai pasirašė taiką su „Apakimu“, nes juk ir jis, „kaip ir mes visi“ buvo išlindęs iš po „Apsiausto“ skverno. Man palengvėjo, suvokus, kad knygos likimas jau mažiau ją kamuoja. Ji pripažino tai, kas nutiko su Friedle perskaičius jai romaną, pasižiūrėjo į tai rimtai ir pagalbon pasikvietė mane.

Kai neklystantis Vezos instinktas imdavo veikti drauge su jos širdies šiluma, atsispirti prieš ją tapdavo neįmanoma. Netrukus, man susiruošus pasivaikščioti, Friedlė jau lydėdavo mane. Išmokti rašyti, kaip išmokstama ko nors kito, neįmanoma, bet juk įmanoma vaikštinėti, kalbėtis ir bandyti įžvelgti, kas slypi žmoguje. Ji nenustygdavo vietoje, pabėgėdavo pirmyn ir laukdavo, kol priartėsiu.

– Turiu įkvėpti ir užsimerkti, – sakė ji, – negaliu atsidžiaugti, kad vaikštinėju su jumis.

Leidau jai išsipasakoti, nebuvo tokių dalykų, kurių ji nebūtų aptarusi, o šnekėjo ji be perstogės, viską siedama su tėvų namuose matytais žmonėmis. Jau kuris laikas jai buvo leidžiama dalyvauti pobūviuose. Įžymiesiems svečiams ji nejuto jokios ypatingos pagarbos, matė juos tokius, kokie jie buvo. Stulbindavo kai kurie jos pastebėjimai, dėdavausi jais netikįs – ji, girdi, perdedanti, to atseit negalėjo būti. Tuomet ji tiek visko prišnekėdavo, kad aš tiesiog nesitverdavau iš juoko, o juo labiau juokdavausi, juo uoliau ji fantazuodavo, kol galop ir aš imdavau svaičioti drauge su ja. To ji tik ir laukė – pasirungti ką prasimanant.

Skirdavau jai „užduotis" – apibūdinti vaikštinėjant sutiktus žmones, žinoma, tokius, kurių ji nepažinojo. Friedlė turėdavo man pasakyti, ką apie juos galvoja, o jei kas ateitų galvon, tai papasakoti ir jų istoriją. Čia jau galėjau ją šiek tiek patikrinti, nes tuos žmones sutikdavau ir anksčiau, tad galėjau spręsti, ką ji pastebi ir kas prasprūsta pro akis. Pataisydavau ją ne peikdamas už žioplumą ar netikslumus, o pateikdamas *savąją* versiją apie sutiktą praeivį. Ilgainiui šitoks lenktyniavimas virto tikra aistra, nors jai labiau rūpėjo jos pačios pramanai, o ne mano sugalvota istorija. Tie mūsų pokalbiai įsiplieksdavo begal spontaniškai ir nevaržomai. Kartais pajusdavau, kad, uždavus jai ką apmąstyti, ji ūmai nuščiūva ir, laimė, nedažnai puola į tikrą neviltį.

– Aš niekad nesugebėsiu rašyti. Esu pernelyg apkiautus, tuščia.

Apkiautęs – taip Vienoje vadino nevalyvus žmones, ji gal ir buvo tokia, bet išmonės jai tikrai nestigo. Man netgi patiko jos potraukis pasakiškiems dalykams, o labiausiai jai stigo žinių apie mano pamėgtus jaunus poetus. Kartais liepdavau jai mūsų sutiktiesiems sugalvoti vardus. Jai tai nebuvo lengva, nelabai Friedlė šią užduotį ir mėgo. Mieliau pasakodavo, ką kalba žmonės ir apie ką jie šnekasi namuose. Dažniausiai tai

būdavo vien tušti plepalai, liudijantys tik jos gebėjimą mėgdžioti, tam ji buvo tikrai gabi. Bet staiga, visai netikėtai ji nustebindavo mane pareikšdama kažką stulbinančio. Pasakydavo visiškai nesibaisėdama, net nenutuokdama, kaip tai yra keista ir kaip jos žodžiai nedera su vaikišku jos proteliu ir nerūpestingu strykčiojinu.

Iki pat trumpos savo santuokos ji gyvenusi Grincinge, o šį pasaulį išvydusi automobilio salone. Sąrėmius pajutusią jos motiną tėvas pasisodino į mašiną šalia savęs ir liepė vežti gimdyti į sanatoriją. Savo papratimu jis tarškėjo nepaliaudamas, o kai jie atvažiavo ir automobilis sustojo, ant jo grindų raičiojosi vaikelis, į šį pasaulį atėjęs nepastebėjus nė vienam tėvų. Tokiu neįprastu savo gimimu Friedlė ir aiškino savo nepastovumą. Ji nuolatos kažkur skubėdavo, vienoje vietoje ilgai netverdavo. Kai ji buvo ištekėjusi ir jos vyras, inžinierius, išeidavo į fabriką, ji neįstengdavo sėdėti namuose viena ir laukti jo sugrįžtant. Jau vieną pirmųjų tokių priešpiečių ji neištvėrusi išėjo laukan ir iš Presburgo parvažiavo į Grincingą, į Himmelštrasę. Čia pažinojo kiekvieną takutį ir nulėkė į mišką. Užvis labiausiai ji mėgo pievas, ten patekusi, iškart tūpdavosi skinti gėlių ir pradingdavo žolynuose. Vaikštinėjant kartais aš pastebėdavau, kaip godžiai ji dirsčioja į pievas, bet tvardydavosi, nes vienas kuris iš mūsų pasakodavo kokią istoriją, o tai jai buvo brangiau net už laisvę. Labiausiai ją traukė visa, kas maža, prie ko reikia pačiam pasilenkti, bet mėgo pasidairyti ir į tolumas, ypač tada, kai atsirasdavo suolas, o greta ir stalas, ant kurio stovėdavo užsakytas gėrimas.

Tačiau užvis labiausiai jai rūpėjo tariami žodžiai – dar niekad nepažinojau tokio vaiko, kuris būtų klausęsis su didesniu goduliu nei ji. O viskas baigdavosi tuo, kad įvairiausiais būdais ją skatinęs, galop imdavau pasakoti pats ir, tikra tiesa, kad sulig kiekvienu ištartu sakiniu augantis josios jaudulys veikdavo mane labiau, nei būčiau norėjęs tai prisipažinti sau.

TUOS kelerius Grincinge pragyventus metus įvairove skųstis aš tikrai negalėjau. Gyvenimas buvo toks prieštaringas, kad vargu ar būčiau įstengęs spręsti, iš ko jis susideda. Kas beįvyktų, viską aš išgyvendavau vienodai stipriai, ir nors pasitenkinimui nebuvo jokio pagrindo, grėsti man irgi tarsi niekas negrėsė. Tvirtai laikiausi savo užsibrėžto tikslo. Daug skaičiau ir nemažai pasižymėdavau savo knygai apie masę; kalbėdavau apie tai su visais, su kuriais tik buvo verta kalbėti. Vargu ar kuri nors kita idėja būtų mane galėjusi prikaustyti kaip ši ir kuri būtų labiau slėgusi. Kad ir kas jau būtų nutikę, – o nutiko nepaprastai daug, – ateitis žadėjo tikrą įvykių griūtį, niekur nebuvo įmanoma pritaikyti nė vienos paplitusios teorijos.

Buvo verčiamasi su senu bagažu, o jis jau nebebuvo kapitalas – pasaulio akys su savo narsiais, gerai apgalvotais planais buvo nukreiptos tik į save. Tačiau kai kurie dalykai atrodė nauji ir vertintini kaip sektinas pavyzdys. Jie nutiko be smurto, jais buvo galima didžiuotis, atsirado iliuzija, kad jie toliau gyvuos, tuo tarpu visai šalia, Vokietijoje, vis labiau plito beprotybė, o jos šaukliai užėmė visus valstybės valdžios postus. 1934 metų vasarį žlugo municipalinė Vienos valdžia. Buvusiuosius apėmė niūri pralaimėjimo nuotaika. Rodės, kad viskas būtų daryta veltui. Tarsi be pėdsako dingo Vienos išskirtinumas. Tik prisiminimas liko apie ankstesniąją Vieną, kuri buvo ne tokia jau tolima, kad pamirštum dalį jos kaltės dėl Pirmojo pasaulinio karo, į kurį buvo įsivelta, ir galėtum dėl to pasiteisinti. Nebeliko nė menkiausios vilties pasipriešinti skurdui ir nedarbui. Daugeliui žmonių, kurie nebeišmanė ko griebtis, vokiečių pavyzdys atrodė užkrečiantis, tokie tikėjosi, kad didesnei masei juos surijus, ateisiąs ir geresnis gyvenimas. Didžiuma tokių vengė prisipažinti net sau, kad iš tikrųjų

tai reikštų tik naują karą, ir kai išgirsdavo kalbant apie tai kitus, pastarųjų buvo mažuma, nenorėdavo patikėti.

Kaip sakiau, mano paties gyvenimas tuo metu buvo įvairus ir kunkuliavo nuo prieštarų. Užsibrėžęs tokį ateities planą, aš jaučiaus esąs teisus. Tvirtai jo laikiausi, tik maža tenuveikiau, kad pagreitinčiau jo įgyvendinimą. Visus pasaulio įvykius įtraukdavau į jį kaip patirtį. O patirtis nebuvo paviršutiniška, ją įgydavau ne laikraščius vartydamas. Viskas, kas tik nutikdavo, tą pačią dieną, vos apie ką nors sužinojus, būdavo aptariama su Sonne, jis tuos įvykius visapusiškai nušviesdavo, o kad žvilgsnis būtų skvarbesnis, poziciją dažnai keitė, kol pateikdavo galimų perspektyvų santrauką, kur svarbos įgaudavo šviesiausios prognozės. Šios kelios dienos valandos man būdavo pačios svarbiausios, tarsi pasaulio vyksmą nepaliaujamai veikiantis šventumas su visomis įmanomomis komplikacijomis, paūmėjimais ir staigmenomis. Jos niekad nesumažino mano drąsos toliau tęsti savo studijas. Daugmaž tuo pačiu metu aš vėl pasinėriau į etnologines studijas, tik šįkart nuosekliau ir giliau, ir nors, jau vien dėl kuklumo prieš Sonne, tik retsykiais susigundydavau skleisti vieną jo, mano galva, naują ir svarbią mintį, mudu su ja kaskart iš naujo susidurdavome šnekėdamiesi apie religijos istoriją, čia jis buvo neginčijamai pranašesnis, o manasis išmanymas bent jau pakilo iki tokio lygio, kad jį visuomet suprasdavau ir galėjau pasiginčyti ten, kur man kažkas atrodydavo ginčytina.

Man prašnekus apie savo ketinimą – atskleisti masės paslaptį, jis neimdavo nekantrauti. Tik išklausydavo ir tylėdamas svarstydavo. Visa, kas brendo manyje, jis paliko nelietęs. Nieko lengvesnio jam nebūtų buvę mano masės sąvoką, kuri, kad ir aiškėjo, bet niekaip nesileido apčiuopiama, paversti juokinga. Per vieną valandą jis galėjo sumalti į miltus viską, ką aš laikiau savo gyvenimo tikslu. Apie masę su manimi jis niekad nediskutuodavo, bet ūpo numušti (kaip Brochas) ne-

bandė ir nuo šito užsiėmimo neatkalbinėjo. Pagalbon stoti jis vengė ir masės dalykuose niekuomet nebuvo mano mokytoju. Kartą, kai aš visgi apie tai prašnekau, tiesą sakant, gerokai padelsęs ir nenorom, nes jo nepritarimas galėjo man būti lemtingas, jis mane rimtai išklausė, tylėjo ilgiau nei paprastai leisdamasis į kokią diskusiją, o tada kone švelniai pasakė:

– Duris jūs jau pravėrėte. Dabar belieka įžengti vidun. Pagalbos nesidairykit. Tokie dalykai daromi vienumoje.

Taip jis kalbėdavo labai retai ir paisė, kad nepasakytų nieko daugiau. Šitaip jis visiškai nenorėjo pasakyti, kad *atsisako* ateiti man į pagalbą. Jei būčiau prašęs, jis nebūtų atsisakęs. Bet pradėjęs šnekėti, aš neuždaviau jam nė vieno klausimo. Tik išklojau jam, ką jau buvau sau išsiaiškinęs ir gal tenorėjau, kad paprieštarautų tam, ką mano esant klaida. Bet ištaręs „durys“, jis įrodė, kad klaida mano triūso jis anaiptol nelaiko. O įspėjo mane jam įprastu mostelėjimu: „Tokie dalykai daromi vienumoje“. Jis perspėjo mane dėl teorijų, kurių jau buvo sukurtas gyvas galas, bet kurios ničnieko nepaaiškino. Geriau nei kas kitas jis žinojo, kaip jos užkerta kelią viešųjų dalykų pažinimui. Sonne draugavo su Brochu, kurį gerbė ir galbūt net mylėjo. Jiems šnekučiuojantis kalba, be abejo, užeidavo ir apie Freudą, į kurio mokslą buvo įklimpęs Brochas. Kaip Sonne išsiversdavo be kandžių pastabų, aš mielu noru būčiau išgirdęs, bet asmeninio pobūdžio klausimai čia buvo neįmanomi. O kad jis ryžtingai nusiteikęs prieš Freudą, patyriau, kai kartą pats įsismarkavau prieš jį dėl „mirties pagundos“.

– Net jeigu tai būtų tiesa, niekad nebūtų leistina *to* sakyti. Bet tai netiesa. Būtų pernelyg paprasta, kad tai būtų tiesa.

Tai, kas vykdavo tarp Sonne's ir manęs, aš išgyvendavau kaip tikrąją savo dienos substanciją, tai man reiškė netgi daugiau už tai, ką tuo metu rašydavau. Viską, ką tuomet dirbau, vengiau baigti iki galo. Tam būta priežasčių, kurių svarbiausioji: suvokiau – stinga žinių. Užsiėmimo, kuris buvo mane

užvaldęs, nė iš tolo nelaikiau beprasmiu – įsitikinimas, kad mūsų pačių priedermė yra atrasti masės ir valdžios dėsnius, o tada juos ir pritaikyti, buvo nepajudinamas. Tik mūsų laukiančių ir vis artėjančių įvykių akivaizdoje šito užsiėmimo mastas nepaliaujamai augo. Kalbantis su Sonne, ateities suvokimas nepaprastai užaštrėjo. Grėsmės jis jokiu būdu nesumenkino, tuo kaskart vis labiau įsitikindavau, tarsi Sonne būtų pastatęs priešais mane unikalų teleskopą, kurį man reikėjo tik tinkamai nustatyti. Tuo pat metu suprasdavau, kiek apgailėtinai mažai aš teišmanau. Vien idėjomis nieko nenuveiksi. Žaibai, nušvitimai kartais, tiesa, padeda, bet jais gali tik užtverti sau kelią į tiesą. Egzistavo ir pavojinga pažinimo *puikybė*. Originalumas buvo dar ne viskas, jėga irgi ne, kaip ir savižudiška narsa, kurios dvasia mane kitados auklėjo Karlas Krausas.

Aš pats be galo kabinėjausi prie savo to meto literatūrinių darbų, palikdavau juos nebaigtus. Visam laikui jų neatsižadėdavau, tik pastumdavau į šalį. Tai veikiausiai ir kėlė didžiausią Vezos nerimą. Kartą ji visiškai rimtai pareiškė, kad savo dvasia veikdamas kitą dvasią, Sonne paverčiąs ją sterilia. Gerai, sakė ji, tebūnie jis geriausias iš visų *kritikų*, ir ji galiausiai pripažino tai, bet jam, girdi, reikia rodyti tik ką nors visiškai baigto. Kasdienei vartosenai jis, girdi, netinkąs. Jis esąs *atsižadėjimo* žmogus, ko gero, dar baisus asketas ir išminčius. Jis iš anksto numatąs blogiausia, bet kovon su tuo iš tikrųjų nestojąs, tik pasakąs tai, kaipgi aš galįs tokiu tenkintis? Kai aš pareinąs iš jo, atrodąs it koksai luošys, tuomet jai gyvas vargas mane prašnekinti. Tikrai – čia tai ji mane skaudžiai užgavo – jai kyląs įspūdis, kad per jį aš pasidaręs *atsargus*. Jai jau nebeskaitąs ką parašęs, nei naujo romano skyriaus, nei naujos dramos. Jeigu manęs to klausianti, sulaukianti vis to paties atsakymo – „tai dar nebaigta, aš dar turiu padirbėti“. Kodėl gi anksčiau viskas būdavo pakankamai gera? Kodėl aš tuomet daugiau drįsdavęs?

Tai atseit prasidėję nuo mano žeminimosi prieš Anną. Ji tai puikiausiai supratusi ir dar ilgai baiminusis anos komedijos skaitymo Maxingštrasėje rezultatų. Ji todėl ir susidraugavusi su Anna – norėdama pažinti, kokia gi ji yra iš tikrųjų, juk aš ją regėjęs tik pakylėtą ir, kaip priešingą savo motinos polių, nepelnytai šlovinęs. Dabar Anną ji pažįstanti puikiai ir žinanti tik viena: ji nepripažįstanti pralaimėjimų – ji mylinti kitaip nei visi žmonės, bent jau visiškai kitaip nei jos motina. Ji susikūrusi savo šaltus dėsnius, tuo esą galima tik stebėtis ir gėrėtis, kad jos akys svarbiau už viską, tik vargas *tam*, kurį tos akys *pamato*. Į ką ji jau kartą pažvelgianti – tas tampąs jos žaislu, tą ji turinti gauti kaip kokį siūlų kamuolį, kaip daiktą, o ne gyvą žmogų. Tie blėsčiojimai joje ir esantys pavojingiausi, šiaip Anna puiki draugė, verta tikro pasitikėjimo, ji didžiadvasė, netgi patikli, bet vieno dalyko reikia vengti kaip ugnies: niekad nereikia prie jos prisirišti. Be savo laisvės ji negalinti tverti, laisvė būtina jos akių žaismei, ir niekam daugiau, bet tai ir esąs svarbiausias Annos prigimtinis poreikis, šitai joje niekad nepakisią, netgi jai sulaukus gilios senatvės. Kas, girdi, apdovanotas tokiomis akimis, tas jau nieko nebegalįs pakeisti, ji pati tesanti sutverta tų akių užgaidoms, vergaujanti joms, kaip, beje, ir tų akių aukos, kurias ji medžiojanti.

Šitokia akių mitologija mane pralinksmino. Žinojau, kiek daug esama joje teisybės, ir suvokiau, kaip man Veza padėjo susidraugavusi su Anna. Bet žinojau ir tai, kaip smarkiai ji klysta kitais atžvilgiais. Mano draugystė su Sonne sustiprėjo ne dėl nesėkmės su Anna. Tai buvo kažkas visai *nepriklausomo*, tai buvo gryniausias mano paties prigimties poreikis, prigimties, besigėdijančios savo šlako, kuri galėjo pakisti ar bent pasiteisinti tik tiesaus dialogo su ją toli pranokstančia dvasia dėka.

Ano susitikimo „Liliputų bare“ metu man krito į akį tai, kad ponia Irma, Friedlės motina, atrodė kukli, paprasta, jos žodžiuose nejutai paikos pretenzijos ir nesukdamas sau galvos tiesiog tikėjai tuo, ką ji sako. Jos galva buvo labai apvali, kažkodėl man atėjo į galvą, kad tai ne slaviška galva. Žinoma, ir tai būtų buvę patrauklu, bet ji buvo kitokia. Dabar iš Friedlės aš patyriau, kad jos motina buvo pusiau suomė. Gimusi, tiesa, Vienoje, bet vaikystėje, o ir vėliau dažnai lankydavusis pas savo motinos šeimą Suomijoje.

Viena motinos teta, apie kurią šeimoje dažnai būdavo pasišnekama, pasižymėjusi savarankumu ir dvasiniais pasiekimais. Toji teta Aline ilgai gyvenusi Florencijoje ir ten į švedų kalbą išvertusi Dante. Šiaurėje, Suomijoje, tetulei priklausanti sala, kur ji kartais nukankanti ir ten vienatvėje rašanti. Ji niekad nebuvo ištekėjusi – iš išdidumo, o ir dėl to, kad išsaugotų save dvasingesniems dalykams. Friedlė esanti jos mylimiausia antros eilės anūkė, ir teta Aline ketinanti tą salą užrašyti jai. Smagu buvo klausytis Friedlės šnekų apie tą salą. Turtai jai nieko nereiškia, bet mintis turėti nuosavą salą – žavėjo. Tiesa, ji ten niekad nesilankė, bet viską nepaprastai gyvai įsivaizdavo, ypač žiemos pūgas, kai pasijunti visiškai atskirtas nuo žemyno. Niekad neminėdavo tos salos prieš tai iškilmingai nepasiūliusi jos man kaip dovanėlės – tai esąs vienintelis būdas paskelbti pasauliui, kaip ji garbinanti savo rašytoją idealą.

Kartais priimdavau tą salą, kartais ne. Vis dėlto ten buvo kuriamas švediškasis Dante. Toks dosnumas mane jaudino, o ypač jos ketinimo pastovumas. Sužinojęs apie tos salos vienišumą ir grožybes, aš visai tarsi atsitiktinai patyriau apie ją tokių dalykų, kurie man paliko kur kas didesnį įspūdį. Kartą, kai nuo suomių salos šneka pakrypo apie švediškas realijas, ji pasisakė, kad jos krikšto motina esanti Frieda Strindberg, ant-

roji Strindbergo žmona, jos motinos jaunystės draugė. Dabar ji gyvenanti Mondezėje ir dažnai atsilankanti pas juos. Krikštamotė ir davusi jai vardą, o ir dar kai ką. Dėl jos netvarkingumo motina nė nebežinanti ko griebtis, nuolat kartojanti: „Šitai tu galėjai paveldėti tik iš tos Friedos, savo krikštamotės. Matyt, drauge su vardu paveldimos ir savybės". Mat Frieda Strindberg garsėjanti kaip pats netvarkingiausias žmogus visame pasaulyje. Būdama visai dar maža, ji kartą pas ją lankiusis. Tų namų netvarka padariusi jai tokį įspūdį, kad lygiai tą patį ji padarė namie, vaikų kambaryje. Likusi viena, nekart tai dariusi – ištraukiojusi visus stalčius, išvarčiusi drabužių dėžes, išmėčiusi ir sujaukusi visus skalbinius, tada laiminga atsisėsdavusi ant tos visos jovalynės. Ir jos kambarys atrodęs visai kaip krikštamotės. Bet savo motinai ji niekad neprisipažinusi, iš kur jai atėjusi mintis sukelti tokią siaubingą netvarką. Tai esanti didžioji jos paslaptis, todėl ji ir turinti ją man išduoti. Ji dar pridūrė, kad aš verčiau niekad netikėtai neičiau į jos kambarį, nes, išvydęs, kas ten dedasi, aš, girdi, jau niekad nebenorėsiąs kviesti jos pasivaikščioti. Niekad neketinau lankytis jos kambaryje ir visai neketinau tos minties rutulioti. Tačiau jos žodžiai apie ryšį su Strindbergu man smigtelėjo, ir manau, kad būtent dėl to mano sąmonėje Benediktų namai įgavo naują dimensiją.

Kad mane prisiviliotų į tuos namus, Friedlė savo motinai iškvaršino galvą šiai renkantis ir sudarinėjant kviestinių svečių sąrašus. Kad ir kokios nuobodžios Friedlei atrodė tos užstalės draugės, kad ir kaip retai ji jose dalyvavo, iš mūsų pašnekesių ji netruko pajusti, kad ten, kur ji įžiūri paprasčiausią storžievystę ir nuobodį, aš užuodžiąs kažką negero ir įtartino. Išskyrus garsius vardus, ji nuo mažumės nieko daugiau ir negirdėjo. Jau lankydama mokyklą ji kurį laiką dar manė, kad įžymūs yra visi suaugusieji ir, ką besakytum, tai nesą nieko ypatingo. Kai tik namiškiai imdavę dažniau

nei paprastai minėti kokį nors vardą, tai būdavusios vos dvi priežastys: kas nors ūmai išgarsėjęs ir kaip jį palenkti, kad šis priimtų kvietimą pasisvečiuoti? Arba žmogus, kuris jau seniausiai būdavo įžymus, – ji maniusi – amžinai, – atvykdavęs į Vieną ir, *suprantama*, turėdavęs pietauti pas juos. Kad esama ir kitokių aplinkybių, jai niekuomet nė į galvą nebūtų šovę, viskas kaskart kartodavęsi ir būdavę nuobodu. O dabar, mums pradėjus vaikštinėti, ji pajutusi, kaip aš susigūždavau jai paminėjus kokį garsų žmogų ir išgirsdavusi mano šauksmą: „Ką?! Ir *šitas* pas jus lankosi?“, tarsi kam nors būtų buvę draudžiama lankytis jų namuose. Ji pastebėjusi ir tai, kad į kai kurių žmonių vardus aš apskritai nereaguojąs. Nesistebėjau, kad tokie ten lankosi, jie tarsi tęsė *„Fackel“* tradiciją. Bet kiti, skatinę mane kurti, mane domino, ir Friedlė greitai pajuto, kad jie ir gali tapti tuo masalu, kuriuo mane būtų įmanoma įvilioti į jų namus. Bet ir tam prireikė laiko ir ilgesnių pasirengimų.

– Šiandien pas mus pietavo Thomas Mannas, – pranešė ji kartą ir lūkesčio sklidinomis akimis pažvelgė į mane.

– Mat kaip! Ir apie ką gi jis šnekėjosi su tavo tėvu?

Neįstengiau susiturėti šitaip nepaklausęs ir per vėlai susizgribau, koks netaktiškas tai klausimas, juk jau vien iš jo galėjai aiškiai suprasti, kokią panieką tam jos tėvui aš jaučiu. Negalėjau net patikėti, kad jis įstengtų kaip lygus kalbėtis su Thomu Mannu.

– Apie muziką, – atsakė ji. – Visą laiką jiedu šnekėjosi apie muziką, daugiausia apie Bruno Walterį*.

Tik ji, girdi, apie muziką nieko nenutuokianti, todėl ir negalinti perteikti man to pokalbio smulkmenų. Kodėl gi aš pats negalįs kada užsukti pas juos ir pasiklausyti. Mama taip norėtų mane pasikviesti, tik vis nedrįstanti. Aš atrodąs taip pa-

* Bruno Walter (1876–1962) – vokiečių kilmės amerikiečių dirigentas.

skendęs savo mintyse, visi maną, kad aš esąs kaip Kynas romane: moterų nekentikas ir dar stačiokas.

– Aš jai vis sakau, kokius smagius dalykus jūs man pasakojat. O motina: „Jis niekina mus. Niekaip nesuprantu, kaip jis vedasi tave kartu vaikštinėti!“

Galiausiai, po ilgų mėginimų, Friedlei visgi pavyko mane prisivilioti. Iš amžių sandūros Vienos dekadanso žvaigždyno trijulės – Schnitzlerio, Hofmannsthalio ir Beer-Hofmanno* – gyvas buvo likęs tik pastarasis. Jo kūryba buvo itin negausi, bet jis pats buvo laikomas išskirtiniausiu. Dabar jau kelis dešimtmečius jis rašė *vieną* dramą. Tikino niekad nebūsiąs ja patenkintas ir nesileisiąs įkalbamas ją pabaigti. Ši priešingybė žurnalistui, kurio žinojau vienui vienintelį eilėraštį, mane labiausiai ir domino. Vienoje toks jo santūrumas turėjo kažką mįslingo. Knietėjo paklausti, kaip jis pasiekė tokią reputaciją tiek mažai parašęs. Įsivaizdavau jį vengiant bet kokios „purvinančios“ aplinkos ir bendraujantį tik su savęs vertais. Ką gi jis veikė dabar, kai abu vertieji buvo jau mirę? Tik šitai, iš Friedlės išgirstu, kad jis esąs nuolatinis jų namų svečias, žmonės jį dar dominą, ateinąs dažnai, jis esąs dar stiprus senis, turintis nepaprastai gražią, dvidešimčia metų jaunesnę, bet dar jauniau atrodančią žmoną. Tai skambėjo vylingai, bet suvisai mano ledus sulaužė ir viską lėmė sėkmės lydimas nūdienos žmogus, *„coup de foudre“*** įsikūnijimas Emilis Ludwigas***. Per kelias savaites parašantis knygą ir tuo netgi besipuikuojantis Ludwigas sutiko atsilankyti pas Benediktus, kad susipažintų su jo be galo gerbiamu Richardu Beer-Hofmannu. Jie visi, girdi, degą iš nekantros norėdami išvysti šitą susi-

* Richard Beer-Hofmann (1866–1945) – žydų kilmės austrų rašytojas ir dramaturgas. Vienas vidinio monologo pradininkų.

** „Vėtrų taurė“ *(pranc.)*

*** Emil Ludwig (1881–1948) – vokiečių rašytojas, gausių biografijų, romanų autorius.

dūrimą, sakė Friedlė, tokios pramogos ir man nederėtų praleisti, ji jau įsivaizduojanti – jų pokalbis atrodysiąs tarsi dviejų šmėklų. Ji jau prišnekinusi motiną, kad ši pakviestų ir mane, ji paskambinsianti man dar šiandien pat. Mano smalsumas nubudo, padėkojau ir kvietimą priėmiau.

Duris man atidarė ne tarnaitė, o Friedlė – ji pamatė pro langą mane ateinant ir iškart, tarsi būtume sąmokslininkai, pakuždėjo:

– Abudu jau čia!

Keliais įkyriai pataikūniškais žodžiais salone mane pasveikino jos tėvas, jie nuskambėjo tuščiai. Mano knygos jis, girdi, dar neskaitęs, – namuose ji einanti iš rankų į rankas, – pirmučiausia tegul perskaito jaunosios damos ir žmona, bet šiandien ateisianti ir jo eilė, štai, ji gulinti, – jis mostelėjo į stalelį, – o tada jis jos jau nebepaleisiąs, šią pat popietę įniksiąs į lektūrą. Tik prieš leisdamasis į tokį pavojingą nuotykį, dar pasistiprinsiąs pokalbiu su pačiu autoriumi, juk apie romaną jau sklindančios legendos, bet kad ir kokia pikta, o sykiu ir patraukli būtų toji knyga, vien pažvelgus į mane nesinorėtų spėlioti. Tokį nekaltą jo prielankumą sutikau ne be nuostabos. Iš „Apakimo“ jis, girdi, laukiąs *poète maudit**, taip bent sprendžiąs iš pasakojimų.

Jis palydėjo mane iki Beer-Hofmanno, kilniausiojo savo svečio, per metus sukurpiančio ne daugiau kaip dvi eilutes. Nesikeldamas iš krėslo, senasis ponas sududeno:

– Manot, jaunuoli, aš nesistoju, bet juk jūs iš manęs to ir nesitikit?

Sumurmėjau kažką pritariamai, ko jis, aišku, ir laukė, o tada buvau nuvestas prie tokio skriauzno pažiūrėti žmogučio, kuris geibus ir tarsi pasirengęs tuojau sprogti stovėjo netoliese. Žmogutis nepastebėjo mano rankos, kurios man, tie-

* Prakeikto poeto *(pranc.)*.

są sakant, ir nevertėjo tiesti, ir čia pat išgirdau, kaip jis, net apsiputojęs iš susižavėjimo, puola liaupsinti Beer-Hofmanną. Tai ir buvo Emilis Ludwigas, ėmęs senuką tikinti, kaip, girdi, seniai – gal nuo vaikystės? – jį garbinąs. Gražbylystės sraute vis pasigirsdavo žodžiai „meistras“, „tobulybė“ ir „meniškumas“, nelabai taktiškai skambantys autoriaus, dešimtmečius rašančio, bet niekaip nepabaigiančio klasikinio ilgumo dramos, atžvilgiu. Beer-Hofmannas mąsliai lingavo galvą, klausėsi liaupsių su aiškiu malonumu, pro jo ausis neprasprūdo nė vienas žodis, jis atrodė be galo pasitikįs savimi, bet kas gi būtų netekęs pasitikėjimo tokio menko, kad ir nepaprastai produktyvaus bestselerių rašytojo ir interviu viso pasaulio ėmėjo akivaizdoje – senis jautėsi kaip sunkiasvoris prieš gaidžiuką, bet išties gerai apkūnusis senolis anaiptol nesijautė, pernelyg akivaizdus buvo skirtumas tarp jo oraus nekalbumo ir to laibo vyručio skystimavimo, galop čia buvo ir daugybė visa tai girdinčių ausylų žmonių, tad jis nutraukė pataikūną ir apgailestaudamas, bet ryžtingai pasakė:

– To, deja, per maža.

Jo paties kūrybos, deja, irgi buvo per maža, kad jis *galėtų* šitaip pareikšti, o kas gi jam būtų galėjęs atsakyti? Aplink gal tuzinas žmonių užgniaužė žadą. Bet Emilis Ludwigas ir dabar ilgai neieškojo atsakymo, tik šįkart pasitenkino vienu sakiniu:

– Argi Shakespeare'as būtų mažiau šekspyriškas, jei būtų parašęs vien „Hamletą“?

Tokia begėdystė užčiaupė burnas visiems. Net Beer-Hofmannas nustojo kinkavęs galvą. Iki šios dienos viliuosi, kad, nepaisant didžios jo savikliovos, jokio „Hamleto“ jis sau nepriskyrė.

Per netrukus prasidėjusius pietus, tarsi ilgai būtų išsižadėjęs, susitelkė prie savo asmens – ėmė liaupsinti savo vaisingumą ir vandeningumą, neaprėpiamą pasaulio pažinimą, be galo vardijo savo įžymius draugus bei gerbėjus visose šalyse. Jis

pažinojo visus – nuo Goethe's iki Mussolini'o. Prarają tarp kuklaus *Giotės* – taip jis tarė šį vardą – namelio ir milžiniško dučės priimamojo *Palazzo Venezia* rūmuose Romoje jis pavaizdavo itin įspūdingai. Per salės platybes, kurias jis prilygino kontinentą užimančiai imperijai, jis pritipenęs prie kitame patalpos gale už milžiniško rašomojo stalo ryžtingai nusiteikusio ir jo laukiančio Mussolini'o. Šis jau žinojęs, kas čia toks artinasi, ir kai jis po šitokio kelio per visą salę galop atsidūręs prie stalo (tikriausiai didesnio net už jo paties stalą Askonoje, didžiausio pasaulyje, taigi), buvęs pasitiktas tokiais lipšniais žodžiais, kurių pakartoti jam neleidžiąs vien kuklumas. Neklystantis Mussolini'o instinktas pakuždėjęs, kad priešais dučę stovi pasaulinio masto rašytojas, patsai Ludwigas, tad nepašykštėjęs laiko serijai išsamių pašnekesių, kurie buvo paskelbti visuose didžiuosiuose pasaulio laikraščiuose ir kurie, suprantama, kiek vėliau pasirodę atskira knyga. Bet tai, aišku, jau praeitis. Nuo to laiko išėjusios bent šešios ar septynios naujos jo knygos, paskutinioji jų – „Nilas". Tuo tikslu jis lankęsis Egipte. Knygą parašęs per pusantro mėnesio. Galustalėje, garbingiausioje vietoje, sėdėjęs namų šeimininkas pertraukė jį ir įtaigiu mostu parodė į šalia stovėjusį stalelį, ant kurio vienišas ir begal storas pūpsojo Ludwigo „Nilas". Tik autorius to tarsi nepastebėjo – greitakalbe ir vengdamas nešvankybių jis vieną po kito atskleidė trejetą ar ketvertą artimiausių savo planų. To, kas seksią vėliau, jis kol kas nesakysiąs, be to, ne jis vienas atėjęs į svečius.

– Turėdami sveiką savigarbos jausmą, – kalbėjo jis, – nes kuklinasi tiktai padugnės, – visgi neužmirškime, kas prie šito stalo atstovauja neprilygstamą šimtmečių sandūros „Jaunąją Vieną", pagerbkime vienintelį dar gyvą ir patį didžiausią šios nenykstančios tradicijos atstovą.

Tai nebuvo skambūs žodžiai, tai visiškai atitiko šių namų nuomonę, panašiai, ko gero, apie save galvojo ir patsai Beer-

Hofmannas. Antraip juk šitaip santūriai elgtis jį supančio pasaulio atžvilgiu vargu ar buvo įmanoma. Kaip vėliau iš jo lūpų ne kartą teko išgirsti, jis ir dabar užsiminė, kad Hofmannstalis buvo pernelyg pasidavęs pasaulio vilionėms – viską, kas buvo susiję su Zalcburgu, libretais, žavėjimąsi opera, jis laikė klaida. Emilis Ludwigas turėjo būti jam atkarus iki sielos gelmių – be namų šeimininko šis jautėsi esąs svarbiausias žmogus visoje užstalėje, tačiau Beer-Hofmannas, jo paskelbtas didžiausiuoju iš „Jaunosios Vienos“ trejeto, negalėjo jaustis tokiai pagyrai abejingas.

Netrukus Ludwigas vėl pasistengė atsidurti dėmesio centre. Jis, girdi, nusidėjęs Vienai, nesirodąs operoje, todėl šiam vakarui užsisakęs ložę. Tik be palydovės jis nenorįs ten rodytis. Užtat norėtų būti palydėtas gražiausios šių namų dukros. Priešais jį sėdėjusi Friedlė susidomėjusi klausėsi jo šnekos. Nepertraukė jo ir nė kartelio nenusijuokė, o Ludwigas pasijuto jos pakerėtas; kažką panašaus, matyt, pajuto ir ji, tad savo apgaulingu domesiu skatino rašytoją lietis be galo ir be krašto, be perstogės liaupsinti save. Taigi, jis ir paprašė ją šįvakar su niekuo dėl nieko nesitarti ir palydėti jį operon. Jusdama mano bjaurėjimąsi, – ji puikiausiai jį perprato, – klausė savęs, ar tik nepasikeisiąs mano požiūris į ją, jeigu ji priimsianti tokį kvietimą. Instinktas jai pakuždėjo, kad sutikusi eiti, mano akyse ji gali ir sumenkti, juk, šiaip ar taip, ji jau buvo šių prakeiktų namų dukra. Bet ji kliovėsi komišku Ludwigo elgesiu, kažko panašaus buvo galima tikėtis iš jo ir operoje, ir vėliau išties pralinksmino mane išdykėlišku savo pasakojimu. Ji sutiko, o po kelių dienų, mums susirengus vaikščioti, aš viską ir išgirdau.

Trokšdamas publikos dėmesio, Emilis Ludwigas tiesiog nenustygęs ložėje. Vis strykčiojęs iš krėslo, o Friedlę pamaloninęs arijomis – iš pradžių jas tik niūniavęs, paskui ėmęs vis garsiau pritarinėti. Kaimyninės ložės subruzdo, ėmė reikšti nepasitenkinimą, bet jis nė nemanė liautis. Pakerėtas jaunosios

palydovės, jis negirdėjo jokių protestų. Ludwigui pavyko visų žvilgsnius atitraukti nuo scenos ir atkreipti į save. Kai galop kažkas neištvėręs pasileido ieškoti ložių patarnautojo, kad bliovimas pagaliau nutiltų, žiūrovai patyrė, kad tasai nuolat strykčiojantis, rėkalojantis ir per ložės barjerą lipantis išsišokėlis yra ne kas kitas, o Emilis Ludwigas! Kalbos apie tai pasklido akimirksniu, o jis, įsitikinęs, kad tai jau žino visi, ūmai nurimo. Nebepamenu, kokia tai opera buvo, bet Friedlė sakė, kad salei prapliupus ploti, publikai lankstytis ėmęs būtent jis, ir tik tuomet, kai ji atkreipusi dėmesį į jo apgailėtiną elgesį, jis labai nenoriai keliskart visgi pliaukštelėjęs delnais.

„Aš ieškau sau lygių!“

JAU antrukart svečiuojantis pas Benediktus, nutiko kai kas tokio, kas šėtonišką veiklą pavertė man Rytų teatru. Jau buvau užkopęs laiptais iki durų ir paskambinęs, kai užnugary išgirdau klupinėjančius žingsnius, pamaniau, kad vargu šitaip žengtų suaugęs svečias ir atsigręžiau. Priešais mane stovėjo ta pati jaunoji „japonė“, kaip pats sau vadinau tą mergaitę, kurią jau kelintas mėnuo sutikdavau Himmelštrasėje – visada prasižiojusią, su ant veido užkritusia juodų plaukų sruoga ir tokia išraiškinga mimika, kad lengvai galėjai palaikyti ją artiste iš kabuki scenos. Ką, ji toks pat svečias kaip ir aš? Šita mergaičiukė? Taip apstulbau šitaip pamanęs, kad pamiršau net pasisveikinti. Ji nieko nesakydama linktelėjo, durys atsivėrė, pasirodė Friedlė, kaip ir pirmąkart šyptelėjo išvydusi mudu trepsint ant kilimėlio ir tarė:

– Tai čia tu, Susi? O čia – ponas C. Tai jauniausioji mano sesutė Susi.

Man tikrai buvo dėl ko sutrikti, bet varžėsi ir ji – nors ir buvau jai visiškai tuščia vieta, visgi, atrodo, toji Susi suprato,

kad būtent mane ji kasdien susitinka Himmelštrasėje. Ne į svečius ji ėjo, ji grįžo iš mokyklos ir, kaip visuomet, vėluodama – štai iš kur tasai dusulys, skuba, ir kai ji akimirksniu pradingo namo viršuje, Friedlė nustebo:

– Atrodo, Susi, jūs esat jau ne kartą matęs. O man nesakėt nė žodžio.

– Aš juk nežinojau, kad tai ji. Jūs sakėt, kad jūsų jauniausiajai vos keturiolika.

– Ta pati. Pažiūrėti ji atrodo aštuoniolikos.

– Aš palaikiau ją japone.

– Ji egzotiška. Niekas nesupranta, iš kur tokia mūsų namuose atsirado.

Įžengiau į saloną. Bet dar ilgokai jaučiausi susigėdęs. Galop man pasidarė aišku, kad tų susitikimų Himmelštrasėje aš ilgėdavaus, todėl kasdien tuo pačiu metu ir leisdavaus Himmelštrase į miestą ir taip įsigudrinau, kad niekad nepražiopsodavau jos, atskubančios iš Strassergasės. Iš mokyklos grįžtanti keturiolikmetė! Nieko čia nereiškė nei jos alsavimas, nei jaudulys – ji tiesiog bijodavo gauti pylos už vėlavimą. Žinoma, įspūdį stiprino mano matyti japonų aktoriai, jų aš neįstengiau pamiršti. O dar meilė šaraku medžio raižiniams. Kodėl gi ji taip panėšėjo į artistę viename raižinyje? Tasai nepaaiškinamas jos grožis buvo žavingai svetimas, jos nebuvo ko ir lyginti su Friedle, tikru vieniško išdykumo ir lengvabūdiškumo įsikūnijimu. Taip stipriai šitai jutau, kad nieko apie tai nekalbėjau, nė viena sesučių niekad ir nesužinojo, kad į šiuos namus mane vis labiau ir labiau traukia jaunėlės paslaptis.

Ar daug balsų ji galinti girdėti vienukart – paklausiau Friedlę pilname lankytojų restorane, kai vienu metu iš visų pusių kalbama, šūkaujama, dainuojama. Ji nenorėjo net patikėti, kad šitai įmanoma, kad iškart galima girdėti daugiau nei vieną garsą, nieko nepraleidžiant pro ausis. O juk ten telpa iššyk

du, trys ar net keturi balsai ir tai, ką jie tarpusavy kalbasi, yra užvis įdomiausia. Tie balsai vienas kito nė truputėlio nepaiso, jie tauškia kaip pati Friedlė, tarsi tiksintis laikrodis – nenumaldomai, nesulaikomai, bet kai tuos balsus imi suvokti drauge su kitais, nutinka keisčiausių dalykų, tarytum tam ypatingai sumeistrautam laikrodžiui turėtum *savo* raktą ir girdėtum tarpubalsius, apie kuriuos nenutuokia nė patys balsai.

Prižadėjau jai tai pademonstruoti: iš pradžių bent kelis kartus ji turinti tai patirti mano ausimis, taip sakant, įsijausdama į mano būseną, tada jau netrukus ji ir pati sugebėsianti, ilgainiui tai tapsią įpročiu, be kurio bus tiesiog neįmanoma gyventi.

Kartą, jau vėlią naktį, nusivedžiau ją į kavinę Kobenzlgasėje, kur svečiai rinkdavosi jau užsidarius vyninėms ir nuriedėjus paskutiniam 38-ajam tramvajui. Čia, manding, susiburdavo margesnė publika nei vyninėse – iš pradžių pasirodydavo tie, kuriems linksmybių iki vidurnakčio būdavo negana ir kurie trokšdavo siausti pernakt. Prie jų prisidėdavo ir tie, kurie iki tol patys pilstydavo kitiems, o dabar, dienai pasibaigus, norėdavo pasišnekučiuoti kad ir kitoje, bet ne svetimoje aplinkoje. Pastarieji dabar ir duodavo toną, o vyninių lėbautojai atsidurdavo tarsi fone – čia jie nebuvo nei dauguma, nei kas į juos labai kreipė dėmesį. Juo tamsesnė darėsi naktis, juo labiau jie virsdavo vien stebėtojais, nes vietoj vyninių dainininkų, kuriems pritardami ir patys dainuodami jie linksminosi anksčiau, į avansceną išeidavo tikrieji grincingiečiai, šie buvo ir originalesni, ir keistesni, nei būtum galėjęs tikėtis lankydamasis ir purvinose smuklėse, ir prabangiuose restoranuose. Per vieną valandą čia galėjo nutikti daugiau nei kitur per ištisą vakarą – šalia nuolat besikeičiančių atėjūnų mirgėdavo vis tos pačios čionykštės figūros.

Mudu pasirodėme tikrai vėlų metą, man juk rūpėjo, kad Friedlė išties patirtų visą tų balsų nesutapimą, jų prieštaringumą, kai jie pasiekia kulminaciją. Kavinė buvo sausakimša,

tabako dūmai ir klegesys plaikstėsi apie ausis it kokie draiskalai, niekur nebuvo nė vienos laisvos vietelės, bet išvydus Friedlę, kuri čia atrodė lyg gaivus vėjelio dvelksmas, – ji pati nelyginant katė šoko į patį tirštį, akys žibėjo, – kažkur kažkas susispaudė, pasislinko ir privertė mudu, užuot grumdžiusis, atsisėsti.

– Nieko nesuprantu, – pasakė Friedlė. – Girdžiu viską, bet nieko nesuprantu.

– Girdėti jau irgi šis tas, – atsiliepiau, – netrukus viskas paaiškės, kažkas turi nutikti.

Vyliausi, kad netrukus pasirodys toksai vyras, kurį buvau čia jau keletą kartų pastebėjęs ir įsiminęs, iki šiol šeštadieniais jis ateidavo visuomet, o paskui savaitę teikdavo peno mano mintims. Ilgai laukti neteko – durys atsivėrė ir jose pasirodė laiba aukšta figūra: tamsi paukščio galva su duriančiomis akimis. Šokio žingsniu ši žmogysta nuskriejo iki kavinės vidurio kelią skindamasi alkūnėmis, bet iš tikrųjų visai nesistumdydama, tada sugrįžo atgalios ir, iškėlusi rankas daugmaž iki pečių, ėmė suktis vietoje ir tuo pat metu tarsi užkeikimą kartoti žodžius, kurie veikiau priminė giesmę:

– Aš ieškau sau lygaus! Aš ieškau sau lygaus!

„Sau" skambėjo iškilmingai, tarsi kokio valdovo tariamas „Aš" arba „Mes". Jo rankos bandė ore kaži ką užčiuopti, tai, ko nebuvo, taigi sau lygų. Jis vis tebesisuko vietoje, nė vieno iš šalia esančių neliesdamas ir vis giedodamas:

– Aš ieškau sau lygaus! Aš ieškau sau lygaus! – kupinas nuoskaudos ir ambicijos paukščio balsas.

– Betgi čia Leimeris! – šūktelėjo nustebusi Friedlė. Ji pažinojo jį, užtat kokį pažino dabar! Ji matydavo jį dieną, bet niekuomet nebuvo mačiusi nakties metu, šūkalojančio miniai didingą savo šūkį. Dieną jį būdavo galima sutikti uždaroje Grincingo maudyklėje, baseine, kuris priklausė jam drauge su broliais ir seserimis. Ten jis nurodinėdavo lankytojams persirengimo kabinas arba kiurksodavo kasoje. Kartais, turėda-

mas ūpo, jis mokydavo ir plaukti. Kaprizus rodyti jis galėjo – baseinas buvo mėgstamas ir gausiai lankomas, neretai jis būdavo tiesiog pilnutėlis, lankytojams tekdavo lūkuriuoti, kol atsiras laisvų vietų, mat į Grincingo baseiną žmonės plūsdavo iš visos Vienos. Leimeriai buvo laikomi vienais turtingiausių, jei ne pačiais turtingiausiais Grincingo gyventojais. Už šią gerovę vaikai galėjo dėkoti savo narsuolei motinai, kuri dar praėjusį šimtmetį, būdama jauna ir graži, išdrįso pastoti kelią imperatoriaus karietai ir švystelėti į ją prašymą Pranui Juozapui: Leimerių šeimyna prašė suteikti jai privilegiją vandeniui, kuris buvo būtinas, norint įrengti plaukimo baseiną. Tuo metu kaipsyk buvo tiesiamas aukštikalnių vandentiekis, atplukdęs Vienon tyriausio kalnų vandens, tad toji veikli moteris puikiausiai išnaudojo momentą. Imperatorius privilegiją suteikė, jo prielankumas Grincingui ir Leimeriams suteikė trokštamą palaimą visiems.

Tai žinojo visi, nes visi ik vienam vaikščiojo į jų maudyklę. Tik dienos žmonija nenujautė, kaip šiais respublikos laikais imperatoriaus malonė buvo paveikusi vieną Leimerių šeimos narį. „Aš ieškau sau lygaus!“ – šis monarcho vertas šūkis ir išrėktas, ir parašytas galėjo atrodyti juokingai. Bet jo lūpose, virtęs garsu ir judesiu jis visai neatrodė juokingas, jis intonuodavo jį nakčia ir vis taip pat intensyviai kartodavo.

Leimeris ilgesingai sukinėjosi tarp stalų, nuolat sugrįždamas į menką tarpą viduryje salės, su niekuo nesikalbėjo, niekas jo ir nešnekino, bet šūkauti nieku gyvu nebūtų nustojęs. Niekas iš jo nesišaipė, niekas neketino versti jį liautis kvailiojus. Jo pasirodymas čia nebuvo naujiena ir, nepaisant viso rimtumo, atrodo, niekam nekliudė. Būdamas galybės vandenų šeimininkas ir valdovas, Leimeris buvo gerbiamas asmuo, nors tas jo blaškymasis ir įnešdavo čionai nerimo gaidą. Jam skinantis kelią durų link, imdavo slopti ir šūkis. Ir nors jis išeidavo, jo žodžiai tebeskambėdavo ausyse.

Jam išėjus, šalia sėdėjęs vyno gėrovas pranešė:

– Prancūzas ateis!

Kitas, įsitaisęs kiek paįstrižai, priešais, tuos žodžius nugirdęs, godžiai juos atkartojo. Čia jau buvo kažkas naujo, šito savo palydovei nė aš negalėjau paaiškinti, nesupratau, apie ką gi čia kalbama. Atrodo, ir už kitų stalų buvo laukiam „prancūzo". Nieko nebuvau girdėjęs apie kokį nors Grincingo prancūzą, bet galėjai justi, kad čionykščiai kalba apie jį kaip apie visiškai konkretų žmogų, tarsi tai būtų koks įprastas, kasmet ištinkantis gamtos reiškinys. Tuos kuždulius keliskart nugirdo ir Friedlė: „Prancūzas ateina! Ateina prancūzas!", ir jie pasirodė jai tokie viltingi, kad neištvėrusi pasiteiravo vieną šalia sėdintį gėrovą, neketino jo krutinti, nes būtų tekę gintis:

– Kada gi ateis tasai jūsų prancūzas?

Turint galvoje to žmogėno savijautą, išsamesnio atsakymo ji ir negalėjo tikėtis.

– Dabar, tuojau pat! Netrukus jis ir pasirodys.

Iš tiesų, ilgai laukti neteko, į restoraną įvirto šviesiaplaukis milžinas, pažiūrėti už visus čia esančius mažiausiai galva aukštesnis. Tvirtai į jį įsikibusi, pasirodė ir jauna moteris, o iš paskos plūstelėjo visa gausi jų palyda.

– Prancūzas atėjo! Prancūzas atėjo!

Tai buvo prancūzas, o visa jo svita buvo tikri grincingiečiai. Moteris irgi buvo viena iš Leimerių, išėjusio ieškoti sau lygaus sesuo. Milžinas su visa palyda skynėsi kelią, muistėsi, darydamas minioje sau vietos – buvo tiesiog stebėtina, kad į sausąkimšą patalpą tilpo dar tiek žmonių. Visi jie sutūpė už vieno ilgo stalo, ten sėdėjusieji užleido jiems savo vietas ir susispaudė kitur. Leimerio sesuo ir čia atsidūrė greta prancūzo ir vis taip tvirtai laikėsi į jį įsikibusi, tik dabar aiškiai buvo matyti, kad ji bando jį nuo kažko sulaikyti – nuo kažko, kas dar nenutiko ir suvis neturėjo nutikti. Man buvo paaiškinta, kad ji yra Prancūzijon nutekėjusi milžino žmona, kartą per

metus ji atsilankanti Grincinge ir atsivežanti jį. Jis atseit buvo povandeninio laivo jūreivis, tik niekas gerai nežinojo, ar jis dar ir dabar plaukioja, ar toks buvo paskutiniojo karo metu. Aš tik stebėjausi: kaipgi toksai milžinas tarnauja po vandeniu, kažkodėl įsivaizdavau, kad į tokius laivus ima kaipsyk nedidelio ūgio vyrus.

Jį kalbino visi, jis nesuprato nė žodžio vokiškai, o visi sėdėję greta jo, rodės, niekuo, išskyrus jį, nesidomi. Tarpusavy jie nešnekėjo, šnekino vien jį. Jis be paliovos buvo klausinėjamas kažko, į ką niekaip neįstengė atsakyti, kad jis suprastų, žmonės šaukė vis garsiau, tik tai ničnieko negelbėjo. Jis kaip buvo, taip ir liko bežadis, nieko nesakė ir *savąja* kalba, tokio didelio ir tokio nešnekaus prancūzo aš dar niekad nebuvau sutikęs. Kuo ilgiau jis tylėjo, tuo garsiau buvo rėkiama. Šnekintojai sukilo, grūdosi prie jo ir nuo kitų stalų, žūtbūt stengėsi trukteléti jį už liežuvio. Jam turbūt vertėjaujanti, todėl nė per žingsnį nuo jo nesitraukianti žmona iš pradžių dar krutino lūpas. Bet greitai liovėsi. Tai buvo beviltiška, galbūt ji per menkai mokėjo prancūziškai, bet jei vyro kalba ir būtų kalbėjusi kaip gimtąja, ji vis vien nebūtų spėjusi versti visų tų šūkalojimų ir reikalavimų prabilti chaoso. Ji tik vis stipriau kibo jam į ranką. Neartikuliuotų balsų sąmyšis netruko virsti tikru stūgavimu. Prancūzo adresu iš visų pusių sklido riksmai ir staugsmai. Net ir prie mūsų stalo triukšmas pasidarė toks pat kurtinantis, koks neseniai buvo tik greta prancūzo.

Iš savo vietos gerai jį mačiau, neatitraukiau nuo jo akių. Kaip ir visi kiti, taip ir aš, žiūrėjau tik į jį. Nedaug trūko, kad ir aš būčiau jam ką nors surikęs jo kalba, tik tokios baisios visuotinės erzelynės klegesy vargu ar jis būtų ką išgirdęs. Tik staiga prancūzas kad pašoks, kad sumauros:

– *Je suis Français!**

* Aš esu prancūzas! *(pranc.)*

Viską, kas tik buvo greta jo, dviem galingais rankų mostais jis nubloškė šalin. Tada vienu milžino šuoliu peršoko stalą ir atsidūrė kūnų sumaištyje. Jo stumdomi žmonės griuvinėjo, o jis bliovė kaip bliovęs. Galėjai suprasti tik jo karo šūkį *„Français! Français!“* Kūnų kamuolį jis skrodė su tokia nesuvokiama jėga, kad net turint galvoje jo milžinišką ūgį, tai atrodė neįtikėtina. Kelią į duris jis skynėsi iš paskos vilkdamas visą jo kūną apkibusius žmones. Žmona nuo jo atsiliko ir dabar staipėsi užnugaryje tarp saviškių. Jis paspruko nuo jos jau dėjęs tą pirmąjį šuolį per stalą. Ji spraudėsi pirmyn prie to jam ant kulnų lipančio, priešiško kūnų kamuolio. Bet nebuvo tarp tų, kurie, kabindamiesi į kojas be rankas, kliudė prancūzui išeiti pro duris. Kai jam galop pavyko ištrūkti, vyrui iš paskos ėmė brautis ir ji, bet kas dėjosi gatvėje, aš nebemačiau, o keletas grįžusių atgal tvirtino, kad dabar ji vedasi jį namo. Kaip svainiui, ir jam priklausė baseinas, šito, rodos, niekas neginčijo.

Jam pradingus, kavinėje apie nieką daugiau nebuvo kalbama. Prancūzas, kalbėjo žmonės, pasirodąs čia kasmet. Visi žiną tai iš anksto ir laukią jo, nors kiekvienąkart viskas baigiasi lygiai taip pat. Vieną kitą pašnekinau, klausdamas, kodėl prancūzas taip ūmai pašokęs nuo stalo. Jis visuomet taip darąs, – buvo atsakyta. Daugiau niekas nieko neįstengė pasakyti. Tai, girdi, trunką visuomet neilgai, iš pradžių jis ramutėliausiai sėdįs prie stalo. Ar jis suprantąs, kas jam šaukiama? Ne, vokiškai jis nesuprantąs nė žodelio. Tai kam jis tuomet taip erzinamas? O, tai tik nuotaikai pakelti! Ar jis visuomet kaukiąs tą patį? Taip, visuomet. Visuomet *„Je suis Français!“*, o žmonės bandą jį mėgdžioti. Ko jau ko, o jėgos jis turįs. Tik nereikia su tuo taikstytis.

Klausiau savęs – kiek reikia išgirsti svetimų, visiškai nesuprantamų, be perstogės beriamų žodžių, kad žmogus įsiustų.

Thomo Manno laiškas

TAI BUVO išsamus, rūpestingai apgalvotas, ranka rašytas laiškas iš jo raštų pažįstama kalba. Jame buvo rašoma apie dalykus, kurie turėjo mane stebinti ir džiuginti. Lygiai prieš ketverius metus aš buvau pasiuntęs Thomui Mannui savo romano rankraštį, įrištą į tris didelius, juoda drobe apvilktus tomus, jam tai galėjo pasirodyti tarsi trilogija, prie kurios pridėjau ilgą arogantišką laišką su išdėstytu savo „*Comédie Humaine* bepročiams" planą. Išdidžiau būčiau nė neįstengęs rašyti, o gavėjas jame vargu ar būtų aptikęs bent vieną jo savimeilę glostantį žodelį, jis netgi galėjo savęs klausti, kas gi mane paskatinęs adresatu pasirinkti kaipsyk jį.

„Budenbrokus" Veza mėgo beveik taip pat kaip „Aną Kareniną", o kai jos entuziazmas imdavo plūsti per kraštus, būtent tai mane ir sutūrėdavo nuo tokios knygos. Tačiau aš perskaičiau „Užburtą kalną", čia atmosfera man pasirodė pažįstama iš motinos, dvejus metus praleidusios Arozos miško sanatorijoje, pasakojimų. Šis kūrinys paliko man neišdildomą įspūdį jau vien dėl jame keliamos mirties problemos, ir, nors tuos dalykus aš suvokiau kitaip, jie mane skatino *nuosekliai* diskusijai, prisitaikant prie Thomo Manno reikmių. Tuomet, 1931 metų spalį, aš nepasidrovėjau pirmučiausiai kreiptis į Thomą Manną. Musilio buvau dar neskaitęs, o susilaikyti nuo laiško mane būtų privertę nebent tai, kad jau buvau kiek susipažinęs su Heinricho Manno kūryba ir ji man buvo labiau prie širdies nei jo brolio. Labiausiai stebėtinas dalykas buvo mano pasitikėjimas savimi. Pirmajame laiške aš visiškai negarbsčiau Thomo Manno, o juk būčiau galėjęs pareikšti savo susižavėjimą bent „Užburtu kalnu". Buvau mat įsitikinęs, kad jam pakaksią mesti į mano rankraštį akį, jis neatsispirsiąs ir būsiąs priverstas skaityti iki galo – *toksai* žvilgsnis šitokiam pesimistui, koks, mano manymu, buvo Thomas

Mannas, esąs tiesiog neišvengiamas. Bet milžiniškas mano paketas net neskaitytas grįžo atgal su mandagiu laišku, kuriame gavėjas atsiprašė dėl jėgų stygiaus. Smūgis man buvo labai skaudus. Jeigu jau jis neskaitė, kas dar būtų galėjęs įveikti tokią niūrią knygą? Aš beveik tikėjausi jo susižavėjimo, ne vien palankaus pritarimo. Šiai knygai tartas – su įsitikinimu, ne vien iš draugiško paslaugumo – jo žodis būtų praskynęs kelią mano kūriniui. Nemačiau tam jokių kliūčių, galbūt dėl to taip pretenzingai jam ir rašiau. Jo atkirtis ir buvo atsakymas į tą pretenziją ir, ko gero, teisingas, nes knyga liko neskaityta. Tas rankraštis pas mane taip ir pragulėjo ketverius metus. Nesunku įsivaizduoti, ką tai reiškė mano viešajam gyvenimui. Bet dar didesnis smūgis buvo suduotas mano puikybei. Jo atsakymą išgyvenau kaip knygos įžeidimą ir nutariau nieko daugiau jos labui nedaryti. Tik pamažiukais, skaitymų dėka įgijęs keletą draugų, buvau įšnekėtas pabandyti laimę pas vieną ar kitą leidėją. Visi bandymai, kaip ir tikėjausi po Thomo Manno kirčio, buvo nesėkmingi.

O dabar, 1935 metų spalį, knygą jau laikiau rankose ir buvau tvirtai nusprendęs pasiųsti ją Thomui Mannui. Jo padaryta žaizda manyje tebežiojėjo. Jis buvo vienintelis, galintis ją užgydyti, tam reikėjo tik *perskaityti* „Apakimą" ir suvokti, kad jis kadaise buvo neteisus atstūmęs tai, kas buvo verta *jo* dėmesio. Šįkart mano laiškas nebebuvo toksai begėdiškas, aš jam tik papasakojau, kas buvo man nutikę ir jau vien tuo netiesiogiai apkaltinau jį. Thomas Mannas atrašė man ilgą laišką. Charakterio savybės ir sąžiningumas paskatinę jį ištaisyti aną „neteisybę". Po visko, kas buvo atsitikę anksčiau, gavęs tokį jo laišką, pasijutau laimingas.

Tuo pat metu, kaip kažkas nepaprasto *„Neue Freie Presse"* pasirodė pirmoji recenzija apie mano romaną. Buvau ten be saiko išliaupsintas, bet mane šlovino toks rašytojas, kurio aš rimtai nevertinau, jo ir nebuvo įmanoma vertinti rimtai. Vis

dėlto recenzija padarė savo, nes kai tą pačią (o gal jau kitą?) dieną jai pasirodžius aš užsukau į *„Herrenhofą“*, prie manęs priėjo Musilis, taip širdingai nusiteikęs, kokio aš jo dar niekad nebuvau matęs. Padavė man ranką ir ne tik šypsojo – jis spindėjo. Tai krito į akis vien dėl to, kad aš buvau įsitikinęs, jog viešumoje šito rodyti jis niekad sau neleistų. Priėjęs tarė:

– Sveikinu jus su didžiule sėkme! – jis, girdi, perskaitęs tik pirmąją romano dalį, bet jei ten ir toliau viskas taip gerai, tai šitos sėkmės aš esu *nusipelnęs*. Iš jo lūpų išsprūdęs žodis „nusipelnęs“ mane apsvaigino. Jis pasakė dar kažką perdėm teigiamo, ko nenorėčiau kartoti, nes romano likimui besiklostant toliau, vėlesnis jo vertinimas gal būtų buvęs santūresnis. Bet dabar nuo tų žodžių beveik netekau proto. Ūmai pajutau, kaip visąlaik troškau išgirsti jo nuosprendį, veikiausiai ne mažiau kaip Sonne’s ištarmę. Buvau apsvaigęs ir sutrikęs, turėjau būti *labai* sutrikęs, kaipgi antraip būčiau galėjęs padaryti tokią taktinę klaidą?

Išklausęs Musilį iki galo, iškart pareiškiau:

– Ar galit įsivaizduot, aš gavau ilgiausią Thomo Manno laišką!

Jis pasikeitė žaibiškai, tarsi būtų akimirksniu sulindęs į savo vidų, jo veidas papilkšvėjo, iš Musilio liko tik kiautas.

– Mat kaip! – tepasakė jis ir ištiesė man ranką taip, kad galėčiau pasiekti tik pirštų galus, o tada atžariai nusisuko. Toks buvo jo atsisveikinimas su manimi.

Atsisveikinta buvo visiems laikams. Musilis mokėjo išlaikyti atstumą, buvo čia išties įgudęs – ką jau kartą atstumdavo, tas ir likdavo atstumtas. Kai susitikdavome žmonėse, o šitaip per dvejus metus kartais nutikdavo, jis nepratardavo man nė žodžio, betgi būdavo mandagus. Tik į jokius pašnekesius su manimi jau nebesileisdavo. Kai kokioje draugijoje būdavo paminimas mano vardas, jis tylėdavo, tarsi nežinotų, apie ką čia tokį kalbama ir nepageidautų jokių paaiškinimų.

Kas gi nutiko? Ką aš tokio baisaus padariau? Kas čia buvo neatleistino, tokio, už ką jis man jau niekad nebegalėtų dovanoti? Thomo Manno vardą aš paminėjau tą pačią akimirką, kai jis, Musilis, pripažino mane. Apie Thomo Manno laišką, ilgą jo laišką, aš prasižiojau iškart po to, kai jis, Musilis, mane palaimino ir tą palaiminimą pagrindė. Jis, aišku, susivokė, kad romanas buvo pasiųstas Thomui Mannui su panašiu kaip ir jam, pagarbos kupinu įrašu. Priešistorės jis nežinojo, kaip nežinojo ir to, kad anoji mano siunta buvo iškeliavusi prieš ketverius metus. Bet netgi jei jis ir būtų visa tai žinojęs, net jeigu būtų patyręs menkiausias tos senos istorijos smulkmenas, mano elgesį jis vis vien būtų įvertinęs kaip didį nusižengimą. Musilio savigarbos jausmas buvo toks išgrynintas, kad su tokiu aš niekad daugiau nesusidūriau ir, negali būti jokių dvejonių, jog apsvaigęs ir sutrikęs, žengiau pernelyg arti jo linkui. Tad buvo suprantama, kad už tai jis pasmerkė mane atgailai. Šita atgaila buvo man be galo skaudi, tiesą sakant, aš niekad nepasijutau įžeistas, kad jis nusisuko nuo manęs pačią pakiliausią, drauge su juo patirtą akimirką. Bet būtent todėl, kad skyrė *jis*, aš tą atgailą pripažinau. Suvokiau, kaip skaudžiai užgavau jį sutrikęs ir tam sutrikimui sutapus su netikėtu pripažinimu; dėl viso to aš jutau gėdą.

Juk jam turėjo atrodyti, kad Thomą Manną aš vertinu labiau. O jis nenorėjo atsidurti žemiau to, kuris visu kuo buvo tikra jo priešingybė. Jis norėjo, kad jam reiškiama pagarba būtų grįsta dvasingumu, antraip negalėjo jos priimti. Aiškus kitų pasirinkimas tarp jo ir Thomo Manno Musiliui visados buvo svarbus. Jei vietoje manęs tuomet būtų pasimaišiusi tokia persona kaip Stefanas Zweigas, vertinamas vien už aktyvumą, klausimas dėl panašaus apsisprendimo niekad nebūtų iškilęs. Juk Musiliui buvo gerai žinoma, kad Thomas Mannas yra jo paties pripažinimo *matas*, turintis santykį su jo paties matu, o tai jį labiausiai ir erzino. Jis tuo pat metu savaip šituo

rūpinosi (aš apie tai ničnieko nenujaučiau), bet suvokdamas viską taip, tarsi jis reikštų *daugiau*, jusdamas, kad turi teisę *atsiplėšti* dalį Mannui skiriamos šlovės. Visi Musilio laiškai Thomui Mannui, kuriuose jis siūlo pagalbą, skamba kaip *iššūkis*. Visai kas kita, kai jį garbinantis jaunikaitis tą pačią akimirką, kai jis pripažįsta ir palaimina jo kūrybą, ištaria kaip tik tą vardą, kurį jis jaučiasi turįs teisę eliminuoti ir kurį jis – kol kas bergždžiai – vejasi. Tad ar nuostabu, kad visos ankstesnės to jaunikaičio liaupsės pasidaro įtartinos ir abejotinos? Dvasios srityje tai prilygsta didybės įžeidimui ir nusipelno bausmės – tremties.

Musilio nusigręžimą išgyvenau labai skaudžiai. Jau tuomet, „*Herrenhofe*", kai jis kūniškai nusisuko nuo manęs, pajutau, kad įvyko kažkas nebepataisomo.

Dabar aš jau neįstengiau atsakyti į Thomo Manno laišką. Kai Musiliui paminėjau jo vardą, pasijutau tarsi suparalyžiuotas. Keletą dienų negalėjau to laiško net paimti į rankas. Tai truko taip ilgai, kad galop į laišką pasidarė tiesiog neįmanoma atsakyti. Tuomet aš vėl jį susiradau ir perskaičiau su dar didesniu džiaugsmu. Kol nereagavau į jį, tasai džiaugsmas išliko gyvas ir šviežias. Kasdien jaučiausi taip, tarsi tą laišką būčiau gavęs ką tik. Galimas daiktas, kad ketverius metus veltui laukęs atsako, dabar jau aš norėjau priversti kiek luktelėti, bet čia jau nūdienos spėlionė. Apie laišką žinoję draugai klausė manęs, ką aš jam atsakęs ir viskas, ką galėdavau pasakyti, buvo: „Dar neparašiau jam, dar ne". Po kelių mėnesių klausimai pasikeitė: „Kaip jūs tai paaiškinsit? Kuo pasiteisinsit neatsakęs į tokį laišką?" Ir į tokius klausinėjimus aš nežinojau ką atsakyti.

1936 metų balandį, praslinkus daugiau nei *penkiems* mėnesiams, iš laikraščių aš patyriau, kad Thomas Mannas atvyksta į Vieną su paskaita apie Freudą. Tai man pasirodė paskutinė proga užpildyti šią spragą. Parašiau jam patį egzaltuočiausią

laišką savo gyvenime, kaipgi kitaip būčiau galėjęs išpirkti savo nuodėmę. Skaitant tą laišką šiandien, man būtų truputėlį gėda. Nes dabar jau žinau tokį vieno kūrėjo veikalą, kuris man reiškia daugiau už Manną: du pirmuosius „Žmogaus be savybių“ tomus. Thomui Mannui buvau dėkingas iš širdies, nes dabar *ši* žaizda užsivėrė. Jo laiške buvo rašomi tokie dalykai, nuo kurių mane užplūsdavo pasididžiavimas. Iš esmės, kad ir neprisipažindamas sau, po ketverių metų aš padariau tą pat, ką ir Thomas Mannas: aš užpildžiau spragą. Jis perskaitė „Apakimą“ ir pareiškė apie jį savo nuomonę, o mano pirmąjį pretenzijos kupiną laišką nūnai sekė kitas, sklidinas nuolankios pagarbos, kurios anksčiau buvau pašykštėjęs.

Manau, kad jis tuo apsidžiaugė. Bet ratas dar neužsidarė. Savo laiške prasitariau, kaip aš, girdi, džiaugčiausi susitikęs su juo jo viešnagės Vienoje metu. Pietums jį buvo pasikvietę Benediktai. Prie stalo jis teiravęsis ir apie mane. Sakė, kad mielai pasimatytų. Ten buvęs Brochas paaiškino jam, kad aš gyvenąs visai netoliese ir pasišovė eiti manęs atsivesti. Atėjęs, deja, manęs neradęs, buvau ką tik išėjęs į „*Museum*“ kavinę pas Sonne. Taip jau nutiko, kad girdėjau Thomą Manną skaitant paskaitą, bet asmeniškai su juo taip niekad ir nesusipažinau.

Ras Kassa. Šūkavimai

GAUSI indų draugija vėlų vakarą renkasi vienoje Kobenzlgasės vyninėje. Prie įėjimo sustoja penki ar šeši prabangūs limuzinai, pro jų duris lenda žmonės, restoraną okupuoja gal trisdešimties asmenų kompanija, visi indai, jie ieško vietos pabūti čia tarp savųjų, kiti svečiai paslaugiai užleidžia jiems vietas ir kraustosi į kitą salę. Indų vyrai visai dar jauni, elegantiškais europietiškais kostiumais, ant pirštų blykčioja brangakmeniais nusagstyti žiedai, begal dailios moterys susisupusios į

sarius, visi tamsiagymiai – ir vyrai, ir moterys, nė vieno baltojo. Kol jie juokdamiesi ir šūkčiodami – tik, aišku, angliškai, vokiškai nė vienas jų nemoka – dairosi vietų pasienyje, įspūdis tikrai nepakartojamas ir ne kasdienis.

Visiems įsitaisius, iš kitų patalpų ima rinktis vyninės muzikantai – jie ruošiasi svečiams dainuoti. Bet indų vyresnysis ryžtingai atkiša delnus: muzika jie puikiausiai pasirūpinsią patys. Iš kažkurio kampo pasigirsta svirpimas – neįprastas, duslus, trumpam nutyla, tada indai uždainuoja, čionykščiams jų dainavimas panašus į pakasynų giesmę, o dar čia, prie jauno vyno stiklo, tai, atrodytų, visai nedera, bet niekas nieko nesako. Tačiau kai kam parūpsta sužinot, – daina kaipsyk baigėsi, – kas čia buvo, tada vyresnysis, maloniai šypsodamas, tarsi prašydamas būti suprastas, paaiškina:

– An indian low-song*.

Niekas nesupranta. Kas tai – *low-song*? Indams vėl ėmus muzikuoti, ore jau tvyro kažkokia įtampa, tarpduryje kyšo daugybė smalsių galvų, žmonės spraudžiasi vidun ir iš gatvės. Bet salėje, kur sėdi indai, svetimo dar nėra nė vieno. *Low-song*? *Low-song*? Tuomet kažkas, galbūt net aš, įmena mįslę: *law-song*, tai *love song*, indų meilės giesmė. Aplink nusivylimas:

– Ei, girdėjai? Čia jų meilės giesmė! Ir dėl tokio svirpimo turi tylėt mūsų muzikantai? Tai mat kokios tos jų meilės giesmės!

Indai viliasi sulaukti plojimų. Vietoj jų pajunta priešystę, pasigirsta šūkavimai ir girtų dainų nuotrupos, svečiai pasijunta užspeisti į kampą ir užgauti. Tada jie kiek lukteli – galbūt čia buvo ne ta daina, kuria jie galėtų geriausiai pasitaisyti. Jie bando traukti kitą giesmę, tik jų dainininkas toli nenusivaro, nepratusiai ausiai ši nuskamba kaip ir pirmoji. Dabar gatvės publika jau vienoje salėje su indais. Lauke su aiškiu

* Indų meilės giesmė *(angl.)*.

priešiškumu apžiūrinėjami jų didžiuliai automobiliai. Indų vyresnysis vis dar šypsosi, bet aiškiai matyti, kaip jam nejauku matant besispiečiančius žmones. Indės, tiesa, dar sėdi, bet jau gūžiasi, nebespindi, įsiveržėlių balsai darosi vis garsesni ir šiurkštesni, vis dėlto kažkoks indas dar svirpia. Niekas nekreipia į jį dėmesio, tik štai kažkas salės viduryje su neapykanta užriaumoja:

– *Ras Kassa*!

Tai abisinų karo vado vardas, jis vienas tebesigrumia su italais. Mussolini'o užpulta Abisinija tik ginasi nuo iš lėktuvų svaidomų bombų. Ras Kassos portretą išvysi kiekviename laikraštyje. Žmonės negali atsigėrėti jo narsa. Jis tamsiaodis. Vieniečių akimis žiūrint, išskyrus odos spalvą, su indais niekas daugiau jo nesieja, bet kartą šūktelėtas – *Ras Kassa*! – skamba tarsi kovos šūkis. Nepaisant Vienos tarimo, jį supranta ir indai, bet, deja, sutinka jį kaip grasinimą. Svirpimą ir dainą gožia vis didėjantis triukšmas. Indai keliasi, ir iš pradžių neskubėdami, paskui jau nebesidairydami spraudžiasi durų linkui. Jų niekas nelaiko, išeiti netrukdo. Dar keli šūksniai – *Ras Kassa*! – suburia žmones gatvėje prie prašmatniųjų mašinų. Nuostabą šia ištaiga keičia pasibjaurėjimas. Priešystė dar slapta, neatvira, bet iki to visai nedaug tetrūksta. Tikroji neapykantos išraiška yra *Ras Kassa*!, bet karvedžio vardas jau virtęs keiksmu, vardas, paskutinysis, iš kurio to karo metu Abisinijoje dar buvo kažko tikimasi. Juk buvo viliamasi, kad visų simpatijos atsidurs silpnesniųjų, užpultųjų, stojusių beviltiškon savigynos kovon, pusėje. *Ras Kassa*! *Ras Kassa*! Indai pradingsta automobiliuose. Viskas, kas tamsaus gymio, dabar miniai tampa *Ras Kassa*. Indai nuvažiuoja.

Naktį išėjau į sodą, už namo besileidžiantį šlaitu žemyn. Vasaros pradžios tamsa mirguliavo mažais žiburiukais, visur buvo pilna jonvabalių – bandžiau juos sugauti žvilgsniu, bet

neįstengiau, tokia galybė jų čia žibėjo. Galybė, tarsi nutarusi naktį paversti diena, pasiųsta čionai paslaptingos jėgos. Kol jų buvo mažiau, viliojanti jų šviesa mane kerėjo, bet kai labai greitai ėmė šviesti tūkstančiai, ji pasidarė įkyri. Buvo ramiau, kad jie švietė žemai, kad pakilti aukščiau negalėjo ir toji šviesa neplito.

Tolybėje iš visų pusių sklido šūkavimai – nei pernelyg arti, nei trikdantys ramybę. Jie tarsi kaupėsi kvartalo slėnyje – girtuoklių riksmai iš vyninių, jų staugiamos dainos – toksai čirpimas tarp juoko ir ašarų, į vilkų staugimą tai nebuvo panašu. Čia buvo paties žmogaus užsiauginto gyvulio balsas, noriai prijunkstančio gyvulio, kuriam patiko sėdėti ir jausmingai gėrėtis savimi, o balse buvo girdėti veikiau palaimos troškimas nei grasa. Net visiškai neapdovanotas klausa žmogus buvo verčiamas nerti į šitą jauno vyno šulinį ir, tapęs dalele vyno žvėries, kaukti drauge su visais.

Kiekvieną naktį girdėdavau tokį kaukimą išėjęs į mūsų sodą Himmelštrasėje. Pateisinau jį, tardamas sau, kad gyventi čia bus įmanoma tol, kol įsileisiu tą kaukimą į save. Tam tikra prasme gavau nusivilti, bet nusivylimas nepatvirtino pojūčio, kad nesu jam svetimas, juk pats iš išeidavau jo klausytis.

Tai buvo visiškai įtikėtinas atvejis to reiškinio, kurį vėliau pavadinau kietąja mase. Kai nusileisdavau į slėnį ir su draugais susėsdavome kokioje vyninėje po atviru dangumi, mes savaip irgi dalyvaudavome tame reiškinyje. Nešūkavome, nestūgavome, užtat gėrėme ir gyrėmės. Prie kitų stalų gyrėsi kiti. Viskas buvo girdėti ir viskas buvo pakenčiama. Atrodė tai keista ir galėjo atrodyti gėdinga, bet juk ir tau pačiam niekas nedraudė lygiai taip pat nevaržomai elgtis. Viskas čia ėjo tik garsyn, bet niekas nieko vienas iš kito neatiminėjo, dėl nieko čia nebuvo rungiamasi ir, nepaisant sukilusių geidulių, atrodė, kad niekas niekam čia nieko nepavydi. Nepaliaujamas gėriojimas atrodė tarsi daugėjimo stebuklas, nes

kol buvo geriama, dingdavo visos kliūtys, draudimai, sumenkdavo visi priešai.

Sėdėdamas vyninėje su Wotruba, aš kaskart išgirsdavau, kokius milžiniškus luitus jis rengiasi tašyti! Bet jis pats pakentė netgi tai, kad prie mūsų prisėdęs jaunas architektas akimoju sutverdavo ištisus miestus. Nors tai retai baigdavosi gerai, Wotruba vyninėje netgi nepykdavo pašiepiamas naudojantis Kokoschkos vardu. Tai buvo įžymiausias vardas, kuriuo galėjo didžiuotis Vienos tapytojai ir skulptoriai, ir nors tuo metu Kokoschka gyveno Prahoje ir apie Vieną nieko nenorėjo girdėti, kiekvienas, troškęs šlovės, puikavosi jo pavyzdžiu – Kokoschka buvo laikomas siekiamybe. Tad bičiuliai, norėdami kiek prigesinti pernelyg besipuikuojantį ir įsismarkavusį Wotrubą, staiga sušnekdavo apie Kokoschką, ir nors Fritzas su juo neturėjo nieko bendro – jis buvo priešingas polius viskam, kas pastaruoju metu Austrijoje buvo kildinama iš baroko – dėl savo svorio tasai vardas trenkdavo jam per galvą it vėzdas. Susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, aš pastebėdavau jo būseną, tarsi jį staiga būtų sukausčiusi baimė, jog jis niekad nepasieks tiek, o tai buvo visai ne jo būdui, ir tuomet aš gėdindavau jį, sakydamas, kad Kokoschkos nesą ko pervertinti, vėlesnių jo darbų Wotruba, beje, nė kiek nevertino. Tik prie jauno vyno, kai jis imdavo liežuviu tašyti tuos milžiniškus luitus ir kalbėti, kad Michelangelo ketinęs nutašyti ištisus kalnus šalia Kararos, matomus iš jūrų tolybėn plaukiančių laivų, gabenančių marmurą popiežiaus antkapiui, ir pasijusdavo užgautas, kad Michelangelo to nepadarė, kai Wotrubos žodžiai nuskambėdavo taip, tarsi jis rengtųsi tęsti tą darbą, juk iš tikrųjų tai buvo jo paties luitai, staiga atsidūrę po Michelangelo akmenimis, štai tuomet, jei tik pasitaikydavo koksai šelmis, nuskambėdavo Kokoschkos vardas, tik jis atrodydavo tarsi viščiuko cypsėjimas, o Wotruba šalia stūksojo it galingas kalnas.

Tuomet jam viskas netrukdavo daugintis ir didėti tiesiogine prasme – tiesiog matei, kaip auga akmenys. Bet niekad negirdėjau jo dainuojant, taigi ir stūgaujant, daugių daugiausiai jis urgzdavo, bet tik kai būdavo įpykęs ir į vynines neidavo.

Kai naktį vienas išeidavau į sodą, išgirdus tą staugimą, man darydavos gėda, kad gyvenu tokioje kaimynystėje, o ir todėl, kad iš sodo neinu tol, kol iki soties tų šūkavimų neprisiklausau ir pamirštu gėdą, o kartais net klausiu savęs, ar ten, apačioje, galėtų sėdėti tokie kaip Wotruba – nestūgaujantys, bet iš visuotinio noro daugintis besikaupiantys kažkokiam ypatingam, legitiminiam siekiui. Į šį klausimą niekad sau taip ir neatsakiau. Niekad nebūčiau išdrįsęs suabejoti tikėjimo savo draugu pastovumu, bet jau vien tai, kad toksai klausimas kildavo, prislopindavo neva viršum visų kauksmų pakilusio klausytojo, taigi, mano paties, didybę.

Į vynines – kartkarčiais, nedažnai – traukdavau su draugais, o ypač su iš užsienio atvykusiais svečiais. Nelengva būdavo išsisukti neaplankius drauge su jais šito Grincingo pasididžiavimo. Svetimų akių dėka vyninės atsiverdavo ir man. Ten, kur išties viskas atrodė kaip tikrame kaime, kur galėjai atsipalaidavęs pasėdiniuoti sode tarp ne itin gausių lankytojų, daugel kas panėšėjo į senųjų olandų meistrų paveikslus, priminė Ostade* ir Tenier**. Šitoks suvokimas mano dygėjimąsi kaukimu nuspalvindavo kiek minkštesnėmis spalvomis. Tokių prisiminimų dėka aš galop ėmiau suvokti, kas mane toje netikusioje pramogoje išties erzina. Vis dar neįstengiau atsižavėti Brueghelіu – mylėjau ir visuomet mylėsiu viską, kame esama jo turtingumo ir užmojo. Tų milžiniškų jo paveikslų suskirstymas į nedideles, išbaigtas sceneles, o tuo kaipsyk

* Adrian van Ostade (1610–1685) – žanrinės olandų tapybos meistras, ypač mėgęs kaimo gyvenimo scenas.

** David Tenier (1610–1690) – flamandų tapytojas, tapęs kaimo buities vaizdus.

ir pasižymėjo žanrinė olandų tapyba, man rodės nepakenčiamas, maniau, kad tai ir nerimta, ir tolima, ir kai tik būdavo prieinama iki tokių scenų kaip jau su minėtais indais, pabandžiusiais lokalinėje aplinkoje puikuotis savo meilės giesmėmis ir kaipmat susilaukusiais priešystės, toksai lokalumas man staiga pasirodė tarsi pats pasaulis, tarsi Brueghelis.

38-asis tramvajus

TAS maršrutas buvo neilgas, kai aš važiuodavau juo nuo vieno galo iki kito, kelionė netrukdavo nė pusvalandžio. Būtų galėjus tęstis ir ilgiau, maršrutas buvo įdomus, man nieko nebūdavo mieliau, kaip ankstyvą popietę Grincingo žiede įsitaisyti vagone – kai susirengdavau miestan, tramvajus būdavo dar beveik tuščias. Patogiai atsisėdęs, atsiversdavau knygą, pasirinkęs kurią iš daugybės pasiimtų. Mano partitūra būdavo bėgių cypimas. Kad ir kaip greitai įnikdavau į tekstą, knyga pasiglemždavo ne visą mane, kiekvienoje stotelėje suklusdavau ir nužvelgdavau bet kurį priešais mane įsitaisiusį keleivį. Distancija buvo kaipsyk patogi stebėti žmogų. Iš pradžių jie pritūpdavo nedrąsiai, stengdamiesi nesiliesti vienas prie kito. Ir po kiekvieno sustojimo tarpeliai tarp jų vis mažėdavo. Tie, kurie sėdėjo vienoje eilėje su manimi, į stebėjimo akiratį nepakliūdavo. Sėdinčius toliau užstodavo kaimynai, juos galėdavau stebėti tik iš tolo – pamatyti įlipančius ar jau kylančius išlipti. Bet pakakdavo ir tų, kurie atsisėsdavo priešais, o kadangi čia viskas vyko be skubos, juos nesunkiai galėdavai ir įsidėmėti – jie sekdavo vienas paskui kitą, tarsi gerai apgalvoję, kada pasirodyti.

Pirmajame sustojime, Kaasgrabene, lipdavo Zemlinskis, jį pažinojau kaip dirigentą, bet ne kaip kompozitorių – išvysdavau juodą, paukštišką galvą su trikampe atsikišusia nosimi, po

kuria nebuvo jokio smakro. Jį matydavau itin dažnai, o manęs jis nepastebėdavo, išties būdavo paskendęs savo mintyse, galbūt garsiamintėse, o aš tik dėjausi skaitąs. Pažvelgęs į jį, visuomet imdavau akimis ieškoti jo smakro. Į tokią paiešką įnikdavau vos jam pasirodžius vagono tarpdury net stiebdamasis per kitų galvas. Ar turi jį šįkart, ar ne, gal jau surado pagaliau? Smakro jis neturėdavo niekad, bet ir be jo gyveno labai aktyviai. Zemlinskis man tarsi pavadavo žmogų, kurio mano laikų Vienoje nebuvo: Schönbergą. Vos dviem metais jaunesnis už Zemlinskį, Schönbergas buvo pastarojo mokinys ir vėliau jam dėkojo žemai lenkdamasis, nes pagarba buvo jo prigimties ašis, atėjus laikui, tokia pačia pagarba jam atsidėkojo ir jo auklėtiniai Bergas ir Webernas. Kaip, būdamas toks neturtėlis, Schönbergas būtų galėjęs gyventi Vienoje! Ilgus metus jis instrumentavo operetes, šitaip, kad ir grieždamas dantimis, prisidėdamas prie paties pigiausio Vienos spindesio, jis, grąžinęs šiam miestui pasaulinę didžiosios muzikos šlovę. Berlyne jam buvo oficialiai leista dėstyti kompoziciją. Išvarytas iš ten kaipo žydas, jis emigravo į Ameriką. Žvelgdamas į Zemlinskį, aš kaskart pagalvodavau apie Schönbergą, kuris dvidešimt dvejus metus išgyveno susituokęs su Zemlinskio seserimi. Žiūrėdamas į jį, visuomet varžydavausi, juste jusdavau, kokia susikaupusi šita mažutė galva, paženklinta perdėm dvasinio vyksmo – Zemlinskis atrodė griežtas, kone šykštus, nė iš tolo neturįs to dirigentiško pasipūtimo, nors, ką besakytum, buvo tikras dirigentas. Neišmatuojama buvo toji pagarba, kurią Schönbergui juto jaunesni, muziką rimtai vertinantys žmonės, tai galėjo būti sietina ir su tuo, kad apie Zemlinskio muziką niekad nebūdavo kalbama, žvelgdamas į jį, aš nė nenutuokiau, kad tokia suvis egzistuoja. Bet juk žinojau, kad Albanas Bergas Zemlinskiui yra paskyręs „Lyrinę siuitą". Bergas buvo jau miręs, Schönbergo nebebuvo Vienoje, o Zemlinskiui įlipus Kaasgrabene, aš visuomet pajusdavau jaudulį.

Ši kelionė galėjo prasidėti ir visai kitaip, pasitaikydavo, kad Kaasgrabene įlipdavo Emmy Wellesz, kompozitoriaus Egono Welleszo žmona. Jis buvo nusipelnęs tyrinėdamas Bizantijos muziką, ir Oksfordo universiteto už tai apdovanotas. Veikiausiai apie jį būdavo pašnekama ir kaip apie kompozitorių, tik ne taip, kaip jis pats būtų to troškęs. Atrodydavo, tarsi jo kolegos širstų, kad Welleszas nusipelnė kitoje srityje. Jo žmona buvo meno istorikė, prieš susipažindamas su ja vienoje draugijoje, kurį laiką stebėdavau ją tramvajuje. Jos žvilgsnis man rodėsi protingas, gal tik kiek per graudus, tarsi skvarbią savo prigimtį ji būtų paaukojusi švelnumui. Išsišnekėjęs su ja, patyriau, iš kur tasai švelnumas ir graudulys randasi. Ji žavėjosi Hofmannsthaliu, kurį pažinojo, ir kalbant apie tai, kaip jaunystėje, vieno pasivaikščiojimo metu, jis apsireiškęs jai kaip nežemiška vizija, jos kritiški, mąslūs bruožai nuskaidrėdavo, balsas iš jaudulio imdavo virpėti, ji nurydavo ašarą. Kalbėjo apie tai, tarsi būtų susitikusi su Shakespeare'u. Man tai pasirodė juokinga ir nuo to laiko buvo sunku ją rimtai vertinti. Tik daug vėliau aš suvokiau, kaip giliai ji buvo įsiklausiusi į ano šimtmečio germanistiką, o kai išgirdau apie šimto aštuoniasdešimt aštuonių tomų tokios bibliotekos leidybą, ėmiau savo trumparegystės gėdintis. Galėdamas išspausti tokią ašarą ir pasinerti į jos švelnumą, dabar aš daug atiduočiau.

Netoli Vėrtheimšteino parko, ten, kur 38-ojo tramvajaus linija atsišakoja į Zyveringą, kartais dar įlipdavo jaunas tapytojas, gyvenęs netolimoje Hartäckerštrasėje. Kartą apsilankiau jo ateljė, kur jis rodė savo paveikslus. Jis buvo tamsiaplaukės, kerinčios būtybės šeimininkas; būtybė atrodė taip pat viliojamai kaip ankstyvoji indų jakšini, bet su indais nieko bendro neturėjo, vadinosi Hildė ir visai teisėtai kildino save pagal vardą. Ji buvo atsidavusi jam kaip vergė, kuri maldaujančiais žvilgsniais dairosi išvaduotojo, bet vos tokiam pamojus – ją išvydęs retas būtų nepanorėjęs ją vaduoti – savanoriš-

kai pasirenka pono botagą, ne, iš šitos vergijos ji niekuomet nesutiktų būti vaduojama. Nuo tokios priespaudos ji kentė, bet kentė mėgaudamasi kančia. Man pasakojo apie šitą keistą ryšį, bet užvis daugiau išgirsdavau apie pačios merginos grožį ir galbūt todėl, net nematęs ano tapytojo drobių, aš sutikau apsilankyti jo dirbtuvėje.

Jis dievino kubizmą, juste jutai Braque'o įtaką. Paveikslus rodė truputėlį ritualizuotai. Neskubiai, oficialiais, vienodais intervalais, nė nesistengdamas laimėti žiūrovų simpatijų įtaigavimu. Paveikslai buvo tiesiog užkeliami ant molberto, to turėjo pakakti laukiant atitinkamos reakcijos.

Tame pačiame name, tik vienu aukštu aukščiau, gyvenęs poetas su savo drauguže irgi dalyvavo apžiūroje. Į akis man krito jo nuolat grimasas išdarinėjantis veidas ir labai ilgos rankos. Įsitaisęs per pagarbų atstumą nuo molberto, tas žmogus man kažkuo imponavo. Niekuo ypatingu neišsiskirianti, bet savaip jam irgi atsidavusi jo draugužė, bluki šviesiaplaukė, ant molberto pasirodžius naujam kūriniui irgi maivėsi, kad ir droviau nei jis. Nuo jo sklindąs salsvokas pasitenkinimas savimi šioje situacijoje man pasirodė nemalonus, jame galėjai įžvelgti gerai slepiamą piktdžiugą ir tokį pat neva širdingumą, atsirandantį iškart pasirodžius naujam paveikslui, tarsi jiedu stovėtų švento Morkaus aikštėje Florencijoje, priešais Fra Angelico* drobę. Mane taip patraukė ši nuolat besikartojanti jų reakcija, kad ėmiau daugiau žiūrėti į poetą nei į šeimininko paveikslus, ir čia buvau, aišku, neteisus. Matyt, kaip tik šito tasai poetas ir siekė – jo pasirodymas ir vaidyba pasidarė bene didžiausia šios nedidelės draugijos pramoga. Svarbus laimėjimas žavingosios vergės akivaizdoje, kuri nė nebandė slėpti, kad yra išnaudojama.

* Angelico Fra (tikr. Guido di Pietro; apie 1400–1465) – ankstyvojo Renesanso Florencijos mokyklos italų tapytojas.

Su išdidžia savikliova, tarsi sėdėtų balne, poetas iš aukšto šypsojosi, tarsi savo galia niekad neabejojantis riteris, kuriam mirtis ir šėtonas seni ir kiek pabodę pažįstami, su kuriais jis elgiasi kaip lygus su lygiais. Bet surakintos vergės jis nematė, negirdėjo jos visai šalia žvanginamų grandinių, manau, kad jis nematė ir rodomų paveikslų, tokia akimirksniu nušvintanti ir nenuoširdi atrodė jo šypsena, tarsi atsakymas į vergės pasirodymą. Kai viskas baigėsi, jis kuo širdingiausiai padėkojo už nepakartojamus įspūdžius. Ir neužsibuvo nė akimirkos – vergė veltui šypsojo, jis išėjo su savo drauguže, ir aš tik dabar sužinojau jo pavardę, kuri man pasirodė truputėlį juokinga, nors tokiai elgsenai ir tiko: jis vadinosi Dodereris*.

(Sutikau jį po dvidešimties metų labai pasikeitusiomis aplinkybėmis. Dodereris išgarsėjo ir aplankė mane Londone. Šlovė, sakė jis, jei jau užgriūva, tai nesulaikoma kaip *drednautas***. Pasiteiravo, ar esu nužudęs bent vieną žmogų, ir kai atsakiau, kad nesu, grimasomis reikšdamas neapsakomą panieką, o tai daryti tikrai mokėjo, jis pareiškė: „Tuomet jūs esate Švenčiausioji Mergelė!“.)

O jaunasis tapytojas, šioje stotelėje įsėsdavęs į 38-ąjį tramvajų, tik korektiškai ir abejingai su manimi pasisveikindavo. Jis visuomet būdavo vienas, kai kartą pasiteiravau apie jo draugę, jis santūriai, kaip ir sveikindamasis, atsakė:

– Ji namie. Į miestą ji neina. Nemoka elgtis.

– Na, o kaipgi sekasi tam ilgomis it beždžionės rankomis poetui, kuris gyvena virš jūsų?

Jis įspėjo mano mintį:

– Jis yra ponas. Jis tai moka elgtis. Bet pas mane ateina tik tada, kai *aš* jį pakviečiu.

* Heimito Doderer (1896–1966) – po 1945 metų išgarsėjęs austrų romanistas.

** Šarvuotas karo laivas.

Čia, Billrothštrasės sustojime, sulipdavo jau daugiau žmonių, ramybei ir stebėjimams dažniausiai ateidavo galas. Šis maršrutas, beje, man turėjo ir kitokio, gal net istorinio, žavesio. Įvažiavus į kitą eismo zoną, pagaliau prasidėdavo Währingerštrasė ir tuojau pat tramvajus pravažiuodavo pro Chemijos institutą, kuriame buvau praleidęs keletą betikslių ir bevaisių metų. Nė kartelio neprisiverčiau pažvelgti į tą pusę, į institutą, kur nuo 1929 metų nebuvau nė kojos įkėlęs. Su palengvėjimu atsidusęs, kad pasprukau, nes mano pabėgimas iš ten vis kartodavosi kiekvieną kartą, apsidžiaugdavau, kai tramvajus kaip tik čia padidindavo greitį. Kaip greitai galima atsidurti praeityje ir su kokiu džiaugsmu iš jos išbraukiamas išsigelbėjimas! Apimtas tokio pakilaus jausmo, atsidurdavau prie Škotų vartų Währingerštrasėje kaskart patyręs tą patį. Brochas, aplankydavęs mane Grincinge, kartą paklausė, ar tai ir yra priežastis, dėl kurios aš apsigyvenęs Grincinge, ir jeigu tik jis nebūtų bandęs manęs perskrosti savo analitišku žvilgsnius, aš, ko gero, būčiau prisipažinęs, kad taip ir yra.

PENKTOJI DALIS

Užkalbėjimas

Netikėtas pasimatymas

LUDWIGAS Hardtas, su kuriuo, kaip su deklamuotoju, 1928 metais susipažinau Berlyne viename literatūros rytmetyje, dabar buvo emigravęs į Prahą, bet deklamuoti kartais atkakdavo ir į Vieną, jo skaitymas mane traukė; kartkartėmis į jo renginius aš vis nueidavau. Nors buvau beveik tikras, kad jis manęs neprisimins, bet kartą vis dėlto nuėjau į užkulisius padėkoti už skaitymą. Man nė nespėjus prasižioti, jis jau prišoko prie manęs ir apstulbino mane taip tardamas:

– Jūs netekote savo stabo ir net nedalyvavote jo pakasynose!

Neseniai buvo miręs Karlas Krausas, ir aš tikrai nebuvau nuėjęs į jo laidotuves. Po 1934 metų vasario įvykių mano nusivylimas juo peržengė visas ribas. Krausas stojo Dollfusso* pusėn, jis sveikino pilietinį karą Vienos gatvėse ir pritarė visam kilusiam siaubui. Nuo Krauso nusisuko visi, tikrai visi. Jo paskaitos dar vykdavo, bet tik trumpos ir neviešos, apie jas niekas nežinojo ir nenorėjo žinoti, bent jau niekas į jas nesiveržė ir nesiprašė įleidžiamas. Rodės, kad Karlas Krausas kaip asmenybė nebeegzistuoja. Tebeturėjau ankstesniųjų metų „*Fackel*" komplektus, bet jau porą metų jų nebuvau net atsivertęs, kaip asmenybė, jis manyje buvo užgožtas, ištirpęs, visai niekam nebereikalingas, žinojau ir tai, kad ne man vie-

* Engelbert Dollfuss (1892–1934) – austrų politikas, siekęs prisijungti prie Trečiojo reicho, autoritarinio režimo kūrėjas; 1932–1934 metais Austrijos kancleris.

nam šitaip buvo nutikę. Tiesą sakant, kilo įspūdis, kad jis tarsi būtų pasakęs pačią įspūdingiausią ir nukreiptą *prieš save* kalbą ir taip susinaikinęs. Pastaruosius dvejus metus šnekantis jo vardas, tiesa, dar buvo *minimas*, kad ir su tam tikra prieštara, bet taip, tarsi jis jau būtų miręs. Žinią apie tikrąją Krauso mirtį – jis mirė 1936 metų vasarą, birželį – aš sutikau visai ramiai. Netgi dienos neįsidėmėjau, dabar štai teko pasitikslinti ir mėnesį. Nė akimirkos nedvejojau, eiti ar neiti į jo laidotuves. Laikraščiuose apie jas irgi neskaičiau ir nesijaučiau ką nors praradęs.

Pirmasis žmogus, pasakęs man apie tai į akis, buvo Ludwigas Hardtas. Po aštuonerių metų jis mane atpažino iškart, prisiminė aną mūsų pokalbį Berlyne, kai aš, dar aklai garbinęs savo pusdievį, jam pasirodžiau juokingas. Jis žinojo, kiek visko per tą laiką buvo nutikę ir buvo tikras, kad į laidotuves aš nėjau. Pirmukart dėl to pajutau kažką panašaus į kaltę. Kad tas nuosėdas išsklaidytų, jis pats pasisiūlė užsukti į svečius ir aplankė mus Grincinge.

Tikėjausi įtemptos diskusijos, net nemalonaus pokalbio, bet buvau taip pakerėtas Ludwigo Hardto meno, kad ir pats norėjau su juo susitikti. Jo tiesmukiškas užsispyrimas tik atrodė nepakenčiamas. Ką gali žinot, gal jis pareikš man užuojautą ir lauks – kaip atlygio – kažko panašaus į prisipažinimą, ir aš turėsiu pasisakyti, kad esu nusivylęs Karlu Krausu. Tik kaipgi aš galėjau išsižadėti žmogaus, kuriam turėjau būti dėkingas už Nestroy'aus* „Paskutiniąsias žmonijos dienas", galybę paskaitų apie „Lyrą", „Timoną", „Audėjus". Tos paskaitos mane ir buvo *sukūrusios*, išsižadėti nieko neketinau, o toji nepaaiškinama baisa, prasidėjusi likus keliems metams iki jo mirties, ir turėjo likti nepaaiškinama. Jokia diskusija buvo neįmanoma, apie tai buvo galima tik tylėti, nes tai buvo pats giliausias nusi-

* Johann Nestroy (1801–1862) – garsus austrų dramaturgas.

vylimas didžiausia mano per trisdešimt gyvenimo metų sutikta dvasia, tai buvo žaizda ir tokia didelė, kad ji nesugis ir per kitą gyvenimo trisdešimtmetį. Esama tokių žaizdų, kurios gelia iki pat mirties, ir jas lieka tik slėpti nuo svetimų akių, daugiau čia negelbsti niekas. Nėra jokios prasmės draskyti jas viešai.

Nebuvau tikras, kaip elgčiausi, įsileidęs į tokį pokalbį su Ludwigu Hardtu, bet vieną dalyką žinojau tvirtai: niekad ir jokiomis aplinkybėmis neišsižadėsiu to, ką kitados man davė ir ką reiškė Karlas Krausas. Aš jo nepervertinau, niekas nepervertino, jis pats pasikeitė ir, bent aš taip manau, nuo tokios metamorfozės ir pasimirė.

Pasirodęs Ludwigas Hardtas nė žodžiu neužsiminė apie Karlą Krausą. Nė karto net neištarė to vardo. Toji mane taip išgąsdinusi jo frazė po spektaklio, buvo tik pripažinimo ženklas. Kas nors kitas būtų pasakęs: „O, aš jus puikiausiai pamenu, nors jau praėjo aštuoneri metai, ir nuo to laiko mudu nesikalbėjome!“ Jis gi turėjo tai parodyti savaip, išsišokdamas; aš juk irgi jo neužmiršau, kaipgi, prisiminiau net, kaip jis tada Berlyne, norėdamas ką nors pasakyti, ar deklamuodamas Heinę, užšokdavo ant vaišių stalo.

Jam atėjus, aš jį iškart nusivedžiau į kabinetą, kur buvo mano knygos ir rašomasis stalas. Dėl to prieš svečią jaučiaus nesmagiai, bet, kita vertus, nenorėjau, kad mus blaškytų gamtovaizdžiai. Pro šio kambario langus nebuvo matyti nei vynuogynų, nei lygumos su miestu, matei tik sodo vartus ir trumpą takutį iki durų. Galbūt, kadangi tikėjaus susidūrimo, čia jaučiausi saugesnis. Be to, tegul jis pamato, galvojau, kad tarp daugybės knygų, vis dar tebestovi ir to žmogaus kūriniai, dėl kurio mudu tarsi rengiamės ginčytis.

Bet ir į knygas jis nekreipė jokio dėmesio, jis – šitas nedidukas, neapsakomai judrus, nė akimirką nenustygstąs vietoje ir sėstis visai neketinąs vyrutis – ėmė kalbėti man apie Prahą. Be paliovos vaikštinėdamas po kabinetą, dešinę ranką susiki-

šęs į švarko kišenę, tarsi žaidė joje su kaži kokiu daiktu – įtariau ten esant nedidelio formato knygą. Galop jis tą daiktelį išsitraukė, tai išties buvo knyga, kurią jis man iškilmingai padavė, tardamas:

– Ar norit pamatyti, ką aš turiu brangiausio? Ji visuomet su manimi, šios knygelės aš nepatikiu niekam, o kai einu miegoti, pasikišu ją po priegalviu.

Tai buvo miniatiūrinė Hebelio* „Lobių skrynelė“, išleista dar praėjusiame šimtmetyje. Ją atsivertęs, perskaičiau: „Ludwigui Hardtui, linkėdamas, kad jis džiugintų Hebelį – Franzas Kafka“.

Ši „Lobių skrynelė“ buvo paties Kafkos Hebelio egzempliorius, ir jisai mėgo šią knygelę visur nešiotis su savimi. Kai Kafka pirmukart išgirdo Ludwigą Hardtą deklamuojant Hebelį, jis taip susijaudino, kad padovanojo jam šitą knygą ir pasirašė.

– Gal norit sužinot, ką Kafka tuomet iš manęs išgirdo?

– Taip, taip, – atsiliepiau.

Tada Hardtas, kaip visuomet iš atminties, ėmė vardyti:

– „Bemieges kilniosios ponios naktis“, abu „Zuvarovo“ opusus, „Nesusipratimą“, „Mozės Mendelsoną“, o pabaigai – „Netikėtą pasimatymą“.

Pastarąjį kūrinį visiems linkėčiau išgirsti taip skaitant. Po Kafkos mirties jau buvo praslinkę dvylika metų, ir tie patys žodžiai, kuriuos jis tada girdėjo iš tų pačių lūpų, dabar pasiekė mano ausis. Abu nutilome, suvokdami, kad išgyvename naują tos pačios istorijos variaciją. Tuomet Hardtas pasakė:

– Ar norite sužinoti, ką tuomet apie tai pasakė Kafka? – Nelaukdamas mano atsakymo, jis tęsė: – Kafka pasakė štai ką: „Tai pati įstabiausia istorija iš visų“.

Lygiai tą patį pagalvojau ir aš ir visuomet taip galvosiu. Buvo tik keista, kad iš Kafkos lūpų išsprūdo toksai superlaty-

* Johann Peter Hebel (1760–1826) – įžymus vokiečių poetas.

vas, o dar tokiam žmogui, kuris, pasakodamas šitą istoriją, dovanotąją „Lobių skrynelę“ vadino *jo* knyga. Kaip žinome, Kafkos superlatyvus galėjai suskaičiuoti ant pirštų.

Nuo tos dienos Ludwigo Hardto ir mano santykiai pasikeitė. Atsirado juose intymumo, tokį jutau tik nedaugeliui žmonių. Dabar, kada tik būdamas Vienoje, jis užsukdavo ir pas mus. Beveik be perstogės deklamuodamas, Himmelštrasėje jis praleido ne vieną ir ne dvi valandas, jo repertuaras atrodė neišsemiamas, o aš juo niekad nepasisotindavau. Jo galvoje buvo pilna visko, bet visko aš turbūt taip ir neišgirdau. Prisiminimas apie akimirką su Hebelio tomeliu manyje neišblėso niekad. Kartais, pasijutę dėl to pernelyg iškilmingai, mudu eidavome į medžiu išmuštą Vezos kambarėlį, kur jis deklamuodavo ir kitus, Vezai artimesnius dalykus – daug Goethe's ir visuomet tą Zėzenheimeryje rašytą Lenzo eilėraštį, kuris begal primena Goethe ir kuriame veikia pats Goethe – „Kaimo meilę“. Po to įsisiūbuodavo gyvas pašnekesys apie Lenzą, jo likimu Ludwigas Hardtas domėjosi ne menkiau už mane, ir kartą, man pareiškus, kad šis eilėraštis sklidinas poeto getiškos patirties, kad jis tarsi Fryderikė kiekvieną akimirką laukęs Goethe's, kuris negalėjęs to pakęsti, todėl ir sužlugdęs Lenzą, deklamuotojas pašokęs apkabino mane – retas jo pritarimo ženklas. Vezai, o ir man, jis deklamuodavo Heinę, kuriuo mane įtikino jau tuomet Berlyne ir jau vien Vezai – Wedekindą ir Peterį Altenbergą.

Buvo du kūriniai, kurių neišgirdę mes jo neišleisdavome, abu Klaudijaus. Tai karo daina:

Karas! Karas! Angele, apginki
Ir žodžiu užstok!
Trokštu aš išsaugot vieną mintį,
Esu nekaltas dėl to!

– kurios ir šiandien norėčiau išgirsti visus šešis posmus ir „Persekiojamo elnio raštą jį persekiojusiam kunigaikščiui“.

Skaitant šio rašto pabaigą, įvykdavo stebuklas, kuris tebestovi mano akyse: Ludwigas Hardtas pavirsdavo mirštančiu elniu. Dabar jau nebelikdavo abejonės, kad iš viso to, ką sugeba žmogus, persikūnijimas yra pats geriausias dalykas: po visų žmogaus nusikaltimų, tai tarsi jo pasiteisinimas, jo vainikavimas – tai aš patyriau stulbinamai įtikinamai. Tai Hardtas *buvo* tasai mirštantis elnias ir, nors jis ir mėgavosi mūsų nuostaba, tai niekad nepakenkė jo įtaigos stiprumui – įsiutinto žvėries galas yra sukrečiantis, nes žvėris drauge yra ir žmogus, ir toks žmogus, kurį už tai myli.

Pilietinis karas Ispanijoje

DVEJŲ metų mano draugystės su Sonne sukaktis sutapo su pilietinio karo Ispanijoje pradžia. Jis tapo svarbiausiąja mūsų kasdienių pokalbių tema. Visi, kuriuos aš pažinojau ir mėgau, palaikė respublikonus. Ispanijos vyriausybė buvo palaikoma akivaizdžiai ir karštai.

Nepranokstančios įprastinių laikraščių skilčių visur girdimos kalbos, tik susitikus su Sonne išsiplėtodavo į pokalbius, į preciziškus padėties Ispanijoje svarstymus ir jos poveikį – jis buvo vis augantis ir neabejotinas – visos Europos ateičiai. Sonne pasirodė esąs puikus Ispanijos istorijos žinovas. Jis daug žinojo apie šimtmečius Ispanijoje trunkantį karą, maurų valdymo periodą ir visas rekonkistos detales. Visos trys tos šalies kultūros jam buvo tokios artimos, kad visose jose jautėsi kaip namie, tarsi jos tebeegzistuotų. Tarsi ganėtų mokėti šias tris kalbas, – ispanų, arabų ir hebrajų, – skaityti jomis literatūrą, kad įtikėtum jų gyvastimi. Tik iš jo aš šį tą patyriau apie arabų poeziją. Laisvai, tarsi tai būtų Biblija, jis vertė man to meto maurų lyriką ir atskleidė jos įtaką Europos viduramžių poezijai. Tarsi tarp kitko, jam visiškai nesipuikuojant, paaiš-

kėjo, kaip puikiai jis moka arabų kalbą. Jei aš, kas anksčiau ir dabar buvo nutikę Ispanijos istorijoje, bandžiau aiškinti ypatingumu, vien šiam pusiasaliui būdingu masių susidarymu, tai Sonne tik klausėsi ir nebandė atimti iš manęs vilties; tikrai, man kildavo įspūdis, kad jis tik todėl nieko nepriduria, nes mato, kad mano mintys dar tik plūsta kaip upė ir kad tolesniam jų augimui būtų geriau nekliudyti jų kokia nors diskusija.

Tuo laiku atrodė savaime suprantama prisiminti Goya ir jo graviūrų ciklą „Karo nelaimės". Nes šis pirmasis modernus, o ir pats didžiausias menininkas tuo, kuo buvo, tapo savojo laiko patirties dėka.

– Štai jis nepamiršo, – sakė Sonne, ir aš jutau, kokie jam svarbūs šie iš širdies tarti žodžiai. Ankstyvųjų paveikslų rokokas, tada *šie* ofortai ir galop vėlyvoji tapyba! Nebuvo ko dvejoti, kad Goya kūrė iš įsitikinimo, kad jis turėjo savo pažiūras, kaipgi tasai, šitaip regintis karališkąją šeimą, būtų galėjęs neturėti pažiūrų? Bet Goya į viską žvelgė tarsi būtų išklausęs abi puses, nes jo pažinimas buvo žmogiškas, o pasibjaurėjimo priežastis – karas. Kaip niekas kitas iki jo, o tokia aistra gal ir iki šiandienos niekas, jis suvokė, kad teisingo karo nebūna, nes kiekviename jų paviršiun iškyla ir įsiamžina tai, kas žmoguje tradiciškai yra bjauriausio ir pavojingiausio, tai, kas nebepataisoma. Kitu karu vieno karo nepanaikinsi, jame tik sustiprėja tai, kas labiausiai bjauroja žmogų. Goya'os liudijimai pranoko jo simpatijas ir antipatijas – tai, ką jis matė, buvo pasibaisėtina, tai buvo daugiau, nei jis norėjo išvysti. Po Grünewaldo Kristaus niekas taip neperteikė siaubo kaip jis, niekas nė menkiausia detale nepranoko to šleikštulio, slogumo, ryžto pranašauti blogiausia, bet nesimėgaujant tuo. Neišvengiamybė, kurią jo kūriniuose pajusdavo žiūrovas, nepajudinamas kryptingumas, sklindantis iš jo perteiktų akių žvilgsnių, atrodė paskutinė vilties kibirkštėlė, nors viltimi ir niekas nebūtų drįsęs to pavadinti.

Tų, iš kurių galvų dar nebuvo išgaravusios Pirmojo pasaulinio karo pamokos, padėtis priminė nesibaigiančią dvasinę kančią. Sonne įspėjo Ispanijos pilietinio karo prigimtį ir matė, kur jis atves. Jam, nekentusiam karo, atrodė būtina ir privalu, kad Ispanijos respublika gintųsi. Šimtaakio Argo žvilgsniu jis sekė kiekvieną žingsnį tų jėgų, kurios bandė sukliudyti šiam karui išplisti visoje Europoje. Jis tiesiog aimanavo matydamas apgailėtinus demokratinių jėgų mėginimus deklaracijoms pastoti kelią intervencijai, iš anksto žinant, kad priešininkai apgaus. Jis žinojo ir tai, kad šis silpnumas yra pasibjaurėjimo karu pasekmė, karu, kurio plitimui demokratai stengėsi užkirsti kelią. Tuo bjaurėjimusi jų veikla ir mito, Sonne tam pritarė, bet tai išdavė ir priešo nepažinimą, ir pasibaisėtiną trumparegystę. Bet koks svyravimas, bet koks delsimas ir atsargumas tik drąsino Hitlerį – šis siekė tik išbandyti, kaip toli jam bus leista eiti, ir kurio ryžtas pradėti karą, regint tokį bodėjimąsi karu, kaskart vis augo. Sonne buvo įsitikinęs, kad atkalbėti Hitlerį nuo karo neįmanoma, tai jis laikė to žmogaus nekintamu dydžiu, prigimties dėsniu, susiformavusiu per jo kareivišką patirtį, tuo dėsniu jis aklai sekė ir jo dėka atėjo į valdžią. Visus bandymus tą dėsnį paveikti, Sonne laikė bergždžiais. Tačiau buvo būtina bent nutraukti jo pergalių grandinę iki tol, kol Vokietijoje dar vyko gyvas pasipriešinimas karui. Toks priešinimasis galėjo augti tik remiant svarioms, įtakingoms užsienio jėgoms. Hitlerio triumfo žygis jau buvo tapęs mirtinu pavojumi visiems, neišskiriant nė pačių vokiečių, nes jie buvo tapę aklo istorinio Hitlerio mąstymo dalimi. Hitleris manė, kad jo pareiga yra įtraukti į šį karą visus pasaulio valdovus ir tautas, tik kaipgi viena Vokietija galėtų įveikti visą pasaulį?!

To aiškumo, su kuriuo Sonne įžvelgė visus šiuos dalykus, aš iš tikrųjų nė neįstengiau įsivaizduoti. Jo koncepcija aprėpė kur kas plačiau nei laikas, kuriame politikai muistėsi nuo vienos laikinosios priemonės iki kitos. Nors jo akiratyje mato-

ma grėsmė vis artinosi, jis nesikišo net į menkiausią Ispanijos įvykių detalę. Keisčiausia, kad šiai skaidriai, šviesiai sielai niekas neatrodė baigta galutinai, net pažiūrėti visiškai menkame įvykėlyje, kurio niekas nebuvo nuspėjęs, jis galėjo įžvelgti naują viltį, o tokios jau buvo nevalia pražiopsoti, viską reikėjo aprėpti žvilgsniu, nesvarbių dalykų čia nebuvo.

Prasidėjus pilietiniam karui, sumirgėjo ispaniški vietovardžiai, susiję su istorine ar literatūrine atmintimi. Apie pastaruosius aš būdavau informuojamas, ir man visuomet atrodys įstabu, kaip pavėluotai, tik sualsavus į veidą karštiems įvykiams, pagaliau pažinau Ispaniją!

Anksčiau aš kažkodėl vengiau nuosekliau pasidomėti Ispanijos viduramžiais. Pamiršti mano vaikystės patarlių ir dainų buvo neįmanoma, bet tai nebuvo naudinga, ir patarlės bei dainos buvo įstrigusios manyje, sustingusios pasipūtusioje mano šeimoje, pretenduojančioje į teisę savintis viską, kas ispaniška, kad šitaip pakutentų kastos savimeilę. Turėjau pažįstamų ir tarp *spanjolų**, kurie, apimti rytietiško tingulio, stūmė čia savo dienas, būdami dvasiškai menkesni už bet kurį Vienos mokyklą lankiusį žmogų, kurie gyvenimu džiaugėsi vien dėdamiesi pranašesni už kitus žydus. Pastebėjau, kad mano motina, išmanydama kone visas Europos literatūras, beveik nieko nenutuokia apie ispanų raštiją, bet nieko nuostabaus čia nebuvo. Pilies teatre ji buvo mačiusi Calderono** pjeses, bet jai niekad net į galvą nebūtų atėję skaityti jas originalo kalba. Ispaniškai ji nieko neskaitė. Jei ir buvo ką iš tų laikų atsinešusi, tai nebent prisiminimus apie šlovingus viduramžius, o ir tuos veikiausiai gaivino vien tam, kad jie buvo *žodiniai* ir lėmė išdidesnę laikyseną prieš savo artimiausios aplinkos žmones. Ji negalėjo suteikti man jokių impulsų, kurie bū-

* 1492 metais iš Ispanijos ištremtų žydų palikuonys.

** Calderon de la Barca (1600–1681) – įžymus ispanų dramaturgas.

tų atvedę prie ispanų literatūros. Net savo perdėm ispaniškos puikybės pavyzdžius ji ėmė iš Shakespeare'o „Koriolano“. Respektabilų jos išsilavinimą lėmė ne jos kilmė, o Viena.

Buvau sukakęs jau trisdešimt metų, kai pagaliau šį tą sužinojau apie ispanų menininkus, anais tolimais laikais sukūrusius išliekamosios meninės vertės turinčius kūrinius. Patyriau tai iš Sonne's, kuriam kaip „todesko“ – mat Sonne buvo kilęs iš austriškosios Galicijos – mano motina tikrai nebūtų suteikusi teisės spręsti apie tuos „mūsų“ poetus, kurių ji pati beveik nepažino. Jis man juos žodžiu vertė iš hebrajų kalbos, bet pasitaikydavo, kad tą pačią popietę iš arabų kalbos jis man versdavo ir skaitydavo jau maurų poeziją. Kadangi jis man atvėrė kažką *visuotino* visai neturėdamas paiko tikslo pasipuikuoti, mano nepasitikėjimas *spanjoliškos* kilmės pasipūtėliškumu ėmė blėsti, aš ėmiau į juos žvelgti pagarbiau.

Mūsų pašnekesiai pasidarė truputėlį keisti. Visuomet jie prasidėdavo laikraščių pranešimais apie kovas Ispanijoje. Dalykiškumas, su kuriuo jie būdavo aptariami, priešo pajėgų įvertinimas, spėlionės apie tai, per kurį laiką juos galėtų pasiekti laukiama pagalba, respublikonų traukimosi pasekmės nuotaikoms užsienyje, – ar tai suteiks dingstį dar didesnei pagalbai, ar privers ją sumažinti? – pasikeitimai vyriausybėje, nuolat auganti *vienos* partijos įtaka, regionų reikšmė sprendžiant autonomijų klausimą – viską aprėpiantis ir nieko nepraleidžiantis konkretumas – neretai man atrodydavo, kad į Sonne's rankas susibėga visos įvykių gijos. Bet buvo akivaizdu, kad jis siekia ir to, kad aš pajusčiau, jog visi tie dalykai dedasi tokioje šalyje, kuri man turėtų būti labai artima, ir pats stengėsi priartinti ją prie manęs. Jis įtaigiai įvedė mane į tokias dvasines valdas, kurios atvėrė man Ispaniją ne menkiau kaip šis baisus karas.

Net šiandien atmenu paskatas, atvedusias mane prie vieno ar kito kūrinio. Juose irgi pasitaikydavo tų pačių vietovar-

džių kaip ir laikraščiuose. Šitaip knygoje atsirasdavo šokiruojanti žinia, ir knyga tapdavo kažkuo daugiau už knygą. Iš tų dienų įvykių išaugo paslaptingas kristalas, jų antroji nekintama struktūra.

Tuomet susidūriau ir su Quevedo* „Sapnais". Po Swifto ir Aristofano jis tapo vienu mano protėvių. O protėviai kuriančiam žmogui – būtini. Kai jis ima dusti nuo savo niekur nė per žingsnį nesitraukiančios prigimties, tada ir prisimena protėvius, jų tikrus, laimingus ir nemirtingus vardus. Iš tokio uolumo protėviai gali ir pasišaipyti, bet šalin nepavys. Ir jiems rūpi kiti, jų pačių palikuonys. Pabuvę tūkstančiuose rankų, protėviai nepasikeitė, todėl ir tapo protėviais, nes silpnuosius išmokė grumtis be ginklų, o nuo kitiems suteiktos galios patys dar labiau stiprėjo. Bet esama ir tokių protėvių, kurie pageidautų truputėlį pailsėti. Kokiam šimtui ar porai šimtų metų jie užsnūsta. Tik gali būti tikras, atėjus metui, jie bus prižadinti, jų vardai tarsi fanfaros suskardės iš visų pusių, tačiau jie ir vėl panūsta saldaus miego.

Galbūt Sonne'i buvo pernelyg slogu apsiriboti vien to meto įvykiais. Gal todėl, kad negalėjo pakeisti jų eigos, kaip nors jų paveikti. Todėl jis nepraleisdavo nė menkiausios progos priminti man tikrąją mano kilmę, gal ir todėl, kad tam neteikiau beveik jokios reikšmės. Jam atrodė nepaprastai svarbu, kad gyvenime niekas nepranyksta be pėdsako. Tai, ką žmogus paliečia, jis pasiima su savimi. Jeigu jis tai pamiršta, jam tai turi būti primenama. Jis kalbėjo turėdamas galvoje ne didžiavimąsi savo kilme, nes kilmė visuomet yra kiek abejotinas dalykas. Jis kalbėjo apie tai, kad nieko išgyvento nedera išsižadėti. Žmogaus vertė slypi tame, kad jis išsaugo viską, ką jau yra patyręs ir ką toliau patiria. Toji patirtis aprėpia šalis,

* Quevedo y Villegos (1580–1645) – ispanų poetas, satyrų ir pikoreskų autorius, parašęs ir čia minimus „Stebuklingus Kesedos sapnus".

kuriose jis lankėsi ir gyveno, kalbas, kuriomis jis kalbėjo, žmones, kurių balsus jis girdėjo. Čia patenka ir jo kilmė, jei tik apie ją kas nors yra žinoma. Tik visame tame Sonne įžvelgė ne ką nors asmeniška, galvoje jis turėjo laiko ir žmogaus gimtinės visumą. Galbūt tik vaikystėje girdėtos kalbos žodžiai ir buvo literatūra, kurios dėka ta kalba suklestėjo. Žinios apie tremtį privalėjo aprėpti viską, kas tik buvo įvykę, ne vien vėliau atsiradusias nuoskaudas bei pretenzijas. Kai kurie buvo žuvę anksčiau ir ne tremtyje, istorijai priklausė ir tai. Čia nepaprastai sunku įsivaizduoti *teisingumą* ar galimybę kaip nors veikti istoriją. Istorija Sonne'i atrodė ištisinė kaltės imperija. Rūpėjo žinoti, ką kitados sugebėjo nuveikti tavo artimas, ne tik tai, kas jam nutiko. O tam reikėjo žinoti, iš kurios pusės ir iš kokio nuotolio veriasi tasai pažinimas, reikėjo jį užčiuopti, pratintis prie jo, išlaikyti jį gyvą, spurdantį ir su vėliau įgytu patyrimu jį sudrėkinti ir apvaisinti. Sonne nesibaidė šio pilietinio karo, kuris jaudino netgi labiau nei įvykiai mūsų mieste, panaudoti mano šaknų, kurias tik jo dėka pasijutau turįs, stiprinimui. Jis taip rūpinosi tuo, kad kai vėliau teko palikti Vieną, tai jau buvo *mano paties* siekis. Jis parengė mane tam, kad išvykdamas drauge pasiimčiau kalbą ir taip tvirtai ją sergėčiau nuo bet kokių pavojų, kad toji kalba niekaip negalėtų pražūti.

Nepamiršiu tos dienos, kai į „*Museum*" kavinę pas Sonne atskubėjau nepaprastai susijaudinęs, o jis mane pasitiko kurčia tyla. Priešais jį ant stalo gulėjo atskleistas laikraštis, ant jo ilsėjosi jo ranka. Jis nepatraukė jos, kad aš galėčiau tą laikraštį paimti. Pamiršau net pasisveikinti, žodžiai, kuriais norėjau jį užpulti, strigo man gerklėje. Jis atrodė tarsi suakmenėjęs, o aš jaučiausi nelyginant karštinės purtomas. Ten buvo žinia, taip skirtingai mus abu paveikusi. Vokiečiai, surengę bombonešių antskrydį, iki pamatų sugriovė Gerniką. Norėjau išgirsti jo prakeiksmą, tai turėjo būti visų baskų, visų ispanų, visos žmonijos

vardu ištartas prakeikimas. Aš nenorėjau, kad jis sėdėtų suakmenėjęs. Tai buvo toks košmaras, kokio aš neįstengiau pakelti. Jutau, kaip pamažu mano rūstybė gręžiasi į jį. Stovėjau, laukdamas, kol jis pratars bent žodį man *dar* neprisėdus. Jis tarsi nematė, kad aš stoviu šalia. Atrodė lyg užgesęs. Tarsi seniausiai numiręs ir išdžiūvęs. Mumija – dingtelėjo man. Veza teisi. Jis – mumija. Užsipuldinėdama jį, Veza kitaip jo nė nevadino. Buvau įsitikinęs, kad jis *jaučia* mano būseną, nors aš ir tylėjau. Jis nekreipė dėmesio ir į tai. Tik ištarė:

– Aš tiesiog drebu dėl miestų, – ištarė tuos žodžius vos girdimai, bet žinojau, kad išgirdau jį teisingai.

Aš jo nesupratau. Tuomet to nebuvo taip lengva suprasti kaip šiandien. Jis išprotėjo, pamaniau, jis nebežino, ką sako! Sugriauta Gernika, o jis kalba apie *miestus*. Negalėjau tverti tokio dvasios sutrikimo. Aiškus jo protas buvo man tapęs svarbiausiu dalyku pasaulyje. Jaučiausi taip, tarsi vienu metu mane būtų pasiekusios dvi siaubingos žinios. Subombarduotas miestas. Iš proto išsikraustęs Sonne. Nieko neklausinėjau. Nebandžiau jo guosti. Nieko nesakęs, apsisukau ir nuėjau sau. Tačiau ir atsidūręs gatvėje užuojautos jam nepajutau. Kad ir kaip koktu tai pripažinti, man buvo gaila savęs. Man pasidingojo, kad jis jau palaidotas drauge su Gernika, o aš bandau susivokti viską praradęs.

Kiek paėjėjus man staiga toptelėjo: o gal jam bloga, juk buvo toks išblyškęs? Nusmelkė mintis, kad jis visai ne miręs, juk jis kalbėjo, aš pats išgirdau jo tariamą frazę, tai tik jo žodžių beprasmybė bus mane taip sukrėtusi. Grįžau atgal, o jis pasitiko mane šypsodamas, atrodė kaip visuomet. Mieliausiai būčiau viską čia pat pamiršęs, bet jis pats pasakė:

– Jums reikėjo gryno oro. Galiu jo dar kiek suteikti. Man, matyt, irgi reikia prasivėdinti.

Jis pakilo eiti, o aš jį palydėjau. Gatvėje šnekėjomės lyg niekur nieko. Prie tų, mane taip sukrėtusių žodžių, jis nebe-

grįžo ir vėliau. Galbūt kaipsyk todėl niekad neįstengiau jų užmiršti. Praėjus ne vieneriems metams, karo metu, kai aš gyvenau Anglijoje, man tarsi raištis nuo akių nukrito. Mudu buvome perskirti, bet jis, kaip ir aš, liko gyvas. Jis gyveno Jeruzalėje, bet mudu nesusirašinėjome. Galvojau: nebuvo kito pranašo, taip nenorėjusio pranašauti. Jis juk numatė, kas atsitiks miestams. Numatė ir kitus dalykus. To pakako, kad jis tuomet imtų drebėti. Jis nenorėjo vienos baimės panaikinti kita. Jis tik pasitraukė iš istorijos kraujo keršto.

Pasitarimas Nussdorferštrasėje

ŽURNALAS, kurį ketino leisti Hermannas Scherchenas, turėjo pasirodyti keturiomis kalbomis ir vadintis *„Ars Viva"*, kaip ir Vienoje surengta jo diriguojamų koncertų serija, kuriems atlikti jis buvo subūręs nuosavą orkestrą. Žurnalas rengėsi tarnauti ne tik naujajai muzikai – lygiomis teisėmis jame buvo rengiamasi atspindėti ir literatūrą bei vaizduojamąjį meną. Jam pasiteiravus, kas Vienoje galėtų būti šių sričių bendradarbiais, aš paminėjau Musilį ir Wotrubą. Žaibiškai, kaip buvo įpratęs, jis apsisprendė ir pasiūlė visiems keturiems susitikti ir aptarti tokio žurnalo bei bendradarbiavimo perspektyvas. Susitikimas turėjo būti intymus, be liudininkų. Turint galvoje politinio spaudimo metą, kavinė būtų tam buvusi pernelyg vieša vieta.

Pirmą kartą gyvenime Wotruba buvo palikęs motiną su seserimi Florianigasėje ir įsikėlęs į nuosavą butą Nussdorferštrasėje. Tokiam susitikimui tai buvo tinkama vieta – patogi ir neutrali. Himmelštrasė Grincinge buvo labai jau atoki, pas mus gyveno Scherchenas su savo žmona kine, be to, nuo to laiko, kai prieš metus aš netaktiškai paminėjau Thomą Manną, Musilis mano atžvilgiu laikėsi perdėm santūriai, ir man jį

kviestis buvo nepatogu. Wotrubą su juo buvau supažindinęs prieš dvejus metus, po mano skaitymo Schwarzwaldų mokykkoje. Dabar susitikę jiedu sveikinosi, bet artimiau nesusidraugavo. Tačiau tarp jų dar nebuvo nutikę nieko, kas būtų galėję komplikuoti tokį pakvietimą. Pasitaręs su manimi, Wotruba parašė įspūdingai pagarbų laišką, ir Musilis kvietimą priėmė.

Viskas buvo sudėtinga nuo pat pradžių, mat turint galvoje Musilio rangą, teko kviestis ir jo žmoną. Visi žinojo, kaip nenoriai į naują vietą jis eina vienas. Bet jis pasirodė ne tik su žmona, jis atsivedė dar du žmones, kurių čionai niekas nekvietė. Vienas jų buvo liesas ir kupinas puikybės Franzas Blei, ori ir nė vienam iš mūsų nepageidautina figūra. Kitas buvo niekam nepažįstamas jaunikaitis. Musilis pristatė jį nesivaržydamas, kone linksmai tardamas, kad tai tiesiog „Žmogaus be savybių" gerbėjas, o Blei, jį papildydamas pridūrė:

– Iš Herrenhofo.

Taigi jie atėjo net keturiese. Remiamas žmonos, savo bičiulio Blei ir jaunojo gerbėjo, kuris nepravėrė nė burnos, tik begal atidžiai gaudė kiekvieną mūsų žodį, Musilis, atrodo, jautėsi kuo puikiausiai. Šnekučiuojantis, tarsi žurnalą būtų sumanęs jis pats, pirmuoju smuiku griežė Blei, o Musilis, atvirai ir nesidrovėdamas, jam pritarė.

Kiti, tai yra mes, pastebimai sudirgo, mat „estetinis" Blei maivymasis Wotrubai pasirodė koktus iki velnių matymo. Vos įžengęs ant baltų kambario sienų Blei iškart pastebėjo du Merkelio paveikslus, ir šie paakino jį liaupsei, kuri nuskambėjo kaip įžeidimas:

– Kažko čia esama, – pareiškė jis ir patylėjęs pridūrė: – čia pradedančiojo darbeliai?

Wotruba, beje, visai teisėtai, pats pasijuto pavadintas „pradedančiuoju", todėl tyčia šiurkščiai atkirto:

– Na, tam „pradedančiajam" lygiai tiek pat metų kiek ir jums!

Tai, beje, buvo gerokai perdėta, toksai senas kaip Blei Merkelis dar nebuvo, bet jis buvo tos pačios kartos kaip ir Musilis, ir kad kas nors išvydęs jo paveikslus, pavadintų jų autorių pradinuku, Wotrubai atrodė baisi begėdystė. Kai netrukus su kava įėjo Mariana, jis nesivaržydamas pertraukė mūsų šneką ir atsisuko į ją:

– Klausyk, ar žinai, kas yra Merkelis? Pradedantysis!

Tada Scherchenas ėmėsi dėstyti mūsų sumanymą leisti žurnalą. Labiausiai jam rūpįs originalumas ir aukšta leidinio kokybė, be to, žurnale turėtų būti kalbama apie kažką išties naujo. Akademinę kryptį jis atmetąs iš karto. Bet pasiduoti kokiai vienai modernizmo krypčiai jis, girdi, irgi neketinąs, vietos turi atsirasti viskam, jei reikės versti, vertimais būsią pasirūpinta iš bet kurios kalbos. Musiliui parūpo, kokios apimties kūriniai čia galėtų būti spausdinami. Schercheno atsakymas jį patenkino:

– Bet kokios, – pasakė šis ir pridūrė, – gali būti net ištisas veikalas. Štai norėčiau išspausdinti savo draugo C. dramą. Jis, tiesa, to nenori. Bet mes jį dar pričiupsim.

„Vestuvių" jis nepamiršo ir praslinkus daugiau nei trejiems metams. Bet aš tą kūrinį ketinau leisti tik atskira knyga. Kol kas man atrodė neverta apie tai kalbėti. Bet Scherchenas norėjo parodyti, kad jam nesvetima ir modernioji literatūra. „Vestuvės" jam vis dar atrodė kažkas naujo.

Vos tik jis pabaigė, iškart prabilo Blei.

– Drama – tai ne literatūra, – paskelbė jis. – Literatūriniai žurnalai dramų nespausdina.

Šitai jis pareiškė taip ryžtingai, kad mūsų trijulė – Scherchenas, Wotruba ir aš – tiesiog neteko žado. Musilis patenkintas šyptelėjo.

Man rodos, jis buvo tos nuomonės, kad Blei prieš mus atsilaikė ir nuo šios akimirkos žurnalas atsidūrė jo rankose. Toliau sekė jau išsamesnis, spaudos puslapių vertas Blei diskur-

sas apie tai, koks turįs būti šis žurnalas ir atrodė, kad sulig kiekvienu jo ištartu sakiniu, įsitikinimas, jog toks jis ir bus, vis augo. Scherchenas, šitas valdovas, mano nuostabai, leido jam gan ilgai spirtis, aš jau ėmiau nerimauti, nes Wotruba jau tiesiog nesitvėrė iš piktumo. Ims dar išmes jį pro langą, pamaniau ir, nepaisant mano paties įniršio, sunerimau dėl kilniojo įsibrovėlio gyvybės. Būčiau žinojęs, kad jis yra vienas iš Roberto Walserio* atradėjų, visas jo pretenzijas būčiau nuleidęs negirdomis ir elgęsis su juo pagarbiai ne vien dėl Musilio. Tik šit visai netikėtai jį permušė Scherchenas:

– Aš ir mano jaunieji draugai, – pasakė jis, – galvojame apie tai visiškai priešingai. Viskas, ką jūs čia sakėte, kategoriškai prieštarauja mūsų pažiūroms. Mums reikia gyvo žurnalo, o ne scholastinio petrifikato. Jūs perdėm pasisakote už apribojimus, o „*Ars Viva*“ nori būti plataus pobūdžio, nors svarbu ir aktualijos. Fosilijoms pakankamai esama kitų žurnalų.

Tai buvo vienintelis kartas per visus metus, kai jį pažinojau, kad Scherchenas kalbėtų iš širdies, bent man taip pasirodė. Wotruba įtūžęs drėbė:

– Pono Blei nuomonė manęs nedomina! Niekas čia jo ir nekvietė. Norėčiau išgirsti, ką apie žurnalą galvoja ponas Musilis.

Wotruba garsėjo savo atžarumu, bet niekas už tai ant jo nepyko. Kas dar nebuvo asmeniškai su juo susipažinęs, tas būtų apsivylęs, jei pirmojo susitikimo metu jis pasirodytų esąs kitoks. Jo rimtumas buvo persmelkiantis. Elgdamasis mandagiai, jis būtų atrodęs juokingai, tarsi bandytų lementi ką nors svetima, jam visiškai nesuprantama kalba. Jutau, kad Musiliui Wotruba patinka, už Blei suniekinimą jis neužsigavo, nors ir klausėsi pritariamai. Dabar jis, galima sakyti, išlindo

* Robert Walser (1878–1956) – vienas ryškiausių šveicarų prozos meistrų, daręs įtaką XX a. Europos prozai.

iš jį dengusio Blei šešėlio ir prabilo taip pat atvirai kaip Wotruba. Jis esąs apniktas dvejonių ir dar nieko aiškaus negalįs pasakyti. Jis turįs vieną darbą apie Rilke, tik neaišku, ar jis tiktų žurnalui. Galimas daiktas, jam ateisią į galvą kas nors kita, apie ką jis galėtų parašyti mūsų leidiniui. Jo kalbos maniera buvo labai tvirta, tad juolab skyrėsi nuo to, ką jis sakė. Musilis nieko nežadėjo. Jis buvo neapsisprendęs. Užtat buvo čia sutiktas su tokia pagarba, kad nenorėjo iškart lyg niekur nieko atsiriboti. Su savo palyda jis jautėsi esąs čia saugus. Nors su Franzu Blei jį siejo sena bičiulystė, jis buvo nenuspėjamas ir kaprizingas, juk ne kieno nors kito, o Blei dėka, Brocho „Lunatikas“ kitados atsidūrė Musilio kaimynystėje. Brochui nebuvo siūlyta bendradarbiauti naujajame žurnale, jo net nebuvo Vienoje, bet gerai žinodami, ką apie jį mano Musilis, kol kas sergėjomės net minėti jo vardą. Būtų kuris iš mūsų jį ištaręs, Musilis iškart būtų bloškęs šalin mūsų kvietimą aptarinėti šią bylą. O ko nors atsižadėdamas jis būdavo šiurkštus ir kandus. Apie jo sviedžiamą „ne“ sklido legendos, kuriomis mudu su Wotruba tiesiog žavėjomės.

Dabar, trijų savo asmens sargybinių draugėje, konfrontuojant su trim vyriškiais, bandančiais palenkti jį savo pusėn, *šito* „ne“ nė iš tolo nebuvo justi. Tai buvo veikiau svyruojančio žmogaus atsargumas, žmogaus, kuris nenorėjo, kad juo būtų pasinaudota, o kita vertus, nenorėjo praleisti geros progos. Jis siekė laimėti laiko, todėl nesakė nei „taip“, nei „ne“, jis tiesiog ketino sužinoti daugiau. Scherchenas šįkart išsižadėjo savęs kaip niekad, prieš ištardamas“aš“, jis stūmė pirmyn savo „jaunuosius draugus“ ir Musiliui negalėjo patikti. Buvo akivaizdu, kad apie literatūrą dirigentas ničnieko nenutuokia ir šioje srityje rengiasi kliautis manimi. *Aš* savo ruožtu buvau Musilio atstumtas dėl „eretiško“ Thomo Manno paminėjimo. Užsispyrimas, kurio, nieko nepaisydamas, tvirtai laikiausi, buvo toks svarus, kad jis pakentė mano buvimą. O Wotruba

jį traukė. Jis jam patiko kaip niekas kitas. Jis buvo už bet kokios literatūros ribos, bet jo žodžiuose jautei jėgą, ji tvojo nelyginant kūjis. Kai jam kas nors patikdavo, Musilio veide atsirasdavo nuostaba. Tai buvo pagavi nuostaba, niekad nevirstanti besaikiu susižavėjimu. Jis sugebėjo valdyti ir aiškiai pasverti savo reakcijas ir čia neklysdavo. Jo nuostaba turėjo ribas, tačiau šis ribotumas nekliudė išsaugoti jos grynumo. Jokiai svetimai įtaigai jis nepasiduodavo.

Jeigu jis dabar ką ir sakė, tai atrodė, tarsi jis lauktų *vienintelės* reakcijos – Wotrubos, o visi kiti būtų buvę tuščia vieta. Aptakių Blei proklamacijų jis ypač rimtai nevertino. Žinojo jo nuomonę jau seniausiai ir, aišku, buvo su ja susitaikęs. Man kilo įspūdis, kad Blei kalbos varo jam nuobodį. Jis neprieštaravo, nes taip kalbėjo jo protagonistas, bet į jo žodžius nesigilino ir nuolaidžiai šypsodamas nuo jų tarsi atsiribojo. Šiurkštus Wotrubos atkirtis Blei kalbai, po kurio sekė dar vienas, pačiam Musiliui galėjo atskleisti, ką šis galvoja, jam patiko ir pats įžūlėlis, tad jis, jau nesibaimindamas, ėmė tyrinėti žurnalo sumanymą. Čia jis laikėsi savo, pareikšdamas, kad norėtų ką nors parašyti apie lyriką, tad jam dabar rūpi smulkiau sužinoti, kas gali dominti žurnalą.

Scherchenas iškart pareiškė, kad tai kuo puikiausiai dera su jo planais, mat jo žmona kinė, kad ir nedalyvaujanti aptarime, lyrika nepaprastai domisi. O kadangi ji tikra kinė, tai turinti tam iš senų senovės paveldėtą teisę. Lyrika jai reiškianti netgi daugiau už muziką. Tiesa, jis ją pažinęs kaip dirigavimo kurso studentę Briuselyje, jis ten ir vadovavęs tam kursui, iš Kinijos ji atkakusi studijuoti specialiai pas jį, bet jis, girdi, visuomet buvęs tikras, kad lyrika jai esanti dar svarbesnė. Dabar jis jau gailisi neatsivedęs jos čionai. Tai ji, girdi, sumaniusi planą, kad žurnalas būtų skirtas vien lyrikai ir surašiusi jam galybę variantų, kuriuos ji vadinanti „sąrašais". Jis mielai būtų juos atsinešęs, tik, girdi, jam niekas nepasakęs,

kad ponas Musilis esąs ir lyrikas. Be to, jam pasirodę, kad būtų netinkama iškart, jau pirmojo svarstymo metu, pradėti kaipsyk nuo to. Juk turim marias laiko, tą dalyką reikės aptarti nuodugniai. Ponui Musiliui jis atsiųsiąs savo žmonos apmąstymus šia tema drauge su šios srities temų sąrašu – visos jos esančios vertos svarstymo. Beje, jo žmona kalbanti prancūziškai, iš bėdos *jis* galįs su ja susišnekėti, žodžiu, tai nėra taip jau paprasta, iš dalies dėl šito tik ir susilaikęs, nesivedęs jos iškart, nors prancūziškai ji rašanti taip, kad jau Briuselyje į tai visi atkreipę dėmesį ir ją gyrę. O ir Veza maloniai sutikusi tobulinti jos prancūzų kalbos žinias, tad ponui Musiliui nebūsią su ja jokio vargo.

Tokia karšta ginamoji kalba Scherchenui buvo visiškai nebūdinga. Paprastai jis tenkindavosi bendrais nurodymais arba paaiškindavo muzikines funkcijas. Bet apie savo naująją žmoną, apie kinę, jis šnekėdavo itin noriai. Jis didžiavosi ja, mat jos dėka sukeldavo susidomėjimą ir savimi. Kinė išties buvo kerinti ir nepaprastai išsilavinusi moteris iš labai gerų namų. Tėvynėje ji buvo patyrusi japonų invaziją ir pasakojo apie tai siaubingų dalykų. Briuselyje ji švelniai, santūriai ir minkštai kaip kinų šilkas dirigavusi Mozartą, tą akimirką Scherchenas ją ir įsimylėjęs, bet kai ji kalbėdavusi apie karą, iš jos burnos tarsi kalendavę kulkosvaidžiai. Sugrįžusi į Pekiną, ji jam parašiusi. Jis, atšaukęs visus savo koncertus, Transsibiro geležinkeliu nusibeldęs į Pekiną. Kad vestų Šusin, jis turėjo penkias dienas, ilgiau neleido laikas. Jam buvo pasakyta, kad taip skubotai tokie dalykai nedaromi, vedyboms jis turįs skirti daugiau laiko, bet jis ir ten parodęs savo tvirtumą, per tas dienas vedė Šusin, paliko ją iš pradžių pas jos tėvus, sėdo į traukinį ir, nepraėjus nė mėnesiui, vėl atsidūrė Europoje, kur tęsė koncertinę veiklą.

Po kelių mėnesių jam iš paskos atkeliavo ir Šusin, abu apsigyveno pas mus, Grincinge. Drauge išgyvenome jų medaus

mėnesį: jie šnekėdavosi tarsi prancūziškai – jos korektiškai, nors ir monosilabiškai skambantį *staccato* čia pat pertraukdavo neapsakomai barbariška jo vokiečių ir prancūzų kalbų mišrainė, pilna šiurkščių klaidų ir mums visiškai nesuprantama. Jis iškart pristatė žmoną prie darbo – ištisas dienas Šusin perrašinėdavo gaidas, partitūras jo orkestrui. Klausiau savęs, kada gi jai lieka laiko „*Ars Viva*" planuojamoms lyrikos temoms. Ji galbūt ir buvo kada nors užsiminusi apie kinų lyriką. Kadangi Scherchenas nieko nepalikdavo neišnaudojęs, jam galėjo šauti mintis liepti jai surašyti visa tai ant popieriaus. Dabar, mums aptarinėjant žurnalą, šis prisiminimas pačiu laiku išplaukė iš jo atminties. Tad jis galįs Musiliui pasiūlyti virtinę temų, kurios jį galbūt sudomintų ir kurias prancūzų literatūrą puikiai išmanančiai Šusin jam pateikti nebūsią jokio vargo.

Scherchenas buvo taip pakerėtas savo kiniškos meilės, kad būtų galėjęs kalbėti apie ją nesustodamas. Tuo metu jis man patiko. Neapykanta, tūnojusi manyje nuo anų Strasburgo laikų, dabar, rodos, garuote išgaravo. Viskas prasidėjo nuo to, kad aš visai netikėtai gavau jo telegramą, kurioje jis primygtinai manęs prašė tam tikru laiku, nurodydamas net valandą su minutėmis, ateiti į Vienos Vakarų geležinkelio stotį, ten jis turėsiąs valandą iki kito traukinio. Nuėjau vedinas labiau smalsumo nei prielankumo jam. Atpūkšėjo jo traukinys, ir jis dar pro vagono langą šūktelėjo man:

– Aš vykstu į Pekiną tuoktis!

Paskui jau perone, gaudydamas kvapą, jis apsakė man visą šią istoriją. Apie savo kinę jis kalbėjo kaip pakerėtas. Vaizdingai nupiešė man, kas jam nutikę išvydus ją su kiniškais apdarais diriguojant Mozartą. Jis surado kupinų susižavėjimo žodžių kitam žmogui! Jis prižadėjo jai vesti ją, kai tik ji jam parašysianti, taip sakant, iškart. Štai ji jam parašiusi, ir atrodė, kad jis, pats visuomet įsakinėjantis, dabar vykdo kažkie-

no kito įsakymą. Įsakymą moters, atkakusios pas jį iš kito Žemės rutulio galo, moters, kuriai jis aklai ir širdingai paklusęs. Dar niekad nemačiau jo tokio, ir kol jis, dusdamas iš jaudulio, pasakojo toliau, aš pajutau, kad jis man staiga pradeda patikti. Buvo tik nesuvokiama, kad jis, šitas darbinis arklys, penkioms savaitėms galėjo atšaukti visus savo koncertus ir repeticijas.

Per savo tuoktuvių kvaitulį jis pamiršo kai ką svarbaus. Netikėtai perone pasirodė Dea Gombrich, smuikininkė, pasirodo, ir jai Scherchenas buvo nusiuntęs telegramą ateiti į Vakarų stotį, deja, Dea pavėlavo, ir jis spėjo jai tik pasakyti, kur ir ko dabar vykstąs. Ir ar ji negalėtų jam nupirkti kaklaryšio, jis visai jį pamiršęs, o vestuvių ceremonijai jo prireiksią. Ji greit nubėgo ir grįžo traukiniui dar nepajudėjus. Pro kupė langą padavė jam kaklaryšį, jis stovėjo prie lango, šypsojo ir dėkojo, dabar jo lūpos neatrodė tokios siauros kaip visuomet. Kai aš vis dar sunkiau alsuojančiai nuo skubėjimo Dea pasakojau visą istoriją, Scherchenas jau keliavo į Sibirą.

Išvydau jį apimtą aistros ir dar gerą valandą jutau jam vėl atsiradusią šilumą. Kaip jau sakiau, vėliau jiedu gan ilgai pas mus gyveno. Šusin savo dvasingumu pakerėjo Vezą, Scherchenas, kad ir kaip atrodė įsimylėjęs, elgėsi kaip paprastai, netgi galėjo iš jos pasityčioti.

Net neįtariau, kad dabar, aptarinėjant „*Ars Viva*" reikalus, Musilio akivaizdoje jis pasinaudotų ja, kaip naudodavosi viskuo. Jutau, kad jis tiesiog troško ja pasipuikuoti, vis dar buvo kinę įsimylėjęs. Galbūt, svarsčiau aš, galbūt įvyks stebuklas ir šįkart viskas taip nesibaigs, kaip paprastai jam baigdavosi, galbūt jis ir *liks* su Šusin. Nepaisant mano prielankumo viskam, kas mistiška, man buvo neramu, kaip čia viskas klostysis toliau, labiau man rūpėjo kinė, kuri jautėsi čia tokia svetima, tarsi šalia būtų viena jo europiečių žmonų. Bet štai šiame pasitarime Nussdorferštrasėje ji staiga pasirodė esanti labai rei-

kalinga. Didžiausias Musilio rūpestis, atrodo, buvo jokiu būdu neprižadėti žurnalui ko nors epiško, todėl dėl tos lyrinės tematikos jis neprieštaravo ir nereiškė dvejonių dėl Šusin siūlomo sąrašo. Visi jau buvo apie ją girdėję, visi su šiluma apie ją galvojo, ji buvo tikras poezijos objektas. Iš žurnalo, beje, nieko neišėjo, bet kinės dėka tasai aptarimas visiems liko malonus prisiminimas.

Hudba. Šokantys kaimiečiai

1937 metų birželio penkioliktą dieną mirė mano motina.

Kelios savaitės iki tol, tų pačių metų gegužę, aš pirmukart atvykau į Prahą. Jaučiausi dar nerūpestingai ir laisvai, apsistojau *„Juliš"* viešbutyje šalia Vaclavo aikštės, pačioje aukštybėje. Iš erdvios, numeriui priklausančios terasos, buvo matyti žmogeliukų knibždanti aikštė, naktį švietė jos žiburiai. Vaizdas, tarsi specialiai sukurtas šalia manęs gyvenusiam dailininkui – Oskarui Kokoschkai.

Penkiasdešimtmečio proga Vienoje, Štuberingo Dekoratyvinės dailės muziejuje, buvo surengta didžiulė jo paroda. Dabar aš jau susidariau išsamų vaizdą apie jo kūrybą, iki tol ją pažinojau tik iš paskirų kūrinių. Net tokia proga jis atsisakė atvykti į Vieną, pasiliko Prahoje, kur tapė prezidento Masaryko portretą. Senas jo šalininkas Vienoje Carlas Mollis ant mano sąžinės užkrovė užduotį susirasti Prahoje Kokoschką ir perduoti jam laišką. Turėjau papasakoti jam ir apie parodą, priminti, kiek gerbėjų jis turįs Vienoje. Ant oficialiosios Vienos jis esąs baisiai įtūžęs. Tai ne tik dėl jo kūriniams rodomos paniekos. Jis nepamirštąs ir 1934 metų vasario įvykių. Prasidėjus pilietiniam karui Vienos gatvėse, jo motina, prie kurios jis buvo užvis labiausiai prisirišęs, mirė ištikta širdies smūgio. Kaip ir kiti, taip ir ji iš savo namų Lybhartstalyje matė, kaip iš

pabūklų buvo apšaudomi naujos darbininkų bendruomenės namai. Sūnus jai pirkęs tuos namus kaipsyk dėl vaizdo į Vieną – motinai, kuri nuo mažens aistringai juo tikėjo ir skatino jo tapybą, o šit kuo virto tasai vaizdas!

Kokoschkos motina gyveno gana arti, girdėjo pabūklų dundesį ir neįstengė atplėšti akių nuo baisaus reginio. Netrukus po to ji susirgo ir daugiau nebekėlė. Carlas Mollis pažinojo Kokoschkos motiną ir buvo įsitikinęs, kad be jos sūnus niekad nebūtų susivokęs turįs tokį talentą. Kad šios moters, įstabiu vardu Romana, nebeliko, jam kėlė grėsmę. Dabar jis jau visiškai buvo atkirstas nuo Austrijos. Naujajam režimui Vokietijoje jis buvo išsigimęs menininkas, tarsi Austrijai dabar būtų tarsi atsivėrusi proga išskėstomis rankomis sutikti didžiausią savo tapytoją. Bet net jeigu tėvynė ir būtų buvusi tokia toliaregė ir būtų paskatinusi jį sugrįžti, kaip jis būtų galėjęs gyventi esant tokiai valdžiai, kurią kaltino už savo motinos mirtį?

Apie Kokoschką buvau prisiklausęs pilnas ausis jau anksčiau. Annos dėka man teko pabūti turbulentiškoje jo ankstesnio gyvenimo fazėje. Pasija Almai Mahler, Annos motinai, kelių jo geriausių paveikslų dėka virto tikra legenda. Jos portretą, kuriame, pasak jos pačios, ji pavaizduota kaip „Lucrezia Borgia“, aš mačiau pirmojo savo lankymosi Hoenvartėje metu. Jis kabojo niekad nenuilstančios našlės triumfo menėje ir man buvo pristatytas primygtinai pabrėžiant, kad iš menininko, kuris anuomet dar šį tą sugebėjo, deja, nieko neišėję – jis tik vargšas emigrantas.

Dabar pirmukart pamačiau ir jį patį, jo terasa buvo greta. Kokoschkos bruožai man pasirodė pažįstamai iš jo autoportreto. Labiausiai mane nustebino jo balsas. Kokoschka kalbėjo taip tyliai, kad aš jį vos supratau. Klausiausi begal atidžiai, kad neprasprūstų pro ausis nė viena frazė, deja, prasprūdo daugybė. Apie mano atvykimą Carlas Mollis jam jau buvo

pranešęs, bet netikėtai nutiko taip, kad mudviejų kambariai tame pačiame viešbutyje buvo šalia vienas kito. Jis buvo ne tik tylus, bet ir elgėsi nepaprastai kukliai. Dar veikiamas anos didžiulės parodos įspūdžio, jaučiausi kiek sutrikęs, kad jis elgiasi su manimi kaip lygus su lygiu. Jis pasiteiravo apie naują mano knygą, kurią jis, girdi, norėtų paskaityti, Mollis apie ją rašęs pakylėtai. Čia, terasoje, man pasirodė, kad jam smalsu, kas gi aš toks. Jaučiau į mane įsmeigtą jo aštuonkojišką žvilgsnį, bet jis neatrodė priešiškas.

Jis atsiprašė manęs, kad vakare esąs užsiėmęs, tarsi jaustųsi įsipareigojęs vakarą paskirti kaipsyk man. Prisimenant Annos pasakojimus iš jos ankstyvos vaikystės, jo taikumas juolab kėlė nuostabą, Anna, tuomet vadinta Guke, sėdi atelje kampe ir persigandusi klausosi pavydo scenos, kilusios tarp Kokoschkos ir jos motinos. Išeidamas jis net grasina užrakinsiąs ją atelje, galimas daiktas, kad tokį grasinimą net buvo kada įvykdęs. Taip emocingai Anna dar apie nieką man nebuvo pasakojusi. Tas scenas aš vaizdavausi gyvai ir vaizdžiai, tad tikėjausi sutiksiąs aistringą žmogų, kuris, man vos prabilus apie parodą, piktai ims plūsti režimą. Bet apie tai jis iš aukšto ištarė vos kelis žodžius, o ir tuos pusbalsiu. Agresyviausiai atrodė jo smakras, atsikišęs lygiai taip kaip ir jo autoportretuose. O išties įspūdinga buvo jo akis – nejudri, nepermatoma, be perstogės tykanti: keista tik, kad taip galvodamas, mintyse turėdavau *vieną* akį, taip, kaip čia dabar parašiau. Jo balsas skambėjo neryškiai, kimiai, tarsi žodžius tartų sporadiškai ir nenoromis. Sutarus susitikti kitądien, jis paliko mane sutrikusį – nei jo paveikslai, nei visa, ką aš apie jį buvau girdėjęs, nė iš tolo nederėjo su slopiu jo balsu ir elgsena.

Kitą dieną sutikau jį kavinėje. Jis sėdėjo su filosofu Oskaru Kraussu, ištikimu Franzo Brentano mokiniu. Tasai Kraussas, filosofijos profesorius, žinomas Prahoje žmogus, paveldėjo iš savo mokytojo domėjimąsi mįslėmis bei kalbomis, ir dabar

skambiai rėžė apie tai Kokoschkai ir man. Tokia gražbylyste jam pavyko kuriam laikui prikaustyti Kokoschkos dėmesį, o man vėl kilo apgaulingas įspūdis apie tapytojo kuklumą, netgi drovumą. Vėliau aš suvokiau, kad iš tikrųjų jis buvo tik drovus, o jo dvasia narsiai klaidžiojo raizgytais takeliais. Jis visai nebuvo kuklus, tik susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, mėgo pranykti tarsi susiliedamas su kuria nors aplink vyraujančia spalva. Šitoks susiliejimas ir mirguliavimas ir buvo didysis jo talentas, taip natūraliai, lengvai kaitaliodamas spalvas, jis labiausiai panėšėjo į sepiją, tuo tarpu jo didžiulė, kaip jau sakiau, akis tarsi būtų visai autonomiška, nenukrypdama sekė savo grobį.

Tik sėdiniuojant čia, kavinėje, žvilgsniu buvo nelengva ką nors užčiuopti. Senąjį profesorių Kraussą jis pažinojo puikiausiai – plepus ir savo įtaiga begal įtikėjęs profesorius vargiai galėjo jį kuo sudominti. Sulaukęs jau garbaus amžiaus, jis kiekviename žingsnyje tebesirėmė savo mokytoju Brentano, kalbėjo apie kaži kokį jo nesavanaudiškumą, bent jau man tuomet taip pasirodė, nes su Brentano anuomet buvau dar veik nesusipažinęs ir ne kaži kiek nutuokiau apie įvairialypį jo mokymo poveikį. Nenuilstamas Krausso žodžių srautas, pilamas į Kokoschkos ausis man rodės beskonis, bet pastarajam jis, atrodo, nė kiek nekliudė, jis visai netroško kalbėti pats, jis tik būdravo kaitaliodamas savo spalvas. O aš tiesiog degte degiau nekantrumu išgirsti iš jo ką nors apie Georgą Traklį. Žinojau, kad jiedu buvo pažįstami ir kad įstabų pavadinimą Kokoschkos paveikslui „Vėjo nuotaka" irgi sugalvojęs Traklis. Buvau įsitikinęs, kad be to pavadinimo paveikslas suvis neegzistuotų, pavadinus kaip nors kitaip, niekas į jį nekreiptų dėmesio. Tuo metu Traklis mane buvo tiesiog pakerėjęs, joks kitas modernus lyrikas nereiškė man tiek daug. Jo likimas mane tebejaudina, kaip jaudino ir anuomet, nes apie jį pirmučiausiai ir patyriau. Žinoma, šito skurdaus mįslių žmo-

gelio akivaizdoje prabilti apie Traklį buvo visai netinkamas metas, bet aš vis dėlto įsidrąsinau ir droviai paklausiau Kokoschką, ar jis jį pažinojęs.

– Jį aš labai gerai pažinojau, – kimiai atsiliepė jis ir daugiau nebeištarė apie tai nė žodžio. Net jeigu ir būtų norėjęs, daugiau ką pasakyti nebūtų įstengęs, nes mįslių karalius ožio balsu mekeno naują savo prakalbą.

Man pasirodė, kad nuo to laiko, kai ją paliko, Viena Kokoschkai daugiau *nieko* nebereiškia. Jaunystėje, kai jis greta Adolfo Looso, išnirdavo joje ten, kur net nelabai galėtum įsivaizduoti, Viena jam šį tą reiškė. Dabar gi atrodė, kad ne Viena jį ištrėmė, tai jis ištrėmė iš savęs Vieną ir senasis gerasis Mollis, per dešimtmečius nusilakstęs dėl jo nuo kojų, jau nebebuvo tasai žmogus, kuris būtų galėjęs iš naujo sudominti jį Viena. Nepaisant viso nepranokstamo gebėjimo susilieti su aplinka, aš pajutau, kad dabar jis pasislėpė tik tam, kad visi jį paliktų ramybėje.

Jau buvau veik netekęs vilties pasikalbėti su juo iš širdies, kai jis pats netikėtai atšilo ir prabilo apie savo motiną ir brolį Bohį. Namai Lybhartstalyje, kur mirus motinai apsigyveno brolis, buvo vienintelis šiuo metu jį dar dominęs dalykas Vienoje. Jis tarė esant savo brolį rašytoju. Ar aš jį pažįstąs? Brolis, girdi, parašęs didžiulį keturių dalių romaną. Jis buvęs jūreivis, išmaišęs pusę pasaulio. Tik joks leidėjas nenorįs to kūrinio spausdinti. Gal aš nujaučiąs, ką tai galėtų sudominti? Broliui, girdi, tokiuose dalykuose baisiai nesiseka. Savimonės tai jam, oho, nestinga, gal tik praktiškumo. Jis, beje, nematąs jokios negarbės, kad brolis leidžiasi jo išlaikomas. Jis padėjo jam nemurmėdamas ir broliškai. Apie savo brolį Kokoschka kalbėjo švelniai ir pagarbiai. Mane sujaudino tokia jo meilė broliui, kuris visuomet juo tikėjo, bet tikėjo ir savimi, ir tai man pasirodė patrauklus Kokoschkos bruožas, kažkuriame lygmeny siekiąs abu brolius šiame pasaulyje pastatyti į vieną gretą.

Apie šitą brolį mano pažįstami vieniškiai dažnai pašnekėdavo. Kokoschka buvo gerbiamas taip, kad bet kuri užuomina apie pažintį su jo broliu buvo laikoma garbe. Walteris Loosas, turėjęs didžiojo Looso vardą, kad ir nesigiminiavęs su pastaruoju, gal kaipsyk dėl tokio vardų sutapimo, jautė pareigą artimiau susipažinti su Kokoschkos broliu ir, gurkšnodamas jauną vyną su Wotruba, it pakerėtas pasakojo jam apie kerinčiai gražią kaminkrėčio dukrą, taip puikiai pritapusią prie storulio Bohi. Iki menkiausių smulkmenų jis pasakojo apie jų santykius, apie baisų Bohi pavydą, padūkusias scenas ir audringus susitaikymus. Ir toji kaminkrėčio duktė, nuo kurios grožio apaktų kiekvienas, savajam draugui esanti begal ištikima, jos, girdi, niekam nepavyktų suvilioti. Bohi esąs *tikras* tapytojo brolis, apie kurį iš tikrųjų ir sukosi kiekviena tokia šneka, tad pavydo tema čia būdavo tarsi privaloma. Visus pasakojimus apie Kokoschkos brolį Wotruba išklausydavo kone pamaldžiai. Greta Oskaro šlovės jį visad žavėjo jaunasis, kaip jį vadinome, Loosas. Kadangi šis vaikščiodavo nuolat užvertęs galvą, mūsų rate jis tarsi vėliavnešys užėmė tam tikrą padėtį, nes jo žodžiai nedaug tereiškė.

Ir šit dabar apie savo brolelį prašneko pats Kokoschka ir Bohio vardą jis minėjo taip natūraliai, tarsi Vienoje visi ik vienam privalėjo būti apie jį girdėję, ir man ėmus pasakoti, kuo gražiausiai apsakius savo nuotykius su „jaunuoju" Loosu, pamačiau, kad šis vardas jį kiek trikdo.

– Negali būti, kad vėl atsirastų architektas, kuris vadintųsi lygiai taip pat, tokie kaip Loosas, gimsta tik kartą.

Jam taip pat nepatiko, kad aš gyniau savo draugą, sakydamas, kad galiausiai šis esąs jo *brolio*, o ne Kokoschkos, kaip senasis Loosas, draugas. Tai tik paskatino jį rėžti liaupsinančią savo brolį kalbą, ir dabar aš jau daugiau patyriau apie leidėjo niekaip nerandantį keturių dalių romaną. Ar vadinamasis „jaunasis" Loosas nieko apie tai neminėjęs?

Ne, jis tik nuolat kalbėjęs apie Bohio meilę kaminkrėčio dukrai, dar, tiesa, apie nuolat tarp jų vykstančias scenas. Kokoschka, matyt, akimoju sumetė, kad čia yra sąsaja su kažkada tarp jo ir Almos Mahler vykusiomis scenomis ir, tarsi užsimindamas apie mano netaktą, ėmė gintis:

– Bohis tikrų tikriausias Nestroy'us, – sako jis. – Tie skandalai su mano brolio raštais neturi nieko bendro. Kaip jie galėtų peštis, jei abu tokie storuliai? Ne, Bohis yra švarus žmogus. Jis nekelia tokių scenų, apie kurias būtų verta kalbėti.

Rodės, kad jis pats teisinasi dėl savo jaunystės scenelių. Profesoriaudamas Drezdene, jis gyvenęs su pagal jo brėžinius sumeistrauta natūralaus dydžio lėle, kuri atrodžiusi kaip antroji Alma Mahler. Tą lėlę jis kaip atminimą visur tampęsis su savimi. Kavinėje ji sėdėdavo jam priešais, jai būdavo užsakoma kavos, o vėliau, kaip sakoma, ji buvo guldoma į lovą. Bohis, visiškai kitaip nei brolis, nieko panašaus nedarė, todėl Kokoschka ir pavadino jį „švariu žmogumi", dėl to taip mielai kalbėjo apie jį ir kėlė pavyzdžiu, tarsi šis būtų jo paties nekaltybė.

Vieną dieną per Vaclavo aikštę patraukė didžiulė čekų kaimiečių eisena. Iš mano *„Juliš"* viešbučio terasos viskas buvo matyti kaip ant delno. Ludwigas Hardtas, kuris kaip tik buvojo Prahoje, atėjo su žmona pasižiūrėti eitynių iš aukštybės. Pasikviečiau jį ir dar keletą pažįstamų. Susipažinau ir Ludwigo Hardto žmona, mažute kaip ir jis, dailia ir truputėlį pasipūtusia persona. Išvydęs juo abu drauge, neišvengiamai pagalvodavai apie cirką. Kiekvieną akimirką atrodė, kad tuojau bus įvesti į areną arkliai ir ši gerai dresuota moterėlė ims šokinėti nuo vieno cirko arkliuko ant kito, tuo tarpu jis, visai šalia, vos per plauką nuo jos, ims išdarinėti ne mažiau nutrūktgalviškus triukus.

Dabar jie abu stovėjo terasoje šalia manęs, aukštai viršum

aikštės, kuria, apsivilkę tautiniais drabužiais, iš visos Čekijos susirinkę kaimiečiai traukė ten link, kur skambėjo muzika ir aidėjo šūkavimai. Kai kurie jų ėmė šokti, kiekvienas katras sau, vis kitaip, ir tai, kaip jie savo kampuotais judesiais pradėdavo tą šokį, skindamiesi sau vietą žmonių maišatyje, buvo taip paukštiška ir patrauklu, kad man ištryško ašaros. Norėdamas jas paslėpti, nusigręžiau, ir mano akys susidūrė su Kokoschkos akimi, jis irgi buvo išėjęs į terasą ir, kaip ir mes, stebėjo eitynes. Įžvelgęs mano jaudulį, jis taip širdingai man pamojo, tarsi kalbėdamas apie savo brolį Bohį.

Kas gi mane taip sujaudino tame pavienių kaimiečių šokyje, aš tuomet nebūčiau įstengęs pasakyti. Nei jų išdykume, nei galioje, nei smagume nebuvo nieko tokio, kas būtų itin įstrigę. Tai tiesiog buvo blogos nuojautos neapsėsta akimirka, laimės sklidinas jaudulys, nors pats ir nebuvai tame būryje – kas dar gali būti labiau žeminančio už kaimiečių draugę? Bet čia būta ir atpažinimo, kuris mane užvaldė ir sujaudino: aš atpažinau šokančius Brueghelio kaimiečius. Viską, ką patiri, lemia vaizdai. Jie tarsi tvirta žemė po kojomis. Pagal vaizdus, iš kurių susideda žmogus, jis ir susikuria gyvenimo įvairovę. Margaspalvis, kupinas laisvės buvo tasai jaudulys, išvydus Vaclavo aikštėje šokančius kaimiečius. Praha krito po dvejų metų. Bet man dar buvo lemta patirti tų žmonių galią ir įspūdingą jų trauką.

Kažką panašaus aš jutau ir girdėdamas jų kalbą. Ji man buvo visiškai nepažįstama. Vienoje buvo gausu čekų, bet, išskyrus juos pačius, jų kalbos niekas ten nesuprato. Daugelio vieniečių pavardės buvo čekiškos, bet ką jos reiškia, nežinojo nė jie patys. Vieną gražiausių pavardžių turėjo mano „dvynys“ Wotruba. Jis nemokėjo nė žodžio gimtąja savo kalba. Dabar atsidūręs Prahoje aš landžiojau po atokiausius kiemus, įsimaišydavau tarp žmonių ir klausydavausi jų šnekos. Man pasirodė, kad toji kalba sutverta ginčams, nes visuose žodžiuo-

se pabrėžtinai stipriai buvo kirčiuojamas pirmasis skiemuo, tad kilo įspūdis, jog kiekviename nugirstame pokalbyje atsirasdavo kaži koks ginčas, kuris tęsdavosi tol, kol pašnekovai apskritai nutildavo.

Buvau susipažinęs su husitų karų istorija, penkioliktasis amžius visuomet mane traukė, o tasai, kuris troško šį tą nutuokti apie mases, nemažai svarstė ir apie husitų judėjimą. Aš gerbiau čekų istoriją ir, galimas daiktas, kad aš, kaip pašalinis asmuo, dabar kasdien girdėdamas jų kalbą, tariausi joje atradęs tokių dalykų, kurie radosi manyje vien dėl mano ignorancijos. Bent dėl jos vitališkumo man nekilo jokių abejonių, o kai kurie į nieką nepanašūs žodžiai tiesiog stulbino. Buvau pakerėtas, išgirdęs, kad muziką čekai vadina *hudba*.

Maniau, kad muzika Europoje buvo vadinama vieninteliu žodžiu: *muzika*. Kai tardavau jį vokiškai, pasijusdavau tarsi šokčiau į aukštį drauge. Ten, kur buvo pabrėžiamas pirmasis skiemuo, žodis nuskambėdavo pasyviau, tarsi dar suplevendavo prieš pasklisdamas. Prie šito čekiško žodžio *hudba* aš prisirišau beveik taip pat kaip prie to dalyko, kurį tas žodis nusakė, tik ilgainiui man pasidarė truputėlį nejauku, kad jis buvo skirtas bet kokiai muzikai. Kuo daugiau išgirsdavau naujos muzikos, tuo neaiškesnis darėsi mano požiūris į šį universalų apibrėžimą. Kartą man pakako drąsos paklausti Albaną Bergą, ar desperatiškas vieniečių priešgyniavimas viskam, kas nauja, nebus susijęs su tuo, kad įsivaizduodami melodijas apibrėžiantį žodį, jie taip susivieniję, kad negalėtų net pakęsti kitokio žodžio. O jei tasai žodis *skambėtų* kitaip, galbūt jie pamažu prie jo priprastų? Bet Albanas Bergas nenorėjo apie tai net klausytis. Jam rūpinti tik *muzika*, kaip ir visiems iki jo gyvenusiems kompozitoriams, ir niekas kitas, tai, ką jis darąs dabar, atsiradę iš anksčiau, iš jo tai perimsią jo mokiniai, tai irgi būsianti muzika, o bet kuris kitas žodis čia būtų *apgaulė*, argi man neatėję į galvą, kad šis žodis paplitęs visame pasau-

lyje? Į mano „pasiūlymą“ Bergas reagavo taip karštai, kone piktai, kad daugiau apie tai jam nebeprasižiojau.

Bet jeigu aš, suvokdamas savo muzikinio išprusimo ribotumą, ir tylėjau, tai toji mintis manęs vis vien neapleido. Ir kai dabar Prahoje visiškai atsitiktinai patyriau, kad muzika čekiškai vadinama *hudba*, aš buvau sužavėtas. Tai buvo žodis, skirtas Strawinsky'o *„Les Noces“**, skirtas Bartókui, Janáčekui, dar daugel kam.

Tarsi pakerėtas klaidžiojau iš vieno kiemo į kitą. Tai, ką girdėjau kaip iššūkį, veikiausiai tebuvo žmonių noras išsišnekėti, bet jeigu jau taip, tai jis turėjo *krūvį* ir apie kalbantįjį sakė daugiau, nei mes paprastai sužinome apie savo pašnekovus. Galbūt čekiškų žodžių svarumas sužadino manyje Bulgarijoje praleistos vaikystės prisiminimus. Tačiau apie tai visiškai negalvojau, bulgarų kalbą buvau visiškai pamiršęs, o apie tai, kiek, nepaisant užmaršumo, iš tokių prisiminimų vis dėlto lieka, aš neįstengiau spręsti. Tikra buvo vien tai, kad viešnagės Prahoje metu manyje susikaupė tai, kas man buvo nutikę atskirais mano gyvenimo atvejais. Slaviškų garsų aš klausiausi tarsi dalies tokios kalbos, kuri man kažkodėl buvo nesvetima.

Su daugybe žmonių kalbėdavausi vokiškai, šnekėjau kaip įpratęs, ir buvo žmonių, kurie šią kalbą sąmoningai išskirdavo. Dažniausiai tai būdavo čia gyvenę ir vokiškai kūrę poetai ir rašytojai, tik visuomet jautei, kad jų lūpose vokiečių kalba, kurios jie laikosi įsitvėrę, stengdamiesi atsilaikyti prieš galingą čekų kalbos foną, reiškia jiems truputėlį daugiau, nei tiems, kurie ja skaito bei rašo Vienoje.

„Apakimas“ buvo išverstas į čekų kalbą ir ką tik pasirodęs, tai ir buvo pretekstas man atvykti į Prahą. Jaunas rašytojas, šiandien žinomas H. G. Adlerio pavarde, tuomet triūsęs kaž-

* „Vestuvės“ *(pranc.)*.

kokioje viešojoje įstaigoje, pakvietė mane į skaitymus. Jis, vos kokiu penkmečiu už mane jaunesnis, priklausė vokiškai kuriančių rašytojų grupei, kurioje iš rankų į rankas ėjo ir mano „Apakimas". Jie buvo mano skaitytojai. Adleris, bene pats aktyviausias, visur skleidė žinią apie mano skaitymus. Jis vedžiojo mane ir po miestą, jam rūpėjo, kad pro mano akis neprasprūstų nė viena jo grožybė.

Adleris buvo aukščiausios kategorijos idealistas, tuo skyrėsi iš kitų, o juk netrukus turėjo tapti neišvengiama prakeiksmo verto laiko auka. Tik atrodė, tarsi jis *nepriklausytų* šiam laikui. Tokį žmogų, suformuotą veikiau vokiečių literatūrinės tradicijos, vargu ar būtų buvę įmanoma įsivaizduoti kur nors Vokietijoje. Bet jis ir gyveno čia, Prahoje, laisvai kalbėjo ir skaitė čekiškai, gerbė čekų literatūrą bei muziką, ir viską, kas man būdavo neaišku, pateikdavo taip, kad man tai atrodytų patrauklu.

Nevardysiu visų Prahos puikumų, tų, kurie visiems sukasi ant liežuvio galo. Man būtų netgi beveik nepadoru kalbėti apie aikštes, bažnyčias, rūmus, skersgatvius, tiltus ir upę, su kuriais kiti praleido visą gyvenimą ir šia patirtimi yra persunkta jų kūryba. Iš viso to, nieko čia neatradau pats, viskas man buvo parodyta, ir jeigu čia kas turėjo teisę kalbėti apie konfrontaciją, tai nebent tasai, kuris ją išgalvojo. Tas rašytojas, niekaip neįstengdamas pasikakinti man sugalvotomis staigmenomis, pats buvo begal smalsus, ir mums vaikštinėjant po miestą, be perstogės klausinėjo ir klausinėjo. Mielai leidausi su juo į šnekas, nes jis imdavo minėti daugybę mano sutiktų žmonių, jį domino jų nuomonės, sprendimai ir nuojautos.

Tačiau jis pajuto ir tai, kiek daug man reiškia vien *klausytis kitų* įvairiausių žmonių, kalbančių be vertėjo man nesuprantama kalba. Jam turėjo būti kažkas naujo, nuostabaus, kad kažkas domisi nesuprantamų žodžių poveikiu, žodžių, turinčių savitą charakterį, kuris nelygintinas su muzikos kalba, nes

nesuprantami žodžiai ima kelti žmogui *grėsmę*, o bandant tą grėsmę pašalinti jie kartojami ir kartojami, ir nuo tokio kartojimo ima darytis dar grėsmingesni. Jis buvo gana taktiškas ir ilgam palikdavo mane vieną, truputėlį, tiesa, nerimaudamas, kad galiu pasiklysti ir, aišku, apmaudaudamas, kad nutrūksta mūsų pašnekesys. Perdėtai smalsaudamas, jis vėliau rašė apie tokius dalykus, kurie man įstrigo, ir tik didelė mano simpatija vertė mane tvardytis ir ne viską jam sakyti.

Motinos mirtis

RADAU ją snaudžiančią, akys sumerktos. Ji gulėjo baisiausiai sumenkusi, likusi vien blyški oda, gilios juodos duobės vietoj akių, o ten, kur anksčiau krutėdavo jos puikios plačios šnervės, dabar juodavo nejudrios skylės. Kakta atrodė siauresnė, iš abiejų kraštų susiraukšlėjusi. Tikėjausi sulauksiąs jos žvilgsnio, man rodės, kad akis ji užmerkė tik nenorėdama matyti manęs. Ieškojau to, kas joje buvo man buvo geriausiai pažįstama, nes, kaip ir juslios jos šnervės ir kakta, buvo pasikeitusios ir akys, joje nebeliko polėkio ir šnervėse tūnojęs pyktis per tą savo juodumą nebeatrodė toks baisus.

Persigandau, bet vis dar būdamas sklidinas ankstesniosios *jos* galios, ėmiau įtarinėti, kad motina tik apsimetinėja. Ji tik nenori manęs matyti, galvojau, ji nelaukė manęs. Ji jaučia, kad esu čia ir dedasi mieganti. „Mano vietoje būdama, ji lygiai taip pat pagalvotų", – persmelkė mintis. Juk aš buvau ji, mudu skaitėme vienas kito mintis, jos sutapdavo.

Aš atnešiau rožių, jų dvelksmui ji niekuomet neatsispirdavo Rusčuke*, jos vaikystės sode, ji svaigdavusi nuo jo, ir kai senais gerais laikais mes pasišaipydavome iš jos milžiniškų, su

* Dabar Rusė, miestas Bulgarijoje, seniau priklausęs Austrijos-Vengrijos imperijai.

jokio kito žmogaus nepalyginamų šnervių, ji sakydavo, kad tokios didžiulės jos pasidariusios nuo vaikystės rožių aromato. Pats ankstyviausias jos prisiminimas: ji guli po rožių kerais, o paskui plūsta ašaromis, nes ją neša namo ir tasai dvelksmas dingsta. Vėliau, jau palikusi tėvų namus ir sodą, ji uostydavusi kiekvieną dvelksmą ieškodama ano, tikrojo, štai tada jos šnervės taip išsiplėtusios ir tokios jau palikusios.

Kai ji galop atsimerkė, aš pasakiau:

– Čia aš tau iš Rusčuko atvežiau.

Ji nepatikliai pasižiūrėjo į mane, bet sudvejojo ne mano atsiradimu, o mano paminėta rožių kilmės vieta.

– Iš sodo, – pridūriau, o sodą ji žinojo tik vieną. Ji mane nusivesdavo tenai, guosdavosi medžiams dėl senelio įžeidinėjimų ir giliai alsuodavo. Dabar, kai padaviau rožes, ji įkvėpė jų dvelksmą, ir jis užtvindė kambarį.

– Taip, čia tas kvapas. Jos iš sodo, – ji patikėjo šia žinia, patikėjo ir mano buvimu – aš tame aromato debesėlyje visgi išlikau – ir net nepasiteiravo, kodėl aš atkakęs Paryžiun. Dabar jos veide vėl išryškėjo anos nepasotinamos šnervės. Akys, daug didesnės nei paprastai, žvelgė į mane, bet ji nesakė: „Aš nenoriu tavęs matyti. Ką tu čia veiki? Aš nekviečiau tavęs!“ Įsiteikiau tuo dvelksmu, kurį ji atpažino. Nieko neklausinėjo, pasinėrė į tą kvapą ir man pasirodė, kad jos kakta darosi lygesnė ir kad tuojau pasigirs jos žodžiai, kurių su niekuo nesupainiosi. Aš laukiau rūsčių žodžių ir bijojau jų. Tarsi girdėjau kartų jos priekaištą, tarsi ji vėl būtų ištarusi: „Tai vis dėlto jūs susituokėte. O tu man nieko nesakei. Tu melavai man“.

Ji nebenorėjo manęs matyti, ir kai Georgas, išsigandęs dėl jos priepuolio, atsiuntė telegramą, o vėliau ir parašė, kad aš privaląs skubiai atvykti, ir kol aš devintą savo viešnagės dieną Prahoje išvykau į Vieną, o iš jos į Paryžių, jisvienas suko galvą, ką reikėtų daryti, kad galėčiau pasirodyti jai į akis. Jam atrodė svarbiausia būtų suminkštinti joje tai, kas ten labiau-

siai sukietėję, apie ką ji be perstogės galvojo, kas ją kamavo, ir žūtbūt išvengti jos pykčio protrūkio, kurio, jai vis sunkiau vokiant aplinką, jis ir pats baiminosi.

Kai atvykęs pasisakiau jam, ką esu sumanęs: atnešiu jai rožių iš „Rusčuko sodo" ir ji manimi *patikėsianti*, jis dvejodamas tarė:

– Ir tu išdrįsi? Tai bus paskutinysis tavo melas!

Bet ir jam nieko geresnio neatėjo į galvą. Kai tikrai pajuto, kad motiną trokštu aplankyti ne vien norėdamas palaužti jos pasipriešinimą, kad man tikrai rūpi sugrąžinti jai prarastą dvelksmą, Georgas truputėlį susigėdo ir, galbūt patikėjęs mano ketinimu, nusileido.

Gėles ji priglaudė prie veido ir taip laikė – tarsi kaukę, ir man pasirodė, tarsi jos bruožai atgytų ir tvirtėtų. Ji vėl tikėjo manimi kaip kitados, o dvejones vijo šalin, ji žinojo, aš esu čia, bet iš jos lūpų neišsprūdo joks priešiškas žodis. Ji nepasakė: „Buvai taip toli iškeliavęs. Ar todėl atvykai?" Bet man atėjo į galvą tai, ką ji kitados pasakodavo. Prieš įsilipdama į šilkmedį, kuriame įsitaisiusi mėgo skaityti, ji dar pasivaikščiodavusi po rožyną. Prisigėrusi rožių kvapo ji skaitydavo, aromatas neišsisklaidydavo, ir tai, ką ji beskaitytų, buvo persisunkę nuostabiu dvelksmu. Tuomet ji galėdavo pakelti pačius baisiausius dalykus – netgi širdžiai iš baimės nusiritus į kulnus ji jausdavusis saugi.

Kai vėliau mus užgriuvo sunkūs laikai, aš jai tai prikaišiodavau. Sakiau jai, kad visa, kas skaityta su tokia narkoze, man netuři jokios vertės. Jos baimė buvusi netikra. Patys baisiausi dalykai, apsvaigus nuo to dvelksmo, nebuvę patys baisiausi. Tų tiesių žodžių aš niekuomet neatsiėmiau. Galbūt todėl man ir šovė mintis pasinaudoti šia klasta.

O dabar ji tik pratarė:

– Ar nenuvargai kelionėje? Atsipūsk!

Galvoje ji turėjo aną, tolimesnę, kelionę, o ne mano kelią

iš Vienos, ir aš patikinau ją esąs nė kiek nenuvargęs ir visai nesirengiu su ja tuojau pat atsisveikinti. Galbūt ji pamanė, kad aš atvykau tik įteikti rožes ir netrukus vėl pradingsiu. Galbūt taip ir būtų buvę geriau. Nepagalvojau, kad iškart mane pripažinusi, vėliau ji vėlek kažko suirs ir kad žmones tokios būsenos ji pakenčianti neilgai.

– Sėskis tolėliau! – įsakė ji man. Drauge su kėde pasistūmiau nuo jos lovos, nors buvau ką tik prisėdęs, o ji vis vien buvo nepatenkinta.

– Toliau! Dar toliau!

Aš traukiausi į patį tolimiausią nedidelio kambario kampą ir supratau, kad ji dabar nori patylėti, todėl ir liepia dingti jai iš akių. Iš to, kaip gulėjo rožės, įėjęs Georgas suprato, kad gėles motina priėmė. Suvokė tai ir iš atgijusių jos bruožų. Tada išvydo nuošaliam kamputyje sėdintį mane ir nusistebėjo ne tuo, kad aš *sėdžiu*, bet kad sėdžiu tenai.

– Ar tau verčiau nepastovėjus šalia? – paklausė jis, bet ji kone valdingai papurtė galvą. – Kodėl gi tu neprisėdi arčiau? – pridūrė, bet ji atsakė už mane:

– Ten geriau.

Jo ji nepavijo šalin, brolis pasiliko greta ir ėmėsi galybės procedūrų, kurių prasmę aš ne visuomet suvokiau. Tos procedūros buvo viskas, ko ji iš jo laukė, viskas buvo atliekama griežtai nustatyta tvarka, tuomet ji pamiršdavo viską. Jai buvo nebesvarbu, kad aš esu čia, jei būčiau išėjęs, tą akimirką ji būtų nė nemirktelėjusi. Bejėgiškai, kokia ji ir atrodė, darydama kažkokius judesius, ji tarsi užbėgdavo Georgui už akių primindama eilės tvarką. Jis vilgė jos rankas ir kaktą, paguldė ją truputėlį aukščiau. Prinešė jai prie lūpų stiklą, ir ji godžiai gurkštelėjo. Išlygino paklodę ir bandė paimti iš jos rankų rožes. Galbūt jis norėjo ją iš jų išvaduoti, gal ketino gėles pamerkti, bet ji jų nepaleido ir nužvelgė rūsčiai, kaip kitados. Jis pajuto jos reakcijos aštrumą ir apsidžiaugė tąja galia, kuria

ji mito. Georgas ją slaugė jau daugelį savaičių ir baiminosi, kad motinos jėgos vis labiau senka. Jis paliko jos ranką su gėlėmis gulėti ant antklodės – rožės užėmė daug vietos ir buvo svarbesnės ne mažiau už jį. Aš tuo tarpu buvau įvarytas į kampą ir abejojau, ar ji dabar suvokia, kad kambaryje esu ir aš.

Staiga išgirdau ją Georgui sakant:

– Čia yra ir tavo didysis brolis. Jis atvyko iš Rusčuko. Kodėl gi judu nepasisveikinat?

Georgas, tarsi tik dabar mane išvydęs, žvilgtelėjo į kampą. Jis priėjo, aš atsistojau ir mudu apsikabinome. Apsikabinome iš tikrųjų, ne probėgšmais kaip anksčiau, man vos įžengus į butą. Bet jis tylėjo, ir aš vėl išgirdau ją sakant:

– Kodėl gi tu nieko neklausi? – ji laukė pokalbio apie mano kelionę, mano apsilankymą tame sode.

– Ilgai jis ten nebuvo, – tarė ji ir Georgui, kuris prasimanymų nekentė, o šis, prieštaraudamas mūsų susitarimui, pareiškė:

– Nuo Pirmojo pasaulinio karo praslinko jau dvidešimt dveji metai. Jis turėjo galvoje, kad Rusčuke aš nesilankiau nuo 1915-ųjų, tuomet buvau ten paskutinį kartą. Tuomet motina man vėl parodė tą savo vaikystės sodą, jos tėvas jau buvo miręs, bet šilkmedis tebeaugo, o už jo sirpo abrikosai.

Ji užmerkė akis ir mums dar tebestovint šalia užsnūdo. Kai brolis įsitikino, kad dabar ji snūduriuos ilgiau, mudu grįžome į svetainę ir jis ėmė pasakoti man apie jos savijautą, ir kad jau nesą nieko, kas dar galėtų ją išgelbėti. Labai seniai, kai mudu buvome dar vaikai, ji tarėsi serganti plaučių liga, vėliau tai pasitvirtino. Vienas jaunas gydytojas tik jos vienos labui ėmėsi specializuotis gydant plaučių susirgimus. Kiekvieną laisvą akimirką dienąnakt jis rūpinosi mūsų motina. Studijuodamas jis ir pats apsirgo tuberkulioze, draugai spėjo, kad jis užsikrėtęs nuo jos. Tuomet keletą mėnesių jis praleido sanatorijoje šiauriau Grenoblio, dirbo tenai gydytoju ir, kaip sakoma, grįžo vėl atsistojęs ant kojų, tada vėl atsidėjo mūsų motinos ligai.

Brolį baugino sunkus jos alsavimas, motina ilgus metus kentėjo nuo astmos. Per pastaruosius keletą mėnesių ji taip sukrito, kad ilgai svarstęs jis ryžosi paskambinti man. Jis įžvelgė čia pavojų, mūsų nesantaika galėjo sukelti nepataisomų padarinių, bet užvis svarbesnė jam buvo mintis apie susitaikymą. Atrodė, kad bent akimirksnį jis įvyko, ir, nors jis žinojo, kaip staiga keičiasi jos jausmai, nors nebuvo jokios garantijos, kad po šios taikos neseks pavėlavęs pykčio priepuolis, po tokios geros pradžios Georgas pajuto palengvėjimą ir, mano nuostabai, net likus mums vieniems, nepuolė man priekaištauti, kad į tą jos sodą aš nė kojos nebuvau įkėlęs ir prigavau ją su Paryžiuje pirktomis rožėmis.

– Ji vis dar tiki tavimi, – pasakė jis. – Juk ir tu ja visuomet tikėjai. Tai judu ir sieja. Jūs turite galios žudyti vienas kitą. Tu turėjai puikiai žinoti, kodėl nuo jos reikėjo saugoti Vezą. Juk visa, kas būtų buvę skirta jai, teko išgyventi man. Už tai aš negaliu tau atleisti. Apie tai negali būti nė kalbos. Bet jai tu esi atvykęs iš tos vietos, apie kurią ji nuolat galvoja.

Mažame, sklidiname gatvės triukšmo *Rue de la Covention* bute vietos man nebuvo. Nakvodavau užmiestyje, o dieną vis skubėdavau pas ją. Ji negalėjo pakęsti ilgesnių mano užsibuvimų prie jos patalo, ji apskritai nepakentė ilgų vizitų. Nuolat turėdavau dingti iš kambario ir lūkuriuoti už durų.

Prie pat jos lovos nebesiartindavau. Jos akys vėl pasidarė didelės ir spindėjo; kasryt, vos ją išvydęs, pasijusdavau pagautas to žvilgsnio. Jos alsavimas silpo, bet žvilgsnis stiprėjo. Akių šalin ji nesuko, kai nenorėjo matyti, užsimerkdavo. Žiūrėdavo į mane tol, kol imdavo manęs nekęsti. Tuomet paragindavo – išeik! Šitaip ji tardavo keliskart per dieną, taip ji buvo nutarusi bausti mane. Tai mane žeidė, nors ir suvokiau jos būseną ir supratau, kad aš čia tam ir esu, kad būčiau jos baudžiamas ir žeminamas, to jai dabar iš manęs reikėjo. Man

laukiant gretimame kambaryje, įeidavo gailestingoji sesuo ir galvos linktelėjimu pranešdavo, kad motina vėl teiraujasi manęs. Tuomet eidavau pas ją, ji įbesdavo akis į mane ir žvilgsniu surakindavo mane su tokia jėga, kad net persigąsdavau, ar tas žvilgsnis manęs nesutraiškysiąs, jis nuolat plėsdavosi ir stiprėdavo, kol ji ūmai vėl sušvokšdavo – išeik! Pasijusdavau taip, tarsi ji mane dar kartą būtų pasmerkusi niekuomet daugiau nebesirodyti jai akyse. Man imdavo linkti keliai, ir aš tarsi kaltę pripažįstantis nusikaltėlis išeidavau. Nors ir žinodavau, kad netrukus ji vėl pasiges manęs, vėl šauksis, reaguodavau rimtai, prie tokių varinėjimų priprasti neįstengiau ir priimdavau tai kiekvieną kart kaip bausmę.

Ji pasirodė visiškai besvorė. Visa jos gyvastis suplūdo į akis, tarsi apsunkusias nuo mano padarytos jai neteisybės. Norėdama tai išsakyti, ji žvelgdavo į mane, aš atremdavau jos žvilgsnį, atlaikydavau jį, norėjau jį ištverti. Tame žvilgsnyje nebuvo piktumo, jame atsispindėjo vien visa tų ilgų metų, kai aš ja nepasitikėjau, kančia. Siekdama išrauti mane iš savo širdies, ji susirgo, kreipėsi į gydytojus ir iškeliavo į tolimus kraštus – į kalnus, prie jūros, bet kur, kur aš niekad nesilankydavau. Leido savo dienas ten ir net laiškuose nepranešdavo, kur apsistojusi. Ji tik dėl manęs įsikalbėjo sau ligą, kuri vėliau pasirodė esanti tikra. Kai ji nuvargdavo ir tardavo man: „Išeik!“, lūkuriuodavau netoliese, aš, apsimetėlis atgailautojas, tuomet rašydavau tiems, kurių vardų ištarti jai nebūtų apsivertęs liežuvis, o Vezai prasitariau, jog esu motinai labai nusidėjęs.

Paskui ji užsnūsdavo, o vėliau reikalaudavo, kad ateičiau, tarsi būčiau ką tik iš kelionės. Snūduriuojant jos akys vėl pritvinkdavo praeities, vėl nukrypdavo į mane ir be žodžių sakė man – esi mane palikęs dėl kito žmogaus, esi apgavęs ir įžeidęs.

Tačiau kai čia pat atsirasdavo Georgas, jam darbuojantis, man tarsi būdavo pasakoma, kaip viskas turėję ir galėję būti iš tikrųjų. Georgas nebuvo su niekuo susisaistęs jokiais ry-

šiais. Jis čia gyveno tik dėl jos vienos. Jis tarnavo jai kiekvienu savo judesiu, neįstengė ko nors daryti ne taip, nes viskas buvo daroma tik jos labui. Išėjęs jis regėdavo tik kelią atgal pas ją. Tai dėl jos jis tapo gydytoju ir nuėjo dirbti ligoninėn norėdamas įgyti patirties, kad galėtų gydyti motiną. Jis smerkė mane kaip ir ji, smerkė savaime, ji tokios pareigos nebuvo jam užkrovusi. Jauniausias brolis tapo tuo, kuo turėjo tapti vyriausias – negalvojąs apie savo paties gyvenimą, pasirengęs tarnauti motinai iki galo, jis buvo netgi pasiryžęs susirgti kaip ir ji, kai jau nebetvers. Jis buvo išvykęs į kalnus pakvėpuoti grynu oru, bet tiktai tam, kad vėl grįžtų pas ją ir galėtų ją slaugyti. Jam nebuvo už ką jaustis jai dėkingam, kaip jaučiausi aš, nes buvau tiesiog gimęs iš jos dvasios, bet aš neištvėriau – susigundžiau kažkokiomis chimeromis, leidausi įkalbamas kitų, pasilikau Vienoje, persigėriau Viena, o tuomet, kai pagaliau sukūriau kažko verto, paaiškėjo, kad visa tai aš gavęs iš jos, tai *ji* man diktavusi, o ne chimeros. Štai kaip būtų buvę įmanoma išvengti visų savo nelaimių – būdamas drauge su ja, būčiau galėjęs eiti savo keliu ir pasiekti to paties, ką pasiekiau.

Tokia yra ta mirštančiojo galia užvaldyti pasiliekančius gyventi, ir tai yra gerai, kad pranašesnis yra silpnesnysis. Tie, kurių neįstengiame išsaugoti, gali mus bent kaltinti, kad mes atseit nė piršto nepakrutinome juos gelbėdami. Jų priekaište esama užsispyrimo, kurį mes paveldime, esama ir dieviškosios beprotybės, kuri mums įteigia mintį, kad galbūt mums pavyks sutramdyti mirtį. Šita beprotybė sunaikina žaltį atsiuntusį gundytoją. Pakanka prakeiksmo. Gyvybės medis – jūsų. Jūs būsite nemirtingi.

Man atrodė, kad visą tą kelią iki *Pére Lachaise* kapinių paskui karstą mes būtume nužingsniavę pėsti.

Pajutau neapsakomą atkaklumą ir troškau skelbti tai visiems tądien vaikštinėjusiems po šitą miestą. Jaučiausi toks

pakiliai išdidus, tarsi su jais visais grumčiausi vienas. Niekas man nebuvo toks geras kaip ji. Sakydamas „toks geras" neturiu galvoje to, kuo ji man niekad nebuvo, tai buvo kitoks gerumas – žinojimas, kad su manimi išliks ir mirusi. Iš abiejų pusių greta manęs ėjo mano broliai. Tarp jų ir savęs nejutau jokio skirtumo, kol ėjome, mes buvome drauge kaip niekas pasaulyje. Man nepakako tų, kurie lydėjo ją į kapus. Procesija turėjo, mano galva, nusitęsti per miestą, pasidaryti ilga kaip kelias. Plūdau žmonių, nežinančių, kas čia vežamas į kapus, aklumą. Transportas stabtelėdavo tik praleisdamas mūsų eiseną, o vos tik praeidavome, vėl viskas imdavo krutėti, tarsi ką tik prošal nebūtų praslinkęs joks karstas. Tai buvo ilgas kelias ir visą jį manęs nė akimirką neapleido tasai užsispyrėliškas išdidumas, tarsi šitas kelias per baisingą daugybę žmonių būtų skinte praskintas. Tarsi jos garbei žmonės iš abiejų pusių būtų turėję kristi kaip aukos ir jų vis vien būtų negana, tarsi jau niekas nebeįstengtų pasotinti jos puikybės. Toks kelio ilgumas pateisina pačias laidotuves. Žiūrėkit, žiūrėkit! Tai ji! Ar jau žinojot? Ar jau žinot, kas guli tame karste? *Ji* yra gyvenimas. Be jos nieko daugiau nėra. Be jos sugrius jūsų namai ir suirs jūsų kūnai.

Štai kaip aš pamenu tą eiseną. Matau save einantį ir josios kakta tarsi atsimušantį į Paryžių. Iš abiejų pusių jaučiu einančius brolius. Nežinau, kaip šitą kelią įveikė Georgas. Gal aš jį prilaikiau? Ar ir jis juto tokį išdidumą? Tame kelyje nemačiau nė vieno veido ir net nežinau, kas dar ten tada ėjo. Su neapykanta žvelgiau, kaip užsukami karsto varžtai, ir kol karstas buvo jos bute, man rodės, kad prieš ją smurtaujama. Eidamas paskui ją, šito nebejaučiau, karstas jau buvo virtęs ja pačia, niekas man nebekliudė ja žavėtis. Žmogus taip ir turi būti lydimas į kapą kaip ji, taip, kad galėtum be jokio kartėlio juo žavėtis. Tai buvo vis tas pats neatslūgstantis jausmas, trukęs gal dvi ar tris valandas. Jame nebūta nė pėdsako nusiminimo,

galbūt netgi gedulo, nes kaipgi būtum galėjęs tai suderinti su tuo pašėlusiu užsispyrimu. Būčiau grūmęsis už ją iki galo, būčiau įmanęs net žudyti. Viskam buvau pasiryžęs. Tai nebuvo stingulys, tai buvo iššūkis. Jos kakta aš skyniausi kelią per miestą, stumdžiau į šalis svyruliuojančius žmones ir tik laukiau, kad mane kas nors įžeistų, tada jau būčiau paleidęs į darbą kumščius.

Kad galėtų su ja pasikalbėti, jis pageidavo likti vienas. Keletą dienų man buvo neramu dėl Georgo, bijojau, kad jis sau ko nors nepasidarytų. Jis paprašė dvi tris dienas palikti jį visiškai vieną, kad pabūtų su ja, tai esąs vienintelis jo troškimas, daugiau jis ničnieko nenorįs. Patikėjau juo ir pasirodžiau ten tiktai trečią dieną. Jis labai nenorėjo palikti buto, kuriame ji gulėjo mirties patale. Sėdėjo ant tos pačios kėdės, ant kurios rymodavo vakarais prie jos lovos ir tebesišnekėjo su ja. Kol jis kartojo tuos pačius žodžius, tol ji jam tebebuvo gyva. Jis nenorėjo žinoti, kad motina jo nebegirdi. Visiškai nuslopęs jos balsas buvo tykesnis už alsavimą, bet jis ją girdėjo ir šnekėjo toliau. Jis pasakojo, nes jai nuolat rūpėjo žinoti viską – apie jos dienotvarkę, apie žmones, mokytojus, draugus, apie sutiktus praeivius. Jis ir pasakodavosi, kaip ir anksčiau, parėjęs iš darbo. Dabar jis nebeidavo niekur, bet vis vien turėjo ką jai papasakoti. Sau jis nepriekaištavo, nesuko galvos, kad tie pasakojimai išgalvoti, nes visi jo pramanai buvo ištisinė rauda – tyli, monotoniška, nesibaigianti rauda, nes jis baiminosi, kad netrukus ji jo jau nebegirdėsianti. Jis nenorėjo, kad viskas baigtųsi – slaugos procedūros dabar buvo atliekamos žodžiu. Jo žodžiai prikeldavo ją, ir ji, jau beuždūstanti, vėl atgaudavo amą. Jo balsas buvo tykus, ėjo iš širdies, kaip ir tuomet, kai jis saikdindavo ją alsuoti toliau. Kad neprarastų nė akimirkos su ja, jis neverkė, sėdėdamas ant kėdės, nuo kurios ją matė, jis nenorėjo, kad per jį ji patirtų kokį

nors nuostolį. Užkalbėjimas nesibaigdavo, aš irgi girdėjau tą balsą – man jis buvo nepažįstamas – grynas ir aukštas kaip evangelisto; aš neprivalėjau jo girdėti, juk jis norėjo būti vienas, bet aš girdėjau ir nerimavau, svarstydamas, ar turiu teisę palikti jį tokioje vienumoje. Vis suklusdavau, ar viskas ten gerai, ir kol apsisprendžiau, tasai užkalbėjimas įsigėrė į mano klausą visiems laikams. Taip tikrinamas balsas, kai pasigendama to, kas įkvepia pasitikėjimą. Klausaisi negarsios šnekos mirusiajam, šnekos, kurios jis niekad neišgirs, niekad nepaprieštaraus šnekėtojui, tarsi tik mirusiojo valioje būtų ją užtvenkti ir sustabdyti. Ir ji turėjo tą galią. Jis suteikia jai tą galią, ji privalo tai jausti. Atrodė, tarsi jis tylutėliai jai dainuotų, ne apie save, atrodė, kad jis ne rauda, o dainuoja apie ją. Juk tai tik ji viena prisikentėjo, tik ji viena gali skųstis, bet jis dar paguos ją, užkalbės. Štai jis sako jai, kad ji tebėra čia, ji viena, tik su juo, ir niekuo daugiau. Visi kiti ją erzina, todėl jis ir norįs, kad palikčiau jį su ja vieną, bent tas dvi tris dienas, ir, nors motina jau palaidota, ji tebeguli čia, kur taip ilgai gulėjo sirgdama – jis prisikelia ją savo žodžiais, ir ji nebegali jo apleisti.

Trumpai apie autorių

1981 metų Nobelio premijos laureatas Elias Canetti (1905–1994) lietuvių skaitytojui pažįstamas iš geriausio savo kūrinio romano „Apakimas" („Die Blendung", 1935-1936), nors mums, kaip „naujiesiems" europiečiams, be galo įdomi turėtų būti ir visa gausi jo kūryba. Iš Ispanijos žydų separdų kilusiam, Bulgarijoje gimusiam, Anglijoje, Šveicarijoje, Vokietijoje ir Austrijoje augusiam dvasine tėvyne tapo Viena, kuriai E. Canetti paskyrė savo puikių memuarų trilogiją – „Išgelbėtas liežuvis" („Die gerettete Zunge", 1977), „Fakelas ausyje" („Die Fackel im Ohfr", 1980) ir „Susižvalgymai" („Das Augenspiel", 1985). Neperdedant galima pasakyti, kad tai yra unikali kultūrinio, politinio, dvasinio ne tik Vienos, bet ir visos tarpukario Europos gyvenimo enciklopedija, parašyta sugestyviai, neslepiant simpatijų bei antipatijų, pavydėtinai atvirai komentuojant savo ir garsių savo draugų bei amžininkų – R. Musilio, H. Brocho, J. Joyce'o, A. Bergo, F. Wotrubos, T. Manno ir daugybės kitų gyvenimą bei kūrybą. Nugyvenęs kone visą XX amžių, Elias Canetti savo kūryboje talentingai atsekė visus jo drastiškus prieštaravimus, katastrofas ir viršūnes.

„Negaliu net įsivaizduoti labiau pamokomo, plastiškesnio ir patrauklesnio ištisos epochos pajautimo, kaip šioje specifine autobiografijos forma papasakotoje gyvenimo istorijoje – Canetti yra iš tų kūrėjų, kurie niekad nepaliauja stebėtis, o tu tarsi užhipnotizuotas klusniai seki jam iš paskos", – taip žurnale „Der Spiegel" rašė žymus literatūrologas Lucas Bondy. Kas skaitė „Apakimą", tas svariai ir reikšmingai pagilins pažintį ir su romanu, ir su jo autoriumi. Kas neskaitė, atras vieną įdomiausių ir pilietiškiausių XX amžiaus Europos rašytojų ir, žinoma, susiras „Apakimą".

Vertėjas

Turinys

Canetti, Elias

Susižvalgymai. 1931–1937 metų gyvenimo istorija; Elias Canetti; iš vokiečių kalbos vertė Jurgis Kunčinas. Vilnius: Lietuvos rašytojų s-gos leidykla, 2001. – 346 p.

ISBN 9986-39-201-2

„Susižvalgymai" (1985) – įstabi Nobelio premijos laureato Elijo Kanečio eseistinės prozos knyga, unikalus tarpukario Europos kultūrinio, politinio, dvasinio gyvenimo atvaizdas. Nugyvenęs kone visą XX amžių, rašytojas savo kūryboje talentingai atskleidė drastiškus jo prieštaravimus, katastrofas ir triumfą.

UDK 830(436)-4

Elias Canetti

Susižvalgymai

1931–1937 metų gyvenimo istorija

Leidyklos redaktorius Saulius Repečka

Redaktorė Audronė Daugnorienė

Dailininkas Romas Orantas

Korektorė Danguolė Tunkevičienė

Maketavo Dalia Kavaliūnaitė

2001 11 13. 15,4 leidyb. apsk. l. Užsakymas 2.60. 342-oji leidyklos knyga.

Išleido Lietuvos rašytojų s-gos leidykla, K. Sirvydo 6, 2000 Vilnius.

Spausdino AB spaustuvė „Spindulys", Gedimino 10, 3000 Kaunas.